

ANALELE DOBROGEI

Revistă de istorie medie, modernă,
contemporană dobrogeană

Serie nouă

IX

2006-2008

Manuscrisele și orice corespondență se vor trimite
pe adresa colegiului de redacție al revistei
„ANALELE DOBROGEI”
Piața Ovidiu nr. 12, 900745 CONSTANȚA

Colegiul de redacție:
LAVINIA GHEORGHE (MINAC)
FLORIN ANGHEL (UNIVERSITATEA „OVIDIUS”)
GHEORGHE DUMITRAȘCU (UNIVERSITATEA „OVIDIUS”)

*Autorii articolelor își asumă răspunderea pentru
conținutul acestora.*

CUPRINS

I. DOBROGEA MEDIEVALĂ

Adriana CÎTEIA - Comunicatea etică creștină. Încercare de definire.....	9
Cristina PARASCHIV-TALMAȚCHI - Geneza ornamenticii ceramice specifică veacurilor VIII-XI, la Dunărea de Jos.....	15
Andreea ATANASIU-GĂVAN - Factori de risc ai navigației în Marea Neagră, în secolele XIII-XIV.....	29
Tănase BUJDUVEANU - Viața religioasă a aromânilor în spațiul otoman (secolele XV-XIX).....	39
Mihai GHEORGHE - Robia și judecata ȝiganilor - secolele XVII-XIX.....	55

II. ASPECTE ECONOMICE, SOCIALE, POLITICE ȘI MILITARE

Georgeta BORANDĂ - „Marița” - corabia care a întemeiat privilegiul marinei comerciale a Valahiei.....	69
Adrian ILIE - Panairul de la Medgidia.....	77
Mariana BĂLĂBĂNESCU - Marea Neagră în cuvântările și scrisorile regelui Carol I.....	87
Costin SCURTU - Bucureștiul în vârtoarea începutului de secol XIX.....	95
Gheorghe Radu STĂNCULESCU - Abraham Irwin Bolton, un medic și chirurg englez din Irlanda, stabilit, la 1870, în Constanța (un studiu biografic și genealogic).....	107
Dumitru CORDUNEANU - Dezvoltarea infrastructurii portuare românești în secolul XX.....	137
Petre COVACEF - O aniversare la 100 de ani. Contribuția lui Anghel Saligny la sistematizarea orașului Constanța.....	145
Marian MOȘNEAGU - Contribuția fraților Cotovu la dezvoltarea infrastructurii porturilor maritime românești.....	161
Ion RĂȘNOVEANU - Unele acțiuni ale marinei militare române la campania din anul 1916, oglindite în documente.....	173
Marian SÂRBU, Mariana PĂVĂLOIU - Contribuția Marinei comerciale la Primul Război Mondial.....	181

Oana ADĂSCĂLIȚEI - Navigația maritimă românească-dificultăți și obiective în primii ani de după Primul Război Mondial (1918-1923).....	187
Virgil COMAN - Considerații privind meglenoromânii în timpul Primului Război Mondial și în perioada imediat următoare.....	201
Puiu BORDEIU- Repere dobrogene ale educației legionare. Tabăra legionară de la Carmen Sylva (1935-1937).....	211
Marian ZIDARU - Acțiunea iridendei ucrainene în România, în vara anului 1939.....	217
Lavinia-Dacia GHEORGHE - Familia Nicolae Iorga în anii 1940-1941.....	229
Florin STAN - Aspecte privind situația evreilor din județele Constanța și Tulcea, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, reflectată în petițiile unor evrei dobrogeni.....	247
Magdalena TIȚĂ - Relații româno-bulgare în primele două decenii postbelice.....	255
Petre OPRIS - Armata română și primele trei protocoale secrete ale Organizației Tratatului de la Varșovia (1955- 1963)	265
Dominuț PĂDUREAN - Inițierea de către România, la Curtea Internațională de Justiție de la Haga, a procedurilor vizând rezolvarea diferendului cu Ucraina privind delimitarea zonelor economice exclusive și a platoului continental al celor două țări în Marea Neagră.....	289
Constantin CHERAMIDOGLU - Rolul capitalului străin în dezvoltarea orașului Constanța (1878-1945).....	321

III. ASPECTE CULTURALE DOBROGENE

Constantin NICOLAE - Pagini din istoria Muzeului de la Hârșova.....	337
Florica CRUCERU - Istoricul Muzeului de sculptură „Ion Jalea”.....	351
Gheorghe DUMITRAȘCU - Un episod cu semnificații târzii: „Clubul 12 plus 1”.....	365
Simona SUCEVEANU- Cărți cu dedicație și autograf, în colecții particulare constănțene.....	379

IV. RECENZII

PARASCHIVA BOBOC, <i>Cuvinte românești populare în limba bulgară</i> , „Ovidius” University Press, Constanța, 2005 (FLORENTINA NICOLAE).....	389
PANAIT I. PANAIT, DANIEL FLAUT, <i>Arheologie medievală română</i> , „Ovidius” University Press, Constanța, 2004 (NICOLAE CONSTANTINESCU).....	391

DOBROGEA MEDIEVALĂ

COMUNITATEA ETICĂ CREȘTINĂ. ÎNCERCARE DE DEFINIRE

În concepția kantiană, o legătură intercomunitară stabilită din perspectiva legilor virtuții este o legătură de *tip etic*, iar comunitatea respectivă este una de tip etic. În acest context, putem defini comunitățile creștine drept comunități etice, care și-au stabilit regulile sinodal și care există în cadrul unei comunități politice (fie că este vorba despre Imperiul Roman sau Imperiul Bizantin)¹.

Spre deosebire de comunitatea politică în cadrul căreia funcționează, comunitatea etică are ca principiu unificator *virtutea*. Deja din secolul al IV-lea, se conturează, în contextul compromisului post-constantinian dintre Biserică și Stat, idealul statului etic, al Imperiului etic. Noțiunea de *oikoumene* nu are, așadar, numai valențe de ordin misionar. Cucerirea lumii prin cruce coincide cu crearea acestui Imperiu etic. Dincolo de efortul catehetic, de greutatea întâmpinate la nivel dogmatic, misionaratul a presupus tocmai instalarea virtuților creștine ca principiu unificator.

În Imperiul Bizantin, diferența dintre starea juridico-civilă și cea etico-civilă a fost minimă în perioada dintre Constantin și Iustinian, deoarece Biserica a fost administrată după regulile dreptului public, prevalentă fiind concepția romană. Abia după secolul al VI-lea, s-a încercat o mai strictă delimitare a celor două sfere².

Contradicțiile Stat-Biserică de până la Constantin cel Mare ar putea fi explicate și prin faptul că, la nivelul comunității etice creștine, legătura dintre membri s-a făcut fără constrângere. Biblia menționează că împărăția lui Dumnezeu nu este din lumea aceasta, iar creștinii sunt străini și călători pe pământ, afirmații care par a respinge, din start, orice constrângere de ordin politic și care bulversează granițele istorice. Însăși inculparea lui Iisus se face pe două nivele: pe baza dreptului roman și pe baza planului divin.

Afirmația „*Împărăția mea nu este din lumea aceasta*” implică, pe de o parte, distanța între Iisus și comunitatea iudeilor³, iar, pe de altă parte, distanța între comunitatea politică și comunitatea etică, distanță care

¹ I. Kant, *Religia, în limitele rațiunii pure*, Buc., 2004, p. 131

² H. Ahrweiller, *Ideologia politică bizantină*, Buc., 2002, passim

³ A. Scrima, *Evangelia după Ioan*, Buc., 2004, p. 44-46

se menține până în secolul al IV-lea și care este ușor observabilă în perioadele de persecuții împotriva creștinilor. Dovada acestei distanțe este actul martiric.

În măsura în care comunitatea etică trebuia să se bazeze pe legi publice, au fost necesare compromisuri (ca, de exemplu, administrarea patrimoniului eclesiasitic după regulile dreptului public)⁴.

Conceptul comunității etice a frizat totalitatea lumii cunoscute, punct în care doctrina misionarului perpetuu a interferat cu doctrina politică bizantină.

În vreme ce comunitatea politică a urmărit legalitatea acțiunilor umane, comunitatea etică promovează moralitatea acestora (cazul legislației privind statutul prizonierilor). În consecință, ele nu puteau fi emise decât de basileu, în calitatea sa de întrupare a legii și de reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ. Legile etice au valoarea poruncilor divine, dar și respectarea legilor statutare civile este, în sistemul de referință bizantin, o poruncă divină⁵.

O comunitate etică nu poate fi definită decât ca popor al lui Dumnezeu (λαός), distinctă de neamurile barbare (έθνη), privite ca membri virtuali ai acesteia, în contextul doctrinei misionarului perpetuu, generată de legile virtuții. Un popor al lui Dumnezeu, guvernat de legi statutare fără valoare morală, ar fi o comunitate juridică, având constituție teocratică și guvernare aristocratică. Definiția pare a fi, mai degrabă, potrivită Occidentului cesaro-papist, decât Orientului bizantin-eclesiocratic.

Idealul Imperiului etic Bizantin nu a fost pe deplin accesibil, datorită procesului de instituționalizare impus de contextul juridic, dar și de așteptările împărăției lui Dumnezeu. Mulțimea reunită în Biserică este o comunitate subordonată legislației morale divine, ierarhiei de instituire divină și realităților politice.

Dincolo de caracterul ei ecumenic, Biserica și-a exprimat poziția față de puterea politică– aceea de libertate externă, deși o libertate efectivă nu a existat în Bizanț decât cel mult la nivelul bisericilor eretice.

Biserica creștină, deși imuabilă prin constituția sa, și-a rezervat, totuși, dreptul de a-și modifica, în funcție de contextul politic, ordonanțele privind administrația⁶.

Constituirea unei comunități etice privite ca Biserică nu are, în viziunea lui Kant, nici caracter monarhic (subordonată unui papă sau

⁴ I. Ortoyan, *Explication historique des Instituts de l' empereur Justinien*, Paris, 1876, passim

⁵ I. Kant, *op. cit.*, p. 137

⁶ *Ibidem*, p. 141

patriarh), nici aristocratic (subordonată ierarhiei ecleziastice de instituire divină), nici democratică. Totuși, lumea romană a cunoscut excepții (de exemplu, episcopatul monarhic de până în secolele III-IV).

Creștinismul perioadei romane este o credință religioasă pură, bazată doar pe revelație și pe venerarea lui Dumnezeu. Creștinismul bizantin este unul istoric, ecleziastic, bazat pe obligații publice. Totuși, înclinația umană spre religia cultică, apariția edificiilor religioase premergătoare basilicilor, nevoia de pelerinaj la locurile de elecțiune divină demonstrează caracterul anterior al credinței ecleziastice față de credința religioasă pură.

Un Imperiu Etic (ecumenic), în care misionaratul s-a realizat constant, precum și tot efortul catehetic al primelor șapte secole ar fi fost imposibile fără Scriptură. Aceasta a garantat depășirea oricărei obiecții de natură dogmatică și a furnizat un vocabular de o factură specială, un vocabular creștin ecumenic, constant îmbogățit de erudiția biblică, de comentariul la Evanghelie, de disputele doctrinare. Marea primejdie a unei asemenea tradiții a fost însă transformarea credinței istorice într-o credință în comentatorii Bibliei, în capacitatea lor de a înțelege și transmite un mesaj, în exegeza ergetică.

O altă posibilă definiție a comunității etice este aceea de sumă a subiecților singulari, empirici, capabili să perpetueze credința istorică, capabili să parcurgă, în ei înșiși, un drum anagoric. Virtutea unei astfel de comunități ar fi concilierea în sine și pentru sine. Concilierea capătă, în acest context, dimensiuni istorice⁷.

În concepția lui Hegel, nașterea comunității de factură etică/ecumenică presupune două etape:

- a) întruparea (dimensiunea theandrică a lui Iisus Christos);
- b) apariția conștiinței spiritualului, care începe cu Învierea, Anastasis-ul și misionaratul apostolic.

Ambele etape au suscitat discuții asupra identității lui Iisus⁸. Dumnezeu, ca manifestare universală, ca obiectivare de sine, este iubire eternă, transmisă comunității.

Comunitatea implică acceptarea ideii unui Dumnezeu triplu manifestat (perihoretic), determinat în sine. Pornind de la cuvintele Bibliei, comunitatea produce conținutul credinței. Acesta este, ulterior, turnat în tiparele sinodale, pentru a căpăta un conținut doctrinar.

Comunitatea etică creștină evoluează spre stadiul de Biserică în momentul în care adevărul divin devine doctrină. Ea nu poate subzista fără fundamentul dogmatic și fără cadrul juridic. Următoarea etapă este cea a comunicării și păstrării dogmei, ca adevăr valabil în

⁷ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de Filosofie a religiei*, Buc., 1997, p. 486

⁸ A. Scrima, *op. cit.*, p. 48

contextul misionar catehetic. Apartenența la comunitatea etică este exprimată liturgic prin Taina Botezului și Euharistie⁹.

Din perspectiva psihologică, comunitatea etică creștină este definită ca o masă artificială, a cărei coeziune este asigurată prin constrângere. Constrângerea este exact elementul cu care credința religioasă nu are nimic în comun. În teza kantiană, doctrina augustiniană „silește-i să intre”, care ar putea fi invocată în acest context, se referă la creștinarea barbarilor și este inspirată dintr-un context biblic- saturarea celor 5000. Ea corespunde etapei de formare a comunității etice¹⁰.

Un alt element constrângător ar fi teama de păcat, teamă perpetuată, în iudeo-creștinism, de amintirea păcatului original, asociat liberului arbitru al cuplului primordial¹¹.

Freud postulează caracterul democratic al Bisericii¹², în total dezacord cu ipoteza kantiană amintită anterior. Comună celor două abordări este, însă, analogia între comunitate și familie. Tot ceea ce se află în afara familiei trebuie tratat cu duritate, creștinismul fiind o religie a iubirii numai pentru cei ce o îmbrățișează, intoleranța față de păgâni fiind cu atât mai mare cu cât sentimentul religios este mai puternic¹³.

Oricare ar fi însă modalitatea de definire a oikoumenei, în sensul de comunitate etică, cea istorică sau cea psihologică, trebuie să remarcăm existența celor două etape distincte în formarea ei: secolele I-IV- interval caracterizat prin opoziția dintre valorile comunității etice și cele ale comunității politice- și perioada post-constantiniană, bizantină- când valorile comunității etice se grefează pe cele juridico-politice, în încercarea de a împlini vocația universalistă bizantină-.

⁹ *Ibidem*, p. 48-97

¹⁰ Matei 14, 22; Marcu 6, 45–Luca 14, 23, care se referă la intrarea ucenicilor în corabie, nu trebuie analizată independent de versetul ce o conține ca metafora pentru intrarea neamurilor în Biserică.

¹¹ I. P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Buc., 2002, p. 25

¹² S. Freud, *Opere 4. Studii despre societate și religie*, Buc., 2004, p. 67

¹³ *Ibidem*, p. 70

THE ETHIC CHRISTIAN COMMUNITY. A DEFINITION.

Abstract

The way towards the mentality of the ethic communities does not go around the ancient mental structure, that is why to consider the linguistic tank offered by the classical philosophy and paideia as the only source of the new Christian mentality would be unfair. The Christian culture is seen as an assimilation and continuation of the Classicism. Also, it cannot be about the brutal cutting up of some notions or concepts belonging to the old contexts and their re-use in the new Christian Pattern, but about a natural symbiosis of the ancient cultural models and about the revitalization of the old Humanism within the new patristic athanor.

GENEZA ORNAMENTICII CERAMICE SPECIFICĂ VEACURILOR VIII – XI, LA DUNĂREA DE JOS

A trata spațiul dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră ca un tot, din punct de vedere cultural, în perioada secolelor V–VII, este inexact, deoarece fiecare dintre provinciile constitutive prezintă particularități ce le individualizează. Dobrogea a beneficiat de prezența romano-bizantină, pe întreg teritoriul, până în prima jumătate a secolului al VII-lea p. Chr.¹, pentru ca, după această perioadă, ea să se mențină, până la sfârșitul veacului al X-lea p. Chr., spre zonele estice și vestice, precum și spre partea de nord a provinciei. Începând cu mijlocul secolului al V-lea p. Chr., pe teritoriul istro-pontic au fost așezate, în calitate de federați, diverse populații migratoare², care i-au schimbat aspectul etnic, păstrând-o, totuși, ca majoritară, pe aceea tracă romanizată³. În timpul domniei lui Iustinian (527-565), deși în câmpiile Munteniei triburile slave își făceau deja simțită prezența, constituind, evident, și un real pericol pentru Dobrogea, totuși Scythia era încă o provincie puternică a Imperiului, care își aducea aportul în acțiunea de recucerire a orașelor crimeene⁴. Noile populații migratoare, sosite în a doua jumătate a secolului al VI-lea p. Chr. și în veacul următor⁵, vor măcina, însă, pe nesimțite, armatele romano-bizantine de aici, determinând Imperiul să-și restrângă dominația, începând cu prima parte a veacului al VII-lea p. Chr., spre zonele deja precizate.

¹ *Istoria României*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1960, p. 580 (în continuare *Istoria României* I); *Istoria Românilor*, vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, Ed. Academiei Române, Buc., 2001, p. 494-495 (în continuare *Istoria Românilor* II)

² *Ibidem*, p. 493

³ Există mențiuni că, din rândul acesteia, se recrutau cadre militare numeroase, cf. *Istoria României* I, p. 596

⁴ *Ibidem*, p. 600; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, vol. II, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1968, p. 416 (în continuare *DID* II); Prezența stăpânirii romano-bizantine în Dobrogea este evidențiată și de atenția pe care împărații constantinopolitani au acordat-o reconstruirii unor cetăți, cf. *Istoria României* I, p. 597-601; M. Irimia, *Cuptoarele romano-bizantine de ars ceramică de la Oltina (jud. Constanța)*, în „Pontica”, I, 1968, p. 407; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 1998, p. 145-146; *Istoria Românilor* II, p. 494

⁵ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 152-153

După cum se știe, Oltenia de la vest de Jiu a fost, timp de aproape două secole, sub stăpânire romană⁶, iar, începând cu domnia lui Constantin cel Mare și până în secolul al VI-lea p. Chr., aceasta se va regăsi, cu unele întreruperi, mai ales pe linia Dunării⁷.

Muntenia a reprezentat enclava autohtonă aproape înconjurată, dominată și puternic influențată de provinciile romane și romano-bizantine limitrofe. Ea a cunoscut cel mai puțin prezența trupelor romane⁸ și, ca atare, a fost cel mai mult bulversată, în evoluția ei, de diverse populații migratoare, reprezentând, secole de-a rândul, unul din capetele de pod, de unde acestea au atacat Imperiul la sud de fluviu.

Proporția diferențiată a prezenței romano-bizantine sau nomadă, a stabilității sau retragerii spre zone mai sigure a populației autohtone se va reflecta în culturile specifice anumitor perioade istorice, creând, într-un fond larg, caracteristici regionale.

Prezența romană în Dobrogea, până târziu, în secolul al VII-lea p. Chr., și-a pus puternic amprenta asupra societății de aici și a culturii dezvoltată de aceasta. Din punct de vedere al ceramicii, constatăm că cea romano-bizantină, importată sau confecționată pe loc, este majoritară, ceea ce-i conferă teritoriului respectiv un aspect aparte în rândul provinciilor analizate. Pentru secolele V–VII, frecvența anumitor tipuri de vase este conformă cu ordinea în care le vom enumera: amfore, urcioare, oale, căni, farfurii, platouri și opaițe. Din punct de vedere al motivului decorativ, ne vom apleca, cu predilecție, asupra primelor patru tipuri.

În această perioadă, suprafața exterioară a amforelor prezenta ca decor⁹: caneluri largi pe gât și pansă (secolul al IV p. Chr.); caneluri largi și adânci (secolele IV–V); linii orizontale larg incizate, distanțate și neregulat trasate, dispuse pe toată suprafața vasului (secolele IV–V); linii orizontale, fin incizate, plasate pe umăr, urmate pe restul pansei de muchii în relief circulare, dispuse la distanțe variabile (secolele IV–VI); bandă de nervuri în relief, dispusă pe gât, însoțită de o linie

⁶ *Istoria Românilor* II, p. 38

⁷ *Istoria României* I, p. 616; O. Toropu, C. Tătulea, *Noi date despre locuirea romană târzie la Sucidava Celei*, în „Drobeta”, V, 1982, p. 115; *Istoria Românilor* II, p. 559-560, 613-614

⁸ *Ibidem*, p. 617

⁹ DID II, p. 489; C. Scorpan, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava*, în „Pontica”, VIII, 1975, p. 267 și *passim*; I și Al. Barnea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în „Peuce”, IX, 1984, p. 102; Zaharia Covacef, *Capidava în secolul VI e.n.* Câteva observații pe baza cercetărilor din sectorul V al cetății, în „Pontica”, XXI-XXII, 1988-1989, p. 191; A. Opaîț, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol), secolele V î.e.n –VII e.n.*, în „Peuce” X/1, 1991, p. 139 și *passim*

incizată, în val, cu pante adânci și neregulate, plasată pe umăr (secolul al V-lea p. Chr.); caneluri adânci și înguste, uniforme, dispuse pe umăr și spre fundul vasului (a doua jumătate a secolului al V-lea p. Chr.); caneluri regulate și corpul acoperit cu angobă crem-verzuie (secolele V–VII); caneluri rare pe gât, iar, în partea superioară a pansei, încă patru astfel de elemente, largi și adânci (secolul al VI-lea p. Chr.); linii dese, fin incizate, ușor vălurite, în partea superioară a corpului, urmate de un brâu compus din trei caneluri orizontale (secolul al VI-lea p. Chr.); uneori, caneluri largi, inegale, dispuse în jumătatea superioară a vasului, combinate cu angoba albă, care acoperea întreaga suprafață exterioară a vasului (secolele VI–VII); brăuri în relief, dispuse orizontal, la distanțe egale, pe întreaga suprafață exterioară a recipientului (secolele VI–VII); linii orizontale, incizate fin și des, dispuse pe umăr (secolele VI–VII); bandă formată din trei-patru linii orizontale, fin incizate, dispusă pe umăr, a cărei prelungire coboară, apoi, în spirală, acoperind o parte din suprafața vasului (secolele VI–VII); linii vălurite, incizate adânc și des, plasate pe mijlocul corpului sau în jumătatea superioară (secolele VI – VII).

Prezentarea noastră este orientativă, însă C. Scorpan, analizând amforele de pe o arie mai largă, a ajuns la următoarele concluzii¹⁰: canelurile, care, într-o perioadă anterioară, acopereau tot corpul vasului, se restrâng, în secolul al IV-lea p. Chr., în partea superioară a acestuia și sunt mai dese; începând cu veacul următor, ele sunt înlocuite, treptat, cu liniile orizontale des incizate, plasate în partea superioară a corpului amforei, fenomen ce a avut tendințe de generalizare în secolele VI–VII. În aceeași perioadă, apar liniile incizate în val, întâlnite, în proporție mai mare, la vasele descoperite pe teritoriul dobrogean¹¹. Observăm, așadar, mai întâi, o restrângere a motivului decorativ în partea superioară a vaselor și o îndesire a canelurilor, apoi, o transformare, treptată, a acestora în linii orizontale incizate, apoi, și în val, dispuse uneori în benzi și plasate în aceeași parte a amforei.

Al doilea tip ceramic, urciorul, prezenta următoarele elemente ale gamei decorative¹²: caneluri dispuse până spre zona inferioară a suprafeței exterioare a vasului (secolele IV–VI); două benzi compuse din câte trei caneluri, plasate una pe gât și una pe umăr (secolele V–

¹⁰ C. Scorpan, *op. cit.*, p. 280

¹¹ „În linii generale am constatat o evoluție de la caneluri distanțate, pe tot corpul, la caneluri mai dese în jumătatea superioară și cu muchiile aplatizate și apoi la striuri dese, adânci, ascuțite, orizontale apoi vălurite; de la gâtul înalt cu profil simplu, gura pâlnie, la gâtul mai scund și mai turtit”, cf. *ibidem*

¹² DID II, p. 490; C. Scorpan, *op. cit.*, p. 285-287

VI); câteva caneluri orizontale, dispuse în partea superioară a suprafeței exterioare a vasului (secolele V–VI); o bandă din trei caneluri pe umăr (secolele V–VI); o muchie în relief sau o bandă din două-trei caneluri pe gât, iar, pe umăr, o bandă compusă din șapte caneluri (secolul al VI-lea p. Chr.); pe umăr, o bandă din cinci linii orizontale, incizate, urmată de o linie incizată în val, trasată neregulat, secundată, la rândul ei, de o altă bandă, compusă din trei linii orizontale (secolele VI–VII).

Ca și la amfore, constatăm, și la acest tip ceramic, o restrângere a suprafeței pe care a fost realizat ornamentul, precum și o înlocuire a acestuia, spre sfârșitul perioadei, cu liniile incizate orizontal sau în val.

Deoarece, în epoca romană târzie, oalele și cănille aproape ajung să se confunde, acestea au fost analizate, de regulă, împreună, procedeu pe care îl vom urma. Pe corpul lor, observăm următoarele elemente ale gamei decorative¹³: caneluri, mai mult sau mai puțin pronunțate, dispuse pe aproape toată suprafața exterioară a vasului (secolele IV–VI); bandă de caneluri, dispusă pe gâtul înalt al vasului (secolele IV–VI); bandă de caneluri, plasată pe umărul recipientului (secolele IV–VI); câteva caneluri pe umăr, combinate cu dungi late de vopsea roșie, dispuse până în zona diametrului maxim (secolul al IV-lea p. Chr.).

Dar, repertoriul ceramic descoperit pe teritoriul Dobrogei nu este compus numai din vase romano-bizantine sau de certă influență romano-bizantină. El poate fi completat cu recipiente de formă tradițională getică sau romană târzie adoptată, ornamentate cu brăuri în relief, getice, alveolate sau crestate, sau cu linii în val, incizate. Aceste vase erau confecționate la roata rapidă și, prin combinarea celor două elemente (formă romană provincială și decor tradițional getic), trădează simbioza între cele două componente etnice. Ele au apărut în niveluri corespunzătoare secolelor IV–VI¹⁴.

De asemenea, sunt prezente aici și vase considerate ca aparținând unor populații nomade: amfore cenușii ornamentate prin tehnica lustrului, cu linii în zigzag, probabil de origine gotică, deși formele trădează o influență romană provincială (secolul al IV-lea p. Chr. și prima jumătate a celui următor)¹⁵; oale lucrate, de regulă, cu mâna, ornamentate cu caneluri largi pe corp, cu un șir de împunsături, realizate cu unghia în jurul gâtului, ori cu alveole sau crestături, pe

¹³ DID II, p. 490; C. Scorpan, *op. cit.*, p. 288-289; Zaharia Covacef, *Ceramica de uz comun din sectorul de est al cetății Capidava. Sec. IV – VI*, în „Pontica”, XXXII, 1999, p. 138-144

¹⁴ C. Scorpan, *loc. cit.*, p. 292

¹⁵ A. Opaiț, *Elemente etnice nord-dunărene în Scythia Minor (secolele IV–V e.n.)*, în „Peuce”, X/1, 1991, p. 128

partea superioară a buzei (prima jumătate a secolului al V-lea p. Chr.), aparținând, probabil, unor populații „nord-dunărene”¹⁶.

Nu încheiem această scurtă prezentare înainte de a face câteva precizări: pentru secolele VI–VII au fost semnalate și vase confecționate la roata lentă¹⁷; în rândul străchinilor și amforelor, au apărut recipiente lucrate din pastă caolinoasă, specifică zonei dobrogene; unele dintre elementele decorative folosite acum (precum liniile în val combinate cu cele orizontale, ambele incizate) se vor regăsi pe vase confecționate în secolele următoare. În privința amforelor, putem preciza că o parte a celor ornamentate cu caneluri în zona gâtului și pe corp sau doar în partea superioară a acestuia, cu benzi compuse din două-trei caneluri, se pare că au fost produse în atelierele din regiunea bazinului mijlociu și inferior al Dunării, din bazinul vestic al Mării Negre¹⁸, precum și din estul Mării Mediterane, Cipru sau nordul Mării Negre¹⁹, în timp ce amforele ornamentate cu striuri orizontale, dispuse pe partea superioară a corpului, se pare că își găsesc originea în bazinul egeean și în cel pontic²⁰. În secolele IV–VII, apar și fragmente ceramice, ornamentate prin tehnici de certă tradiție romană, a căror suprafață fusese acoperită cu smalt verde sau verde-oliv²¹.

Retragerea mai timpurie a Imperiului Roman de la nordul Dunării a făcut ca, în Oltenia, cantitatea de fragmente ce provine de la amfore, ca și a ceramicii de import, să fie mult mai mică decât în Dobrogea. În această provincie, tipurile de vase mai bine reprezentate în secolele V–VII sunt oalele (cănille apar mai rar și nu prea au decor), urcioarele și amforele. Străchinile și farfuriile apar mai des decât amforele, dar, de regulă, nu poartă un ornament anume sau sunt acoperite, pe partea interioară, cu un strat subțire de glazură²². Ca atare, ne-am oprit doar asupra tipurilor de vase care ne oferă mai multe informații despre elementele gamei decorative ceramice, folosite în intervalul de timp deja menționat²³.

¹⁶ *Ibidem*, p. 128-129

¹⁷ *DID II*, p. 494; C. Scorpan, *op. cit.*, p. 287

¹⁸ F. Topoleanu, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I – VII d.Ch)*, Tulcea, 2000, p. 152-153

¹⁹ *Ibidem*, p. 135. Cele ornamentate cu canelură în spirală, datate în secolele IV–V, apar doar în bazinul vestic al Mării Negre, cf. *ibidem*, p. 154

²⁰ *Ibidem*, p. 132

²¹ C. Scorpan, *op. cit.*, p. 294

²² O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III – XI)*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1976, p. 49, 53

²³ Informațiile sunt mult reduse comparativ cu acelea pentru Dobrogea, cf. O. Toropu, *op. cit.*, p. 44, la nota 162

Pe suprafața exterioară a oalelor sunt prezente următoarele elemente decorative²⁴: caneluri dispuse de pe umăr până spre zona inferioară a vasului (secolele IV–V); caneluri mai late sau mai înguste, dispuse începând de pe umăr și până sub zona mediană a recipientului (secolele IV–V); linii orizontale, incizate, plasate grupat, sub formă de benzi, și dispuse începând de pe umăr și până sub zona mediană a vasului (secolele IV–V); linii orizontale paralele, incizate fin sau mai adânc, dispuse pe gâtul sau umărul recipientelor (secolele IV–V); linii în val, incizate, aplicate pe gâtul sau umărul vaselor (secolele IV–V); rar, pe partea exterioară a unor oale, a fost aplicat un strat subțire de glazură verzuie (secolele IV–V); uneori, pe partea interioară a buzei, au fost realizate linii în val, incizate (secolele IV–V); rar apar vase a căror buză prezintă o ușoară șanțuire pe partea interioară (secolele IV–V); caneluri orizontale, paralele, plasate pe umăr (secolele IV–VI); linii orizontale, paralele, incizate, aplicate în zona umărului (secolele IV–VI); benzi de linii orizontale, incizate, îngrijit executate, dispuse pe gâtul mai înalt al vasului (secolul al VI-lea p. Chr.); largi caneluri, slab rediate, dispuse pe pânțele (a doua jumătate a secolului al VI-lea p. Chr.).

O parte din cările date în secolele IV–V prezintă caneluri în zona gâtului.

Pe suprafața exterioară a urcioarelor descoperite pe teritoriul Olteniei apar următoarele elemente decorative²⁵: linii orizontale, incizate, plasate în zona gâtului (secolele IV–V); o linie orizontală, canelată sau incizată, dispusă pe umăr (secolele IV–V); angobă de culoare cafenie (secolele IV–V); trei linii orizontale, incizate, plasate pe umăr și strat de glazură verde-oliv pe întreaga suprafață exterioară a urciorului (secolele IV–V); caneluri orizontale plasate pe umăr (secolele IV–VI); linii incizate, paralele, dispuse orizontal în zona umărului (secolele IV–VI); smalț pe suprafața exterioară a urciorului (secolul al VI-lea p. Chr.).

În secolele IV–VI, pe partea exterioară a amforelor, se găseau următoarele elemente decorative²⁶: caneluri largi dispuse orizontal, care acopereau corpul recipientului, începând de sub umăr și până spre zona inferioară; linii orizontale dese, adânc incizate, plasate pe umăr; linii vălurite, dese, incizate adânc, dispuse imediat sub gât.

²⁴ *Ibidem*; O. Stoica, *Așezarea prefeudală și feudală timpurie de la Făcăi-Braniște, municipiul Craiova*, în „*Historica*”, II, 1971, p. 61; O. Toropu, *op. cit.*, p. 45-58; D. Tudor, *Oltenia romană*, Editura Academiei R.S.R., București, 1978, p. 433; O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava Celei*, Editura Sport-Turism, Buc., 1987, p. 120

²⁵ O. Toropu, *op. cit.*, p. 45-58; D. Tudor, *op. cit.*, p. 433; O. Toropu, C. Tătulea, *op. cit.*, p. 118-119

²⁶ O. Toropu, *op. cit.*, p. 45-58; D. Tudor, *op. cit.*, p. 433, 439, 464

Ca și în Dobrogea, constatăm, și aici, tendința de restrângere a spațiului de depunere a motivului decorativ, de pe întreaga suprafață a vasului doar în zona umărului, uneori, acesta constând într-o singură canelură sau linie incizată. Dintre elementele gamei decorative, cel mai des apar canelurile și liniile orizontale incizate, ultimele dispuse, uneori, grupat, sub formă de benzi. Le întâlnim, de altfel, aproape pe orice formă de vas, lucrată la roată, care are peretele mai înalt, indiferent că este de import sau imitație locală. Oalele de tradiție dacică, cu siluetă mai zveltă și confecționate cu mâna, apar destul de rar²⁷ și, de regulă, nu sunt ornamentate. Înregistrăm, însă, situații în care, pe umărul unora dintre ele, a fost incizată o linie în val lin (a doua jumătate a secolului al VI-lea p. Chr.)²⁸. Tot de acum, încep să fie prezente, în mai mare cantitate, în unele situri, și vase lucrate cu mâna, dar cu forme specifice repertoriului ceramic slav²⁹. Ca o precizare generală, menționăm că, în așezările de pe linia Dunării, ca și în cele cvasiorășenești din interiorul provinciei, influența provincial-romană este predominantă, atât în forme, cât și ca decor, în timp ce în siturile mai retrase se găsesc și recipiente cu forme tradiționale dacice, puse însă pe seama unei infuzii a dacilor liberi, produsă după deceniul opt al secolului al III-lea p. Chr.

În secolele V–VII, pe teritoriul Munteniei, elementele tradiționale dacice sunt, comparativ cu spațiul celorlalte două provincii analizate, mai puternice și răspândite pe un areal mai larg³⁰. Păstrarea și utilizarea lor a fost posibilă datorită unei prezențe graduale a statului roman, apoi romano-bizantin, în zonă, manifestată „în trepte”, pornind de la *limesul transalutan* spre est, dar și de la Dunăre spre zona muntoasă. De altfel, existența marii regiuni de șes, ușor accesibilă, a favorizat nu numai o supraveghere romană, ci și pătrunderea a numeroase populații migratoare, unele doar în trecere, altele care se vor stabili aici, pentru perioade de timp variate. Această multitudine etnică a făcut posibilă formarea unei civilizații „intermediară, mixtă, care îmbină elemente romanice (inclusiv dacice romanizate) și slave, evoluată într-o zonă–tampon între Imperiu și spațiul nordic populat de slavi”³¹. Toate

²⁷ O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 59, 61, 63 (în așezarea de la Făcăi-Braniște/Craiova ceramica lucrată cu mâna este mai bine reprezentată decât aceea confecționată la roată, cf. *ibidem*, p. 61); O. Toropu, *op. cit.*, p. 44, 89

²⁸ *Ibidem*; O. Stoica, *op. cit.*, p. 59

²⁹ *Ibidem*, p. 64; D. Tudor, *op. cit.*, p. 433

³⁰ Ligia Bârză, *Tradiție și influențe la Dunărea de Jos*, în „Cercetări Arheologice în București” (CAB), III, 1981, p. 53

³¹ V. Popovic, *La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la Mer Egée: Le témoignage de l'archéologie*, în „Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions”, Paris, III, 1978, p. 604, 606, *apud* Al. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală*

aceste componente se vor regăsi și în ceramica specifică secolelor V–VII, cu tot ceea ce înseamnă ea– forme, tehnică, decor-.

Spre deosebire de celelalte zone amintite, în Muntenia, constatăm că forma preponderentă este oala-borcan, amforele sunt destul de rare și, de regulă, sunt de producție locală, iar urciurile apar sporadic. Conform situației existente, vom începe prin a prezenta elementele decorative întâlnite pe suprafața exterioară a primelor recipiente menționate. În această perioadă, decorul oalelor-borcan, confecționate la roata rapidă, era constituit și distribuit astfel³²: linii în val, ușor distanțate, dispuse în zona umărului (secolele V–VII); bandă în val dublu sau triplu, cu unde egale sau nu, dispusă în zona umărului (secolele V–VII); trei-șase caneluri dispuse pe gâtul și pe partea superioară a umărului vasului (secolele VI–VII); o linie incizată orizontal, plasată pe umăr (secolele VI–VII); linia în zigzag, pe două registre, delimitate de linii simple orizontale– ornamentul este incizat și plasat pe umărul recipientului (secolul al VI-lea p. Chr.); bandă formată din patru sau mai multe linii orizontale, fin incizate, dispusă pe umăr (secolele VI–VII); benzii de linii orizontale, incizate, dispuse începând de pe umăr și până pe partea superioară a pântecului (secolele VI–VII); benzi formate din două linii orizontale, incizate, trasate îngrijit, dispuse pe jumătatea superioară a vasului (secolele VI–VII); linii orizontale subțiri, incizate, cu spații între ele (secolele VI–VII); rar apar benzi de linii orizontale, înguste, alternând cu acelea

la Dunărea de Jos în secolele VII – VIII, Editura Universității București, Buc., 1997, p. 117

³² P. Diaconu, *Observații asupra ceramicii din sec. XII–XIII de pe teritoriul orașului București*, în „Studii și cercetări de istorie veche” (SCIV), IX, 1958, 2, p. 453-454 (cu date greșite în secolele XII–XIII); I. Ionașcu, S. Morintz, Gh. Cantacuzino, D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic București*, în „Materiale și cercetări arheologice” (MCA), VII, 1961, p. 660-661; S. Morintz ș.a., *Săpăturile arheologice din București*, în „MCA”, VIII, 1962, p. 766; Margareta Constantiniu, P. I. Panait, *Săpăturile de la Bucureștii–Noi din 1960*, în „CAB”, I, 1963, p. 89-90 și planșele de la p. 95, 97; V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în „CAB”, I, 1963, p. 39 și fig. 26 de la p. 40; Vl. Zirra, Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Câmpul Boja din cartierul Militari*, în „CAB”, I, 1963, p. 60; V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești–Cândești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, în „SCIV”, XV, 1964, 4, p. 491 și urm.; Margareta Constantiniu, P. I. Panait, Ioana Cristache-Panait, *Șantierul arheologic Băneasa–Străulești*, în „CAB”, II, 1965, p. 89 și urm.; Margareta Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei, în secolele VI–VII e.n.*, în „SCIV”, XVII, 1966, 4, p. 671-673; Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Editura Academiei R.S.R., Buc., 1974, p. 92-93; Margareta Constantiniu, Suzana Dolinescu-Ferche, *Contribuții la cunoașterea veacului VI e.n. pe teritoriul Bucureștilor (Săpăturile din strada Ghivon N.)*, în „CAB”, III, 1981, p. 97

late, toate incizate și dispuse pe jumătatea superioară a vasului (secolele VI–VII); șanțuri mai largi, orizontale, trasate neregulat, în zona diametrului maxim al recipientului (secolele VI–VII); linii înguste, alternând cu cele late, plasate pe buză (secolele VI–VII); o linie în val, uneori cu pantă medie și lină, uniform realizată, incizată pe umărul vasului (secolele VI–VII); linii în val, incizate, repetate la mică distanță, începând de pe umăr și până pe partea superioară a pântecelui (secolele VI–VII); benzi formate din câte două linii în val, cu pantă mică, trasate neregulat, dispuse pe jumătatea superioară a vasului (secolele VI–VII); bandă, de linii orizontale incizate, plasată pe umăr, secondată de o bandă formată din linii în val (secolele VI–VII); trei caneluri urmate, la mică distanță, de trei linii în val cu pantă lină, uniformă, plasate pe partea superioară a vasului (secolele VI–VII); rar, apar linii orizontale, incizate, dispuse începând de pe umăr și până la aproape patru centimetri de zona inferioară (secolele VI–VII); strat de angobă pe suprafața vasului (secolele VI–VII); linie incizată elicoidal, cu pasul mare, care pornește de pe umăr și se desfășoară până spre zona inferioară a recipientului (sfârșitul secolului al VI-lea– secolul VII); bandă din trei-cinci linii orizontale, incizate, plasată pe umăr (secolele VI–VII și, eventual, VIII); benzi de linii orizontale alternând, pe jumătatea superioară a vasului, cu benzi formate din linii în val (secolele VI–VIII); două-cinci caneluri plasate pe umăr (secolele VI–VIII); val frânt, incizat, trasat neregulat (secolele VI–VIII); șase linii drepte incizate pe partea interioară a buzei (secolele VI–VIII).

Suprafața exterioară a aceluiași tip de vas, dar confecționat la o roată mai lentă, prezenta, de regulă, următoarele ornamente³³: trei-patru linii în val, uneori suprapuse, incizate în zona gâtului (secolele V–VI); trei linii în val, uneori suprapuse, încadrate de benzi formate din două linii orizontale– întregul decor este incizat și acoperă umărul vasului (secolele VI–VII); o linie în val, incizată, plasată pe umăr (secolele VI–VII); linii în val, care se succed pe jumătatea superioară a vasului (secolele VI–VII); trei benzi în val, care, uneori, se suprapun, incizate pe jumătatea superioară a vasului (secolele VI–VII); o linie orizontală, incizată, plasată pe umăr (secolele VI–VII); linii înguste, orizontale, alternând cu acelea mai late, dispuse pe partea interioară a

³³ V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 491, 494-496; Margareta Constantiniu, P. I. Panait, Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 89-90; Eugenia Zaharia, *Donnée sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la Culture Dridu*, în „Dacia, N. S.”, XV, 1971, p. 279; P. Roman, Suzana Ferche, *Cercetările de la Ipotești (jud. Olt) (Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e.n. în Muntenia)*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie” (SCIVA), XXIX, 1978, 1, p. 82

buzei (secolele VI–VII); caneluri late trasate neîngrijit (secolele VI–VII); linii orizontale incizate pe o mare parte din suprafața exterioară a recipientului (secolele VI–VII); linia incizată elicoidal, care se desfășoară de pe umăr până spre zona plată a vasului (secolele VI–VII).

Oalele-borcan confecționate cu mâna dețin un procent semnificativ în rândul ceramicii din aproape toate siturile³⁴, dar foarte puține dintre ele au fost ornamentate³⁵. Atunci când întâlnim decor pe recipientele respective, acesta constă în³⁶: alveole pe buza vasului (secolele V–VII); tot pe buză, creștături paralele sau plasate în unghi– pot fi adânci sau mai superficiale (secolele V–VII); linii orizontale, incizate, plasate pe jumătatea superioară a vasului (secolul al VI-lea p. Chr.); linia în val, incizată, plasată pe buză (secolele VI–VII); șiruri de împunsături în zona umărului (secolele VI–VII); brăuri în relief aplicate în jumătatea superioară a vasului (secolele VI–VII); valul simplu sau dublu, incizat, în zona umărului (secolele VI–VII și, eventual, VIII).

În unele situri³⁷ au fost descoperite vase lucrate cu mâna care aveau incizat semnul crucii simple (cel mai frecvent), al celei gamate simple sau un trident, de regulă, în zona umărului.

Urcioarele și amforele apar rar în siturile muntene, iar informații referitoare la motivul decorativ deținem doar pentru ultimul tip ceramic³⁸, care putea fi neornamentat sau putea avea în zona umărului: linii dese în val, incizate (secolul al IV-lea p. Chr.); linii dese

³⁴ În așezarea de pe Câmpul Boja (cartierul Militari–București), vasele lucrate cu mâna reprezintă cca. 60–70% din totalul ceramicii descoperite aici, cf. Vl. Zirra, Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 60; Tot în București, în așezarea de la Băneasa–„La Stejar”, s-a semnalat prezența unei cantități mari a acestei ceramicii, cf. Margareta Constantiniu, P. I. Panait, Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 86; La Dulceanca, proporția vaselor lucrate cu mâna și a celor confecționate la roată este aproape egală, cf. Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 90 etc.

³⁵ I. Ionașcu, S. Morintz, Gh. Cantacuzino, D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 661; S. Morintz ș.a., *op. cit.*, p. 766; La Dulceanca, doar 2 %, cf. Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 91

³⁶ S. Morintz ș.a., *op. cit.*, p. 766; Margareta Constantiniu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 92; V. Leahu, *op. cit.*, p. 41; Vl. Zirra, Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 60; A. Ștefănescu, *Cercetările arheologice din cartierul Vitan, în București*, în „Materiale de istorie și muzeografie” (MIM), VIII, 1971, p. 75; Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 91; Maria Comșa, *Unele date privind așezarea din sec. VI–VII de la Radovanu, județul Ilfov*, în „Muzeul Național”, II, 1975, p. 336; *Istoria Românilor* II, p. 649

³⁷ Margareta Constantiniu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 92; V. Leahu, *op. cit.*, p. 41; Margareta Constantiniu, P. I. Panait, Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 91; A. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 74; Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 91

³⁸ Margareta Constantiniu, P. I. Panait, Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 148, 161, 185; Margareta Constantiniu, Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 98; *idem*, p. 109, 113

orizontale, incizate (secolele VI–VII); caneluri largi (secolele VI–VII); caneluri mărunte (secolele VI–VII); pete roșii-cărămizii, pictate (secolele VI–VII).

Mult mai des decât în celelalte două provincii, avem menționată, către sfârșitul secolului al VI-lea p. Chr., prezența destul de semnificativă a ceramicii de factură slavă³⁹, însă inferioară cantitativ celei autohtone.

Observăm că, în Muntenia, spre deosebire de restul arealului delimitat, canelurile par a fi fost folosite mai rar pentru ornamentarea vaselor. Aici predomină liniile orizontale incizate, iar cele în val apar mai des decât în celelalte zone, chiar în întreaga perioadă, fiind prezente pe vase confecționate la roata rapidă, lentă sau manual.

Analizând elementele gamei decorative de pe ceramica specifică secolelor V–VII, apărută în teritoriul dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră, constatăm că ele sunt aproape aceleași cu cele din etapa anterioară, cu precizarea că, deseori, modul de execuție, dar și compoziția lor, au suportat unele modificări⁴⁰. Canelurile, încă frecvente în primul secol al perioadei amintite, au fost, treptat, înlocuite cu liniile orizontale incizate, largi sau mai înguste și dese, simple ori formând benzi plasate, de regulă, pe umărul vaselor. Ele nu dispar, ci continuă să fie folosite mai rar, recipiente cu caneluri apărând și în orizontul cultural al secolelor VIII–XI.

O altă caracteristică a decorului este folosirea mai rară a liniilor incizate în val, comparativ cu acelea orizontale. Ele apar, sporadic, în prima parte a intervalului de timp precizat, secolele V–VII, și sunt mai bine reprezentate în a doua jumătate. De asemenea, deseori, este preferată realizarea unei singure linii în val sau a benzilor compuse din relativ puține astfel de elemente. Am putea spune că secolul al VI-lea p. Chr., poate și începutul celui următor, reprezintă perioada liniei orizontale, incizate. Uneori simplă, alteori în bandă dublă, triplă sau chiar acoperind întreaga zonă a umărului recipientului, aceasta depășește foarte rar jumătatea superioară a suprafeței exterioare a vasului. Nu putem afirma ce a determinat înlocuirea sau transformarea canelurilor în linii orizontale incizate, însă, remarcarea fenomenului respectiv și pe amforele de import, descoperite în Dobrogea, ne determină să considerăm că era o tendință valabilă

³⁹ V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 497; Margareta Constantiniu, P. I. Panait, Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 92-94; V. Leahu, *Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou*, în „CAB”, II, 1965, p. 69; Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 666; *eadem*, Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 98; Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 117; *Istoria Românilor II*, p. 657

⁴⁰ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 279

pentru un areal mai larg decât cel analizat de noi.

Canelurile, liniile orizontale și liniile în val au fost folosite, cu precădere, pentru ornamentarea vaselor cu forme romanice, realizate la roată rapidă și la roată mai lentă, căci trebuie să menționăm că a doua începe să fie reutilizată din această perioadă⁴¹. Ultimele elemente apar, sporadic, și pe vasele cu forme tradiționale geto-dacice, lucrate cu mâna. Dar, de cele mai multe ori, acestea nu prezintă nici un decor, sau au doar alveole ori creștături pe buză.

În mod excepțional, apar, acum, recipiente a căror suprafață a fost smălțuită sau vopsită. Aceste urme ale gamei decorative romane vor reapare, datorită influenței bizantine, în a doua parte a culturii vechi românești. De altfel, originea romană a majorității elementelor gamei decorative ceramice, din perioada respectivă, a fost de mult recunoscută în istoriografia de specialitate⁴², fiind parte integrantă a întregului care demonstrează, pentru arealul analizat, existența unei populații romanizate, majoritară. Fondul de bază al ceramicii secolelor VIII–XI va fi, din multe privințe (forme, tehnici, decor), un continuator al celui existent în veacurile V–VII, legătura dintre cele două orizonturi culturale putând fi identificată, cu precădere, la ceramica apărută în așezările de la Dulceanca (jud. Teleorman) și Radovanu (jud. Călărași)⁴³, ale cărei caracteristici o pot plasa atât în etapa finală a primului orizont, cât și la începutul celui de-al doilea.

⁴¹ Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 33-34, 36

⁴² Margareta Constantiniu, P. I. Panait, Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 96; Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 673; O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 63; Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 279; C. Scorpan, *op. cit.*, p. 294; O. Toropu, *op. cit.*, p. 90; Ligia Bârză, *op. cit.*, p. 47-55 cu o discuție mai amplă în acest sens; Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI e.n.*, Editura Junimea, Iași, 1981, p. 29; Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 116; *Istoria Românilor* II, p. 648

⁴³ Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 119-120

**GENESIS OF POTTERY ORNAMENTS SPECIFIC
TO THE 8TH – 9TH CENT., FOLLOWING THE PREVIOUS ONES,
IN THE TERRITORIES BETWEEN THE CARPATHIANS,
DANUBE AND BLACK SEA COAST**

Abstract

The author identifies the pottery decorative elements specific to the 5th – 8th cent., in the territories between the Carpathians, Danube and Black Sea. These elements reveal some regional characteristics given by peculiar conditions. The basic pottery fund of the 8th – 11th cent. will be, from many points of view (shapes, technology, sets) a continuer of the already existing ones from the 5th – 7th cent, the bond between the two cultural horizons being identified, mostly, on the pottery discovered in Dulceanca (Teleorman area) and Radovanu (Calarasi area). Its characteristics can place it in the final part of the first horizon, as well as at the beginning of the second one.

FACTORI DE RISC AI NAVIGAȚIEI ÎN MAREA NEAGRĂ, ÎN SECOLELE XIII-XIV

Ritmul navigației care se realiza între italieni și regiunile Mării Negre a fost deosebit de important pentru intensitatea traficului comercial, numeroase fiind cauzele care stânjeneau voiajele, încetinind comunicațiile maritime cu Orientul. Între acestea se numărau: întâlnirile cu pirații sau inamicii republicilor italiene, condițiile climaterice sau șederile prelungite în marile porturi¹. Toate acestea constituiau o mare amenințare pentru navigație, ridicându-i gradul de risc și, în consecință, costurile². O altă cauză a ritmului lent de navigație o constituia faptul că aceste ambarcațiuni navigau în apropierea coastei, pentru a se putea refugia mai ușor, în caz de nevoie, iar, noaptea, nu navigau deloc³.

În ceea ce privește *activitatea piraterească și cea de corsariat*, trebuie precizat că, în evul mediu, în dreptul și în conștiința socială a popoarelor, diferența juridică dintre piraterie și corsariat consta în faptul că un pirat acționa din inițiativă proprie⁴, cu scopul de a se îmbogăți, în timp ce corsarul ataca inamicii statului din care făcea parte, stat care dădea ordinele și mijloacele de acțiune, primind, în schimb, o parte din captură, cotă ce a ajuns la aproximativ o pătrime din pradă. Dar, atât pirații, cât și corsarii constituiau un mare risc pentru navigație și pentru sumele de bani angajate în traficul comercial. Nu de puține ori, proprietarii au fost nevoiți să-și răscumpere marfa capturată de către pirați⁵.

Cuvântul latin *cursus* (și grecescul *κούρσος*, de unde derivă, de

¹ Michel Balard, *La Romanie Génoise (XIII-e début du XV-e siècle)*, École Française de Rome, Roma, 1978 p. 576

² S. P. Karpov, *La navigazione veneziana nel Mar Nero. XIII-XV sec.*, Edizioni del Girasole, Ravenna, 2000, p. 54

³ Michel Balard, *op. cit.*, p. 576

⁴ În perioada 1445-1447, acțiuni piraterești îndreptate împotriva navelor comerciale din Marea Neagră și Marea Egee erau conduse de flota burgundă, echipată pentru a furniza ajutorul necesar cruciaților și care, în 1444, suferise o înfrângere dezastruoasă de la turci, într-o bătălie dată lângă Varna. (S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 50).

⁵ *Ibidem*, p. 54-55

fapt) semnifica agresiunea împotriva unui teritoriu sau împotriva unei proprietăți a inamicului. Războiul corsar izbucnea chiar și pentru a se apăra de piraterie, folosindu-se, de multe ori, metode piraterești chiar împotriva piraților⁶.

Cu toată gravitatea acestor pericole, se pare că cea mai serioasă problemă a fost cea a *escalelor lungi*. Venețienii, de pildă, aveau stabilite datele mudelor pentru navele ce veneau din spațiul bizantin (Romania), acestea erau, în 1328: de la Constantinopol- 15 martie- 15 aprilie și 15 septembrie- 31 octombrie-; din Romania (incluzând Creta și Negroponte), 15-30 aprilie și 15 septembrie-31 octombrie⁷. Genova, la rândul ei, prin *Officium Gazarie*, a încercat rezolvarea acestei probleme, prin limitarea timpilor morți ai escalelor astfel: 8-10 zile la Pera, 10 zile la Trapezunt și la Tana și oprire obligatorie, de o zi, la Caffa⁸. Aceste reglementări nu au fost respectate, opririle continuând să se prelungească, așa cum reiese din tabelul de mai jos, referitor la durata voiajelor spre Orient ale câtorva nave genoveze:

Data	Tipul navei	Plecarea din Genova	Direcția	Întoarcere la Genova	Timp total
1282	Galeră	Mai	Romania	Decembrie	7 luni
1291	Galeră	August	Romania	Aprilie 1292	8 luni
1293	Galeră	Februarie	Romania	Decembrie	10 luni
1309	Galeră	Ianuarie	Romania	Decembrie	11 luni
1312	Cogga	Februarie	Pera	Noiembrie	9 luni
1314	5 galere	Septembrie	Romania	14 iulie 1315	10 luni
1317	Galeră	Februarie	Romania	August	6 luni
1351	Galeră	30 august	Pera	11 august	11½ luni
1374	Galeră grea	Iunie	Romania	Decembrie	6 luni
1391	Galeră ușoară	22 mai	Romania	23 noiembrie	6 luni
1401	Navis	Martie	Romania	Octombrie	7 luni
1409	Navis	13 februarie	Caffa	August	6 luni

⁶ Veneția, de exemplu, care suferea din cauza acțiunilor piraterești încă din 1224, a creat un tip de flotilă polițienească în Adriatică, încredințându-le căpitanului Golfului și căpitanului altor flotile misiunea de a apăra convoaiele de nave comerciale venețiene de atacurile navelor piraților, jefuind mărfurile inamicilor și de a efectua controale asupra navelor suspectate de acțiuni piraterești. (S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 55) .

⁷ F.C. Lane, *Venice and history*, The Jihns Hopkins Press, Baltimore, 1966, p. 131.

⁸ Michel Balard, *op. cit.*, p. 576.

Trebuie precizat că, din timpul total de navigație de la Caffa la Genova, de aproximativ două luni⁹, timpii morți reprezentau nu mai puțin de 65-70% din durata voiajului, din moment ce galerele se întorceau la Genova după 10 sau 11 luni de la plecare. Excepția a venit din partea galerelor armate ale Comunei, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, când, în mod sigur, unele dintre ele au reușit să efectueze periplul oriental în 6 luni și, din punct de vedere teoretic, ar fi putut realiza două voiaje într-un an în România¹⁰.

Contractele notariale încheiate la Chilia permit cunoașterea duratei unei călătorii pe traseul Licostomo-Pera-Licostomo-Chilia. Prin contractul încheiat în 12 august 1360, se menționa că nava „Sf. Ioan” se pregătea să facă un transport de cereale pe traseul Licostomo-Pera, patronul ei se angaja ca, după întoarcerea din prima călătorie, să facă un nou transport de grâne, pe același traseu. Contractul a fost înnoit la 21 sau 22 septembrie 1360, când aceeași navă, aflată acum pe canalele brațului Chilia, se pregătea să ridice pânzele pentru Pera. Așadar, în cursul primei călătorii nava „Sf. Ioan”, la 12 august, încă nu plecase de la Licostomo spre Pera, iar, la 21 sau 22 septembrie, se întorsese deja și se afla la Chilia, călătoria dus-întors pe traseul amintit efectuându-se în mai puțin de 40 de zile¹¹.

În ceea ce îi privește pe venețieni, explicația reducerii timpului de încărcare al *mudelor* are cel puțin șapte motivații:

1. evitarea perioadelor de vreme nefavorabilă în timpul tranzitării mărilor;
2. se puteau organiza convoaiele mult mai bine, fiind pregătite în același timp, se puteau executa două voiaje pe an, iar, dacă navele nu erau gata, cele mai leneșe trebuiau lăsate în urmă sau așteptate, prelungindu-se termenul sosirii lor la destinație și, astfel, se pierdeau bani mulți;
3. scurtarea timpului determina posibilitatea practicării mai multor voiaje pe an;
4. o întoarcere mai rapidă la destinație presupunea nu numai un mod eficient de a folosi navele, dar și a capitalului investit;
5. aducerea, cât mai rapidă și mai deasă, la Veneția, a mărfurilor o transforma pe aceasta într-o piață mondială unde se putea găsi orice, în orice cantitate;

⁹ Laura Balletto, *A Caffa nel 1289-1299*, în „I problemi del Mar Nero nel passato e nel presente”, Genova, 1993, p. 23

¹⁰ Michel Balard, *op. cit.*, p. 577

¹¹ Radu Manolescu, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de jos și pe Marea Neagră în secolele XIII-XV*, în „Revista istorică”, nr. 6, 1990, p. 550

6. *muda* a creat, într-un anume sens, o ordine pe piețele Levantului și nu numai, prin faptul că mărfurile ce erau încărcate de navele venețiene trebuiau contractate și aduse în porturile de încărcare cu precizie, la momentul sosirii navelor la încărcare;

7. *mudele* au reglat nu numai timpul de sosire a bunurilor în porturile de încărcare și, apoi, la Veneți, dar și cantitățile¹².

De multe ori, se produceau întârzieri și din cauza *factorului uman*, nu numai a condițiilor atmosferice. Nu o dată, piloți mai puțin încercați duceau nava drept în mijlocul pericolului. Un act notarial venețian din 1469 menționează unul din aceste episoade. Un pilot, după ce a calculat eronat ruta și a pierdut contactul cu celelalte nave din convoi, deși a încercat, nu a reușit să găsească un loc favorabil acostării pe litoralul Asiei Mici. În același timp, un vânt puternic venit dinspre vest a târât nava de la Heraclea Pontică în vecinătatea portului Sinope, unde a nimerit în mijlocul unei furtuni¹³. Se poate adăuga la acțiunile de acest fel și disciplina slabă a echipajului. În 1370, de pildă, marinarii de pe galerele de România, în timpul voiajului de întoarcere de la Tana la Veneția, au atacat un orașel din Dalmația, ucigând câțiva locuitori. Curtea din Veneția a intervenit, dar fără a-i pedepsi prea aspru pe vinovați¹⁴.

Unul din factorii care bulversau ritmul navigației era și sosirea *iernii*¹⁵. Începând cu luna noiembrie, navigatorii preferau să nu plece în călătorie pe ruta care pleca din Constantinopol sau Pera spre Trapezunt. Ei se încumetau pe acest drum numai în cazuri de extremă urgență, dar, chiar și așa, uneori, erau nevoite să se întoarcă din drum. Cu siguranță însă, transformările tehnice ale noilor ambarcațiuni permiteau reducerea limitelor de timp impuse de anotimpul rece, dar, chiar și așa, navigația nu a reușit să devină anuală¹⁶.

¹² F.C. Lane, *op. cit.*, p. 133-136

¹³ S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 46

¹⁴ *Ibidem*, p. 61

¹⁵ De cele mai multe ori, iarna a destabilizat ritmul navigației. De exemplu, în 1442 și 1443, legătura dintre Italia și Trapezunt a fost întreruptă complet, când o galără venețiană, care se îndrepta spre Trapezunt, a reușit să se întoarcă în Marea Neagră abia în decembrie. Întârzierea fusese provocată în Negroponte, iar, acum, din cauza iernii, nava rămăsese blocată în Marea Neagră, fără posibilitatea de a se întoarce în țară. O lungă perioadă de timp, Veneția a fost convinsă că a pierdut această navă, cu atât mai mult cu cât galerele de la Tana, care trebuiau să o însoțească, după ce au așteptat-o în Constantinopol vreme de 130 de zile, s-au întors la Veneția, la 7 martie 1443. Nava crezută pierdută, după ce a iernat 4 luni, se pare, la Trapezunt, s-a reîntors în patrie, la 27 iunie 1443. Întârzierea ei a provocat mari pagube negustorilor și patronilor săi (S.P. Karpov, *op. cit.* p. 41-42)

¹⁶ *Ibidem*, p. 39

Ținând seama de factorii de risc în anotimpul rece, în ceea ce privește Genova, *Statutele*, de la sfârșitul secolului al XIII-lea-începutul secolului al XIV-lea, interziceau, explicit, voiajele în perioada 1 decembrie-15 martie¹⁷. Din actele lui Antonio di Ponzó reiese că, pentru navigație, erau favorabile lunile martie-mai, august-octombrie și, firește, iunie-iulie. Traficul se rărea sau se oprea în timpul anotimpurilor nefavorabile, din noiembrie până în februarie¹⁸. Potrivit hotărârilor *Marelui Consiliu Venețian*, din 18 ianuarie 1292, navelor venețiene li s-a dat aprobarea de a naviga în Marea Neagră numai în perioada cuprinsă între 1 aprilie și jumătatea lunii octombrie. La începutul secolului al XV-lea, navele venețiene au căpătat dreptul de a rămâne în zona Mării Negre până la 1 noiembrie și, în anumite cazuri, chiar mult mai târziu¹⁹.

Totuși, navele puternice riscau navigând și în lunile nefavorabile, în cele din urmă, doar luna ianuarie părănd a fi exceptată din toate cursele lungi. În această lună, de reală pauză, negustorii și armatorii se înțelegeau asupra locului de plecare al navelor la venirea primăverii²⁰. În realitate însă, în bazinul Mării Negre, navigația genoveză se oprea o scurtă perioadă, câteva săptămâni, din ianuarie și februarie. Fapt notat și de scriitorii bizantini contemporani. George Pachymeres, de exemplu, scria că italienii, cu taridele lor, navigau activ în Marea Neagră chiar și în timpul iernii²¹.

Navele care parcurgeau ruta din zona septentrională a Mării Negre și de la gurile Donului, în afara pericolului furtunilor și al vânturilor contrare, riscau să rămână prinse în *gheață*. În consecință, statul venețian obliga patronii galerelor să ia măsurile de siguranță ce se impuneau. Astfel, o dată cu sosirea frigului, de la jumătatea toamnei (de regulă, de la 10 octombrie), era interzis galerelor să urce pe fluviu până la Tana și se recomanda să se arunce ancora în apropierea gurilor Donului²².

Ceața, vânturile puternice și furtunile constituiau, de fapt, pericolul principal în navigația din Marea Neagră în perioada iernii și chiar a toamnei. Celebrul cronicar florentin Giovanni Villani vorbește despre un eveniment teribil, o furtună îngrozitoare care a traversat Marea Neagră în 1323 și care a distrus cca. 100 de ligna mari, fapt ce a

¹⁷ Laura Balletto, *Genova. Mediterraneo. Mar Nero (secc. XIII-XV)*, în „Studii e testi-Serie storica”, Civico Istituto Colombiano, Genova, 1976, p. 134

¹⁸ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 550

¹⁹ S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 41

²⁰ Michel Balard, *op. cit.*, p. 579

²¹ S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 41

²² *Ibidem*, p. 46

provocat mari daune negustorilor venețieni, genovezi, pisani și greci, acesta nefiind un eveniment singular²³. Totuși, din documente, rezultă clar faptul că pierderea navelor în acest fel era un eveniment destul de rar. Potrivit calculelor făcute de Michel Balard pe baza analizei unui mare număr de acte notariale din secolele XIII-XIV, reiese că rata naufragiilor navelor genoveze pe rutele orientale era de una pe an²⁴.

Nu numai furtunile, dar chiar și o simplă schimbare a direcției și vitezei vântului putea să aibă consecințe nedorite asupra unei ambarcațiuni. Un loc periculos era chiar intrarea în strâmțori. În toamna lui 1390, în această zonă, a naufragiat o navă plecată de la Caffa, cu o încărcătură de grâne și alte mărfuri. Pe lângă paguba materială suferită, au pierit în incident 40 de membri ai echipajului²⁵.

O altă daună creată navigației comerciale o constituiau *furturile*, fenomen destul de răspândit în epocă. În secolul al XV-lea, apar multe cazuri de acest gen, instrumentate de Senatul venețian. Patronii chiar au fost obligați să angajeze persoane care să se ocupe exclusiv cu supravegherea mărfii. Dacă se fura din marfă, paguba era suportată, de multe ori, chiar de către patronul navei. De multe ori, chiar cei angajați să păzească sau să inventarieze marfa furau din ea. Un scrib de pe o galera de Trapezunt, responsabil cu îmbarcarea produselor alimentare, a sustras vin, brânză și carne sărată. Din acest motiv, a fost pedepsit ca hoț, a fost nevoit să plătească o amendă- reprezentând dublul valorii mărfurilor sustras- și a fost scos de pe o astfel de funcție²⁶.

Un factor de risc în timpul navigației erau și *epidemiile* și *maladiile* ce loveau echipajele și pasagerii, atingând, uneori, dimensiuni catastrofice. În 1347, din 8 galere genoveze care veneau din Marea Neagră, de unde luaseră ciumă, nu au intrat în portul Genova decât 4; toți membrii echipajelor erau deja infectați, murind, până la ultimul, ei

²³ În 1325, galera „Ca'Capello”, care venea de la Veneția și călătorea spre Trapezunt, a fost aruncată pe țarm (*ivit in terram*), încărcătura fiind prădată. În octombrie 1431, două galere venețiene trimise la Tana au naufragiat în apropierea promontoriului Meganone. O parte a echipajului a fost luat prizonier de genovezi și închis în închisoare la Caffa, pentru că cele două republici se găseau, în acea perioadă, în raporturi de ostilitate. Bailul venețian la Constantinopol s-a văzut nevoit să răscumpere echipajul. În 1403, noiembrie, în apropierea portului Carpi, o puternică furtună, care, potrivit marinarilor, nu se mai întâlnise de 12 ani, a provocat distrugerea unei caracca și a unei galeotte a genovezilor din Pera. În toamna sau iarna lui 1435, a naufragiat și a fost distrusă, cu tot cu încărcătură, o navă genoveză a lui Pietro Donato, care naviga de la Moncastro la Caffa. (S. P. Karpov, *op. cit.*, pp. 42-43.)

²⁴ M. Balard, *op. cit.*, p. 586

²⁵ S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 43

²⁶ *Ibidem*, p. 44

fiind cei care au difuzat oribila maladie în Europa. Lecția „morții negre” nu a fost în van. Și genovezii și venețienii au introdus metoda carantinei²⁷ pentru toate navele suspectate că ar avea la bord oameni bolnavi de maladii contagioase.

O certă amenințare pentru navigație au constituit-o *acțiunile ostile* pe care venețienii și genovezii le îndreptau unii împotriva altora, asalturilor flotei otomane ale emiratului de Sinope și împotriva navelor și așezărilor italiene. Periodic, izbucneau conflicte militare între republicile maritime italiene și între acestea și Bizanț și Imperiul de Trapezunt. În bazinul pontic, genovezii atacau caravanele de nave venețiene care navigau de la Tana la Trapezunt, și nu o singură dată²⁸. Deja, începând cu 1262, au fost atacate la Strâmtori nave solitare sau constituite în grupuri, care se întorceau din Marea Neagră²⁹. Și venețienii, la rândul lor, au ridicat obstacole în calea navelor genoveze, pe care le atacau și le jefuiau, cu precădere în perioadele când relațiile dintre ele se agrăvau³⁰.

O mică piedică au constituit-o chiar și pisanii care, la sfârșitul secolului XIII-lea, continuau, în Marea Neagră, antica luptă dintre Pisa și Genova³¹. Navele otomane atacau și ele navele comerciale venețiene în toată Marea Neagră și nu numai, de pildă, în 1431, în apropiere de Negroponte, iar, în 1415-1416, în apropiere de Tenedos (Gallipoli). Astfel, navele venețiene de Romania-Trapezunt au fost blocate la Constantinopol, pentru 26 de zile, de 112 ligna, 42 galere și fuste turcești³².

²⁷ De pildă, în 1458, o navă genoveză care se îndrepta spre Caffa venind de la Trapezunt, unde izbucnise epidemia de ciumă, a fost oprită și băgată în carantină înainte de a intra în port. (S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 64)

²⁸ Acțiuni de acest fel sunt constatate în anii 1327, 1348, 1362 și 1367. (S.P. Karpov, *op. cit.*, p. 46)

²⁹ S-au efectuat asalturi în 1336, 1348-1350, 1350-1366, 1403-1404 și 1431-1432. În noiembrie 1403, de exemplu, două caracca înarmate de genovezii din Pera spionau navele venețiene care se întorceau de la Tana, cu intenția de a le fura marfa. Pentru aceasta, ei postaseră o caracca în apropiere de insula Finogia și o alta în portul Carpi. (S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 47)

³⁰ În 1432, de pildă, *podesta* din Pera a fost nevoit să interzică, pentru o perioadă, navelor genoveze să treacă prin Strâmtori, unde își făceau rondul navele venețiene. Patronii navelor genoveze au început, astfel, să-și descarge mărfurile în porturile cele mai apropiate din Anatolia; totuși, una din aceste nave tot a fost jefuită, de data acesta, însă, de pașa din Heracleea Pontică. (S.P. Karpov, *op. cit.*, p. 47)

³¹ În 1277, de exemplu, o galără pisană a încercat interceptarea unor nave genoveze în apropiere de Sinope; galera pisană a fost înfrântă de o galără genoveză, care a interceptat-o și a ars-o lângă Soldaia. (S.P. Karpov, *op. cit.*, p. 53)

³² Amenințările otomanilor la adresa convoaielor venețiene au continuat, în 1395, la Gallipoli, 1408 lângă Modon, în 1422, în zona Constantinopolului și de-a lungul lui 1433 și 1442 și a continuat în 1452-1453. (S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 49)

În secolul al XIV-lea, până în anii '60, amenințarea asupra navigației comerciale în Marea Neagră a venit și din partea acțiunilor militare ale flotei din Sinope, și anume ale emirului Gazi Celebi, care era, mereu, în război împotriva genovezilor și care desfășura constante acțiuni de piraterie. Nici galerele comerciale venețiene nu puteau evita atacurile flotei din Sinope³³.

În concluzie, printre factorii de risc ai navigației în Marea Neagră, care reies din documentele Senatului, deosebim:

- atacurile contra navelor;
- acțiunile inamicilor sau situația politică care puteau prejudicia navigația (sunt luate în considerare doar acțiunile din zona Mării Negre);
- epidemiile;
- daunele materiale pentru tulburarea ritmului navigației, întârzierea sosirii galelor, interzicerile de intrare în port ș.a.;
- distrugerea navelor prin naufragiu.

Potrivit documentelor Senatului venețian, în perioada 1306- 1451, s-au efectuat 125 de voiaje ale caravanelor formate din galerele de linie venețiene.

Factorii de risc ai navigației galelor de linie venețiene apar după cum urmează:

Factori de risc	1306-1350	1356-1400	1401-1451	Total
Agresiuni armate provocate de: genovezi otomani emirul de Sinope catalani pirati	10 (58,%)	8 (80%)	14 (53,9%)	32(60,4%)
Situații periculoase	2 (11,8%)	2 (20%)	3 (11,5%)	7 (13,2%)
Epidemii	1 (5,9%)	0	1 (3,8%)	2 (3,8%)
Daune economice	3 (17,6%)	0	3 (11,5%)	6 (11,3%)
Naufragii	1 (5,9%)	0	5 (19,3%)	6 (11,3%)
Total	17 (100%)	10 (100%)	26 (100%)	53 (100%)
Totalul voiajelor	34	41	50	125
Procentul de risc	50%	24,4%	52%	42,4%

³³ Așa cum se va întâmpla în 1321 sau în 1359-1360. În 1340, navele de război ale emirului din Sinope așteptau navele venețiene care se întorceau de la Tana, dar, acestea apucaseră să fie jefuite de escadra militară genoveză, condusă de Simone di Quarto. (S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 50)

Traseul cel mai periculos în epocă, pe ruta de la Veneția la Tana și la Trapezunt, era Marea Egee.

Galerele de linie naufragiau foarte rar, iar această siguranță nu venea din absența riscului (care era foarte ridicat), ci era rezultatul măsurilor luate pentru păstrarea siguranței și al sistemului de reglare a navigației galerelor comerciale³⁴.

Desigur că navele ce riscau și plecau în lunile de toamnă și iarnă, interzise, în mod normal, navigației, cădeau, cel mai des, pradă intemperiilor, devenind victime sigure ale naufragiilor despre care vorbesc chiar și actele notariale. Totuși, aceste „accidente” nu sunt cele mai numeroase, cele mai multe fiind pierderile datorate oamenilor, pirateria cunoscând, în secolele XIII-XIV, epoca sa de glorie³⁵.

NAVIGATION RISK IN THE BLACK SEA. 13TH – 14TH CENTURIES

Abstract

The autor presents some aspects regarding navigation in areas around the Black Sea. At the same time the risk factors are shown, influencing this activity.

As results from the documents shown by the autor, the main risk factors were attacks against ships, enemy actions or political situations affecting navigation, epidemics, material damages disturbing the navigations rhythm, delays in galleys arrival, harbour entry interdictions, ships destruction by shipwreck a.s.o.

³⁴ S. P. Karpov, *op. cit.*, p. 64

³⁵ Michel Balard, *op. cit.*, p. 587

VIATA RELIGIOASĂ A AROMÂNILOR ÎN SPAȚIUL OTOMAN (SECOLELE XV–XIX)

Odată cu cucerirea Peninsulei Balcanice de către Imperiul Otoman, numai aromânii își vor păstra semi-independența și credința neștirbită. Exceptând comuna Nânta din Meglenia, care a trecut la islamism, nici o altă comună locuită de aromâni nu a renunțat la propria credință, cum este cazul cu celelalte neamuri din zonă: greci, bulgari, albanezi, sârbi, care s-au turcit în masă¹. După căderea Constantinopolului, viața spirituală a tuturor credincioșilor din Peninsula Balcanică, fără deosebire de naționalitate, este direcționată de către Patriarhia din Constantinopol². Aceasta obține de la Imperiul Otoman dreptul de a fi protectorul spiritual al tuturor creștinilor din sudul Dunării.

De la cucerirea Peninsulei Balcanice până la emanciparea bisericii bulgare de sub autoritatea Patriarhiei, în anul 1870, bulgarii, sârbii, albanezii, aromânii erau considerați creștini ortodocși. Dar, Patriarhia din Constantinopol va fi cea care îi va favoriza pe greci, realizând desnaționalizarea aromânilor³. Supunându-se sultanului, aromânii obțin capitulații care le ușurează traiul lor mai mult decât al celorlalți supuși. Sub domnia sultanului Baiazid, aceștia se bucurau de vechile drepturi și libertăți, în schimbul unui tribut. Cu sultanul Murad al II-lea se încheie o capitulațiune prin care capătă o serie de privilegii, între altele și dreptul ca nimeni să nu se amestece în afacerile lor religioase.

Capitulațiunea, care i-a avantajat pe aromâni de-a lungul secolelor față de popoarele din alte raiale turcești, a fost confirmată și de sultanii ulteriori. În virtutea acesteia, aveau o serie de avantaje economice și administrative, precum și deplina libertate de a circula în tot Imperiul Otoman, în Țările Române, în Ungaria, până în Egipt și Asia Mică. Potrivit articolului 1 din Capitulațiunea încheiată cu sultanul Murad al II-lea, în secolul al XV-lea, căruia i s-a permis trecerea în defileul

¹ Sterie Diamandi, *Oameni și aspecte din istoria românilor*, Buc., 1939

² Theodor Capidan, *Les macedo-roumains*, Buc., 1937; Ion Arginteanu, *Situația religioasă a aromânilor în timpul Imperiului Otoman*, în „Fenix”, Bitolia, VIII, nr. 54, 2002

³ Idem, *L'origine des macedo-roumains*, Buc, 1939

Pindului, se stipula că „valahii vor putea călători în toată libertatea prin tot Imperiul, exercitând orice profesie li s-ar părea bună”. Aromânii– numiți valahi, ca și întregul popor român în cursul Evului Mediu– s-au răspândit, căutând piețe pentru desfacerea materiilor prime și a produselor fabricate în ateliere manufacturate în familie. De asemenea, aromânii refugiați în teritoriile de sub dominația austriacă obțin, de la împărat, privilegii asemănătoare cu cele avute de la sultanul turc⁴.

Autonomia ecleziastică dădea unei localități drepturi și privilegii, dar prevedea și îndatoriri față de sultan. Toate acestea sunt trecute de turci la categoria „*Vacuf-Kitab-Hane*” („bunuri mănăstirești autonome”), care, mai apoi, au fost reînnoite prin firmane ale sultanilor⁵. În secolul al XVI-lea, în urma serviciilor aduse de celnicul Sterie Floca vizirului otoman, locuitorii comunei Metzova obțin numeroase privilegii, între altele și dreptul ca districtul Metzovei să fie administrat de un Exarh Patriarhal⁶. Lupta pentru păstrarea drepturilor religioase ale aromânilor nu încetează, chiar dacă, la începutul secolului al XVII-lea, o parte din aceștia pierde statutul privilegiat de armatoli, situație care trebuie pusă în legătură cu reorganizarea sistemului militar otoman. În anul 1601, sultanul Mahomed al III-lea dă un firman pentru localitatea Perivole, în care se precizează autonomia ecleziastică a acesteia. Avea jurisdicția ecleziastică a bisericii Sf. Sofia din Constantinopol, care aparținea Patriarhiei. Mănăstirile românești erau închinat lăcașurilor de cult din eparhia Ianina, Epir, ctitorite de aromâni. Astfel, mănăstirea Sfinții Apostoli din Dipalița era ctitoria fraților Panu (Arsenie și Teodor), iar mănăstirea Sosinu era ridicată de un negustor „din Valahia”, Ioan Simota și de frații săi Chiriță și Emanoil (originari din aceste locuri). În Munții Pindului exista mănăstirea Vlasiu, în districtul Cardanița, care era ctitoria aromânilor thessalioți Gheorghe slugerul, cu soția sa Cherața și fiul lor Constantin Postelnicul, aceștia având slujbe în Moldova, în timpul lui Vasile Lupu. Cei doi dregători au fost zugrăviți la mănăstirea Bacicovo din Bulgaria, ceea ce denotă că au contribuit la refacerea acestui lăcaș⁷. Între localitățile cu mai

⁴ Dem Abeleanu, *Neamul aromânesc din Macedonia*, Buc., 1916; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Buc., 1976; Veniamin Micle, *Sfântul Antonie de la Iezerul. Sfânta Mănăstire Bistrița*, Eparhia Râmnicului, 1994

⁵ Leonida D. Scrima, *Monografia satului Perivolet*, Constanța, 1939; C. D. Metta, *Privilegiile comunităților religioase din Turcia*, în „Lumina”, Bitolia, I, nr. 1-12, 1903

⁶ Dem Abeleanu, *op. cit.*; „Fenix”, VIII, nr. 50, 2002; Robert Stuart, *The Vlachs of Mount Pindus*, în „Transactions or the Ethnological Society of London”, vol. 6, 1868

⁷ Al. Alexianu, *Doi români ctitori în Bulgaria și în Pind*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXIII, nr. 7-8, 1965

multe lăcașuri de cult se afla și Perivoli, care a ajuns să posedă nouă biserici și o mănăstire: Aghiu Tanasi, Aghiu Lja, Aghiu Sutira, Aghiu Ghiorgghi, Aghiu Anarghiori, Sfânta Vinerea, Aghiu Taxiarhi-
iconostas și Aghiu Pantelimon- iconostas (ultimele două dăruite din
ordinul lui Ali-Pașa, în anul 1769). Biserica Aghiu Triada se afla la 4
km depărtare de comună, iar mănăstirea Aghiu Nicola la 6 km. În anul
1943, când localitatea a fost distrusă de trupele germane, numai
biserica Aghiu Ghiorgghi rămâne în picioare, uimind prin frumusețe pe
cei care aveau misiunea să o distrugă⁸.

Legăturile religioase ale aromânilor cu Patriarhia din Ohrida s-au
menținut. În acest sens, Nicolae Iorga preciza că, în anul 1690, în
serviciul acesteia se găseau pe o listă demnitari aromâni: Nicu Nedu,
domestic Balcu, exarh Nicu, referendar Mitru Balcu⁹.

Bogatele familii aromâne vor contribui la ridicarea bisericilor din
Arbanași, care aveau fresce de o frumusețe rară. După arhitectură, par
a fi construite în secolul al XIV-lea. Aici, pe la 1793, este menționată o
mănăstire¹⁰. Până în secolul al XVIII-lea, la Ohrida era un scaun de
Mitropolit, care avea jurisdicție asupra arhiepiscopilor din Monastir,
Grebena, Siaciste, Castoria și Moscopole. Tot aici se afla Scaunul
Primei Justiniane și al întregii Bulgarii. Un alt scaun de Mitropolit era
la Larissa. De acesta ascultau episcopii din Scotusa, Târnovo, Tricala și
Gomfi¹¹. Din punct de vedere bisericesc, populațiile aromânească,
albaneză, bulgară și sârbă erau supuse patriarhatelor din Ohrida și
Ipek. Patriarhia din Constantinopol a urmărit, timp îndelungat,
desființarea acestora, obținând-o în cele din urmă, în anul 1767, printr-
un firman al sultanului Mustafa III¹².

Aromânii au ocupat toate treptele ierarhiei bisericești. Astfel,
Arhiereul Diocleea Chrisontu din Damoco și protosinghelul din
Larissa erau aromâni¹³. Ierarhii aromâni aveau o pregătire religioasă
superioară. Astfel au fost: Daniel, Cavalioti, călugării Procopie, Calceu,
Gregoriu din Moscopole etc. În secolul al XVII-lea, la Moscopole, erau

⁸ Leonida D. Scrima, *op. cit.*

⁹ Anastase N. Hâciu, *Aromânii: comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*,
Focșani, 1936

¹⁰ Ion Deboveanu, *Mărturii, atestări aromâne*, în „Deșteptarea”, III, nr. 11, nov.
1992

¹¹ Ion Arginteanu, *op. cit.*

¹² Din scrisoarea trimisă de Alexandru Pencovici, care a întreprins o
călătorie în Macedonia, între septembrie 1881- iunie 1882, publicată de Mihai
Eminescu în „Timpul”, VII, nr. 187, 27 aug. 1882. În volum, apare în: Alexandru
Pencovici, *Despre românii din Macedonia și Muntele Athos*, Buc., 1885

¹³ „Frățlia întru dreptate”, Buc., I, nr. 18, 1880

menționate peste 70 de biserici¹⁴. Între anii 1720-1770, acest oraș ajunge o adevărată metropolă a Peninsulei Balcanice. În Arhiva Statului din Budapesta s-a găsit un document în care localitatea Moscopole este numită „*Urbs Amplissima*”¹⁵. Orașul ajunge cel mai bogat centru aromânesc din Peninsula Balcanică. Viața și expansiunea Moscopolei nu pot fi înțelese fără cunoașterea modului de organizare și funcționare a breslelor. Ca pretutindeni, și la Moscopole organizația breslelor se dezvoltase sub semnul crucii. Fiecare dintre acestea avea câte un patron (ales dintre sfinții mai familiari aromânilor), căruia breslele bogate se învredniceau să-i ridice biserici cât mai frumoase. Acestea se înălțau, săgetând văzduhul cu clopotnițele lor mărețe. Înfațișarea impunătoare, bogăția și arta făceau din Mitropolie mândria moscopolenilor. Bisericile din Moscopole posedau odoare scumpe, lucrate de artiști în argintărie. Obiectele erau donate în zilele de hramuri și de bălciuri. Credincioșii veneau să audă predicile marilor prelați, să vadă și să se simtă mai aproape de sfințenia Patriarhului Ioasaf. Descrierile călătoriilor și ruinele bisericilor dovedesc evlavia și generozitatea corporațiilor. Bogații și săracii, membri ai diferitelor corporații, s-au întrecut în colectarea sumelor și în prestarea muncilor necesare ridicării orașului. Astfel, deasupra ușii bisericii Sfinții Apostoli, ridicată în anul 1752, stă scris: „*S-a ridicat și s-a pictat această dumnezeiască și prea mărita biserică a Sfinților Apostoli cu dania de obște, cu cheltuiala și cu osteneala celor mari și celor mici, care se găseau și aparțineau corporației aromânilor, epitrop fiind domnul Mihail Papatete, 1752 octombrie 20*”. Cât de ridicat ajunsese nivelul educației sociale în cadrul acestor corporații se vede, mai ales, din modul în care s-a răspuns la apelul Patriarhului Ioasaf, el însuși aromân din Moscopole, pentru ridicarea Academiei, care a adus faimă europeană orașului. La această ocazie, au luat parte clerul, în frunte cu Mitropolitul Castoriei și Moscopolei, egumenii mănăstirilor moscopolene etc. Patriarhul Ioasaf a fost, mai întâi, episcop de Prespa, ales, în anul 1709, de marele sinod ținut la Boboștița, cu titlul de episcop de Corița și Selasfor (Albania). În anul 1718, este ridicat la rangul de Patriarh al Ohridei, în locul lui Filofteiu. El va păstori până în anul 1745, când va înceta din viață, fiind înmormântat la biserica Sf. Clement din Ohrida. Mitra acestui Patriarh, suflată în aur și împodobită cu pietre scumpe, dăruită de bogăția din Moscopole, putea fi admirată în biserica

¹⁴ Gustav Weigand, *Die Aromunen*, vol. I-II, Leipzig, 1885

¹⁵ Hristu Căndroveanu, *Un oraș românesc dispărut*, în „*Almanahul Luceafărul*”, 1985; Valeriu Papahagi, *Moscopole, metropola comercială și culturală a românilor din Peninsula Balcanică în secolul al XVIII-lea*, Roșiorii de Vede, 1939; Edmond Prifti, *Arumunet midis kombit dhe etnise*, în „*Fratia*”, Tirana, nr. 2 (107), feb. 2005

Sf. Clement. Despre aceasta, N. Iorga spunea că: „*A fost și opera unor mâini aromânești*”. În cronica mănăstirii Prodom este descrisă acțiunea de strângere a banilor pentru ridicarea palatului Academiei, fiind menționată și data inaugurării acestuia (1750), sub directoratul lui Teodor Anastasie Covalioti, protoiereu al Moscopolei, predicator la tronul Primei Justiniane, filolog, grămatic și poet. Se presupune că cea mai veche mănăstire din Moscopole este Sf. Paraschiva. Dar existau și biserica Adormirea Maicii Domnului (1715), biserica Sf. Atanasie (1721), biserica Sf. Voievozi (1724), biserica Sf. Nicolae (1750), biserica Sf. Ilie, biserica Sf. Apostoli, mănăstirea Prodom. La mănăstirea Sf. Naum exista o tipografie, singura pe acea vreme în tot Imperiul Otoman, exceptând tipografiile din Principate. Fruntașii vieții culturale din acest centru de civilizație aromână vor publica, în limba maternă, mai multe cărți, utilizând alfabetul grecesc. Din tipăriturile apărute în dialect au supraviețuit timpului un număr restrâns. Patriarhia din Constantinopol și susținătorii elenismului au utilizat toate mijloacele pentru a distruge orice urmă de manifestare națională a aromânilor. Numai o minune a făcut ca vocabularul lui Cavalioti, „*Învățătura introducătoare*” a lui Daniel, „*Noua pedagogie*” a lui Ucuta și „*Codex Dimonie*” să nu fie distruse. Biblioteca din Moscopole dispunea de o bogată colecție de manuscrise și tipărituri. După prima distrugere a orașului (1769), cărțile au fost depozitate în chiliile mănăstirii Sf. Maria, iar, de aici, au fost mutate la mănăstirea Sf. Nicolae. În anul 1916, se mai găseau câteva volume. Între numeroșii donatori, sunt citați preotul Gh. Sina și mitropolitul Grigorie al Durazzo. Cronica Mănăstirii Sf. Maria scrie că, mai ales, de la acesta a căpătat Biblioteca Moscopolei, cărțile ei cele mai prețioase.

Multe fresce din bisericile moscopolene au fost distruse. La biserica Sf. Varvara, fresca îl reprezintă și pe ctitorul ei, Costache Vretu, în hainele locului și ale timpului său, spre deosebire de un alt membru al aceleiași familii, care apare, în biserica Sf. Nicolae, într-un costum analog aceluia purtat de boierii ctitori de lăcașuri sfinte de la Nord de Dunăre. Influența nord-dunăreană se resimte și în cazul bogatelor picturi, inscripțiilor, hrisoavelor aflate în bisericile moscopolene. La începutul secolului al XIX-lea, se mai vedeau ruinele a 22 de biserici și marea mănăstire Prodom, în afara zidurilor. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atenția Patriarhiei din Constantinopol era, permanent, ațintită asupra celor ce se petreceau în diocesele Primei Justiniane¹⁶. La Ohrida se manifesta o oarecare

¹⁶ Ilie M. Chiafăzezi, *Inscripțiile bisericilor din Moscopole*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Vălenii de Munte, 1938; Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, Buc., 1983

rezervă, chiar ostilitate, față de Patriarhie. Lucrul acesta nu putea scăpa celor care începuseră a viza resurecția Bizanțului. Ei vor întreprinde o acțiune elenizantă, iar, când nevoia o va impune, nu se vor da în lături să provoace, sub diferite motive, însuși desființarea Patriarhiei din Ohrida.

În decursul Evului Mediu, au existat inscripții, texte în aromână, ce atestă legăturile spirituale ale aromânilor cu Biserica. La mănăstirea Sf. Paraschiva, aflată în estul localității Samarina, pe lângă inscripția ilizibilă, se observă trecut anul 1200. Din anii 1424-1426, este datată inscripția în aromână, cu litere grecești de la biserica Sf. Zaharia din Linotope: „*cari va s-intră tu aista băsearică și va s-anclină cu evlavie, Dumnidzau va-li agiută*”¹⁷. Un alt text în aromână datează din anul 1731 și este o inscripție pe o gravură de lemn reprezentând „Fecioara cu pruncul”, descoperită în satul Ardenița din Albania, regiunea Fieri (localitate a cărui nume, în aromână, este Fearica, adică ferigă). Textul, scris pe gravură, cu caractere grecești, de ieromonahul Nectarie Târbu, aromân din Moscopole, este: „*Viryira, muma-i dumnedză, oră, tră noi pecătoșl'i*” („Fecioara, mama lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoșii”). Scrierea cu alfabet grecesc era singura posibilă în locurile de puternică influență culturală și bisericească greacă, unde s-a descoperit inscripția lui Nectarie Târbu¹⁸.

După secolele XIV-XVII, caracterizate prin contacte din ce în ce mai strânse cu populații de altă limbă din Balcani și chiar de dincolo de Marea Adriatică, datorită legăturilor comerciale și spirituale cu Occidentul catolic și cu ideile noi ale Renașterii și ale umanismului generat de acesta, s-a simțit nevoia dezvoltării activității religioase în aromână. Cei dintâi care au simțit nevoia instruirii religioase a aromânilor au fost învățații aromâni școliți la Ianina, Metzova, Moscopole. O singură scriere integrală a Vechiului Testament, în aromână, nu este cunoscută. Fragmente din Vechiul Testament apar, încă din secolul al XVIII-lea, în culegerea de texte religioase a lui Constantin Ucuta Moscopoleanul, „*Nea Pedagoghia*” (Viena, 1797). Învățatul aromân era originar din Moscopole, cartofilax și protopop de Posen, Prusia. Este cel dintâi care a vrut să lumineze sufletele și mințile aromânilor în propria lor limbă. Acesta militează și pentru introducerea graiului aromân în textele de cult bisericesc. Partea I a cărții are caracter didactic (adaptarea scrierii grecești la pronunțarea

¹⁷ Hristu Cândroveanu, *Legendă sau adevăr?*, în „Deșteptarea”, I, nr. 9, dec. 1990

¹⁸ Elena Scârlătoiu, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud*, Buc., 1980; Nicolae Saramandu, *Începutul scrierii în aromână*, în „Deșteptarea”, 1, nr. 1, apr. 1990

aromânească), iar partea a II-a conține un număr de psalmi, de texte biblice variate, rugăciuni etc. Predecesorii lui T. A. Cavalioti și Daniil Moscopoleanul încercau același lucru în limba greacă. Psaltirea a fost, la aromâni, cartea de bază în instruirea religioasă. Se citea în biserică, acasă și la școală.

Este greu de acceptat ideea că, până în secolul al XVIII-lea, clericii aromâni nu au tradus cărțile sacre în limba lor. Un astfel de text este „*Liturghierul aromânesc*”, un manuscris aromân inedit, publicat de Matilda Caragiu-Marioțeanu¹⁹. Textul a fost descoperit în Albania, la Corcea, în 1939, de către învățătorul Ilie M. Chiafăzezi, care-l fotocopiază și-l trimite Academiei Române, în anul 1957. Acest Liturghier este mărturia efectuării serviciului religios, de timpuriu, în biserică, la aromâni. Textul, nedatat și nelocalizat, cuprinde 24 pagini de text aromânesc, scris cu litere grecești, și o pagină de text grecesc. Are două feluri de scriituri: una, cu cerneală neagră, ce conține textul aromânesc al liturghiei propriu-zise, alta, cu cerneală roșie, reprezentând indicațiile tipiconale, care preced, ca un titlu, textul liturghiei, scris în limba greacă. Aceasta demonstrează că preoții cunoscători ai limbii grecești deslușeau aceste indicative de tipic ritual, în timp ce aromânii trebuiau să asculte slujba în limba lor maternă. Liturghierul aromânesc este considerat printre cele mai vechi texte de slujbă religioasă în limba maternă a aromânilor- localizat în secolul al XVIII-lea, dar poate fi mai vechi-, dovedind, încă odată, folosirea aromânei în biserică²⁰.

Un alt manuscris de o deosebită importanță pentru istoria scrisului în aromână, în general, și al literaturii religioase, în special, este „*Codex Dimonie*” (după numele familiei din Ohrida la care a fost descoperit de către savantul german Gustav Weigand, în anul 1889). Deși este nedatat și nelocalizat, după caracteristicile limbii textul pare a fi fost tradus la începutul secolului al XIX-lea. Volumul I din Anuarul lui Weigand (Jahresbericht) va găzdui prima parte din manuscris, transcris și tradus în limba germană de un elev al lui Weigand, Paul Dachzelt. Mare parte din „*Codex Dimonie*” a fost transcrisă și transliterată de Gustav Weigand, în Jahresbericht IV (1897), Jahresbericht V (1898), Jahresbericht VI (1899). Această culegere de texte religioase, pe care autori traducători le-au recunoscut didactic, cuprinde 15 texte. Importanța Codexului pentru istoria spirituală a aromânilor este incontestabilă. Este mărturia instruirii, luminării aromânilor în propria limbă²¹.

¹⁹ La Editura Academiei din București, în 1962

²⁰ Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier aromânesc*, Buc., 1962

²¹ Idem, *Biblia la aromâni*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XXXVII, nr.

Secolul al XIX-lea este veacul adevăratei cunoașteri a Evangheliei, în dialect, de către aromâni. În anul 1813, apare, la Viena, gramatica lui Boiagi, în limba greacă și în limba germană. Autorul apără, cu toată căldura, drepturile aromânilor și îi condamnă cu asprime pe cei care susțin desnaționalizarea. Imediat după apariția cărții, Patriarhia din Constantinopol ia măsuri, aruncând anatema asupra autorului și dând ordin ca această carte să fie distrusă. Clerul și agenții elenismului caută, pe toate căile, să combată curentul naționalist românesc și să distrugă gramatica lui Boiagi. În acest sens, Patriarhul ecumenic Neofit Duca trimite o scrisoare către toate bisericile de sub ascultarea sa, din care cităm: *„Aflu că se răspândește cartea unui rătăcit al bisericii, a unui oarecare Boiagi. Ținta acestuia este de a combate limba greacă din auzul credincioșilor. Comunicați afurisenia noastră la toți”*. Furia prigoanei a fost atât de mare încât cartea încriminată ajunge o raritate, astfel încât, în anul 1860, în Țara Românească nu se mai găsea decât un exemplar, iar azi nu mai există niciunul. Ca reacție la anatema Patriarhiei, Boiagi va traduce Evanghelia în dialect, aducând, astfel, Bisericii Ortodoxe un mare serviciu, deoarece tălmăcirea Evangheliei în limba conaționalilor săi va contribui, într-o mare măsură, la răspândirea învățaturii lui Hristos, în rândul aromânilor. Despre istoria Evangheliei lui Boiagi ne relatează poetul Dimitrie Bolintineanu, Anuarul Institutului Românesc de la Leipzig și mărturiile diferitelor persoane. Astfel, aflat în trecere prin Vlaho-Clisura, arhiereul grec din Castoria vrea să distrugă Evanghelia, însă preotul comunei, Papa Sofronie o ascunde. După moartea preotului, Evanghelia nu a mai putut fi găsită. Informația a fost preluată de P. Papahagi de la părintele Ion G. Murnu, preot la biserica macedo-română din Budapesta, care, la rândul lui, a aflat despre relatarea de mai sus de la unul din fiii lui Sofronie, ce fusese, o perioadă, în serviciul aceleiași biserici ortodoxe. Însuși P. Papahagi își reamintește că *„în Vlaho-Clisura pe la 1882-1886, se citea în biserica Sf. Nicolae, duminica, Evanghelia în limba română, după un exemplar bogat împodobit în aur și pietre scumpe”*. Aceleași Evanghelii se găseau, în acea perioadă, în diferite alte biserici românești din Macedonia²².

Dacă Patriarhia din Constantinopol utiliza toate mijloacele pentru a-i abate pe aromâni de la viața religioasă în propria lor limbă, turcii căutau să vină în sprijinul acestora, permițându-le construirea de biserici și mănăstiri. În anul 1830, sultanul Mahomed al II-lea a luat toate măsurile pentru îmbunătățirea vieții religioase a aromânilor. Chiar Reșid Pașa, aflat la Monastir, a contribuit cu o pungă de 80 000 de piaștri la construirea bisericii Sf. Dumitru. Turcii vor sprijini și

3-4, iul.-dec.; XVIII, nr. 1-3, ian.-sep.; iul. 1989–iun. 1990

²² Sterie Diamandi, *op. cit.*

ridicarea clădirii bisericii Sf. Nicolae din Crușova (1835). De această biserică depinde mănăstirea Sf. Înălțare, proprietară de construcții și terenuri. Înainte de anul 1877, la biserica Sf. Nicolae slujea preotul Sotir Papasteriu. În 1837, sultanul Mahmud al II-lea va da citire unui firman în localitățile din provinciile vizitate, în care cerea autorităților să nu facă deosebire între creștini și musulmani.

Din a doua parte a secolului al XIX-lea, lupta aromânilor pentru o viață bisericească proprie se va interfera cu cea școlară. Chiar fostul caimacan al Moldovei, Anastasie Panu, aromân de origine, a schițat un program de reedșteptare a aromânilor, în care se preciza, printre altele, ca ei să aibă posibilitatea de a-și alege singuri păstori spirituali și de a-și întemeia o arhiepiscopie autocefală la Ohrida. Tot el a conceput un memoriu adresat de Comitetul Macedo-Român, împăratului Napoleon al III-lea, în care se cerea ca acesta să intervină pe lângă sultan pentru a se reactualiza vechile privilegii ale aromânilor²³.

Și în secolul al XIX-lea, aromânii își zidesc biserici ortodoxe proprii în satele lor, înființând și școli pe lângă acestea. Între disciplinele de învățământ, o atenție deosebită se acorda religiei. În această perioadă, greu se găseau învățători care să predea în limba română și preoți pentru serviciul religios în aceeași limbă, deoarece episcopii greci refuzau să hirotonisească tineri aromâni macedoneni. Sub regimul turcesc, înființarea de biserici aromâne era condiționată de existența unor comunități aromâne, recunoscute oficial de autoritățile locale. Acest lucru nu se putea realiza ușor, deoarece comunitățile românești țineau direct de autoritatea spirituală a Bisericii grecești. Întotdeauna, Patriarhia din Constantinopol a avut o atitudine ostilă față de utilizarea limbii române în școală și biserică. Guvernul român nu se putea implica în această activitate culturală, pentru ca acțiunea să nu fie interpretată drept una politică. Inițiativa sprijinirii românilor din sudul Dunării a fost luată, mai întâi, de aromânii macedoneni stabiliți în România. Astfel, în anul 1860, se constituie, la București, Comitetul macedo-român, de sprijinire culturală a aromânilor din Macedonia, al cărui inițiator a fost D. Cazacovici. Lui i s-au alăturat: Iordache Goga din Vlaho-Clisura, poetul M. Niculescu din Târnovo, Zisu Sideri din Serres, Toma Tricopol din Crușova. Ulterior, a aderat și poetul Dimitrie Bolintineanu, care va propune cooptarea în acest comitet, în anul 1863, a unor oameni politici precum V. A. Urechia, Mihail Kogălniceanu, Ion

²³ Victor Papacostea, *Memoriul macedonenilor către Napoleon. Un proiect de autonomie românească în Peninsula Balcanică*, în „Revista Macedo-Română”, Buc., III, nr. 1-2, 1931

Ghica, Cezar Bolliac, C. A. Rosetti, simpatizanți ai mișcării românilor din Balcani. Ei au lansat „Proclamația către aromânii din Albania, Epir, Thessalia și Macedonia”, prin care se afirmă *„sprijinirea limbii materne și utilizarea ei în biserică”*.

Dacă, până la secularizarea averilor bisericești din anul 1864, Patriarhia din Constantinopol se mai arătase dispusă să facă concesii limbii române în bisericile și școlile aromânești din Epir, Thessalia, Macedonia, după acest an intervine o răceală în raport cu Biserica Ortodoxă Română, ierarhii greci primind dispoziții clare în impunerea limbii grecești în bisericile și școlile aromânești. La originea renașterii naționale a aromânilor din Balcani s-a aflat un călugăr de la Sfântul Munte, ieromonahul Averchie, aromân de origine, din Avdela²⁴. Acesta va contribui la înființarea unei școli pentru aromâni la Mănăstirea Sfinții Apostoli din București. Școala a funcționat între anii 1865-1871. Cei mai mulți dintre tineri s-au întors în locurile de baștină, lucrând ca dascăli în școlile aromânești care s-au deschis, în anii următori, în Balcani. În anul 1879, Comitetul Macedo-Român se transformă în Societatea de Cultură Macedo-Română, al cărei statut fusese redactat în anul 1878²⁵. Adunarea de constituire a avut loc în prezența președinției mitropolitului român Calinic. Între obiectivele societății se aflau: întemeierea unei episcopii aromânești în legătură cu biserica autocefală a României, sprijin din partea bisericii etc. Aromânii doreau drepturi cetățenești egale cu celelalte națiuni ale Imperiului Otoman, autonomie culturală și religioasă. Principatele Române au sprijinit tipărirea de texte religioase și laice, servind drept manuale în școlile unde învățau aromânii din Peninsula Balcanică. La București, s-au și imprimat Evangheliile în dialectul aromân. În ciuda opunerii Patriarhiei din Constantinopol, s-au răspândit atât limba română literară, cât și cea aromână, pentru anumite părți ale liturghiei. Până în anul 1878, aromânii erau obligați de autoritatea locală să se închine bisericilor cu serviciul religios în limba greacă. Dar, existau centre unde Evanghelia era citită în limba română. De pildă, Philipp Apostolescu scria, la 6 februarie 1873, din Ohrida, Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice că: *„se simte nevoia de cărți bisericești, fiindcă numai cu ce avem nu se poate face pe deplin serviciul religios în limba*

²⁴ „Buciumul”, Buc., nr. 3, 1863; Mihail V. Cordescu, *Istoricul școalelor române din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria și al seminariilor de limbă română din Lipsca, Viena și Berlin*, Buc., 1906; Ion I. Velicu, *Institutul de la Sfinții Apostoli și începutul mișcării de redeșteptare a Românilor Macedoneni*, în „Revista Istorică Română”, nr. 11-12, 1941-1942

²⁵ „Frăția întru Dreptate”, I, nr. 6, 1880; L. G. Misail, Ion C. Puppa, *Jubileul Societății de Cultură Macedo-Română, 31 octombrie 1904. 25 ani de luptă în chestiunea macedoneană*, Galați, 1904

română”. În această perioadă, Patriarhia din Constantinopol acordă bulgarilor dreptul de a avea un Exarh propriu, militând pentru drepturi religioase pentru grecii din Serbia, iar aromânilor li se refuza dreptul la un episcopat propriu, drept pe care îl vor obține în anul 1894. Principala revendicare a mișcării naționale aromânești este folosirea limbii materne în școli și în biserici. Încercări în vederea atingerii acestui deziderat au avut loc în comune locuite de aromâni²⁶. Astfel, în 1869, locuitorii aromâni din comuna Perlep se zbăteau să realizeze o biserică unde liturghia să se desfășoare în limba lor, pentru a nu fi nevoiți să se subordoneze bulgarilor. Datorită poziției bulgarilor, lăcașul nu poate fi înfăptuit. În anul 1870, aromânii din Gopeș au utilizat aromâna și româna literară în biserică, iar, din 1890, limba greacă a fost, aproape cu totul, înlăturată din slujba religioasă. În comunele aromânești, preoții care se arătau dispuși să îndeplinească voința aromânilor erau supuși represaliilor din partea ierarhiei grecești, fiind închiși și chiar maltratați fizic. Asemenea cazuri s-au întâlnit la Ohrida, Moloviște, Gopeș, Vlaho-Clisura, Moscopole etc. În unele comune, aromânii au aderat la Exarhatul bulgar. Astfel s-a întâmplat în 1868, când aromânii au luptat, alături de bulgari, împotriva episcopului grec. La Exarhat au mai aderat și locuitori aromâni din Areseani și Iancoveti, dar încercările bulgarilor de a-i atrage pe aromânii din Gopeș și Moloviște au eșuat. În legătură cu aromânii din Rodopii de Vest, Ștefan Zaharien, în 1870, amintea numele unei vechi biserici ridicate de ei, numită „Latinska Țarcova” („Biserica latinească”). Preotul Popov din Peștera, născut în 1852, în Bitolia, păstora, în a doua jumătate a secolului XIX, în mai multe sate locuite de aromâni și în orașul Bazargic din Bulgaria²⁷. Și în bisericile din Perivoli se folosea aromâna. În 1876, poetul Mihai Eminescu preciza: „Mi se pare că pentru țara noastră a sosit vremea de a se ocupa în mod radical de soarta Românilor din dreapta Dunării. Libertatea bisericească și scolastică pentru românii din dreapta Dunării trebuie însă asigurată...” și propunea „reînființarea vechii Mitropolii a Proilabului de care să depindă cu școli și biserici, toți Românii din dreapta Dunării”. Poetul se referea la toți românii din Balcani²⁸.

Aromânii din sudul Dunării doreau să obțină o oarecare autonomie ecleziastică, care i-ar fi protejat de curentul elenizării și le-ar fi permis să se facă recunoscuți de guvernul otoman, ca naționalitate distinctă. Doreau să aibă proprii preoți și un episcop aromân, care să

²⁶ Theodor Burada, *Cercetări despre școalele românești din Turcia*, Buc., 1890

²⁷ Radu S. Popescu, Todor Balkanski, *Aromânii din Rodopii Bulgariei și graiul lor*, Craiova, 1995

²⁸ Nicolae A. Constantinescu, *Chestiunea timoceană*, Buc., 1941

utilizeze, în biserici, limba română. Asupra chestiunii episcopului, patriarhatul rămâne intransigent.

În septembrie 1878, vizirul Savfet-Paşa dă un ordin valiului Thessalonicului, prin care se permitea libera exercitare a cultului şi învăţământului în limba naţională pentru locuitorii români ai Imperiului. Acelaşi ordin este trimis şi valiului din Ianina.

În ceea ce priveşte limba liturgică, dintr-un înscris, datat la 1889, rezultă că ministrul Cultelor şi Justiţiei, prin patriarhul Dionisios, i-ar fi autorizat pe aromâni să utilizeze limba română la celebrarea oficiilor religioase. Această hotărâre nu era prea agreată de reprezentanţii autorităţilor ecleziastice greceşti, care considerau limba liturgică numai greaca.

Când foştii elevi ai Şcolii „Massim-Averchie” din Bucureşti dau semnalul luptei prin deschiderea de şcoli în Macedonia, mitropoliţii greci utilizează însă toate mijloacele spre a-i convinge pe aromâni că interesele lor personale sunt identice cu cele ale elenismului. Lupta pentru introducerea limbii române în biserici se intensifică. Sunt comune care, la 1889, obţin, oficial, dreptul de oficiere a slujbei în limba română, dar, cu condiţia aprobării prealabile a cărţilor întrebuinţate din partea Patriarhiei.

În 1890, anumite părţi din Evanghelie erau citite în aromână în bisericile din Moloviste, Avdela, Vlaho-Clisura, în pofida opoziţiei Patriarhiei ecumenice. În Moscopole, preotul Cozma Demetrescu se desolidarizează de Patriarhie şi cere protecţie sultanului. Deşi acesta este închis în 1891, în biserică se va oficia în aromână până în anul 1896. Patriarhia ecumenică din Constantinopol îngăduie, la 1889, folosirea aromânei în cazul în care locuitorii de această etnie îşi construiesc biserici în comunele în care sunt majoritari. Cărţile de cult erau permise din România, numai dacă erau aprobate de Patriarhie. În 1891, sultanul emite o iradea prin care recunoaşte aromânilor dreptul de a folosi, în bisericile lor, nu numai propria limbă, ci şi cărţi de cult româneşti, dacă ele erau aprobate de Patriarhia din Constantinopol²⁹. La 3 februarie 1895, Spiru Constantinescu, consulul român la Bitolia, adresa un raport Ministerului Afacerilor Străine din Bucureşti, prin care se propunea formarea unei Eforii Române, la Bitolia. În proiectul

²⁹Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dos. 4317/1887, f. 3; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, Arh. M.A.E.), probl. 15, 1899, vol. 22, f. 54-55, 76-78; Theodor Burada, *op. cit.*; Nicolae Caracota, *Mulovişte- satul cu case de altădată*, în „Bana Armânească”, Buc., VIII, nr. 4, 2003; Vanghiu Dzega, *Etnofestival „Malovişte 2003”*, în „Bana Armânească”, VIII, nr. 2-3, 2003; Alexandru Gica, *Excursie în satele aromâneşti din Albania*, în loc. cit.; „Fenix”, IX, nr. 65, 2003; Tănase Bujduveanu, în „Timpul” lui Eminescu, în „Balcării”, nr. 48-49, nov. 2004

de Regulament adresat d-lui Mitilineu, reprezentantul României la Constantinopol, se preciza, printre altele, că se va înființa o Eforie secundară în Ianina și eforii parțiale în toate comunele unde existau școli și biserici românești³⁰. În 1871, aromânii zidesc biserica din Perlep. La Ohrida, în a doua parte a secolului XIX, sunt menționate două biserici românești.

În Crușova, biserica românească s-a deschis la 16 ianuarie 1894, când preotul român a oficiat, într-un paraclis, prima liturghie în limba română. Deși se ceruse acest lucru cu un an înainte, cererea nu fusese aprobată. Funcționarea bisericii s-a aprobat printr-un firman al sultanului. Slujbele religioase se oficiază, în acest paraclis, până în anul 1905, an în care s-a terminat noua biserică, ridicată în aceeași curte, a cărei construire a început la 1897. Iconostasul este din lemn de tei, fiind opera meșterului Nestor din Lazaro-Pole, care a lucrat la el timp de un an și jumătate³¹. Locuitorii din Vlaho-Clisura ridică mai multe lăcașuri de cult: Sf. Nicolae, Sf. Dumitru, Sf. Atanasie, mănăstirea Sf. Maria și patru paraclise: Sf. Treime (aflat într-o peșteră), Sf. Marcu, Sf. Prodrom și Sf. Ilie. Prin 1660, vlaho-clisurenii se organizează în frății de ajutoare a Sf. Mormânt.

În anul 1883, părintele H. Balamace, având concursul păstorilor din comuna Pleasa, introduce limba română ca limbă liturgică în biserică și în școală. Tot el va desfășura o asiduă activitate în vederea colectării de fonduri pentru construirea unei biserici românești la Coritza³². În 1888, românii din Hrupiște reușesc să obțină aprobarea guvernului imperial de a-și ridica o biserică ortodoxă cu oficierea slujbei în limba română. Aceasta este recunoscută formal într-o iradea emisă în 1889. Biserica a fost dotată, de un comitet de doamne, în frunte cu Elena Wachman- soția ilustrului Eduard Wachman, directorul Conservatorului din București-, cu obiecte sfinte de mare valoare și cu o icoană a Sf. Mina. Părinții Elenei Wachman erau originari din Pind³³. Aromânii din Moscopole au intrat în posesia Catedralei Sf. Nicolae în anul 1892 și, timp de șase ani, aici s-a slujit în limba română. Din 1898, aceasta trece în mâinile grecilor, sprijiniți de arhiereul de Coritza. În comuna Nicea, serviciul religios se făcea în

³⁰ Arhiva M.A.E, fond Constantinopol, vol. 225 (1894-1898)

³¹ Loc. cit., probl. 15, vol. 22, f 28; Steriu N. Cionescu, *Scurtă descriere a Crușovei de altădată*, în „Almanahul Macedo-Român”, Constanța, 1900; Stoian Romanski, *Macedoromânii*, Buc., 1996; Marcu Beza, *Biblioteci mănăstirești în Palestina*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare”, seria III, tom. VI, mem. 7, 1932-1934

³² *Comunitatea românească din orașul Corița, vilaietul Monastir (Macedonia)*, Buc., 1912

³³ Anastase N. Hâciu, *op. cit.*

limba română.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, se intensifică lupta aromânilor pentru înființarea unui episcopat național. În 1891, aromânii din comunele Avdela, Samarina, Grebenea, Perlep, Gopeș, Moloviște și Târnovo au adresat Porții petiții, cerând crearea propriului lor episcopat. Diplomația română va sprijini cererea aromânilor de a-și alege un șef religios propriu. Patriarhul ecumenic oferă perspectiva înființării unui scaun episcopal la Monastir. Prin mijlocirea ministrului de Externe român, Lahovary, este propus candidat la episcopatul aromânilor mitropolitul Ohridei și Prespei, Anthumos, de origine albano-aromân, numit Antim de români. Comunitățile aromâne și guvernul conservator de la București nu sunt de acord cu această alegere. Pe lângă guvernul otoman va interveni și diplomatul T. G. Djuvara, care dorea ca viitorul candidat să fie supus turc. În 1896, patru delegați din partea comunelor aromânești semnează un protocol, prin care Antim este ales mitropolit primat al aromânilor din Turcia. Patriarhia, susținută de Rusia și Franța, nu dorește însă recunoașterea noului mitropolit. În clădirea Ambasadei României din Constantinopol a fost amenajată o capelă, în care Antim putea oficia, nestingherit, slujbele religioase. Lipsit de sprijin, în 1901, Antim, se desprinde de mișcarea aromânilor, cerând iertare Patriarhiei ecumenice. Lipsa unei unități de vederi, intervenția Marilor Puteri și evenimentele din Balcani au împiedicat existența unei mitropolii naționale pentru aromâni³⁴.

În secolul al XIX-lea, în Peninsula Balcanică își desfășurau activitatea și alte culte. Dintre acestea, o oarecare influență o avea catolicismul. Între anii 1830-1835, misiunea lazariștilor francezi, fondată în 1625, își reluase activitatea în Orient. În Peninsula balcanică, catolicismul era sprijinit de unele state dornice de a avea o influență crescândă în această parte a Europei. S-au înființat centre misionare la Monastir și Kavala, precum și capele la Thessalonic, Kukus etc. Odată cu înființarea mișcării naționale a aromânilor, superiorul misionarilor lazariști francezi din Monastir, spera într-o apropiere de aromâni. De pildă, prin 1870, Apostol Mărgărit stabilește legături cu acești misionari. Chiar școala primară și gimnaziul din Monastir, înființate în 1878, respectiv 1880, au funcționat în clădirea

³⁴Arhiva M. A. E., probl. 15, vol. 15. f. 2; Arhivele Naționale Istorice Centrale, probl. 15, 1896-1932, f. 1-4, 107-109, 155, 174-179, 244-245, 269-270; Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Episcopatul românilor macedoneni*, în „Voința Națională”, Buc., dec. 1895; Eugen Ionescu, *Cauza Românească în Turcia Europeană și Conflictul cu Grecia*, Buc., 1906; Mihail Pinetta, *Apostolul Mărgărit*, Iași, 1940

lazariștilor. Roma, sprijinită de Austro-Ungaria, dorea o apropiere de comunitățile aromânești, pentru a pregăti acțiunea de unire a aromânilor. În anul 1883, misionarii catolici vor câștiga teren și printre aromâni. Astfel, aproape jumătate din numărul locuitorilor aromâni ai comunei Perivoli, împreună cu preotul D. Constantinescu, au recunoscut supremația Papei, devenind ortodocși uniți. Serviciul divin era realizat în limba română, iar, în predicile sale, preotul îi pomenea în biserică pe S. S. Leon al XIII-lea, pe I. P. S. S. Calinic, primatul României. Persecuțiile grecilor l-au făcut pe preot să treacă la catolicism, însă nu pentru mult timp. Aromânii vor reveni, curând, în sânul bisericii ortodoxe, cu excepția preotului Constantinescu. Franța a întâmpinat cu destulă încredere trecerile individuale la catolicism. În 1886, oficialitățile locale ale satului Moloviște, cazaua Monastir, au iscălit o declarație, prin care făceau cunoscut valiului și superiorului lazariștilor că doresc să-l recunoască drept șef religios pe Papă. Dimitrie Bolintineanu afirma că orice schimbare de confesiune a aromânilor părea cu neputință de realizat. Unii aromâni vedeau în unirea bisericească, sprijinul sigur în lupta împotriva desnaționalizării comunităților aromâne³⁵.

Fragmente din cărțile sacre vor apărea în dialectul aromân și în a doua parte a secolului al XIX-lea. Astfel, o povestire scurtă a Vechiului Testament pe înțelesul tuturor este tipărită, în 1867, de Dimitriu Athanasescu, sub titlul „*Scurtarea de Istorie Sacră pentru Romanili de la dreapta Dainubiului, lucrată dupu Testul a Sănteii Scriptura de D. A.*”. Lucrarea este realizată la București, la Tipografia C. A. Rosetti și este scrisă cu alfabet latin. Autorul renunță la titluri, capitole și versete, textul fiind prezentat în paragrafe. În 1883, autorul de mai sus va scoate, la Tipografia Cărților Bisericești din București, un Catehism intitulat „*Catihise ori Scurtă scire di Religia creștinească cu aceale cama însemnate dreptăți a fedeliei tră Învețătoriile românesci di Macedonia, lucrată di Dimitriu Athanasescu*”. Catihisea prezintă o limbă eliberată de neologisme inutile, întâlnite la „*Scurtare de Istorie Sacra pentru Romanili de la dreapta Dainubiului, lucrată dupu Testul a Sănteii Scriptura de D. A.*”.

Evangheliile sunt mai bine reprezentate. În anul 1881, la București, același D. Athanasescu tipărește „*Istoria Noului Testament ică viața Domnului nostru Iisus Hristos*”. Tot în acest an, s-a tipărit, la Tipografia Thiel & Weiss, lucrarea „*Sântulu și Dumnedeescului Evangheliu*”, un Evangheliar pentru slujbă. Autorul traducerii nu este menționat. La

³⁵ Victor Berard, *La Turquie et l'Hellénisme contemporain*, Paris, 1904; Nicolae Iorga, *Correspondance diplomatique Roumaine sous le Roi Charles I-er (1866-1880)*, Paris, 1923; Gușu Papacostea-Gogu, *În zilele redeșteptării macedo-române. Memorii, acte și corespondență*, Buc., 1927

Tipografia Societății Albaneze „Dituria” din București, se tipărește, în dialectul macedo-român „*Vangheilu al Mattheu*”. Numele autorului, Lazulu alu Dumi (Pisodrenu). În 1899, Societatea Biblică Anglicană și Străină publică, la Londra, o broșură, care cuprinde 320 de limbi și dialecte din întreaga lume, în care se traduce câte un fragment de Evanghelie de la Ioan (III, 16). Aici figurează și un text în dialectul macedonian-român vorbit în „*Macedonia, Albania & Thessaly*”. Acesta apare în Appendix și este un fragment din Evanghelia lui Matei (V, 16). Există manuscrise cu traduceri din cărțile religioase în aromână editate din secolul al XIX-lea. Astfel, un „*Apostol*”, manuscris tradus în 1885, se află la Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române. Un alt manuscris aromânesc, o „*Cazanie*”, este semnalată de Th. Capidan, în prima jumătate a secolului al XX-lea, ca fiind în posesia familiei H. Polenakovici din Serbia. Adevărata dimensiune a literaturii religioase aromânești este cunoscută odată cu descoperirea și cercetarea manuscriselor religioase aflate în biblioteci, arhive, mănăstiri, biserici, colecții particulare etc. Astăzi, există „*Noulu Testamentu*” a lui A. N. Caciuperi- cu ediții succesive la Teulada-Sardinia (1967), Palma de Mallorca (1968), Munchen (1969), „*Liturghia*”- editată de Societatea de Cultură „Balcania”-Paris (1967)-, cărți cu părți din Vechiul și Noul Testament și, nu în ultimul rând, „*Bibliea*” tradusă de Dina Cuvata- editată de Uniunea pentru Cultură a Aromânilor din Macedonia-, pentru care traducătorului i s-a decernat premiul Asociației publiciștilor și librarilor din Macedonia³⁶.

AROMANIAN RELIGIOUS LIFE IN OTTOMAN ENVIRONMENT (15TH – 19TH CENTURIES)

Abstract

As soon as the Balkan Peninsula was conquered by the Turkish Empire, only the Macedo-Romanians kept their semi-independence and full faith. Apart from commune Nanta in Meglenia, which passed to Islamism, neither of the places inhabited by Aromanians gave up their own faith, as the others did: Greeks, Albanians, Bulgarians, Serbians, who adopted Turkish habits. After the destruction of Constantinople, spiritual life of all faithful people in the Balkan Peninsula, regardless of nationality, was ruled by the Patriarchate in Constantinople, which obtained the right from the Turkish Empire to act as spiritual protector of all Christians South of the Danube.

³⁶ Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Biblia la aromâni...*; Cristian Petru, *Aromânii pot citi Biblia în limba lor*, în „Jurnalul Național”, 9 oct. 2004

ROBIA ȘI JUDECATA ȚIGANILOR - SECOLELE XVII-XIX

Datorită particularităților de viață, limbă, nomadismului și obiceiurilor, Țiganii au putut fi puțin cunoscuți, informațiile ce proveneau din interiorul comunităților fiind, întotdeauna, misterioase. Cu toate că reacția localnicilor față de Țigani a fost una extrem de ostilă, datorită modului lor de viață și în ciuda persecuțiilor, aceștia au „cucerit” Europa și și-au marcat un loc în istoria și conștiința acesteia.

Prima atestare documentară a existenței unor comunități de Țigani este, în Imperiul Bizantin, anul 1068. Cu privire la originea lor, cercetătorii consideră 2 locuri de origine: India și Egiptul.¹

Alte documente atestă prezența Țiganilor în sudul Dunării încă din secolul XIII, considerându-se că aceștia migraseră și la nordul fluviului.² Oricum, în spațiul european sunt clar atestați în secolul XVI: în Anglia (1458), Rusia (1500), Polonia și Lituania (1501), Suedia (1513).³ Totuși, C. Popp Șerboianu susține teoria conform căreia Țiganii au migrat în Europa în jurul anului 1260, informațiile fiind legate de scrisoarea lui Ottocar II, regele Boemiei, către Papa Alexandru IV.⁴ Mihail Kogălniceanu stabilește apariția Țiganilor în Europa la începutul secolului al XV-lea.

Ținând cont de informațiile lui Hașdeu din „Arhiva istorică a României”, Nicolae Iorga consideră că, în Țările Române, Țiganii au apărut la jumătatea secolului al XIII-lea, odată cu invazia tătară.⁵ Ca prim document ce atestă existența Țiganilor în Muntenia este cel al lui Dan Vodă, emis în 1385, prin care acesta dona mănăstirii Vodița „40 sălașe de Țigani”.⁶ Începând cu 1388, când Mircea cel Bătrân donează 300 de sălașe de Țigani mănăstirii Cozia⁷, numărul hrisoavelor

¹ Emmanuelle Ponce, *Țiganii din România- o minoritate în tranziție*, Altfel Co, Buc, f.a., p. 11; Lucian Cherata, *Istoria Țiganilor*, Ed. Z, Buc., f.a., p. 20

² Nicolae Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, 1931, p. 22-23

³ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. 2, Ed. Academiei, Buc., 1976, p. 357

⁴ cf. Lucian Cherata, *op. cit.*, p. 26

⁵ cf. G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul Țiganilor din România*, Fundația Regală, Buc., f.a., p. 20

⁶ August Fraser, *Țiganii*, Ed. Humanitas, Buc., 1995, p. 64

⁷ Vasile Burtea, *Rromii în sincronia și diacronia populațiilor de contact*, Lumina Lex, Buc., 2002, p. 21-22

referitoare la țigani crește considerabil. În Moldova, primele atestări ale țăganilor datează din 1428. Mihail Kogălniceanu consideră însă că prima consemnare a țăganilor pe teritoriul românesc demnă de luat în seamă este cea din timpul lui Alexandru cel Bun: 1417.⁸

Nu ne oprim asupra prezentării țăganilor- categorii, ocupații, obiceiuri etc., ci ne vom referi strict la situația juridică, absolut necesară în condițiile creșterii numărului lor.

În teritoriul românesc, condiția de rob nu implică, neapărat, legarea de o moșie anume, ci de un proprietar. Majoritatea țăganilor erau nomazi, legați de stăpân prin anumite obligații. De altfel, P.N. Panaitescu susține teza conform căreia țăganii n-au fost robi de la venirea lor în Țările Române, ci mai târziu, din motive economice.⁹ De altfel, termenul de „rob” apare târziu, într-un act din 30 septembrie 1445, prin care domnul Moldovei, Alexandru II, dona episcopului de Roman un tătar-rob.¹⁰

În general, la început, a fost vorba despre exploatarea fiscală a țăganilor, iar atunci când au avut loc donații de familii de țigani, de fapt, s-a transferat dreptul de a reclama plata tributului. Treptat însă, s-a transformat în drepturi asupra persoanelor plătitoare de tribut. Mai mult, țăganii au devenit importanți din punct de vedere economic, fapt pentru care boierii, domnii și mănăstirile s-au opus plecării lor. Și pentru a-i împiedica să fugă, i-au transformat în robi.¹¹

Încă de la venirea lor pe teritoriul românesc, s-a pus problema încadrării lor juridice, în legi ce prevedeau drepturi și îndatoriri. Mult timp, nu au existat legi speciale pentru țăgani, ci doar referiri în hrisoave domnești.

În *Transilvania*, situația țăganilor era mai bună comparativ cu cea a celor din celelalte țări românești, aceștia fiind și mai puțini. Erau iobagi ai Coroanei, atestați ca atare în 1400, acest statut păstrându-se și sub stăpânirea otomană. Depindeau direct de rege, sigurul în măsură de a le da libertatea de a umbla prin țară și de a poposi pe pământurile Coroanei. Cetele de țigani aveau autonomie internă, erau tolerați, din punct de vedere religios și nu aveau obligații militare. În schimb, trebuiau să plătească Coroanei o anumită sumă, mai mică decât cea a populației sedentare.

În regatul medieval al Ungariei au existat foarte puține excepții în care robii țăgani să aparțină feudalilor laici sau bisericești și aceasta

⁸ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 378

⁹ Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, Ed. Enciclopedică, Buc., 1998, p. 33-34

¹⁰ I.R. Mircea, *Termenii rob, șerb și holop în documente slave și române*, în „Studii și cercetări științifice”, I, Iași, 1950, p. 857

¹¹ August Fraser, *op. cit.*, p. 64-65

doar cu aprobarea regelui.

În secolul XVI, s-a creat chiar și un voievodat al ȝiganilor, ce avea în frunte un nobil voievod. Obligațiile față de stat erau de natură fiscală, judiciară și administrativă, voievodul răspunzând de raporturile ȝiganilor cu statul.¹²

Cu timpul, ȝiganii au renunțat la stilul de viață nomad și și-au pierdut aceste drepturi. Maria Tereza a dat două decrete prin care încerca să-i sedentarizeze pe ȝigani, permițându-le să se stabilească în afara localităților și să dețină pământ. Mai mult, Maria Tereza le interzice să mai locuiască în bordeie, obligându-i să-și construiască locuințe. Sunt numiți „țărani noi” sau „maghiari noi”, sunt obligați să nu-și mai vorbească limba și să adopte dialectul și portul oamenilor din partea locului. Circulația dintr-un comitat într-altul se face numai pe bază de pașaport. Copiii ȝiganilor sunt încredințați familiilor de țărani sau plasați în orfelinate. Este adevărat că aceste măsuri nu sunt respectate întocmai și că, după moartea Mariei Tereza, ȝiganii vor reveni la modul lor de viață, nomad.¹³

Împăratul Iosif II i-a silit pe ȝigani să-și dea copiii la învățătură, să frecventeze biserica și să urmeze un învățământ religios, să-și muncească pământul și să satisfacă stagiul militar.¹⁴ Li s-a interzis să doarmă, grămadă, în bordeie, să posede cai- cu excepția căutătorilor de aur-. Proprietarii de pământ erau obligați să dea ȝiganilor o bucată de pământ pe care aceștia să o cultive. Le sunt interzise comerțul și trocurile la târgurile anuale, iar practicarea ocupațiilor lor obișnuite și muzica le sunt condiționate de îndeplinirea muncilor agricole. Mihail Kogălniceanu consemna faptul că majoritatea ȝiganilor au devenit agricultori, abandonându-și astfel stilul nomad de viață. J. A. Vaillant completează însă că cei care nu au renunțat la viața lor rătăcitoare nu plăteau impozite „*dar nici nu contează pentru țară mai mult decât lupii pădurii*”. Aceasta pentru că, pe plan local, ordinele erau aplicate anarhic și că, după ce au fost despărțiți de copiii lor, mulți ȝigani și-au vândut animalele și uneltele pe care le primiseră, și-au abandonat casele și au revenit la traiul în corturi și bordeie, iar muți dintre copiii „confiscați” evadau pentru a-și urma familia.¹⁵

În **Muntenia și Moldova**, ȝiganii sunt atestați, sub aspect juridic și social, doar ca robi domnești mănăstirești și boierești. Multă vreme vor suporta un tratament asemănător sclavilor din Imperiul Bizantin.

¹² D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Buc, 1967, p. 62- 63

¹³ Emmanuelle Ponce, *op. cit.*, p. 14

¹⁴ Lucian Cherata, *op. cit.*, p. 37

¹⁵ Emmanuelle Ponce, *op. cit.*, p. 14- 15

Mulți dintre robii mănăstirești erau donați de domn și de boierii țării, aceștia făcând-o din cucernicie și din frica față de Dumnezeu.¹⁶ Fiind robi, ȧiganii puteau fi vânduți, cumpărați, schimbați, donați, moșteniți, lăsați prin foi de zestre. Actele de vânzare cumpărare se făceau ca și pentru vânzarea oricărui bun. Interesante sunt informațiile pe care ni le furnizează Nicolae Iorga¹⁷. Acestea se referă la documente privitoare la schimburi, vânzări- inclusiv a unei jumătăți de ȧigan, acesta aparținând ambilor soți- și chiar vânzarea unui ȧigan de către el însuși.

De altfel, prețul unui rob ȧigan varia în funcție de ocupație, vârstă, sex. Copiii născuți din părinți robi erau, la rândul lor, robi, iar un copil născut dintr-un părinte rob, era tot rob.

Schimbul de robi apărea în cazul împărțelii pentru a nu se separa familia. Robii se puteau elibera prin răscumpărare sau prin iertare de robie. Ei deveneau liberi prin simpla voință a stăpânilor lor, în general, către sfârșitul vieții acestora. Există multe testamente în care găsim „*iertări de ȧigani*” pentru ușurarea de păcate a sufletului testatorului.

În secolul XVI apare comerțul ilicit cu ȧiganii răpiți și vânduți în altă parte. Ca urmare, sultanul transmite un firman autorităților din Ȧările Române de a înceta acest comerț.¹⁸

În ceea ce privește obligațiile ȧiganilor, din documente, reiese că marele armaș era însărcinat cu adunatul tributului de la ȧiganii robi.¹⁹ Amintim doar două dintre dările la care erau obligați ȧiganii: „*câte 1 leu de ȧigan căsar și câte o jumătate de leu de ȧigan holteiu*”²⁰ și darea numită „*ȧigănărit*”, care însemna „*doi galbeni de fiecare cap de ȧigan*”, măsură introdusă, pentru puțin timp, de Nicolae Mavrocordat, ca impozit excepțional „*pentru nevoia țării*”.²¹ În secolul XV, în Ȧara Românească și Moldova, dregătorilor domnești le era interzis să dea vreo slujbă domnească robilor personali. Un alt statut, mai bun, îl aveau ȧiganii mănăstirești, care plăteau dări doar egumenului. Scutit de biruri era bulibașa care se ocupa cu strânsul dăjdiei.

Toți ȧiganii domnești erau supuși la biruri, cu strângerea impozitelor fiind însărcinați juzii și vătafii- în Principate- și, în Ardeal, voievozii lor. Judele, vătaful sau bulibașa era obligat să înscrie numele ȧiganilor veniți de peste hotare la visteria statului, spre a fi supuși la bir. Ȧiganii meseriași, în schimbul unor servicii aduse stăpânirii, puteau fi scutiți de plata birului.

¹⁶ G. Potra, *Ȧigani domnești, mănăstirești și boierești*, Buc., 1936, p. 295

¹⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 249

¹⁸ August Fraser, *op. cit.*, p. 172-173

¹⁹ cf. G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul ȧiganilor...*, p. 42-44

²⁰ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 255

²¹ cf. G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul ȧiganilor*, p. 71

Legile referitoare la modul de viață al ȝiganilor erau crude și arbitrare. De exemplu, aceștia puteau fi bătuți- dar nu uciși-, vânduți- din secolul XVIII nu puteau fi despărțite familiile-, căsătoriile lor cu românii au fost interzise multă vreme, iar, când au fost acceptate, cel care se căsătorea cu ȝigan și urmașii lor deveneau, automat, ȝigani robi.²²

Statutul juridic al robilor, în general, era diferit de al restului locuitorilor. Acesta implica un număr de norme ce se refereau la obligațiile pe care le aveau robii față de stăpâni și stat, la pedepsele ce li se aplicau dacă nu le îndeplineau sau când comiteau infracțiuni, precum și instanțele de judecată care-i judecau. Existau și norme clare ce reglementau raporturile dintre robi și persoanele libere.²³ Până în secolul XVII normele referitoare la robi nu au fost scrise, ținând de dreptul consuetudinar. *Pravila de la Govora* (1640), *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab (1652)- în Țara Românească- și *Cartea românească de învățătură* a lui Vasile Lupu (1646)- în Moldova- au fost primele acte care înregistrează norme referitoare la robi. De facto, continua să acționeze cutuma. De altfel, *Pravila* lui Vasile Lupu era destul de îngăduitoare cu robii ȝigani, poate și din cauza numărului mare de infracțiuni îmfăptuite de aceștia, pedepsirea drastică a ȝiganilor nefiind în interesul feudalilor.

Această situație persistă până când apar legiuirile din secolul al XVIII-lea: *Așezământul Țării Moldovei* -1741-, *Anaforaua lui Grigore Alexandru Ghica*- 1766-, *Pravilniceasca cronică* a lui Alexandru Ipsilante-1780- și *Hrisovul sobornicesc* din 1785.²⁴ Aceste acte reglementează situația juridică a ȝiganului rob. *Așezământul Țării Moldovei* creează o situație nouă pentru ȝiganii robi. Astfel, într-o căsătorie dintre un rob și un om liber, fiecare își păstrează situația juridică, iar copiii sunt liberi. După *Anaforaua* lui Grigore Alexandru Ghica, robul căsătorit cu un om liber avea o situație specială, aceea de slobod, trebuind să muncească la stăpânul lui în schimbul libertății copiilor. *Hrisovul sobornicesc* are însă un spirit conservator, prin conținutul său revenindu-se la situația juridică dinainte. În Moldova însă, opoziția boierilor la căsătoriile mixte a dus la abandonarea acestei legi, în 1766. *Hrisovul sobornicesc* din 1785 interzicea căsătoriile între moldoveni și ȝigani.

Neînțelegerile dintre ȝigani -cu excepția omuciderilor- erau

²² Mai multe informații despre această tema, vezi în Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, Buc., 1905 apud Lucian Cherata, *op. cit.*, p. 35

²³ I. O. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. 2, partea I, Buc., f.a., p. 187- 440

²⁴ Boris Th. Scurtulencu, *Situația juridico- economică a ȝiganilor din Principatele Române*, Ed. Albina Românească, Iași, 1937, p. 55

judocate de juzi, vătafi și bulibași. Bulibașa judeca ȧiganii de sub autoritatea sa, putând să pedepsească cu bătaia sau cu amenda. Dacă cei judecați erau nemulțumiți, puteau face apel la stăpânul boier. În cazul robilor ȧigani mănăstirești sau boierești, judecarea revenea stăpânului și slujbașilor săi, iar, în cazul celor domnești, vel-hatmanului și marelui armaș. Omuciderile și neînțelegerile cu ceilalți locuitori erau, însă, judecate de autoritățile judiciare ale statului. Robii falsificatori de bani și cei ce comiteau crime deosebite erau judecați de Sfatul ȧării.²⁵ Pentru ȧiganii fugiți, doar ispravnicii de ținut aveau competența de a judeca reclamațiile proprietarilor. Dacă era vorba despre revendicări, la judecată participau și doi boieri mazili. Această situație juridică va persista până la emanciparea ȧiganilor. Robii nu aveau dreptul de a se apăra la proces și nu răspundeau pentru pagubele provocate persoanelor libere, acestea fiind suportate de stăpân, care putea renunța la robii vinovați, în schimbul prejudiciului. Dacă un rob omora alt rob, acesta era dat în schimbul celui ucis. Decizia de anulare a unei pedepse cu moartea putea fi luată doar de către domn, cu aprobarea familiei celui ucis. Însă, stăpânii nu aveau dreptul de a-i pedepsi cu moartea pe robi, iar persoana liberă care omora, cu premeditare, un rob era pasibilă de pedeapsa capitală și era judecat de instanța judecătorească supremă a țării, prezidată de domn.²⁶

Se pare că ultima jumătate a secolului XVIII și începutul celui următor a fost perioada în care sedentarizarea ȧiganilor a căpătat un caracter de masă. Nomadismul rămâne cu titlu sezonier. Poate și de aceea, legile date de domnii fanarioți din secolul XIX au capitole speciale privitoare la robi. Ne referim la: *Pravilniceasca Condică* a lui Alexandru Ipsilanti (1780), *Legiuirea lui Caragea* (1818) în ȧara Românească, la codul lui Andronache Donici (1814) și la *Codul Callimach* (1817) din Moldova. Astfel, *Codul Callimach* justifică robia, pe care o consideră „împotriva firescului drit al omului”, prin vechime, și încearcă s-o definească în termeni moderni.²⁷ Dar, nimic nu s-a modificat. Vânzarea de robi ajunsese să se practice pe o scară atât de întinsă încât, în prima jumătate a secolului XIX, robii erau îngrășați, fiind vânduți la cântar.

Regulamentele organice- 1831, 1832- considerau ȧiganii ca bunuri mișcătoare, ce puteau fi schimbați, vânduți, dăruiți. De asemenea, interziceau căsătoriile dintre oameni liberi și robi. Omul liber căsătorit,

²⁵ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 40

²⁶ N. Grigoraș, *Robia în Moldova (De la întemeierea statului până în secolul al XVIII-lea)* (II), în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, V, 1968, p. 43- 52

²⁷ *Istoria dreptului românesc*, II/1, Buc., 1984, p. 244

fără să știe, cu un ȋigan ȋși putea rȃscumpȃra libertatea, iar cel care o fȃcea conștient, era obligat sȃ dea Casei Milelor prețul ȋiganului. Copiii rezultați din aceste cȃsȃtorii erau liberi. Modificȃrile introduse de Regulamentele organice privesc doar ȋiganii statului. Acestora le sunt impuse aceleași obligații fiscale ca și oamenilor liberi. Meseriașii ȋigani care locuiau ȋn orașe și țȃrguri erau obligați sȃ se ȋnscrie ȋn corporații și sȃ plȃteascȃ patenta, la fel ca ceilalți meșteșugari.

O preocupare deosebitȃ a autoritȃților este aceea de a gȃsi modalități de sedentarizare a ȋiganilor. Ȋn acest sens, Adunȃrile Obștești din cele douȃ țȃri romȃne elaboreazȃ legi pentru ȋmbunȃtȃțirea soartei ȋiganilor și pentru statornicirea lor. Și cu scopul de a-i transforma pe robi ȋn contribuabili și de a-i aduce la același statut ocupațional cu restul populației. Pentru aceasta era nevoie de statornicirea ȋiganilor și „*deprinderea lor cu munca pȃmȃntului*”. Ȋn Moldova, proprietarii interesați a lucra cu ȋiganii erau obligați sȃ le asigure teren, grȃdinȃ și sȃ-i ajute sȃ-și ridice case. Mai mult, ȋiganii sunt scutiți de o serie de obligații fiscale, timp de 1 an, neavȃnd dreptul sȃ pȃrȃseascȃ moșia, decȃt cu acordul autoritȃților. Excepție fȃceau negustorii de animale.

Prin *Legea pentru ȋndreptarea orȃnduiei ȋiganilor* din 1832, statul ȋncepe sȃ cumpere ȋigani de la particulari, aceștia ȋntrȃnd ȋn categoria dajnicilor statului și, ȋn acest sens, le sunt stabilite și obligațiile fiscale. Ȋn 1839, ȋn Moldova, ȋiganii primesc dreptul de a se rȃscumpȃra și acela ca ȋiganii eliberați de robie sȃ se poatȃ cȃsȃtori cu romȃni.

Treptat, reglementȃrile de mai sus s-au extins și la celelalte categorii de ȋigani. Astfel, ȋn 1840, ȋn Țȃra Romȃneascȃ, Adunarea Obșteascȃ a reglementat situația ȋiganilor mȃnȃstirești, supuși abuzurilor arendașilor și mȃnȃstirilor, prin limitarea capitației, care devine egalȃ cu cea a romȃnilor. Ȋn Moldova, ȋn același scop, s-a acordat ȋiganilor dreptul de protimisis asupra persoanei lui, iar atunci cȃnd proprietarul dorea sȃ-l vȃndȃ, ȋganii trebuiau sȃ fie chemați la vȃnzare și aceasta nu se putea efectua decȃt dacȃ ȋiganul dȃdea ȋn scris cȃ nu vroia sȃ se rȃscumpere. Ȋn 1844, se interzice desfacerea cununiei dintre un ȋigan și un romȃn. Cel aflat ȋn robie devine liber și este obligat sȃ se rȃscumpere, iar copiii rezultați sunt persoane libere.

Prima lege pentru desființarea robiei a fost adoptatȃ, ȋn 1843, ȋn Țȃra Romȃneascȃ. Ȋn acest fel, ȋganii treceau sub administrația civilȃ. Ȋn același an, proprietarii de ȋigani sunt obligați, ca ȋn termen de 18 luni, sȃ-și statorniceascȃ ȋganii ȋn așezȃri și case, cei nomazi urmȃnd a fi ȋnregistrați pe domeniul statului.²⁸

Presiunea aboliționismului occidental și decȃderea sistemului feudal au determinat, și ȋn Romȃnia modernȃ, abolirea robiei ȋiganilor.

²⁸ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 42- 43; 92- 95

Astfel, robii domnești și mănăstirești sunt eliberați, în Moldova, la 1844, în timpul domniei lui Mihail Sturdza, iar, în Muntenia, la 1845, în timpul domniei lui Alexandru Ghica. Robii boierești vor fi eliberați, în Moldova și Muntenia, din 1856. În 1855, Barbu Știrbei, într-un memoriu privind reorganizarea țării, vorbește despre abolirea robiei, pe care o consideră o monstruozitate. Această legiuire, promulgată în 1856, desființează robia țăganilor particulari, proprietarilor acordându-li-se câte 10 galbeni pe cap de rob eliberat. Au existat însă și boieri care și-au eliberat robii în mod gratuit, fără despăgubire de la stat, ziarele din epocă publicând, aproape zilnic, declarații de eliberare. Conform unui raport al Departamentului de Finanțe al Moldovei, boierii au renunțat la despăgubiri pentru eliberarea a 10 424 robi- date parțiale-. De la această ultimă dată, țăganii nu mai figurează în statistici, fiind asimilați românilor.²⁹

Ultimele rămășițe ale robiei au dispărut în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. La acel moment, în Țara Românească și Moldova numărul țăganilor era de aproximativ 250 000 de suflete, adică în jur de 7% din populația țării.³⁰ În Transilvania, robia a fost abolită în 1848.

Spre exemplificarea unor elemente ale statului juridic al robilor țăgani, pe care l-am sintetizat mai sus, aducem câteva documente privind vânzarea și judecarea acestora, în secolele XVII- XIX.

„JUDECAREA UNUI ȚIGAN- 1675³¹

Manea Stolnicul, ispravnicul scaunului Craiovii, scriem cartea noastră ții, cu Prede căp. Ceapleanul. Cătră aceasta-ț facem în știrie că aice naintea noastră și boiarilor măriei sale lu Vodă jălui-se părintele egumenul Iftimiii ot Zvânta mănăstirii Strâmba, zicând cum că are multă supărare de către voi pântru niște țăgani, țăgance și pentru alte multe. Și acum i-aț prinsu-1 țăgan de-l țâneț în legătură și în opreală la casa voastră. De care lucru iată că-ț scriem să cauț dea cu vreamă ce-ț va fi stricat acel țăgan ceva, sau îț va fi furat ceva, să-l aduci aici la scaun și la judecată și să nu-l țai la casa ta. Iar dacă va fi pântru alte socoteli și pântru schimburi de ale țăganilor, să cauț se-i slobozi țăganul și se-i deț bună pace până v-aț sta cu toții de față aice, naintea noastră. Deci, precum va ajunge judecata. Iar mai mult den capetile voastre se nu mai faceți, că voi nu înblaț boiereștie, ci faceț niște lucruri nebunești. Deci, iată că facem știrie se-i daț bună pace. Iar, să nu veț asculta, bine să știț că vom trimite cu treapd și vă vor aduce fără de voia voastră. De

²⁹ *Ibidem*, p. 83, 97

³⁰ *Ibidem*, p. 98

³¹ cf. Boris Th. Scurtulescu, *op. cit.*, p. XVIII-XIX

aceea vă scriem. Într-altu chip să nu faceț."

„VÂNZAREA UNUI ȚIGAN DE CĂTRE EL ÎNSUȘI- 1719³²

Eu, Vasilă Vișan, Țigan din Țara Românească,

Tâmplându-să în țară noastră mari stricăciuni de prădzi și de robii de tatari și de turci, lipsit-am din țara noastră și am trecut în țara Moldovei, de frica robii Tătarilor și într-aceste vremi tâmplându-se de au dat Dumnezeeu mari foamete în țara Moldovei și trăgând noi mai greu și mulți lipsi de pîinea, ce era piaste toț lăcuiitorii țării, și neavând de ce să ni apucăm, ne-am socotit să ni vindim, să fim mai bini robi decât să fim pieritori de foamia. Cercat-am pe la boeri; nimini nu s'au aflat să ni cumperi ca să ni scoatem căpetili din foamete. Cățut-am cu rugăminte după dumnealui Chiriiacu, snă lui Abăza, stiahariul gospod, și ni-am vândut dumisali driapt, ca să-i fim driapți robi dumisali și cui s'ar alege din săzdanie dumisale. Denainte dumilorsali vornicilor de târgu de Suceavă, Toader Bădilici vornicul și dumnealui Ilie Șaptelici biv stolnic, și dinainte șoltuzului și a tuturor țârgoveților de târgu de Suceava. Suceava 1719"

„SCHIMB DE ȚIGANI ÎNTRE BOIERI- 1728³³

Adică, eu Iordachi Cantacuzino biv vel medelnicer dat-am zapisul meu la mîna dumisale vărului Ion Neculce biv hatman precum să știe că ne-am învoit noi în de noi ș'am făcut schimbătură cu niște copii de Țigan; Mi-au dat dumnealui mie pe un copil de Țigan, anume Vasilie, ficiorul Dingăi, nepotul lui Hrișcă, și eu am dat dumisale alt Țigan, anume Lupul din Doroftei, nepot lui Ivan, cum arată și scrisoare dumisale, ce-au dar la mîna mea, pe schimbătură ce am făcut. Deci, această schimbătură ce am făcut să rămîie stătătoare între noi nici să mai fie volnic a întoarce. Și, pentru credință am iscălit. S'au iscălit și alți boeri ce s'au întîmpinat. Leat 1728 martie 21

Iordachi Cantacuzino biv vel medelnicer, Ilie Catargiul vel logofăt, martur, Dumitrașco Racoviță hatman, Iordache Cantacuzino vel visternic, Sandul Crupenschi biv medelnicer, și eu Vasilie, diiacu am scris."

„DĂRUIREA UNEI JUMĂTĂȚI DE ȚIGAN- 1765³⁴

Adică, eu Zmăranda Racovițioai, jiupăneasa răposatului Neculai Racovița, ci au fost vel medelnicer, dat-am acest adevărat și încredințat zapis al meu, la mîna sfinții sale părintelui Dionisie egumenu de la sfînta mănăstire Căpriană ot Lăpușna precum să se știe că, un Roman Țiganu mănăstirei Căprienii ținând o Țigancă a me anume Tudora, au făcut cât au

³² *Ibidem*, p. XIX- XX

³³ *Ibidem*, p. XX

³⁴ *Ibidem*, p. XXII

trăit numai un copil, anume Vasili și fiind giumătate de copil a mănăstirii dipe tată-său și giumătate al meu dipe mă-sa, i-am daruit mănăstirei ace giumătate a me, și au rămas a mănăstirei tot acel Vasili, feciorul lui Roman și al Tudorii. Și fiindcă de bună voe me l-am dat danie parte me, să fie drept rob și ȝigan mănăstiresc și nimene din niamul meu niciodată să nu aibă a răspundi asupra acestui Vasili ȝiganu, fiind al meu pe giumătăți și părinții călugări să aibă a mă pomeni pe mine și pe soțul meu ce sântem mai sus arătați. Și pentru mai adivărată credință am iscălit cu mâna me. Leat 1765, ghenar 9 Zmaranda Racoviță. Și s'au scris de Toader Diiac zadivan"

„APROBARE DE ADUCERE ÎNAPOI A ȚIGANILOR FUGIȚI³⁵

Io Alexandru Costandin Moruzi voevoda, milostiu bojieiu, gospodar zemli moldavoscoi. De vremi ce prin jaloba ce au dat cătră domnie me dimneaei păhârnicieasa Anița/ Gosăneasa au arătat că în anii trecuți de la casa sa au fugit doao/ ȝigance și un ȝiganu anumi: Mariea i Năstasie surori și Ioniță/ ficiorul Marii. Drept aceia, să dă volniciea acestui armășăl carele / să aibă a mergi din preună cu omul jeluitoarei și ori unde le-or găsi/ pe numitele ȝigance și pe ȝiganu să-i ia și sî-i aducă la casa sa./ Iar arătând cineva pretențione asupra acestor ȝigani, să margă la dre/gătorii ținutului să arăte ca să cerceteze și dănd zapis cu chezășiea/ cum că nu vor lipsi ȝigani de la casa lor, să rămăia pe chezășia lor/ și să le pue sorocu ca să viea la divanu să se giudece.

1792 Dechembrie 21"

„ÎNTĂRIRE DE DANIE DE ȚIGANI³⁶

Io Alexandru Ioan Calimah v(oe)voda, cu mila lui Dumnezeu, domn țării Mold(o)v(ei).

Fiind că pe Toader i pe Marcu i pe Mateiu ungureni ȝigani g(os)pod streini, veniț(i) de piste hotar, aice în Moldova, care **după ne/strămutat obiceiu**l pământului, s'au luat întru a noastră domniască stăpânire, i-am dat domnie me danie și mi-/luire boeriului nistru Iordachi Stoici biv post. Spre răsplătire slujbelor sale ce-au slujit țării aceștia cu credință și / cu dreptate. Iată i s'au dat această al noastră domnească carte cu care să aibă a-i lua întru a sa stăpânire cu fimeia /i copii lor și cu tot rodul ce s-au născut și să va naște dintrânșii, ca să-i fie robi în veci. Asupra cărora să-i fiea/ carte domniei meli aceasta de daniea și miluire statornică, neclintită și nestrămutată, în veci, care s'au/ întărit cu al noastră iscălitură și peceti.

1798 Iunie 15 dni,

(ss) Alexandru Calimah boevod. Pecete cu cerneală roșie.

Procit"

³⁵ Ibidem, p. XXXIV

³⁶ Ibidem, p. XXXVI

GIPSY SLAVERY AND JUDGMENT - 17TH –19TH CENTURIES

Abstract

The paper presents Moldavian and Transilvanian legislation regarding gipsy slaves. To be more convincing, the author gives examples, presenting to the readers documents regarding their sale and judgement during the 17th –19th centuries.

**ASPECTE ECONOMICE, SOCIALE,
POLITICE ȘI MILITARE**

„MARIȚA” – CORABIA CARE A ÎNTEMEIAT PRIVILEGIUL MARINEI COMERCIALE A VALAHIEI

Începute la sfârșitul secolului al XVIII-lea și continuate în primele decenii ale secolului al XIX-lea, demersurile întreprinse în Principatele Române pentru obținerea libertății de navigație și comerciale în Marea Neagră s-au materializat odată cu punerea în aplicare a clauzelor Tratatului de la Adrianopol (1829) și ale prevederilor Regulamentelor Organice privind libertatea comercială. „*Slobodul negoț*”, apreciat în Regulamentul Organic al Principatului Moldovei drept „*îmbelșugatul izvor al fericirii unei țări*”, putea permite trecerea spre o etapă nouă, superioară, de dezvoltare a Principatelor, în care un rol important urma să revină transporturilor pe apă, considerate, pe bună dreptate, drept cele mai rentabile. În acest context, în Principatele Române, apar primele preocupări pentru construcția unor nave comerciale care să beneficieze de înlesnirile create pentru noul statut de navigație și comerț, conferit provinciilor românești, prin documentele amintite.

În Muntenia, inițiativa în acest sens a aparținut hatmanului Alexandru Vilara, cunoscut autor al unor memorii privind emanciparea Țării Românești de sub tutela otomană, care, în 1833, punea în construcție, în șantierul naval din Giurgiu, o corabie destinată a naviga pe mare. Un an mai târziu, în septembrie 1834, avea loc lansarea la apă a acestei corăbii, care, însă, pentru a naviga pe mare, avea nevoie de statuarea dreptului de arborare a pavilionului național, care urma să fie acordat de sultan, printr-o reglementare specială. Despre acest lucru aflăm dintr-o scrisoare adresată de Alexandru Vilara, proprietarul navei, domnitorului regulamentar, Alexandru Ghica, numit la cârma țării de Poarta Otomană, cu acordul guvernului rus, în aprilie 1834. În această scrisoare, datată 10 septembrie 1834, Vilara face referire la demersul întreprins de domnitorul Ghica pe lângă sultanul Mahmud al II-lea, pentru recunoașterea dreptului Țării Românești de a avea o flotă comercială proprie, care să navighe pe Dunăre și pe mare, sub pavilion național. În acest sens, scrisoarea debutează în următorii termeni: „*Pe când Înălțimea Voastră vă străduiați în Constantinopol pentru statornicirea îmbunătățirilor acestui pământ, aducând printre altele într-o desăvârșire nesocotită și întinderea comerțului său, atunci eu, sluga Măriei Voastre... pregăteam corabia ce am clădit din materialuri românești pe malul Dunării,*

lângă orașul Giurgiu". În continuarea scrisorii, Vilara îl anunța pe domnitor despre lansarea la apă a navei, care urma să arboreze pavilionul național, făcând, din nou, referire la rolul jucat de domnitor în obținerea acestui drept, și-i cerea acestuia aprobarea ca nava să efectueze un prim voiaj la Constantinopol, transportând o încărcătură de grâu: „Această corabie, acum, cu blagoslovenia Înălțimii Voastre, s-a aruncat în apa Dunării, să desăvârșește din toate trebuincioasele, să împodobeste și cu bandiera cea privilegiată, hărăzită românilor prin făcătoarele de bine mijlociri ale Măriei Voastre și, în puține zile, va fi în stare ca să facă și o plutire pe mare. Aș dori, cea întâi călătorie să fie în Țarigrad ca să se vadă prin faptă rezultatul stăruirii și cererii Înălțimii Voastre. Aș dori către aceasta pentru întâiași dată să o încarc numai cu grâu, nu privind la vreun folos, căci, asemănat cu prețurile grâului ce sunt în țară, poci zice că din a sa vânzare în Constantinopol abia să se acopere cheltuielile și să mai rămâie un foarte puțin folos; dar numai ca să încep comerțul nostru de-a dreptul cu cea capitală, dintr-acest blagoslovit rod al Valahiei. Acesta însă fiind acum poprit după măsurile ce s-au luat de stăpânire potrivit cu trebuințele țării, rog plecat pe Înălțimea Voastră, ca, dacă se poate face o ecsepsie, pentru întâia corabie ce să vede în țară, să binevoiți Prea Înălțate Doamne, a porunci ca să mi se dea trebuincioasele porunci de slobozenie până la 300 chile mari, de care mă încredințează căpitanul că este încăpător acest vas”¹. Scrisoarea aceasta, un adevărat certificat de naștere al primei corăbii maritime românești, este importantă, printre altele, și prin faptul că ne oferă date despre tonajul navei, de 300 de chile (115 tone) și despre prima încărcătură a acesteia, din cel dintâi voiaj. În urma consultării Sfatului administrativ extraordinar al țării, domnitorul dădea o rezoluție favorabilă încărcării cu grâu a corăbiei, având în vedere că „ieșirea în mare a acestei corăbii românești era de mare folos statului, căci îndată s-ar și înființa și s-ar întemeia pentru totdeauna privilegiul marinei comerciale a Valahiei”². Această primă corabie valahă, care, după o absență de câteva secole a pavilionului muntenesc în Marea Neagră, urma să redeschidă traficul maritim comercial al acestui principat, a fost botezată „Marița”, după numele frumoasei spătărese Marița, care făcea parte din familia domnitoare, Născută Văcărescu, Maria era soția spătarului Costachi Ghica, fratele mai mic al domnitorului Alexandru Ghica. Câțiva ani mai târziu, când Alexandru Ghica va fi înlocuit la domnie de Gheorghe Bibescu, Marița va deveni, prin căsătoria cu acesta, doamnă a țării. Iată cum o descrie Constantin Gane, în lucrarea sa „Trecute vieți de doamne și domnițe”,

¹ Ion Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800- 1850*, vol. 2, Ed. științifică, Buc., 1958, p. 416

² *Ibidem*

atunci când prezintă voiajul pe care aceasta l-a făcut pe Dunăre, în 1845, întorcându-se, din străinătate, în țară: „Când sosi la Brăila, vaporul austriac cu care venea doamna, bărcile canoniere traseră 51 de lovituri de tun, iar căpitaniii tuturor celorlalte corăbii din port, înălțară pavilionul. De pe vapor, primită cu tot alaiul acesta, Marița, mândră ca Minerva, dar și frumoasă ca Afrodita, se urcă în careta domnească, escortată de un escadron de cavalerie pe de lături și de guvernatorul orașului, în față”³.

Momentul lansării la apă a corăbiei „Marița” i-a inspirat poetului și patriotului Cezar Bolliac o minunată alocuțiune, dar și versurile unei poezii, numită, semnificativ, „La cea întâi corabie românească”. În alocuțiunea sa, Bolliac adresa corăbiei îndemnul de a merge și a arăta Europei, culorile pavilionului românesc, de a vizita Italia, Franța și Spania și de a „spune popoarelor lor că sunt încă români de la Dunăre la Nistru, de la Tibiscu la muntele Emul”⁴.

În legătură cu caracteristicile corăbiei „Marița”, putem spune că deținem destul de puține informații. O primă problemă care trebuie luată în discuție ar fi aceea a tipului de navă căreia îi aparține „Marița”. După ce nava a fost inclusă de diverși autori în categoria gaeletelor sau a brigantinelor, în urma unui studiu documentat al jurnalului de bord din prima călătorie a navei (singurul, de altfel, care s-a păstrat la Arhivele Naționale), efectuat, cu deosebită competență și minuțiozitate, de comandorul (r) Neculai Pădurariu, un împătimit cercetător al istoriei marinei, concluzia la care acesta a ajuns este că nava „Marița” a fost un bric. Deși această concluzie pare a fi cea mai aproape de realitate, dacă avem în vedere că, potrivit datelor din jurnal, atât arborada, cât și velatura corespund acestui tip de navă, trebuie să menționăm și faptul că, în jurnalul de bord, nava este denumită, de autorul acestuia, italianul Giorgio Bresco, gabară.

Alte informații, referitoare la capacitatea de încărcare a navei (de această dată, exprimată în tone), la numărul oamenilor din echipaj sau la primul comandant al acesteia, ne sunt furnizate de o adresă a marelui postelnic, ministru secretar al Statului, Gheorghe Bibescu, din 29 octombrie 1834, prin care se solicită Marilor Puteri dreptul de liberă navigație în Marea Neagră și în alte mări, pentru corabia valahă. În acest sens, documentul amintit menționa următoarele: „Corabia numită Marița având douăsprezece persoane de echipaj împreună cu căpitanul ei, clădită și căpuită în Giurgiu, otcârmuită de căpitanul Ioan Hristescu, de povară una sută cincisprezece toneluri și proprietate a D-lui Hatmanului Alecsandru Villara, supus român, să i se dea deplină voe de a pluti slobodă,

³ Constantin Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. 3, Ed. Junimea, Iași, 1973, p. 302

⁴ Teodor Gâlcă, *Navigația fluvială și maritimă în România*, Buc., 1930, p. 19

încărcată și descărcată, cu tot echipajul său și călători, pe Marea Neagră și alte mări, pe temeiul drepturilor dobândite acum...” Același document conține și o mențiune referitoare la pavilionul pe care nava urma să-l arboreze, din care aflăm cum arăta acesta: „Și să ridice bandieră românească cu fața roșu și galben și cu un vultur la mijloc și stele pe la colțuri”⁵. Acest pavilion original, de dimensiuni impresionante (lungime- 3,85 m, lățime- 2,25 m), păstrat în colecțiile Muzeului Militar Național, a fost, ulterior, cedat Muzeului Marinei din Constanța, în patrimoniul căruia se află și în prezent. În legătură cu capacitatea de încărcare a corăbiei „Marița”, există și o confirmare a tonajului înscris în actele oficiale deja amintite, menționată într-o scrisoare pe care consulul francez, Mimaud, o trimite, de la Constantinopol, colegului său de la Galați, la 30 noiembrie 1834: „Un bastiment de 115 tone, construit la Giurgiu și aparținând unui boier din București, va părăsi în curând acest port, sub pavilion valah”⁶.

De altfel, în luna noiembrie a anului 1834, pregătirile de călătorie ale corăbiei „Marița” erau în toi, după cum aflăm dintr-un Jurnal, din 9 noiembrie, al Sfatului administrativ și dintr-un Ordin, din 20 noiembrie, al Secretariatului Statului, privind eliberarea, de către Visteria Principatului Valahiei, a sumei de 275 lei și 10 parale, cheltuite pentru întocmirea „diplomei” corăbiei „Marița”⁷. De fapt, aceasta era o patentă de navigație cu care trebuia să fie înzestrat proprietarul navei, hatmanul Villara, document care prevedea dreptul de liberă navigație al navei. Astfel pregătită, la 7 decembrie 1834, corabia „Marița”, încărcată cu 300 chile mari de grâu, pleca din Sulina, în primul voiaj, cu destinația Constantinopol. Peripețiile acestei prime călătorii sunt consemnate în jurnalul de bord al navei, aflat, în original, în Arhiva Națională Istorică Centrală din București. Jurnalul conține 14 file și este scris în limba italiană, de căpitanul Giorgio Lazaro Bresco. În foaia de titlu a jurnalului de bord a corăbiei, citim: „Jurnalul gabarei numită Marița sub pavilion al Principatului Vallachia, proprietate a ilustrisimului domn ALEXANDRO Villara, comandată de căpitan GIOVANI Christesco (Ioan Cristescu-n.a.) supus și nativ chiar din Vallachia. Alcătuit și ținut de mine, Giorgio di Bresco, conținând din ziua de 7 decembrie 1834 până în ziua de 5 iunie 1835 dusul și întorsul în actuala călătorie”⁸. De asemenea, jurnalul menționează că, în timpul voiajului, la bordul corăbiei, pe lângă membrii echipajului și comandantul navei, „supus și născut chiar în

⁵ Arhivele Naționale Giurgiu, colecția documente, dos. 129, f. 2, copie

⁶ Ion Munteanu, *La cea întâi corabie românească*, în „România literară”, XVII, nr. 37, 13 sep. 1984, p. 14

⁷ Arhiva Națională Giurgiu, colecția documente, dos. 129, f. 5, f. 6, copii

⁸ Arhiva Națională Istorică Centrală, fond Visteria, dos. 3857/1835, f. 5-11

Țara Românească”⁹, s-au aflat și negustori. Din descrierea oferită de jurnal, aflăm că, până la Capul Caliacra, „Marița” a mers două zile și două nopți, dar, din lipsă de vânt, a rămas aici, în voia valurilor, până la 16 decembrie. O năprasnică furtună a purtat-o, apoi, încă o săptămână, bravii marinari luptând, fără odihnă, ca să ajungă la cel mai apropiat port, în care să se adăpostească, până la schimbarea vremii. Ancorată lângă un țărm, nava „s-a odihnit” aproape o săptămână, pentru ca, la 23 decembrie, să iasă, iarăși, în larg, iar, în dimineața zilei de 25 decembrie, să ajungă la Constantinopol. Evenimentul nu a trecut neobservat, depășind granițele valahe, astfel încât, la 7 februarie 1835, ziarul „Albina românească” din Iași își informa cititorii în legătură cu acest fapt, în următorii termeni: „O scrisoare de la Constantinopol înștiințează că <<Marița>>, navă de negoț românească, după ce s-a zbuciumat de furtunile Mării Negre, a traversat Bosforul, cu pavilion românesc. Helil-Pașa Seraschir (șeful armatei) și Capudan-Pașa (șeful marinei) erau de față la intrarea corăbiei în port, plini de bucurie, deoarece arătarea unui pavilion de comerț, din provincii îmbelșugate cu atâtea producturi, au făcut în Capitalie o plăcută impresie”.

„Marița” a stat la Constantinopol mai mult de patru luni, până la 17 mai 1835, când a plecat, înapoi, spre patrie. Bresco nu ne spune în jurnal din ce cauză s-a produs această întârziere. Este de presupus însă, că nava, construită din lemn, a avut nevoie de reparații serioase, după aventura primei călătorii. În drumul de întoarcere, nava a făcut o escală, la 19 mai, în portul bulgăresc Anchialo (lângă Burgasul de astăzi), unde a încărcat „saci cu orez și 9 butii de vin”, cu navlu de transport pentru Brăila și Galați. Apoi, a așteptat vântul care să scoată nava din port, după care a rămas în voia valurilor până la 3 iunie, când o puternică furtună a pus nava în primejdie, determinându-i pe marinari să recurgă la o soluție extremă: aruncarea încărcăturii în mare, pentru ușurarea corăbiei. După eliberarea de poveri, „Marița” a mai plutit în voia valurilor și a furtunii încă 24 de ore, pentru ca, la 5 iunie 1835, orele 11⁰⁰, să ajungă la rada de la Sulina, cu pânzele zdrențuite și scârțâind din toate încheieturile. De aici, nava a plecat la Brăila, unde a predat pavilionul și jurnalul de bord, pentru a fi păstrate în Arhiva Țării, după cum aflăm din jalba adresată Domnitorului, de hatmanul Alexandru Villara. Prin același act, proprietarul navei solicita domnitorului o carte de mulțumire pentru căpitanul Bresco, pe care îl numea „otcârmuitorul” corăbiei sale, în următorii termeni: „Ci fiindcă pomenitul căpitan Gheorghe Bresco este întâiul căpitan de mare, care pentru întâiași dată au purtat în slava și cinstea Înălțimii Voastre bandiera acestui Prințipat, vă rog plecat să binevoiți a

⁹ Ibidem

porunci ca să i se dea la mână o carte domnească mulțumitoare, pentru a sa răvnă și iscusință, ca printr-aceasta și însăși să se încurajeze și alții să urmeze pildei sale”¹⁰.

La 14 iulie 1835, în urma rezoluției favorabile a domnitorului, pusă pe jalba hatmanului Vilara, Sfatul Administrativ al Țării hotără următoarele:

„1. Adusa bandieră să se implicuiască cu intutalare pe deasupra plicului, întâia bandieră a Principatului Țării Românești ce s-au ivit aici în țară, la anul 1834... și să se trimită la arhiva țării spre a se depune acolo.

2. Din Canțelaria Secretariatului Statului să se facă o carte mulțumitoare pe numele căpitanului Gheorghe Lazaru Bresco și să se dea numitului ca unul ce s-a arătat căpitan de mare, purtător acestei bandieri pentru întâiași dată, în slava și cinstea Înălțimii sale”.¹¹

Ca urmare a acestei hotărâri, la 16 august 1835, pavilionul corăbiei „Marița” era trimis Arhivelor Statului, „împlicuit și sigilat”, având pe plic înscrise următoarele cuvinte: „Întâia bandieră a principatului Țării Românești ce s-au ivit aici în țară la anul 1834, întâiul an al domniei Măriei Sale Alexandru Dimitrie Ghica V.V.D. și care s-au hărăzit acestei țări prin mijlocirea și stăruirea Măriei Sale, aflându-se la Constantinopole”¹².

În ziua următoare, la 17 august 1835, hatmanul Al. Vilara înainta o adresă Secretariatului de Stat, încercând să lămurească situația comandantului de drept al corăbiei „Marița”, căpitanul Ioan Christescu, cel care deținea această funcție prin patentă de navigație a navei. Se știe însă că, datorită faptului că acest căpitan provenea din infanterie și nu avea cunoștințele necesare de navigație, cel care, în timpul voiajului, s-a ocupat de aceste probleme și a ținut jurnalul navei a fost Giorgio Bresco. Acesta trebuie să fi fost și motivul pentru care, prin această adresă, Al. Vilara anunța Secretariatul de Stat în legătură cu înlocuirea căpitanului Christescu la comanda navei sale cu căpitanul Bresco, pentru următorul voiaj al navei. În acest sens, documentul amintit menționa următoarele: „În diploma corăbiei mele, să pomeneste că este otcârmuită de căpitanul Ioan Hristescu și fiindcă numitul căpitan după trebuință se află lipsind de aici și corabia are să pornească acum din portul Brăilei, am numit căpitan otcârmuitor pă D. Căpitan Gheorghe Lazărul Bresco”¹³. Aflăm, astfel, din acest document, despre plecarea corăbiei „Marița”, în vara anului 1835, în cel de-al doilea voiaj, din portul Brăila, care va rămâne portul de reședință al navei și în anii

¹⁰ *Idem*, dos. 20/835, f. 6, original

¹¹ Arhiva Națională Giurgiu, dos. 129, f. 18, 19, copii

¹² Arhiva Națională Istorică Centrală, fond Visteria, dos. 20/1835, f. 15, original

¹³ Arhiva Națională Giurgiu, dos. 129, f. 14, copie

următori. Faptul este confirmat și de publicația „Buletin, gazetă oficială a Țării Românești”, în paginile căreia, în anul 1839, era menționată și corabia „Marița”, printre alte corăbii sosite în portul Brăila.

În ceea ce-l privește pe căpitanul Ioan Christescu, acesta nu a fost uitat de contemporanii săi, fiind răsplătit, în 1874, prin acordarea unei pensii viagere, de 150 de lei pe lună, deoarece „a fost cel dintâi navigator indigen care a comandat cea dintâi corabie sub pavilion român, și că prin aceasta a contribuit la exersarea unui drept național, precum și la dezvoltarea navigațiunii noastre crescânde”¹⁴.

**“MARIȚA” – THE VESSEL FOUNDING
“THE WALACHIAN MERCHANT NAVY PRIVILEGE”
Abstract**

Trying to elucidate some more or less controversial aspects regarding the history of the first Walachian maritime merchant ship, the sailing vessel “Marița”, the author presents a series of new information, mainly provided by documentary sources kept in the archives of the Danubian port Giurgiu, its old shipyard representing the birthplace of the vessel. Information regarding type, characteristics and name, as well as those regarding the people who commanded her, they all most fortunately complete the information from Central Historical Archives, from published documents collections and from different papers on the matter, as well as those offered by the first vessel board diary.

¹⁴ „Monitorul Oficial al României”, nr. 20, 25 ian./16 feb. 1874, p. 110

PANAIRUL DE LA MEDGIDIA

„Atât negustorii cât și localnicii beneficiau de importante privilegii, iar ținerea iarmaroacelor la date fixe ducea la sporirea avântului lor”. (Jacques Le Goff)

Panairul de la Medgidia a constituit un subiect interesant, care a fost în atenția călătorilor străini ce au tranzitat zona mediană, a autorităților interesate de dezvoltarea comerțului, precum și a istoricilor care s-au ocupat de trecutul teritoriului dintre Dunăre și Marea Neagră¹. Unii autori² au acordat o atenție deosebită acestui subiect, insistând asupra perioadei 1829-1878.

Cercetarea aspectelor legate de funcționarea târgului, de prezența negustorilor străini și de dezvoltarea așezării Karasu-Medgidia rămâne deschisă, în special pentru perioada de început a existenței acesteia.

Datorită importanței provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră, autoritățile au căutat să asigure un climat favorabil desfășurării activităților comerciale. Drumurile comerciale, printre care și drumul median (șahrak)- care trecea și prin Karasu³ (Medgidia)-, au sporit importanța așezării, care a devenit una strategică și economică.

Valea Karasu a reprezentat o importantă arteră de circulație, alături de canalul artificial „Laman”, ce făcea legătura între Bogazchioi (Cernavoda) și Marea Neagră, la nord de Constanța⁴. Potențialul economic al Dobrogei era însemnat, spre gurile de vărsare ale Dunării

¹ M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Buc., 1904, p. 453- 454; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Ed. științifică și enciclopedică, Buc., 1976, p. 203; Mehmet Ali Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Ed. Kriterion, Buc., 1994, p. 62; Niculina Ursu, *Schiță de istorie a orașului Medgidia*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei”, 1980, p. 57-59; Gheorghe Dumitrașcu, *Localități, biserici și mănăstiri românești în Dobrogea până la 1878*, Ed. Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 1996, p. 218-219

² De exemplu, Tudor Mateescu, *Bălciurile din Dobrogea înainte de 1877*, în „Revista de istorie”, VII, tom 38, 1985, p. 659-667

³ Mihai Maxim, *Teritoriile românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în „Revista de istorie”, 9, 1983, p. 886; Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 10; Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, Ed. Victor Frunză, Buc., 1992, p. 155

⁴ Victor Ciorbea, *Portul Constanța de la antichitate la mileniul III*, Ed. Europolis, Constanța, 1993, p. 54

și spre nordul provinciei îndreptându-se drumurile comerciale ce veneau din lumea orientală. În izvoarele cartografice și narative, sunt semnalate drept centre cu un important rol economic, atât în comerțul local, cât și în cel de tranzit, o serie de localități cum ar fi: Isaccea, Babadag, Karasu, Mangalia și Constanța.⁵

La 17 noiembrie 1771, Abdi Pașa era desemnat să stea la Karasu, de unde avea misiunea de a apăra provincia, când situația ar fi impus-o⁶. Karasu era o stație de menzil, de o mare importanță în ceea ce privește situația economică și militară.

Nicolae Iorga, considera că, pe lângă conceptul otoman de „dromocrație” și de „thalassocrație”- de inspirație romano-bizantină-, bazat pe stăpânirea marilor drumuri naturale, exista și cel de stăpânire a Dunării și Mării Negre⁷.

În privința etimologiei cuvântului „panair” sau „panaghir”, o putem considera ca fiind o transformare fonetică a cuvântului grecesc „panegyris”, care reprezenta o sărbătoare a orașelor grecești atestată la Tomis, Histria și Callatis. Acest cuvânt însemna, la origine, „strângerea lumii din toate părțile”, fiind echivalent cu bâlci, iarmaroc, târg sau nedeie, în timp ce populația turcă folosea și termenul de *pazar* (*bazar*)⁸. Există o diferență între târg și bâlci, iar aceasta este explicată de delegatul Ministerului Industriei și Comerțului, în procesul verbal de înființare a bâlciului de la Babadag, din 29 octombrie 1912, astfel: „legea nu deosebește târgul de bâlciu, că deosebirea există în vorbirea comună și anume târgul e mai mult de vite și cereale, iar bâlciul este de tot felul de mărfuri”⁹.

Târgurile și iarmaroacele se organizau, în trecut, cu prilejul unor sărbători religioase. Organizatorii străini aveau scutire din partea Domniei, trebuind să plătească doar proprietarului terenului unde se organiza târgul, la care se încasa vamă pentru veniturile domniei, sau ale sultanului, în cazul Dobrogei. Acestea se organizau numai cu acordul locuitorilor și negustorilor din zonă, dacă se respecta regulamentul de funcționare (nizam)¹⁰.

⁵ Anca Ghiață, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII-XV)*, în „Revista de istorie”, nr. 34, 1981, p. 1973; Kemal Karpat, *Urbanismul otoman. Emigrația din Crimeea spre Dobrogea și întemeierea orașului Medgidia (1856-1878)*, în „Tătarii în istorie și în lume”, Ed. Kriterion, Buc., 2003, p. 209

⁶ ***, *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, p. 352

⁷ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, Ed. enciclopedică, Buc., 1993, p. 127

⁸ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 259

⁹ Ion Faiter, *Trecător prin târguri și iarmaroace*, Ed. sport-turism, Buc., 1982, p. 64

¹⁰ *Ibidem*

Locurile marilor târguri se stabileau la date fixe, precum Drăgaica și Panairul¹¹, cel mai vestit bâlci (panair) din Dobrogea era cel de la Karasu, care se afla la întretăierea drumurilor principale ale provinciei. El a atras atenția autorităților otomane, care, prin sultanul Mahmud I (1730-1754), a oficializat existența târgului, în 1752, pe dealul Panairului¹² (de unde și numele bâlciului), în apropierea așezării tătarilor. Vechimea acestui bâlci trebuie să fie mult mai mare, deoarece orașul este atestat documentar și în 1584, sub forma de Karasu-Pazarcigi, nume ce era legat de un târg periodic¹³. Aici, se construiseră multe dughene și bazaruri, unde, o dată pe an, primăvara, veneau negustori din Turcia și din provinciile dunărene cu mărfurile lor¹⁴.

Comunicarea dintre Cernavoda și Karasu se putea face și pe canalul navigabil al văii Karasu, cu caiace, până în apropierea târgului¹⁵. Între 1806-1812, în timpul conflictului ruso-turc, localitatea Karasu a fost sub ocupație țaristă, iar, în timpul unei alte confruntări, cu aceiași combatanți, între 1828-1829, localitatea a găzduit, pe rând, comandamentele otoman și rus. Cu toate acestea, târgul a funcționat și în aceste vremuri tulburi și nesigure¹⁶.

Prin 1812, panairul era cunoscut și sub numele de „târgul lui Sorescu”¹⁷, acesta fiind un potentat local, mocan înstărit.

M. D. Ionescu-Dobrogeanu amintea că, la Medgidia, „pe la începutul veacului al XIX-lea se ținea bâlci de două ori pe an, primăvara și toamna” și dura două săptămâni, fiecare¹⁸, participând 125 de comercianți, 6 hangii și 26 de cârciumari. Târgul a fost greu încercat în timpul conflictelor din 1829, 1853-1856 și 1877¹⁹. În timpul conflictului

¹¹ Constantin C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, f.a., p. 64

¹² George Ioan Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, Buc., 1901, p. 303; Tudor Mateescu, *Însemnări despre burghezia și moșierimea română din Dobrogea otomană*, în „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, Iași, XXIII, partea I, 1986, p. 277

¹³ Tudor Mateescu, *Bâlciurile din Dobrogea...*, p. 259

¹⁴ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 203; Ion Faiter, *op. cit.*, p. 85; Niculina Ursu, *op. cit.*, p. 56; Tudor Mateescu, *Însemnări despre burghezia și moșierimea română...*, p. 277

¹⁵ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 204; Ion Faiter, *op. cit.*, p. 85; „Analele Dobrogei”, 1, 1920, p. 23

¹⁶ Niculina Ursu, *op. cit.*, p. 57

¹⁷ D.J.A.N. Constanța, fond Prefectura Constanța, dos. 140, f. 149.

¹⁸ M. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 454; I. A. Nazaretean, *Notițe istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea*, Tipografia Română, Tulcea, 1882, p. 40; *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie, Tulcea*, Tipografia „Dobrogea” Sava Donceff, 1911

¹⁹ George Ioan Lahovari, *op. cit.*, p. 304; Nicolae Iorga, *Drepturi naționale și politice în Dobrogea*, Editura Fundației Culturale „Regele Mihai I”, f.a., p. 69; M.

ruso-turc din 1828-1829, orașul este distrus în totalitate, iar târgul primește o puternică lovitură²⁰.

Se pare că tranzacțiile erau convenabile, dacă ne gândim că sultanul Abdul Medgid (1839-1861), al XXXI-lea sultan al dinastiei osmanlăilor, „fonda orașul Medgidia, tocmai în vederea importanței târgului”²¹. Din aceste considerente și cu scopul de a facilita tranzacțiile comerciale și fixarea prețurilor, sultanul a mutat, în perioada bâlciului, tribunalele de comerț din Tulcea și Constanța, la Medgidia²².

În 15 iunie 1844, în raportul punctului Călărași către conducătorul oștirii- dejurtsvei-, era amintită o bandă de hoți (12 la număr), care au jefuit un vas ce se întorcea de la bâlciul de la Carassui (Karasu), în dreptul satului Holtina (Oltina), unde fusese cu marfă negustorească²³.

În 1848, căpitanii Jenin Sabatier și J. Desaint luau cunoștință de existența târgului de cai de la Karasu, care era vestit în zonă²⁴. Prețul unui cal obișnuit era de 6 galbeni, caii de calitate inferioară se vindeau la valoarea de o liră engleză bucata sau numai 15 șilingi, dacă era cumpărat numai pentru carne²⁵. În același an, Ion Ionescu de la Brad deplângea decăderea orașelului Karasu, spunând că, aici, se țineau, de două ori pe an, târgurile cele mai cunoscute ale Dobrogei²⁶, acesta fiind un centru de schimb²⁷.

Panairul va funcționa și în noul oraș Medgidia, întemeiat pe 2 septembrie 1856, prin decret imperial²⁸, iar comunitatea bulgărească va fi atestată în localitate, cu interese în ceea ce privește dezvoltarea comerțului²⁹. Crimeenii colonizați de autoritățile otomane în Medgidia

D. Ionescu, *op. cit.*, p. 453

²⁰ Tudor Mateescu, *Bâlciurile din Dobrogea...*, p. 660

²¹ Ion Făiter, *op. cit.*, p. 85; M. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 903

²² Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 204; M. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 453-454

²³ *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, (coordonator Tudor Mateescu), Buc., 1975, p. 122 (doc. 97); Tudor Mateescu, *Bâlciurile din Dobrogea...*, p. 660

²⁴ Alexandru Ungureanu, *O misiune franceză în Țara Românească, Moldova și Dobrogea în 1848*, în „Revista Arhivelor”, 1, 1969, p. 86

²⁵ Tudor Mateescu, *Știri despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în „Revista Arhivelor”, 3, 1971, p. 295; Idem, *Creșterea cailor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în „Peuce”, VI, Tulcea, 1977, p. 295

²⁶ Ion Ionescu de la Brad, *Excursiune agricolă în Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, III, 1922, p. 127-128

²⁷ I. Ionescu, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinopole, 1850, p. 18

²⁸ Kemal Karpas, *op. cit.*, p. 220; Constantin Brătescu, *Pământul Dobrogei*, în „Cincizeci de ani de viață românească”, 1928, p. 226

²⁹ *Ibidem*, p. 228

se ocupau cu agricultura, erau meșteșugari și negustori³⁰, contribuind la dezvoltarea orașului.

După terminarea războiului Crimeii, naturistul german Wutzer, care a străbătut Dobrogea, ne oferă date despre panairul de la Karasu, aflat în proces de refacere și la care participau mai mult de 10 000 negustori veniți din Smirna, Adrianopol etc³¹.

Orașele aveau un aspect rural, nefiind fortificate, lucru interzis de autoritățile otomane³², iar târgurile erau situate în afara acestora³³, cum se întâmpla și la Medgidia. Comercianții erau evrei, greci, „tânțari” (macedoromâni), armeni și musulmani³⁴, dar se implicau și proprietarii români. Negustorii din Vidin frecventau târgul de la Karasu, unde comercializau, cu precădere, tutun³⁵.

În 1880, la 20 iulie, la insistențele administrației locale, se redeschide „panaghirul tradițional”³⁶, ce se ținea de două ori pe an (la 15-30 iunie și 15-30 octombrie), fiind cel mai vestit din Dobrogea³⁷. Articolele destinate schimbului erau: produsele agricole, vitele, uneltele, caii, elemente de harnașament, curelărie, postavuri. Tranzacțiile variaua, pentru fiecare târg, între 800 000 și 1 200 000 lei. Un rol important în tranzacții revenea mocanilor, care beneficiau și de un târg săptămânal, ce se desfășura vinerea³⁸.

Tătarii se ocupau mai puțin cu agricultura și mai mult cu creșterea vitelor³⁹, pe care le comercializau în Panairul de la Medgidia. Ziarul „Constanța”, menționa: „cine nu-și amintește de comercianții locali de acum 20 sau 30 de ani la bâlciul Medgidiei; veneau cantități colosale de mărfuri din Marsilia, pentru a se preda negustorilor români din toate orașele Dobrogei. Scopul este mărturisit și anume stabilirea comercianților români în toate orașele Dobrogei, cum sunt cojocarii brăileni, brașoveni sau ploieșteni.

³⁰ Gabriel Andreescu, Ernest Oberlander-Târnoveanu, Volker Adam, *Tătarii din România. Teme identitare*, Centrul pentru drepturile omului APADOR-CH, Buc., 2005, p. 38; Simion Tavitian, *Dobrogea, tărâmul dintre ape*, Ed. Ex-Ponto, Constanța, 2005, p. 345; Alexandru Arbore, *Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, II, 1919, p. 232

³¹ Tudor Mateescu, *Bâlciurile din Dobrogea...*, p. 666

³² Keith Hitchins, *Românii. 1774-1866*, Ed. Humanitas, Buc., 1996, p. 117

³³ *Ibidem*, p. 134

³⁴ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor, secolul al XVIII-lea și al XIX-lea*, I, Institutul european, Buc., 2000, p. 68

³⁵ Tudor Mateescu, *Bâlciurile din Dobrogea...*, p. 665

³⁶ „Farul Constanței”, I, nr. 7, 21 iun. 1880, p. 2

³⁷ D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, 1946, p. 64

³⁸ *Ibidem*; M.D.Ionescu, *op. cit.*, p. 904; Aurelia Lăpușan, Ștefan Lăpușan, *Drumul pâinii în istoria Dobrogei*, Ed. Dobrogea, Constanța, 2001, p. 30

³⁹ Alexandru Arbore, *op. cit.*, p. 231

Braga lui moș Afus, a servit în multe dăți ca hrană pentru ziua schimbării ciobanilor la Panairul de la Medgidia, de sfântul Dumitru. Cei mari dădeau târcoale grătarelor încinse cu mangan și păzite cu strășnicie de birtași”⁴⁰.

Celebre erau luptele tătărăști „kureș” (care se organizează și în prezent), recunoscut fiind Kairi, „blajinul din Osmancea”. Trofeul era batalul sau pomul cu batiste și ștergare (bairacul)⁴¹.

Veniturile pentru orașul Medgidia, în 1882, erau de 18 180 lei, iar cheltuielile de 10 640 lei, din care 300 de lei pentru repararea „stradelor” din Panair și alți 300 de lei pentru o fântână în târg.⁴²

După atenția deosebită a lui Said Mârza Pașa de a construi fântâni și cișmele din secolul al XIX-lea, autoritățile române aveau aceeași preocupare, investind între 150-500000 lei pentru finalizarea acestora⁴³.

Comerțul cu lână și cereale era singura ocupație a locuitorilor din hinterlandul așezării Karasu⁴⁴, un rol important revenind mocanilor transilvăneni stabiliți pe valea cu același nume⁴⁵, fenomen încurajat de Said Mârza Pașa, guvernatorul Dobrogei și al Bulgariei de nord-est⁴⁶.

Majoritatea mocanilor se stabiliseră în plășile Hârșova, Medgidia și Constanța⁴⁷. Fiind considerați străini⁴⁸, aceștia plăteau o contribuție, până în momentul integrării Dobrogei, în 1878, în cadrul României.

La Medgidia, se organizau târguri de lână, unde organizatorilor le revenea între 3-5% din tranzacțiile operate⁴⁹, producția din întreaga provincie fiind, la jumătatea secolului al XIX-lea, de 4 milioane de livre englezești⁵⁰.

În 1885, vitele mari se tranzacționau, în cadrul bălciului existând

⁴⁰ Ion Fajter, *op. cit.*, p. 86

⁴¹ *Ibidem*, p. 87

⁴² Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei*, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, 1999, p. 121

⁴³ Apostol D. Culea, *Cât trebuie să știe oricine despre Dobrogea. Trecutul, prezentul, viitorul*, Editura Casei Școalelor, Buc., 1928, p. 243; Tudor Mateescu, *Ciflicurile din Dobrogea în secolele XVIII-XIX*, în „Peuce”, 4, 1973-1975, p. 258-259

⁴⁴ „Farul Constanței”, II, nr. 36, 18 ian. 1881

⁴⁵ Vasile M. Kogălniceanu, *Drepturile dobrogenilor*, Tipografia „Munca”, Buc., 1906, p. 10

⁴⁶ I. Ionesco, *op. cit.*, p. 104

⁴⁷ Ion I. Ghelase, *Mocanii bârsani, de la nomadismul pastoral la stabilitatea agricolă în Dobrogea*, M.O., Imprimeria Națională, Buc., 1935, p. 11-12

⁴⁸ Idem, *Mocanii. Importanța și evoluția lor social-economică în România*, Tipografia „Ion C. Văcărescu”, Buc., 1937, p. 92

⁴⁹ Idem, *Mocanii*, Buc., 1937, p. 119

⁵⁰ Gheorghe Dumitrașcu, Ion Bitoleanu, *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de istorie”, tom 29, nr. 6, 1976, p. 872

un obor special⁵¹, precum și o tăietorie de carne⁵². Târgul era foarte animat, făcându-se vânzări în valoare de 560 000 lei⁵³.

În bâlciurile Dobrogei, dar mai cu seamă la Medgidia, veneau comercianți din diferite orașe, precum Brăila, Galați, Călărași și București, pentru a-și desface mărfurile demodate, vechituri de manufacturi și altele, iar locuitorii aduceau cereale și vite, ca, din vânzarea lor, să facă bani pentru a târgui cele trebuitoare pentru gospodărie și nevoi personale.

Autoritățile considerau că, datorită mărfurilor ieftine, populația este spoliată, iar comercianții locali înregistrau pierderi. Toate obiectele pentru gospodărie și îmbrăcăminte trebuiau să și le procure din bâlciurile Medgidiei, adică de la negustorii ce veneau din alte județe. Dacă un negustor își deschidea o prăvălie, în scurt timp, dădea faliment, din lipsa cumpărătorilor. Din punct de vedere moral, bâlciurile nu sunt bune, pentru că săteanul, după ce-și vinde vitele, rămâne și chefuiește. Autoritățile afirmau că bâlciurile nu pot fi folositoare, sub nici un aspect, și că desființarea lor poate că ar păgubi numai pe câțiva hangii, cârciumari, cafegii și alte cuiburi din Medgidia⁵⁴. Se considera că desființarea târgului trebuia să ajute negustorii locali să progreseze.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, populația comunei urbane Medgidia era de 2449 locuitori⁵⁵, un rol important revenind negustorilor străini⁵⁶.

În toate târgurile Dobrogei, existau hanuri, cele mai importante fiind „Hanul Călugărilor”, „Hanul Panairului” (acesta era, cu siguranță, la Medgidia) și hanul de la Babadag⁵⁷.

Panairul a fost un târg cu caracter cerealier-comercial, ce era organizat, mai întâi, de autoritățile otomane, iar, mai apoi, cu sprijinul administrației, de marii moșieri și comercianți, printre care Aurel Oancea, Suliman Emurla, Costică Golea, Gheorhilaș Golea, frații Suditu, Manole Cristu, ce stăpâneau împreună circa 90% din suprafața agricolă a așezării (11 000 ha teren arabil). Diferența de 10% revenea gospodăriilor mici și mijlocii⁵⁸.

⁵¹ „Farul Constanței”, nr. 143, 19 apr. 1885

⁵² *Loc. cit.*, nr. 16, 17 mai 1885

⁵³ *Loc. cit.*, nr. 36, 18 nov. 1885

⁵⁴ „Constanța”, I, nr. 43, 8 oct. 1882

⁵⁵ Athanasie Napoleon, *Dobrogea și gurile Dunării. Fisic-militar și politic-administrativ*, Stabilimentul grafic I.V.Socecu, Buc., 1896, p. 93

⁵⁶ *Ibidem*, p. 82

⁵⁷ Ion Fajter, *op. cit.*, p. 114

⁵⁸ D.J.A.N. Constanța, fond Prefectura Constanța, 140, inventar 149, p. 3; Ion I.Ghelase, *op. cit.*, p. 18

În hinterlandul așezării Medgidia se produceau brânzeturi, o fabrică de cașcaval fiind deținută de Ștefan Petrof (probabil bulgar), din Medgidia, în satul Alacap (Poarta Albă), unde producea 33 000 kg, cumpărând lapte de la economii de oi din comună⁵⁹. Un alt producător era Ralli Frangopol, grec la origine, din Nazarcea, care producea 45000 kg de cașcaval grecesc, cu marca „R.F.”, destinat exportului, dar și târgului Panairului⁶⁰. Alte articole destinate comerțului erau: lâna țigaie, pieile de miel, de berbec, de ied, de vulpe- frumoase și ieftine-, brânza de oaie⁶¹, bivoli⁶² și peștele⁶³. Tarabele din cadrul târgului erau închiriate și se plătea o taxă autorităților locale⁶⁴.

O ocupație a locuitorilor de pe valea Karasu era aceea a comercializării vitelor. La 15 iulie 1916, prin ordinul prefectului numărul 10 680, se interzicea măcelarului Leonida Mihail de a mai cumpăra vite din județ⁶⁵.

Putem menționa negustori și proprietari care se ocupau cu diverse activități comerciale și erau implicați în bunul mers al târgului Panair: Dumitru Bora- cârciumar, Oprea Bora, Hagi Regep, Ismetula Arslan, Dumitru Șteflea, Neculae Șteflea, Ion Manolescu- mari proprietari funciari și economi de vite, Role Frangopol și Ștefan Petrof- proprietari de cășerii⁶⁶.

O dovadă a faptului că etimologia panairului (panaghirului) ar proveni de la sărbătoarea grecească panegirycus, este și aceea că, sub aceeași denumire, se organizau târguri și în alte teritorii controlate, odinioară, de greci. Un astfel de teritoriu era și Meglenia, unde, în fiecare sat, se organizau târguri numite panaghir, care erau sărbători în cinstea protectorului așezării⁶⁷.

Putem spune că, indiferent de vremuri și de dominație, se organizau târguri, care canalizau toate energiile creatoare, atât la nord cât și la sud de Dunăre. Aceste locuri reprezentau punctul de întâlnire al românilor nord și sud-dunăreni, cu negustorii străini ce veneau din lumea orientală sau occidentală.

⁵⁹ *Idem*, dos. 1/1915

⁶⁰ *Ibidem*

⁶¹ Teodor Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Ed. tineretului, Buc., 1982, p. 23

⁶² Tudor Mateescu, *Creșterea bivoliilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în „Analele Dobrogei”, serie nouă, nr. 2, 1999, p. 53-57

⁶³ *Idem*, *Obiecte necesare pescuitului la românii din Dobrogea înainte de 1877*, în „Arhiva Românească”, nr. 2, 1992, p. 119-120

⁶⁴ „Farul Constanței”, nr. 17, 24 mai 1885

⁶⁵ D.J.A.N. Constanța, fond Prefectura Constanța, dos. 4/1916

⁶⁶ *Idem*, dos.1/1915, f. 14

⁶⁷ *Panaghirul coloniștilor megleniți*, în „Peninsula Balcanică”, V, nr. 1-2, mai-iun. 1927, p. 77

Populația românească era majoritară, după 1878, în Dobrogea, dar, la Medgidia, era de numai 37%, în 1904⁶⁸, fiind, ulterior, în creștere, formând o „*écrasante majorité*”⁶⁹. După 1878, odată cu integrarea Dobrogei și a Deltei Dunării în cadrul statului român, provincia va cunoaște o dezvoltare alertă și o prosperitate pentru toți locuitorii săi.

Bâlcuirile ofereau locuitorilor posibilitatea de a obține mărfurile care le erau necesare, iar, pe moșiile celor care se organizau, multe avantaje⁷⁰.

Indiferent de ocupație, târgul a continuat să existe și să asigure prosperitatea locuitorilor din imediata sa apropiere. Au existat și perioade în care târgul și-a întrerupt, temporar, activitatea, datorită războiului, cum a fost cazul celui din 1877-1878, dar s-a reluat în 1880, când autoritățile au respectat solicitările populației. Au existat și unele critici din partea unor negustori locali, care considerau că târgul îi duce la faliment, dar acestea au fost cazuri izolate și nu de amploare. După 1878, târgul își continuă existența în același loc, până la sfârșitul anului 1930, fiind cel mai însemnat din Dobrogea⁷¹.

După 1990, administrația locală a căutat să se ancoreze în trecut și să redea importanța vechiului târg al Panairului, pentru ca tinerii să cunoască trecutul așezării și rolul jucat de aceasta de-a lungul timpului.

⁶⁸ N.P.Comnène, *La Dobrogea (Dobroudja)*, Librairie Payot&C-ie, Paris, 1918, p. 137

⁶⁹ Al.Ciorănescu, *Une restitution historique. La Dobroudja. Terre Roumaine*, Paris, 1939, p. 22

⁷⁰ *Documente privitoare la comerțul românesc (1473-1868)*, (volum publicat de Dumitru Z. Furnică), Tipografia „România Nouă”, Buc., 1931, p.11; Jacques Le Goff, *Negustorii și bancherii în evul mediu*, Ed. Meridiane, Buc., 1994, p. 20

⁷¹ Kemal Karpat, *op. cit.*, p. 221.

LE „PANAIRE” À MEDGIDIA

Résumé

La foire nommée Le „Panaire” de Medgidia date de 1752, quand celle-ci y a été proclamée officiellement par le sultan Mahmud I. Pendant le règne du sultan Abdul Medgid, le 2 septembre 1856, on a fondé la ville de Medgidia , par la colonisation des Tatars provenus de Crimée.

La foire a continué son existence même dans la période des guerres de 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878. À cette foire c' étaient des marchands étrangers qui participaient , comme Juifs, Arméniens, Bulgares, Allemands, mais aussi de grands propriétaires du pays.

Les revenus de la ville ont augmenté grâce à l'existence du marché.

Après 1880, la foire a été ouverte de nouveau, grâce aux instances de la population auprès de l'administration de la ville.

La foire se déroulait au nord de la ville, au-delà de la Vallée de Karasu .

Le „Panaire” se tenait deux fois par an, pendant 10-15 jours, aux mois de juin et d'octobre, il fonctionnera jusqu'en 1930 et il rejoindra toutes les énergies de la zone de milieu de la Dobroudja .

Après 1990, l'administration locale désire faire revivre la tradition de la foire du „Panaire”, qui est étroitement liée à de l'histoire tout entière de la ville.

MAREA NEAGRĂ ÎN CUVÂNTĂRILE ȘI SCRISORILE REGELUI CAROL I

Interesul pe care Marea Neagră l-a trezit în toate timpurile, ca regiune geografică, nu putea să nu se manifeste și în politica românească, îndeosebi în epoca modernă.

Marele istoric Gh. Brătianu, în monumentală sa lucrare monografică despre Marea Neagră, a remarcat faptul că aceasta este „o mare închisă, care nu comunică cu Mediterana decât prin îngusta ieșire a strâmtorilor, cu toate acestea, datorită marilor fluvii care se varsă în ea din adâncurile stepei sau din masivele Europei Centrale, datorită rețelei multiple a drumurilor continentale ce ajung în porturile ei, ea merită tot atât de mult ca și alte mări deschise curenților din larg, numele de placă turnantă a marelui trafic și a schimburilor internaționale. Acest caracter de zonă de tranziție și de răscruce între Europa și Asia îl imprimă popoarelor și statelor stabilite pe litoralul ei”¹.

Marea Neagră a influențat, deci, istoria țărilor riverane, adevăr care nu mai necesită nici o altă argumentare.

În gândirea geopolitică a regelui Carol I (1839–1914), Marea Neagră a ocupat un loc deosebit ca factor maritim și, printr-o politică înțeleaptă, în timpul domniei sale (1866–1914), România a ajuns stat riveran vest-pontic.

Marea Neagră s-a aflat, deseori, în atenția suveranului și au existat destule momente ale domniei legate de străvechiul Pont. Acest lucru se desprinde clar din cuprinsul cuvântărilor și scrisorilor regale. În toate aceste acte- cuvântări, scrisori, telegrame, însemnări zilnice-, se oglindesc preocupările care au stăpânit mintea și inima suveranului, în momentele în care ele au fost rostite sau scrise.

Din punctul de vedere al documentării, am extras, în ordine cronologică, acele secvențe din viața și domnia regelui Carol I care au tangență sau fac referire la arealul pontic.

Domnia însăși începe cu o călătorie incognito spre București, având o destinație falsă în portul Odessa, de la Marea Neagră, spre a nu se bănuie venirea principelui în România. Folosind un pașaport elvețian, pe numele Carol Hettingen, particular din Thal, circum-

¹ Gh. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Ed. Meridiane, Buc., 1988, p. 35

scripția Underhernthal, Carol a trimis, din Baziaș, la 6/18 mai 1866, o telegramă către landmmanul Aepli la San-Gall, în care erau scrise următoarele „Nu ne putem opri la Odessa decât duminică. Dă de știre părinților mei. Hettingen”².

După înștiințarea oficială că Sublima Poartă a recunoscut domnia și tratatele seculare garantate de Marile Puteri, Carol a efectuat, la 8/20 octombrie 1866, o vizită la Constantinopol, prilej cu care a întreprins un veritabil periplu pontic³. Itinerarul a fost următorul: București-Giurgiu, unde s-a îmbarcat pe vaporul românesc „România”, cu care a călătorit până la Rusciuk, pe pământ turcesc și unde a fost întâmpinat de valiul vilaetului Dunării, Midhat-Pașa; de acolo, a continuat drumul, cu trenul, până la Varna, iar, mai departe, cu luxosul iacht „Issedin”, avându-l la bord pe Gemil-Pașa, a străbătut Bosforul. Acest contact cu Marea Neagră îi produce o impresie puternică „prințul e fermecat de minunata priveliște ce i se înfățișază ... valuri albastre și turnuri albe strălucitoare se înalță de la țărș și până sus pe dealurile îndepărtate”⁴. Iachtul care a arborat steagul românesc, l-a depus pe principe în fața Palatului de la Apele Dulci, din partea asiatică a strâmtorilor, palat pus în întregime la dispoziția oaspeților. De aici, a fost preluat în caicul sultanului, căptușit cu mătase roșie și condus de cinci perechi de lopătari. La țărș, principelui i s-au făcut onoruri militare, iar, în palat, a fost primit de Kiamal-bey, însărcinat cu primirile oficiale⁵. Deplasarea la palatul sultanului, „Dolma Bagce”, s-a făcut tot cu iachtul, până în imediata apropiere a palatului și, apoi, cu un caic, splendid pavoazat și condus de 12 vâșlași, până la țărș⁶. A urmat întrevederea cu sultanul Abdul-Aziz, rămasă celebră prin încălcarea voită de către Carol I a protocolului Porții, ca gest de demnitate națională. Cu același iacht, „Issedin”, principele s-a deplasat până la puntea de debarcare Sirkegi, la Cornul de Aur, unde a vizitat Ministerul de Interne, Ministerul de Externe și Consiliul de Stat⁷. După numeroase vizite protocolare, Carol I a vizitat Patriarhia ortodoxă în pitorescul Stambul și Fanarul. Pe 15/27 octombrie 1866, principele a vizitat Constantinopolul, ca simplu călător⁸. Vremea furtunoasă i-a prelungit sejurul în Constantinopol, 8 zile în total, tânărul domnitor

² Regele Carol I, *Cuvântări și scrisori*, vol. I. (1866 – 1877), Buc., 1909, p. 11

³ *Cuvântările Regelui Carol I*, vol. I, 1866–1886, Buc., 1939, p. 21–25 (ediție îngrijită de C.C.Giurescu); *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. I, 1866–1869, Ed. Scripta, Buc., 1992, p. 128–141

⁴ *Memoriile regelui Carol I ...*, p. 131

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*, p. 133

⁸ *Ibidem*

român lăsând o bună impresie sultanului. La plecare, pe 19/31 octombrie 1866, Carol I a străbătut, pentru a doua oară, Bosforul și, după 13 ore, a ajuns la Varna: „toți se felicită că au suportat neplăcuta călătorie, căci toți au avut rău de mare”⁹. Revenirea în țară s-a făcut pe același traseu, Rusciuk- Giurgiu- București. Călătoria a costat 20 000 de galbeni (240 000 franci), deoarece „prințul a trebuit să facă demnitarilor turci daruri prețioase și conform obiceiului țării, să împartă pretutindeni, la orice vizită, bacșișuri însemnate”¹⁰.

A doua întâlnire cu Marea a început la 2/14 august 1869 și s-a prelungit până la 13/25 august același an. Prilejul a fost oferit de vizita în Crimeea, efectuată de Carol I, în calitate de principe al României, vizită în care a fost însoțit de o mare escortă¹¹. Itinerarul a fost următorul: București-Oltenița, cu trăsura, apoi cu vaporul „Ștefan cel Mare”, în josul Dunării până la Galați, de acolo la Sulina, unde s-a imbarcat pe vasul „Tauried” al Societății de navigație a Mării Negre, cu direcția Odessa și Sevastopol¹². Domnul ar fi dorit drumul de uscat „pentru a evita marea care nu-mi convine”¹³. Cu toate aceste temeri, vremea favorabilă îi schimbă dispoziția domnitorului, care consemnează „marea este netedă ca oglinda și călătoria e minunată în această noapte de vară”. Ajunge la Odessa, pe 4/16 august 1869, „unde i se oferă o priveliște splendidă”¹⁴. În scrisoarea trimisă tatălui său, Carol I specifica următoarele: „Am de gând să rămân o zi la Odessa, ca să vizitez în amănunt acest oraș, care e în plină dezvoltare și cu care noi avem multe relații comerciale”¹⁵. Pe data de 5/17 august 1869, deși era ceață și marea agitată îi producea rău de mare, domnitorul călătorește cu iachtul imperial „Kasbek” până la Sevastopol¹⁶. Aici, a făcut o mică plimbare în port, cu o barcă cu lopeți, a vizitat cetatea, cimitirul rusesc, monumentul lui Richelieu, diferite biserici, palatul hanilor tătari, cetatea evreiască a caraitiților, mănăstirea Kersones- în care Vladimir cel Mare a trecut la creștinism-, șantierul naval și cheiurile Societății Marea Neagră. Cu trăsura sa de călătorie, pe care a luat-o cu sine, a vizitat portul Balaklava, așezat într-un golf înconjurat de munți, trecând prin renumita vale Baidar, pe șoseaua construită de prințul Varonțov, o adevărată operă de artă, până la Oreanda, unde se află palatul împărătesei Maria Feodorovna, în apropiere de Livadia. Aici

⁹ Ibidem, p. 140

¹⁰ Ibidem, p. 141

¹¹ Regele Carol I, *op.cit.*, p. 165–168

¹² *Memoriile regelui Carol I...*, p. 324–325

¹³ *Cuvântările regelui Carol I*, vol. II, Buc., 1939, p. 168

¹⁴ *Memoriile regelui Carol I...*, p. 325

¹⁵ Regele Carol I, *op.cit.*, p. 168

¹⁶ *Memoriile regelui Carol I...*, p. 326

s-a întâlnit cu împăratul Alexandru II (1855-1881), cu întreaga familie imperială, cu toate oficialitățile¹⁷. În ziua de 9/21 august 1869, a vizitat castelul și parcul Alupka, posesiunea de lângă mare a prințesei Voronțov, ridicată pe o stâncă, cu terase la mare, într-o feerie de tip oriental¹⁸. La întoarcere, la bordul vasului „Kasbek”, Carol I a avut norocul de a călători, timp de treizeci de ore, pe o mare liniștită și de a trece în revistă tot litoralul Crimeei. Dar, la 11/23 august 1869, s-a iscat furtuna și călătoria a devenit neplăcută, din cauza răului de mare de care suferea domnitorul. La Sulina, s-a făcut transbordarea pe nava princiară „Ștefan cel Mare”, cu direcția Galați-Oltenița-București, unde, la 13/15 august 1869, ia sfârșit această călătorie pe mare¹⁹.

Puțin mai târziu, la 15/27 noiembrie 1869, în mesajul pentru deschiderea Corpurilor Legiuitoare, întâlnim următoarea referire la Marea Neagră și la marina comercială: „... marina noastră de comerț din zi în zi merge spre dezvoltare. Deja numărăm 200 bastimente de mare sub pavilion românesc ... va fi interesul țării de a asigura marinei noastre o dezvoltare în proporțiune cu întinderea țărmurilor noastre de Dunăre și de Mare”²⁰.

La 20 octombrie/1 noiembrie 1873, cu prilejul vizitei la Ismail, Carol I a apreciat importanța acestui port pentru agricultura și comerțul din această parte a României²¹.

Manifestul către țară din 27 august/8 septembrie 1877 are în cuprins o trimitere explicită la rolul și locul Mării în istoria românilor „un război de cruzime și barbarie s-a întins asupra țărmurilor noastre de la Calafat până la Marea Neagră Luând exemplul de la bătrânele noastre oștiri care au preumblat drapelele românești de la Marea Neagră până la țărmurile Mării Baltice, noi am trecut Dunărea”²².

După războiul de independență și revenirea Dobrogei în hotarele românești, Carol I definea situația de stat riveran Mării Negre, în cunoscuta „Proclamație către dobrogeni” din 14/26 noiembrie 1878 astfel: „Dobrogea, vechea posesiune a lui Mircea cel Bătrân și a lui Ștefan cel Mare, de astăzi, face parte din România (...) Și, dar, chemând binecuvântarea celui a tot Puternic, în numele și cu învoirea Europei, noi luăm azi în stăpânire provincia Dobrogea (cu țărmul mării și portul Constanța-n.a.), care devine și este țară română, și, transmițându-vă domneasca noastră

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Ibidem, p. 330

¹⁹ Ibidem, p. 331

²⁰ Regele Carol I, *op.cit.*, p. 188; *Cuvântările Regelui Carol I ...*, p. 91

²¹ Ibidem, p. 165, 323–324

²² Regele Carol I, *op.cit.*, vol. I, 1909, p. 72; Regele Carol I, *Cuvântări și scrisori*, vol. II, 1939, p. 259

salutare, vă urăm ca această zi să devie pentru această parte a României, începutul unui viitor de pace și înflorire, începutul bunului traiu și al înfrățirii între fiii aceleiași țări”²³.

Din acest moment, Dobrogea, cu ieșirea la Marea Neagră, devine un centru de atenție pentru Carol I: „Voi iubi Dobrogea cum iubesc România din care face parte ... stăruințele mele vor fi de a da acestei țări dezvoltarea morală și materială la care-i dă dreptul admirabila sa poziție”²⁴.

Punerea în valoare a Dobrogei, și, odată cu ea, a țărmului de mare, este expusă, pe larg, de către Carol I, în scrisoarea adresată principelui Carol Anton de Hohenzollern, din 23 iulie/4 august 1878: „Constanța e un port frumos, întemeiat ca și calea ferată la Cernavodă de o societate engleză. Acolo poziția e sănătoasă, se află instalațiuni pentru băi de mare și câteva hoteluri bune. Mangalia e un sat mic, dar are importanță numai pentru că aici s-ar putea înființa un port excelent, scutit de vânturile de la nord și est”²⁵.

La 4/16 septembrie 1883, felicitându-i pe constănțeni cu ocazia punerii pietrei fundamentale a catedralei orașului lor, regele Carol I a spus: „sper a înălța într-însa pe malul Mării Negre, rugăciuni pentru fericirea României”²⁶.

O altă împrejurare în care Carol I s-a referit la Marea Neagră a fost aceea a vizitei la București a regelui Suediei (3/15 august 1885), în drumul său spre Constantinopol, prilej cu care, la prânzul dat în onoarea oaspeților suedezi, în toastul rostit de regele României întâlnim următoarea mențiune cu caracter istoric: „precum odinioară Carol al XII-lea s-a întors călare în șasesprezece zile de la Marea Neagră la Marea Baltică (....) ați alergat pe malurile Bosforului, la patul de suferință al fiului Vostru”²⁷.

La 11/23 septembrie 1889, regele Carol I, împreună cu principele moștenitor Ferdinand, vizitează Constanța și își exprimă încrederea în viitorul ei: „noua Constanța va câștiga într-un viitor apropiat un renume european și prin construirea podului peste Dunăre, schela sa va deveni una din cele mai însemnate ale Orientului (....), numai prin Dobrogea, cu țărmurile sale întinse pe mare. Flotila voastră a putut lua acest avânt fericit ...”²⁸. Vizitele în Dobrogea și, mai ales, la Constanța, fac dovada prețuirii ieșirii la Marea Neagră a României și a valențelor economice,

²³ Regele Carol I, *Cuvântări și scrisori*, vol. II, p. 296 – 297

²⁴ *Ibidem*, p. 328

²⁵ *Ibidem*, p. 229–230

²⁶ Regele Carol I, *Cuvântări și scrisori*, vol. I..., p. 497

²⁷ *Ibidem*, p. 525 – 526

²⁸ *Cuvântările regelui Carol I*, vol. II 1887 – 1914, Fundația pentru Literatură și Artă „Carol II”, Buc., 1939, p. 39

comerciale, strategice ale țărmului de mare românesc.

În mesajul către Corpurile Legiuitoare din 29 aprilie/11 mai 1895, regele Carol I sublinia importanța podului de peste Dunăre pentru comerțul maritim, „*podul va pune capitala în legătură directă cu marea. Tot anul acesta se va deschide primul nostru serviciu de navigațiune maritime între Constanța și Constantinopol*”²⁹.

La inaugurarea podului de la Cernavoda (14/26 septembrie 1895), găsim în cuvântarea regelui Carol I acest pasaj: „*astăzi stăpânim linia cea mai scurtă între mările nordului și țările din Orient. Aruncăm acum o privire mai departe pe Mare, pe această nemărginită cale de ape, unde se încrucișează nenumăratele drumuri ale mișcării întregii lumi*”³⁰.

Cu ocazia începerii lucrărilor de modernizare a portului Constanța (16/28 noiembrie 1896), regele Carol I a remarcat următoarele: „*viitorul port ne va asigura în toate vremurile comerțul cu țările cele mai îndepărtate și traficul între Englitera, India și Australia, fiindcă linia Londra-Constanța- Constantinopol- Alexandria este astăzi mai scurtă*”³¹.

Aprecieri asemănătoare la adresa hotarului de Mare au fost făcute de regele Carol I și cu alte ocazii: la sfințirea vapoarelor „Carol I” și „Principesa Maria” (1/13 iulie 1898); cu prilejul vizitei la Peleş a ofițerilor ruși din escadra de pe Marea Neagră, la 23 iulie/6 august 1901³²; cu prilejul botezului unui vas al Serviciului Maritim Român, când regele a spus „*viitorul este pe Mare. Fie!*”³³; la botezul a 12 nave de război (19 septembrie/2 octombrie 1907)³⁴; cu prilejul vizitei escadrei ruse din Marea Neagră (18 septembrie/1 octombrie 1911)³⁵ ș.a.

Memorabilă este vizita familiei imperiale ruse la Constanța (1/14 iunie 1914), moment solemn care a pus în lumină, o dată în plus, valoarea țărmului de mare în relațiile internaționale ale României. Regele Carol I a văzut, de la începutul domniei, în litoralul vestic al Mării Negre, un izvor de bogăție și un loc de mare deschidere spre lumea întreagă.

Urmărind ideea unei legături între Carol I și stăpânirea țărmului de vest al Mării Negre, ajungem la concluzia conform căreia cel mai longeviv domnitor și, apoi, rege al românilor a avut cea mai bogată activitate legată de străvechiul Pont, după cum ne dezvăluie, peste vremuri, regele însuși, prin scrierile sale. Dinamica sa prezență la

²⁹ *Ibidem*, p. 161

³⁰ *Ibidem*, p. 162

³¹ *Ibidem*, p. 176

³² *Ibidem*, p. 265

³³ *Ibidem*, p. 339

³⁴ *Ibidem*, p. 381

³⁵ *Ibidem*, p. 436

malul mării reflectă strânsa conexiune dintre rege și tot ce a reprezentat și reprezintă Marea Neagră în istoria românilor.

THE BLACK SEA IN KING CAROL I'S SPEECHES AND LETTERS

Abstract

The paper contains a text selection from speeches, letters and daily notes of King Carol I regarding the Black Sea. The quotations were selected to put forward the Romanian King's conceptions regarding the economic, political and strategic importance of the sea shore, but also travel impressions gathered by the king in his quality, at occasions of official or personal visits to the Black Sea. The author stresses King Carol I's geopolitical vision. He granted the sea an important part in the Romanian national state life and saw the Black Sea as a spring for wealth and an international relations opening plan for Romania.

BUCUREȘTIUL ÎN VÂLTOAREA ÎNCEPUTULUI DE SECOL XIX

Bucureștiul și influența rusească la nord de Dunăre, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Teritoriul românesc s-a aflat inclus într-un triunghi geopolitic, având unghiurile la Viena, Petersburg și Istanbul (sultanul, fiind musulman, nu fusese invitat să se alăture Sfintei Alianțe, întemeiată pe principiile moralei creștine), triunghi în care Rusia era forța hotărâtoare. Rusia a căpătat tacit un „*droit de regard*” („drept de supraveghere”) asupra spațiului sud-est european, devenit zonă de interes a împărăției rusești, fascinată și obsedată de „orașul țărilor”- Țarigrad-, în care stătea însă sultanul¹.

Conform concepțiilor musulmane, Principatele Române făceau parte din „Țara păcii” („*dar al-ahd*”) sau „Casa păcii” („*dar as-sulh*”), categoria țărilor tributare Porții². Țările Române erau „provincii”, care „s-au dat” prin „*capitulații scrupulos observate în toate timpurile*”³. Acest fapt avea să fie răspunsul Porții la cererile țarului Rusiei și împăratului Austriei, dar și la pozițiile Marilor Puteri occidentale- Franța și Marea Britanie-. Această poziție a contribuit la geneza „*chestiunii românești*” ca problemă internațională, în condițiile în care erau văzute „*țările române, ultimele bastioane ale Imperiului Otoman spre nord și est*”⁴.

Înființarea consulatelor străine- cu toată opoziția Porții- la București și la Iași au însemnat ruperea cercului otoman și deschiderea spre Europa. Din 1782, primul consul al Rusiei a fost S. L. Lașkariov; din 1783, primul consul al Austriei, Raicevich; a urmat, în 1798, deschiderea consulatului Franței și, din 1803, începe să funcționeze Consulatul Marii Britanii. Agenții consulari sunt numiți pentru ambele Principate. Când erau numiți doi reprezentanți ai unei țări, atunci, la București, era desemnat cel cu rangul de consul general. Prin această

¹ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Ed. Univers Enciclopedic, Buc., 2002, p. 189

² Gemil Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Buc., 1991, p. 224-225

³ V. Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, Buc., 1984, p. 680

⁴ A.Oțetea, *Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1, 1960, p. 49

organizare se subînțelegea că Principatele alcătuiesc o entitate⁵.

Rusia a acționat spre Balcani sub lozincă „misiei de eliberare” a popoarelor creștine. „Câtă vreme religiunea era ordinea de idei predominatoare, românii, ca popor ortodox, se simțeau mai mult ori mai puțin alipiți de Rusia- scria Mihai Eminescu- îndată, însă, ce conștiința deosebirii de rasă s-a deșteptat și a suprimat ideile religioase, comunitatea etnică între români și celelalte popoare ortodoxe s-a curmat”⁶.

Prin hătișeriful din 1802, Rusia a obținut de la Poartă reînnoirea și lărgirea clauzelor din tratatele anterioare privitoare la Principate (hătișerifurile din 1775 și 1792, senedul din 1784)⁷. Se prevedea limitarea amestecului Porții în viața internă a Principatelor; dreptul Rusiei de a interveni la Poartă pentru cele două țări românești; aprovizionarea Porții contra plată și în funcție de disponibilitățile economice ale Principatelor; nici un turc nu avea dreptul de a se stabili în Principat și a cumpăra pământ, iar negustorii turci nu puteau practica comerțul fără aprobarea domnitorului sau a dregătorilor lui etc.

Cabinetele occidentale priveau Turcia drept o „barieră” împotriva expansiunii economice și politice a Rusiei în Balcani. Ele erau principalul susținător al „status-quo-ului”, ceea ce afecta aspirațiile de eliberare naționale a popoarelor balcanice. În primul deceniu al secolului al XIX-lea, Imperiul Rus era unul dintre cele mai puternice și agresive forțe europene. Armata Rusiei, către anii 1812-1814, număra 500 000 de ostași. Armata Franței număra, în perioada menționată, 600 000 de oameni, Prusia avea 270 000, Marea Britanie – 250 000 de militari, iar Imperiul Habsburgic avea sub arme 250 000 de oșteni⁸.

În acest timp, la București, se afla un domn străin, obârșia mereu schimbătoare a unor rele statornice, fără legătură adevărată cu societatea pe care o ruinează și o corupe, deschizând calea pătrunderii unor elemente străine. Astfel, având în vedere țărănimea sărăcită și demoralizată, iar clerul și „burghezia” mai elenizată și puțin numeroasă, trăind în afara societății, trăsătura definitorie este ignoranța, aproape absolută, în care se afla cufundată această societate⁹. „Nimeni nu are răgazul de a se gândi la altcineva sau la ziua de

⁵ L. Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 31

⁶ Mihai Eminescu, *Publicistică. Referiri istorice și istoriografice*, Chișinău, 1990, p. 171

⁷ *Documente turcești privind istoria României*, vol. 3 (1791-1812), Buc., 1986, p. 167-188 (întocmit de M. A. Mehmet).

⁸ Paul Kennedy, *The rise and fall of the Great Powers (Economic change and Military Conflict from 1500 to 2000)*, Fontana Press, 1989, p. 128

⁹ Pompeiu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, Ed. Humanitas, Buc., 2000, p. 112

măine. Toți se gândesc numai la ei înșiși și la prezent"¹⁰.

Asocierea Rusiei era o garanție a stabilității sociale, a anihilării oricărei manifestări a „*duhului franțozesc*”, adică a unui program de restructurare a societății moldo-muntene. Rusia apărea în dublă ipostază, de protector militar și de garant al monopolului politic deținut de elita boierească¹¹. Pe de altă parte, o mare parte din banii țării erau folosiți ca să-i mulțumească pe turci: călărașii din garda domnească fac mereu drumuri de la București sau Iași la Constantinopol, ca să ducă plocoane, mai ales giuvaieruri¹².

Existau la București, dar și la Iași, case mari, special amenajate, numite „*Ceilicuri*”, care costau țara până la 20 000 lei pe an, destinate să-i adăpostească și să-i hrănească pe turcii de condiție care treceau prin țară¹³.

În martie 1806, domnitorul muntean Constantin Vodă Ipsilanti comunica, la București, lui A. Czartoryski că un pericol mare pentru interesele Rusiei prezintă răspândirea influenței franceze în Imperiul Otoman. Câteva luni mai târziu, Poarta va răspunde cerințelor lui Napoleon I, inclusiv în ceea ce privea mazilirea domnitorilor fanarioți. La 12/24 august 1806, cei doi domni au fost destituiți. Mazilirea din scaunul domnesc al Țării Românești a lui Constantin Ipsilanti s-a făcut în baza acuzației de a fi întreținut „*strânse relații cu Rusia*”, în dauna statului român de la sud de Carpați. Fostul domn s-a refugiat în Rusia¹⁴. În scaunul de la București a fost numit Alexandru Șuțu. Italinski, ministrul pelinpotențiar al Rusiei la Constantinopol, a apreciat mazilirea ca un fapt „*straniu și ofensiv*” și recomanda Cabinetului de la Petersburg „*fără zăbovire să dea trupelor ordinul [...] de intrare în ambele principate*”, izgonind domnitorii numiți și împuterniciții lor, oferind posibilitatea boierilor pământeni să aleagă doi caimacami¹⁵.

La 16/28 octombrie 1806, împăratul Alexandru I i-a ordonat generalului J. Michelson, comandantul trupelor ruse, să treacă Nistrul și să ocupe Principatele. Planul ocupației preventive, discutat de diplomați de câțva timp, era pregătit și acum se punea în aplicare. Înfrângerea prusacilor de către francezi la Iena a determinat

¹⁰ *Ibidem*, p. 113

¹¹ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 191

¹² Pompeiu Eliade, *op. cit.*, p. 93

¹³ *Ibidem*

¹⁴ 2000 de ani de statalitate, creștinism și cultură în spațiul românesc. Repere cronologice sau picături din istoria neamului, vol. 1, Ed. Sylvi, Buc., 2000, p. 201

¹⁵ Ion Jurcuțchi, Vladimir Mischevca, *Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812)*, Ed. Știința, Chișinău, 1993, p. 44-50

Petersburgul să reducă, la jumătate, efectivele sale din Principate, adică la circa 30 000 de soldați¹⁶.

În 1806, noul aian de Rușiuc, Mustafa Bairaktar, a trimis un detașament de 500 de călăreți ca să apere orașul București de bandele lui Pazvantoglu, care jefuiau în Muntenia. Unitățile generalului Doklgonikov, după ce au ocupat orașul Iași, în luna noiembrie 1806, au continuat marșul spre București. Turcii aveau de gând să se apere în București, dar, amenințați de ofensiva rapidă a avangărzii generalului Miloradovici, au fost siliți să părăsească orașul fără să-i dea foc, așa cum proiectaseră¹⁷.

În scurt timp, avea să se ajungă la o stare de tensiune între Ipsilanti și generalul Michelson. La 8 ianuarie 1807, Ipsilanti a ordonat slujbașilor și norodului să presteze în biserici jurământul de credință și supunere. „... Credința voastră către Mărimea Sa Împăratul tuturor rușilor și către Domnul Vostru, fiind chizășluirea asigurării odihnei și bune norociri a Patriei noastre, a familiilor, a avuțiilor și a bune norociri a persoanelor voastre..”¹⁸.

În documentele de epocă se consemnează faptul că un număr mare de voluntari au răspuns „chemării de încadrare în oaste”, din ianuarie 1807, astfel că, până în luna aprilie 1807, Constantin Ipsilanti dispunea de un corp de trupe care număra în jur de 10 000 de oameni¹⁹. Astfel, administrația civilă a țării a trecut în sarcina lui Constantin Radofinikin, agent special rus. La 19 martie 1807, Serghei Lașkuriov a fost numit președinte al divanurilor moldo-valahe. Ipsilanti rămânea, formal, domn, chiar peste cele două Principate²⁰.

Acum se produce și procesul de modernizare a societății bucureștene, de scuturare a hainei constantinopolitane și de înlocuire a ei cu una apuseană, proces început în anii 1806-1812. „Nu numai femeile, dar și tineretul adoptă cu entuziasm tot ce vine din Apus: vestimentație, mobilier, maniere, fel de a primi. Limba franceză a devenit limba societății înalte, înlocuind limba greacă, atât de prețuită în epoca fanarioților...”²¹.

Prin tratatul de la Erfurt, de la 12 octombrie 1808, și după o nouă răsccoală la Constantinopol, Franța a recunoscut drepturile Rusiei la Dunăre. Se vorbea despre Dacia Marelui Duce Constantin, cuprinzând

¹⁶ George Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, Ed. Tritonic, Buc., 2004, p. 208

¹⁷ *Ibidem*, p. 210

¹⁸ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom IX, p. 102. Vezi J. Jarcuțchi, V. Mischeva, *op. cit.*, p. 61

¹⁹ *2000 de ani de statalitate, creștinism...*, p. 201-202

²⁰ *Ibidem*, p. 211

²¹ Adrian Majuru, *op. cit.*, p. 128

și Ardealul, care să fie zestrea Marii Ducese Ecaterina²². În mai 1810, se declara, formal, Austriei că Principatele fac parte din Imperiul Rusesc, Marea Ducesă Ecaterina luase pe principele de Oldenburg.

Românii au învățat de la ruși nu numai pronunția corectă a limbii franceze, ci și să danseze după moda apuseană. „Acele doamne- va scrie Longeron, un general care a luat parte la campania din 1806-, vor să învețe ceva, dovedesc mari aptitudini; într-un an au pus să danseze de minune...”²³. La rândul său, generalul Miloradovici comenta că: „la balurile din București nu se dădea niciodată bătut și sărea de stârnea admirația tuturor valahilor, care abia se mișcă atunci când dansează [...] Își agățase în apartament portretul, cu inscripția <<Miloradovici, salvatorul Bucureștilor>>”²⁴.

Comportamentul modern dat de exemplul rușilor avea să fie numit „politețe franceză”. Astfel, a fi respectuos nu deriva dintr-un profund respect pentru alții sau din obligație, ci, pur și simplu, era la modă, pentru a semăna cu rușii, această politețe rusească fiind, de fapt, eticheta franceză²⁵.

După tratatul de la Erfurt, corpul de ocupație rus s-a mărit de la 30-40 000 la 120 000 de oameni. Toată administrația superioară a trecut în mâinile unor generali sau înalți funcționari ruși. În martie 1808, conducerea administrației statale a preluat președinția divanurilor Moldo-Valahiei prin senatorul Serghei Kușnikov- bun administrator-, care avea să fie urmat, doi ani mai târziu, de Vasile Krasno-Milașevici, fostul guvernator al Kievului. Reședința era la Iași, iar, la București, a fost numit, ca vice-președinte al Divanului, generalul Grigore Engelhardt (1760-1834), urmat, între ianuarie-septembrie 1811, de generalul Ivan Gheorghe Staeder (1751-1812), care era, din luna iunie, și guvernator militar al Bucureștiului; urmat, până în martie 1812, de generalul Hristofor Comneno (1744-1815)²⁶. Titlurile onorifice și funcțiile cele mai bănoase au fost acordate filorușilor, iar membrii Partidei Naționale filofranceze au fost îndepărtați din funcțiile publice și chiar exilați. Țăranii fugeau din fața soldaților ruși, iar o parte din negustori s-au răzvrătit și alții au fost trimiși în Siberia. Unii boieri, ale

²² Nicolae Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă. Lecții ținute la Universitatea din București*, Tipografia societății „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1913, p. 98

²³ Apud Andrault Langeron, *Journal des campagnes faites au service de la Russie (1790- 1812)*, publicat sub numele „Memoires de Langeron”, în colecția „Hurmuzachi”, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol III, Buc., 1892, p. 79. Vezi, pe larg, Pompeiu Eliade, *op. cit.*, p. 156

²⁴ Longeron, *op. cit.*, p. 79

²⁵ *Ibidem*, p. 158

²⁶ George Bezviconi, *op. cit.*, p. 217, 243

căror case au fost transformate în spitale, au încărcat averea lor în căruțe și au luat drumul Transilvaniei²⁷.

În iunie 1807, susținând că Rusia nu respectă armistițiul de la Slobozia (12/24 august 1807), în condițiile în care trupele rusești ale generalului Miloradovici zdrobiseră armata turcă a marelui vizir și nu își retrageau trupele, Poarta, îi numește, din nou, pe Alexandru Șuțu și pe Scarlat Calimachi ca domni în Principate. Șuțu îi învinuia pe munteni de trădare, fiindcă „*au întâlnit trupele ruse cu dagățul clopotelor și au jurat public suveranului rus*”. Lașkarlov, însă, nu recunoaște numirea lor²⁸.

Evoluția evenimentelor în Europa, agravarea relațiilor ruso-franceze, a impus guvernului țarist să-și modifice acțiunile. În prescripția sa din 5/17 ianuarie 1811, adresată generalului rus, N. M. Kamenski²⁹, țarul, a ordonat ca trupele ruse să se abțină de la operațiile militare de ofensivă peste Dunăre și să se limiteze doar la apărarea malului stâng³⁰.

Când s-a declarat oficial războiul dintre francezi și ruși, entuziasmul a cuprins populația românească, ce aștepta ca rușii să plece din Principate. Prin obținerea Basarabiei, în urma tratatului de la București de la 16/28 mai 1812³¹, aceștia au pierdut simpatia din partea românilor³². Moldovenii și muntenii se vor obișnui de-acum înainte să privească, mai des, spre Marile Puteri ale Europei.

În octombrie 1812, au plecat ultimele trupe ruse din Principate. „*Nu se putea descrie bucuria de care fu cuprinsă populațiunea Bucureștilor, când văzu că este mântuită de jugul rușilor. Chipul în care poporul își manifestă mulțumirea n-a putut să fie pe placul consulului rus Chiricopăpuși în formă de ruși și umplute cu paie fură plimbate prin oraș, stropite cu*

²⁷ colecția „Hurmuzaki”, *Documente...*, supl. I, vol. 2, p. 628; Eliade Pompeiu, *op.cit.*, p. 210

²⁸ I. Jarcuțchi, V. Mischeva, *op. cit.*, p. 83

²⁹ În același an, 1811, generalul Kamenski avea să moară subit. Autoritățile de ocupație ruse aveau să o acuze pe soția consulului francez la București, Ledoulx, că i-ar fi pus otravă în prăjiturile pe care i le-a oferit la un bal. Reacția bucureștenilor a fost aceea de a-l copleși pe consulul francez cu vădite semne de simpatie. Eliade Pompeiu, *op.cit.*, p. 210

³⁰ *Ibidem*, p. 109

³¹ La 16/28 mai 1812, în incinta Hanului lui Manuc, a avut loc procedura oficială a semnării Tratatului de pace ruso-turc, de către împuterniciții celor două imperii: generalul Mihail Kutuzov, respectiv marele vizir Ahmed Pașa. Schimbul actelor de ratificare s-a produs la București, la 2/14 iulie 1812. Manuc Mirzaian, negustor armean, care a obținut rangurile boierești de serdar (1802) și paharnic (1803), la București, și de supușenie rusească, în mai 1806, prin Ipsilanti și Ipolit Bolkunov, consulul rus la Iași.

³² Pompeiu Eliade, *op. cit.*, p. 211

nevoi și apoi arse. Această bucurie ținu trei zile, în timpul cărora orașul fu frumos luminat și pretutindeni se slobozeau jocuri din puști și pistoale”³³.

Administrația rusă a contribuit la modernizarea administrației publice în Principate. Din anii 1807-1809 datează organizarea conducerii orașelor, împărțirea Bucureștilor în sectoare, pe culori, instituirea poliției și a pompierilor (cu tulumbele aduse din Kiev), măsuri pentru repararea și extinderea pavajului, pentru curățirea străzilor, pentru preîntâmpinarea revărsării Dâmboviței ș.a. În ianuarie 1810, s-a înființat poșta de scrisori și pachete particulare, mesagerii și bani³⁴.

Principatele, în care turcii au și adus, în vara anului 1813, groaznica ciumă din vremea lui Caragea, au fost împovărate cu o seamă de impuneri. Împuterniciții sultanului cereau, stăruitor, extrădarea lui Manuc-bei, care părăsise Bucureștiul și căruia, în octombrie 1814, la Viena, i s-a conferit rangul de consilier efectiv de stat al Rusiei. Dar, la 20 iunie 1817, la 48 de ani, Manuc-bei a murit subit.

Prin actul iscălit la 9 iunie 1815, Congresul de la Viena a confirmat starea generală a lucrurilor, a statu-quo-ului în Europa și crearea Sfintei Alianțe, de către suveranii Rusiei, Austriei și Prusiei, la București. Printre alte reacții, după bătălia de la Waterloo, Caragea „a pus să fie costumat un manechin ca ofițer francez, cu panglică roșie la butonieră cu tot, și, în hohotele de râs ale întregii Curți, slugile palatului și l-au aruncat unul altuia ca pe o minge, timp de jumătate de oră”³⁵. Era, în fapt, victoria asupra Partidei Franceze, care rămâne aproape paralizată, până la jumătatea secolului al XIX-lea.

La 5 ianuarie 1819, Regulamentul promulgat de Poarta otomană stabilea că „semnele de domnie ale Moldovei și Țării Românești, precum și dragomanatele Divanului Otoman și Amiralității aveau să fie ocupate prin rotație numai de familiile lui Scarlat Callimachi, Alecu Șuțu, Mihai Șuțu și Dimitrie Moruzi”. Aceste hotărâri reprezintă un amestec al Imperiului Otoman în treburile statalității românești³⁶.

Anul 1821 a fost, pentru București, sinonim cu dezastrul. Cronicarul Ioan Dobrescu povestește despre zavera (pentru credință) a pandurilor slugerului Tudor Vladimirescu: „Îți venea să nebunești de cântece oltenești, de trăznete de pistoale. Nu mai auzai ce e afară. Toți, nebuni de vin [...], iar alții slobozeau puști, pistoale, încât îți lua auzul [...]

³³R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, vol. 4, Buc., 1909, p. 87. Vezi J. Jurculețu, V. Mischeva, *op. cit.*, p. 182

³⁴George Bezviconi, *op. cit.*, p. 218

³⁵Pompeiu Eliade, *op. cit.*, p. 212

³⁶2000 de ani de statalitate, creștinism..., p. 206

Și de atâtea trăznete de arme se făcuse nor deasupra orașului de fum [...] Cine poate să ia socoteala jafurilor ce se făcea de dânzii în toate părțile și batjocurile ce se făcea de ei în lume, dar mai mult la partea boierească?"³⁷.. Armata lui Tudor Vladimirescu³⁸ fusese cantonată la mănăstirea Cotrocenilor, la 16/28 martie 1821. Alexandru Ipsilanti, în loc să-și facă intrarea în București, unde „populația îngrozită se risipise în fugă”, s-a oprit, la 27 martie, la castelul Ghiculeștilor de la Colentina, lăsând orașul ocupat numai cu arnăuții care-i păstrasera credință³⁹.

Tudor a defilat pe străzile Bucureștilor în fruntea alaiului de Domn, sub steagul albastru cu vulturul, pe care și-l pregătise de mult și își luase locuință la Zoița Brâncoveanu, mama elenistului Alexandru Șuțu, păstrând în proclamațiile sale o atitudine a cărui enigmă era tot mai amenințătoare⁴⁰.

Au existat două paliere de desfășurare a evenimentelor în 1821: o acțiune organizată, urmărind scopuri politice⁴¹, și o alta, anarhică, fărâmițată în răfuieli domeniiale, provocate de țărănimea clăcașă, care ataca și prăda bunurile stăpânilor de pământ⁴². Mitropolitul țării, Dionisie Lupu, și boierii rămași în București ar fi vrut să-l urmeze pe Ipsilanti, dar, Tudor, preocupat să-și asigure „scutul legal”, i-a împiedicat să fugă și le-a fixat domiciliu obligatoriu, la 13 aprilie, în casa lui Dinicu Golescu de la „Belvedere”⁴³. Tudor a luat măsuri formale pentru apărarea capitalei. Pozițiile strategice au fost ocupate cu trupe de încredere. După retragerea lui Tudor din București, la 15 mai, au mai rămas să apere orașul luptătorii conduși de Savu. În

³⁷ Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1832)*, în „Studii și articole de istorie”, vol. 3, Buc., 1966, p. 351-352

³⁸ Slugerul Tudor (Theodor) din Vladimiri, numit și Vladimirescu. Originar din zona de țărani liberi (moșneni), avea experiență militară, luptase ca voluntar în armata rusă, între anii 1806-1812. Meritele sale au fost recunoscute în numeroase atestate date de comandanții ruși și prin decorarea cu „Crucea Sfântul Vladimir”. După retragerea rușilor, Tudor Vladimirescu s-a angajat atât în activități negustorești, cât și în cariera administrativă. Era un om energic, decis, cu spirit de inițiativă și cu lecturi istorice. Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 191

³⁹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 174

⁴⁰ *Ibidem*, p. 174-175

⁴¹ Din primele proclamații și scrisori ale lui Tudor Vladimirescu, scrise în ianuarie 1821, rezultă că, într-adevăr, el s-a ridicat împotriva boierimii, fie ea română, fie grecească. C. D. Aricescu, *Acte justificative la Istoria Revoluțiunii române de la 1821*, p. 32 și urm. Tocmai prin aspectele ei nedesluite, revoluția lui Tudor este imaginea exactă a societății timpului, în care se întâlnesc laolaltă idei vechi cu cele noi. Eliade Pompeiu, *op. cit.*, p. 311

⁴² Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 144

⁴³ *Ibidem*, p. 195

august 1821, acesta și oamenii lui au fost nimiciți prin trădare, din porunca guvernatorului turc al Bucureștilor, Chehaia-bei, „loțîitorul” Pașei din Silistra⁴⁴.

Diplomația rusă, după ce solicitase intervenția militară a pașelor, acum, se străduia să obțină retragerea lor din Muntenia și să restabilească ordinea anterioară răscoalei. A obținut cercetarea purtării abuzive a trupelor otomane trimise la nord de Dunăre. Principatele au fost sub ocupația armată turcă în perioada iulie 1821- iulie 1822 și „*n-au existat cartiere în orașe ori cătune în țară care să nu fi fost pustiite. Bisericiile erau jefuite și incendiate, locuitorii trași în țeapă sau spânzurați, omorâți pe stradă cu iataganul ori cu pistolul...*”⁴⁵. Poarta vroia să strângă focarul de agitație elenică și să evite izbucnirea de noi răzmerițe în Principate.

Poarta avea să renunțe la guvernările fanariote, iar domnitorii celor două Principate vor fi numiți din rândul boierilor pământeni- de altfel, ca toți capuchehaia-, la 1 iulie 1822.

Prin plecarea consulului general Pini la Brașov, turcii au putut să treacă la reprimarea răscoalei muntene în București. Pini se mută la Sibiu, dar păstrează relațiilor strânse cu unii dintre muntenii pribegiți, pe care-i încuraja să trimită cererile și memoriile lor către țar. În același timp, tot el era cel care îi dojenea când adresau jalbe la Poartă⁴⁶. Poarta va cere guvernului de la Petersburg să nu-l mai trimită pe Pini la București. În decembrie 1822, Matei Minciaki, care deținuse funcția de director al Cancelariei comerciale a Ambasadei Rusiei la Constantinopol, a fost numit consul general la București și va sosi la postul său un an mai târziu.

În martie 1826, printr-un ultimatum prezentat Porții, Rusia a cerut Turciei: retragerea trupelor din Principate și restabilirea regimului întemeiat pe tratatele anterioare, încălcate de turci în 1821. Acest ultimatum expira la 6 mai 1826, ceea ce a stârnit spaimă mai ales în capitala munteană. Ignatie Jakovenko povestește că, aflând despre iminenta rupere a relațiilor diplomatice ruso-otomane, populația se temea de noi represii din partea turcilor. Cu atât mai mult cu cât turcii primiseră ordinul de a se aduna în București. Aga Ibrahim inspecta noaptea orașul, ca nu cumva domnul să ia calea pribegiei. La 27 aprilie 1826, turcii au primit poruncă să părăsească Principatele⁴⁷..

⁴⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 176-177

⁴⁵ M. Anagnosti, *La Valachie et la Moldavie*, în „*Revue des deux mondes*”, 1837, p. 149; Vezi și Pompeiu Eliade, *op. cit.*, p. 326

⁴⁶ George Bezviconi, *op. cit.*, p. 228

⁴⁷ *Ibidem*, p. 230

La 8 mai, aga Ibrahim a plecat din București cu vreo 400 de turci⁴⁸.

În iulie 1826, au început negocierile ruso-turce la Akkerman, unde, la 25 septembrie 1826, M. S. Voronțov și Ribeaupierre, din partea Rusiei, au iscălit cu turcii o convenție explicativă a tratatului de pace de la București, care lărgea drepturile Rusiei în sud-estul Europei și garanta îndeplinirea clauzelor vechilor tratate⁴⁹. Un act suplimentar stabilea Rusiei calitatea de putere protectoare, având dreptul de control asupra aplicării convenției. Ambasadorul rus la Constantinopol, Ribeaupierre, a călătorit pe uscat, prin Iași și București, spre postul său, dorind a se informa despre situația din Principate.

La 14 aprilie 1828, Rusia se afla din nou în starea de război împotriva turcilor. La 25 aprilie, trupele ruse se aflau pe teritoriul românesc. Înaintarea rapidă a rușilor a salvat Principatele de desfășurarea luptelor pe teritoriul lor. Populația a susținut aprovizionarea și transportul militar rus. Pentru București, este semnificativă scrisoarea din 10 mai 1828 a generalului Geismar, adresată agăi Constantin Cornescu⁵⁰. Domnii au fost înlăturați și s-a instituit o administrație militară rusă, dar Principatele și-au păstrat vechea organizare, fiind considerate sub protectorat rusesc. Contele Pahlen a preluat cârmuirea țării, în calitate de președinte al divanurilor. Reprezentantul rus și-a mutat reședința la București, iar, la Iași, s-a așezat Monciaki, în calitate de vice-președinte de divan⁵¹.

În august 1829, trupele rusești au ajuns la Adrianopol. Reușita Rusiei avea să-i trezească din amorțeală pe englezi, francezi și austrieci. Poarta a cerut pacea. Tratatul de pace, încheiat la Adrianopol, la 2/14 septembrie 1829, avea o anexă cu privire la drepturile Principatelor dunărene. Se recunoștea hotarul pe traseul fluviului, restituirea către Țara Românească a cetăților de pe malul stâng al Dunării, autonomia administrativă a principatelor; numirea pe viață a domnitorilor în cele două Țări Românești; libertatea comerțului⁵² etc.

Supravegherea îndeplinirii clauzelor tratatului revenea Puterii

⁴⁸ *Ibidem*, p. 231

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 232

⁵¹ *Ibidem*, p. 232. Feodor Petrovici Pahlen (1780-1863), locțiitor al generalului-guvernator al Novorosiei, este numit, mai târziu ministru plenipotențiar la Washington, Munchen ș.a. Vezi în G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 247

⁵² S-a creat premisa necesară pătrunderii capitalismului englez la Dunărea de Jos, dar, pentru ca aceasta să fie asigurată și amplificată, era necesar ca Rusia să fie înlăturată de la gurile Dunării. Anglia avea nevoie, pentru aglomerările ei urbane, de cerealele românești. Vezi Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 200-201

Protectoare, care, la 7 noiembrie 1829, l-a numit pe generalul adjunct Pavel Dimitrievici Kisseleff, fostul comandant al trupelor rusești în Principatele Române, în timpul războiului ruso-turc, în calitate de „președinte plenipotențial al divanului din Moldova și Țara Românească”. Perioada în care se afla în această funcție (până la 20 martie 1834), a fost, în fapt, o ocupație țaristă a Principatelor dunărene.

Generalul Pavel Kisseleff a urmărit să câștige simpatia populației, în primul rând a clasei politice, printr-o politică luminată, de reforme, care să contribuie prin modernizare, la progresul societății moldo-muntene. Principatele dunărene urmau să devină o „vitrină” atrăgătoare pentru celelalte popoare creștine din Balcani⁵³. Este prima administrație cu instituții moderne burgheze, cu un corp de funcționari și o miliție națională constituite, un serviciu economic și financiar îmbunătățit.

Epoca regulamentară a dus la intensificarea relațiilor cu Occidentul, în primul rând, cu civilizația și cultura franceză. Românii au fost „colonizați” de francezi, fără a fi necesară prezența colonizatorului. Occidentalizarea stilului de viață i-a frapat pe apuseni, care descopereau, în saloanele boierești românești, lumea din care veneau ei înșiși. Bucureștiul se transformă- la nivelul elitei- în mini-replica Parisului. Este vorba despre un proces de aculturație de lungă durată, favorizat, după jumătatea secolului al XIX-lea, și de contextul politic, grație căruia România și „sora mai mare latină”, cum începe să fie percepută Franța, s-au aflat, adesea, alături⁵⁴.

⁵³ *Ibidem*, p. 201

⁵⁴ *Ibidem*, p. 205-206

BUCAREST DANS LE TUMULTE DU DÉBUT DU XIXE SIÈCLE

Résumé

L'article présente la situation des Principautés au début du XIXe s., essayant de surprendre l'influence russe au Nord du Danube, à cette époque-là.

L'auteur met en évidence le fait que la création des consulats étrangers à Bucarest et à Iași, malgré l'opposition de la Porte, a représenté la rupture du cercle ottoman et l'ouverture vers l'Europe.

On y souligne également que la Russie s'est frayé chemin vers les Balkans sous le slogan „la mission de libération” des peuples chrétiens; par l'édit du sultan (hatti-chérif) de 1802, elle a obtenu le renouvellement et l'élargissement des clauses des traités antérieurs concernant les Principautés, matérialisé, en fait, par la limitation de l'immision de la Porte dans la vie intérieure des Principautés, ce qui a permis la croissance de l'influence de la Russie dans cette zone.

**ABRAHAM IRWIN BOLTON, UN MEDIC ȘI
CHIRURG ENGLEZ DIN IRLANDA, STABILIT,
LA 1870, ÎN CONSTANȚA
(UN STUDIU BIOGRAFIC ȘI GENEALOGIC)**

Moto: „Nu-ți schimbi sufletul
Ci doar cerul deasupra-ți,
Marea trecând-o”
(Hai-Ku japonez)

Fig.1– Medicul constănțean, de origine engleză, Abraham Irwin Bolton, la începutul secolului XX, la o vârstă înaintată

Oare ce s-a întâmplat, cu adevărat, în jurul anului 1850, la gurile Dunării, în regiunea Mării Negre, ca să motiveze mulți oameni calificați și energici din aproape toate țările Europei de Vest să se stabilească aici, pentru întreaga lor viață?

Unul dintre cele mai izbitoare exemple îl reprezintă cel al unui tânăr ofițer prusac, în vârstă de doar 27 de ani, care a decis, fără prea multă ezitare, să preia conducerea unei țări îndepărtate și întrucâtva „exotică”, noua Românie unită, dar încă nu și complet independentă: Prințul Karl von Hohenzollern, viitorul Rege Carol I al României. El a ajuns, până la urmă, cel mai plin de realizări Rege al României din toate timpurile.

Oare câți tineri vest-europeni de 27 de ani, fie ei ofițeri sau nu, fie ei prinți sau nu, ar accepta, astăzi, cu atâta curaj, o asemenea misiune de o viață, covârșitoare, într-o regiune îndepărtată a lumii, chiar dacă azi vorbim, în mod repetat, despre fenomenul globalizării?

Acest „trend” al mijlocului de veac XIX era valabil însă nu numai pentru Prinți și Regi !

Mulți vest-europeni, cu deosebire cei calificați, au decis „să schimbe, pentru totdeauna, cerul deasupra-le”, părăsindu-și țările de origine, așa cum a făcut-o și tânărul prinț Carol.

Cele ce urmează se referă la unul dintre primii profesioniști în domeniul medicinei, și anume medicul Abraham Irwin Bolton, M.B., B.A., L.R.C.S.I. (1838-1909), din Irlanda, care a decis să se stabilească pe malul Mării Negre, într-un loc care va deveni cel mai important port românesc: Constanța.

Acest studiu biografic, genealogic și de „istorie de familie” transfrontalieră reprezintă și o încercare de a omagia eforturile și activitatea medicului Bolton, într-o regiune unde practica medicală modernă era aproape necunoscută. Când a încetat din viață, în 1909, acest medic englez, a lăsat unanime regrete în toate straturile sociale, precum și în toate comunitățile etnice care trăiau laolaltă în acest oraș românesc cosmopolit. Spiritul său deschis, modul profesional în care a practicat chirurgia, medicina, comerțul farmaceutic și chiar și unele sarcini diplomatice (activități consulare, pentru Guvernul Majestății Sale Britanice Regina Victoria, bineînțeles!), au rămas, în bună măsură, necunoscute publicului de astăzi, sau, chiar și mai neadecvat, au fost prost interpretate de istoricii români locali de mai târziu, unii dintre aceștia permițându-și să-i păteze memoria și să-i diminueze meritele în cele câteva articole și lucrări care cuprind sumare referințe despre medicul Bolton. Iată de ce un scop suplimentar al studiului de față este și acela de restabilire a adevărului istoric cu privire la Abraham Irwin Bolton.

*„Personaj misterios prin origini și straniu prin conexiuni” sau „o altă figură legendară [a Constanței]”, așa îl definește Doina Păuleanu pe unul din primii medici din istoria modernă a marelui port de la Marea Neagră, într-o recent apărută, masivă și foarte documentată carte despre istoria Constanței.¹ De asemenea, îl citează, cu căldură și înțelegere, pe scriitorul și omul de teatru Ion Marin Sadoveanu, căruia medicul Bolton „îi era prieten, **dar** [acesta] **mai mult era** [prietenul] **pământului nostru**. De cum venea vara grea, apăsătoare a Constanței,*

¹ Doina Păuleanu, *Constanța. Spectacolul modernității târzii. 1878–1928*, vol. I, Ed. Arcade, Buc., 2006, p. 343 - 344

arbora o pălărie colonială și îl întâlneai pretutindeni, la răscruci de drumuri, prin oraș... A avea doi ochi blânzi și albaștri și mustați stufoase și albe, colorate deasupra buzei de galbenul nicotinei. Fuma în permanență. În casa sa, care nu mai există acum și se afla pe bulevard [Bd. Elisabeta nr. 3] cam în fața farului vechi, am întâlnit cea mai numeroasă colecție de lulele din câte am văzut. Casa aceasta, unde o familie numeroasă trăia după cele mai stricte forme englezești, cu o verandă de sticlă la mare, avea în netedul, curățenia și confortul ei interior, ceva dintr-un «cottage» din împrejurimile Londrei. Era venit la Küstendje cu mult înaintea românilor, și vechii constănțeni își mai aminteau de doctorul Bolton, ducându-se din casă în casă, la vizitele lui medicale, în costum colonial, călare pe măgăruș...”.

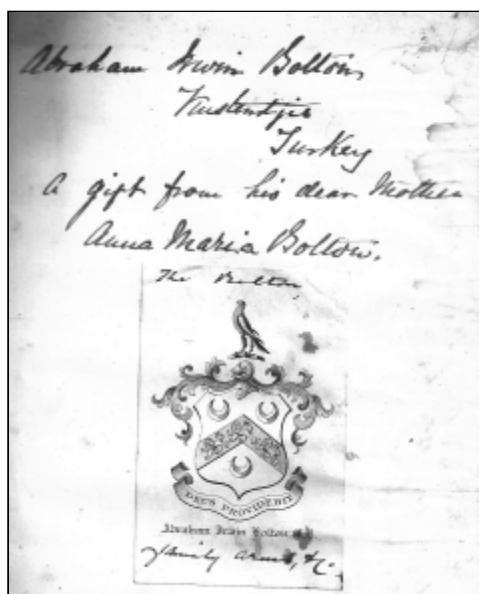

Fig. 2 – Intradosul copertii Bibliei de familie a medicului A.I.Bolton din Kustendjie, Turcia (1870), cu mențiunea că a primit-o în dar de la mama lui, Ana-Maria Bolton (născută Bourne), unde apare și blazonul familiei Bolton.

În cele ce urmează, încercăm să ridicăm puțin vălul nedreptei uitări de deasupra acestei interesante personalități medicale și diplomatice a Constanței veacului XIX.

Abraham (Aby) Irwin Bolton s-a născut în Dublin, Irlanda, pe 26 martie 1838, ca al șaselea copil din cei nouă ai preotului Lyndon Henry Bolton și ai soției acestuia, Anna Maria (născută Bourne).²

² Notății manuscrite pe primele pagini ale Sfintei Biblîi („Holy Bible”), editată în limba engleză la Oxford, The University Press, Londra, 1870 (în posesia autorului acestui studiu)

Tatăl său, preotul anglican Lyndon Henry Bolton - „*of Priorsland, Carickmines*”, comitatul Dublin, și „*of Burren and Cooleague (Coolodge)*”, comitatul Cavan-, se născuse la 10 martie 1801, în Monkstown, Dublin, Irlanda, ca al cincilea copil al lui Lyndon Bolton, Esquire, și a soției acestuia Jane (născută Carpenter). După ce și-a obținut licența (Bachelor of Arts) la reputatul Colegiu Universitar „*Trinity College*” din Dublin, în 1825 (unde fusese admis, la 18 ani, la 4 februarie 1820), reverendul L.H.Bolton a ajuns să ocupe gradul preoțesc de „*Perpetual Curate*” la parohia St. Luke’s din Dublin (1854-1856) și, apoi, a devenit conducător al parohiei St. Luke’s din Dublin (1857-1861). Tatăl doctorului constănțean și-a terminat cariera preoțească după ce și-a luat gradul universitar de „*master*”, în 1865, drept „*Rector*” al parohiei anglicane din Drumcondra (Drumconrath), comitatul Meath, Irlanda, (1861-1869), unde a decedat, la 20 noiembrie 1869, și unde este și înmormântat.³

Lyndon Henry Bolton aparținea ramurii „*Bolton of the Island*” a familiei Bolton din Irlanda, o familie înstărită din mica nobilime engleză, proprietară de moșii, stabilită în Irlanda încă de la începutul secolului al XVII-lea.⁴ Bunicul patern al medicului Bolton, Lyndon Bolton, Esq. (născut la cca. 1770, în Dublin-Monkstown Castel), fiul lui William Bolton of Ballyduf (comitatul Wexford, Irlanda) și al lui Mary (născută Lyndon), a fost un comerciant foarte înstărit în domeniul textilelor și lânii. El s-a căsătorit, la 2 noiembrie 1793, la parohia St. Nich Without, Dublin, cu Jane Carpenter⁵, fiica unui farmacist din

³ Copia unui sumar biografic al Rev. L.H. Bolton, care se află în lista succesivă a clericilor Bisericii Anglicane din Irlanda referitoare la parohia St. Luke din Dublin (2 pagini), primită de autorul acestui studiu, în martie 2003, de la „Church of Ireland- The Representative Church Body Library”, Dublin. Vezi, de asemenea, www.familysearch.org, International Genealogical Index, British Isles, „Lyndon [H.] Bolton, Christening: 02 Mar. 1802, Crumlin, Dublin, Ireland, father: Lyndon Bolton, mother: Jane, Batch”; vezi și www.originsnetwork.com, înregistrările din Registrul de evaluare a proprietăților impozabile din Irlanda, „Griffith Valuation” (mijlocul secolului XIX) pentru: „Lyndon (Linden) [Henry] Bolton”, arătând că Rev. L.H.Bolton avea o semnificativă avere imobiliară în Irlanda (moșii și imobile urbane).

⁴ *Burke's Landed Gentry of Ireland, Ireland*, 1958, p. 97. Această a patra ediție a acestei lucrări fundamentale în domeniul genealogiei anglo-irlandeze, ca și cele anterioare (cea de-a treia apărută în 1912), face referință la p. 59-60; Vezi, de asemenea, Charles Knowles Bolton, *The Bolton Families in Ireland, with their English and American kindred*, Goodspeed's Bookshop, Inc, Boston, 1937- Capitolul II- *The Boltons of County Wexford*, p. 33 – 48

⁵ *Ibidem*; *Wilson's Director-1820, BOL*; Samuel Lewis, *A Topographical Dictionary of Ireland*, vol. 2, 1837, p. 390, unde este menționată „frumoasa rezidență a lui Lyndon Bolton Esq. din Monkstown”; vezi, de asemenea: www.familysearch.org, International

Dublin, Richard Carpenter (vezi în cele ce urmează rolul unei alte farmacii în viața lui Aby Bolton).

Fiul acestora din urmă, și, respectiv, tatăl medicului constănțean mai sus menționatul reverend Lyndon Henry Bolton, s-a căsătorit cu Anna-Maria Bourne⁶, la 26 ianuarie 1826, la parohia St. Peter din Dublin.⁷ Anna-Maria Bourne s-a născut în jurul anului 1805 și a decedat când avea 81 de ani, la 14 mai 1886, la Drumlorgan (Dunlangannan), lângă localitatea Kilcock, Comitatul Meath, Irlanda.

Bunicul matern al medicului Bolton, Walter Bourne, Esq. (născut cca. 1766 în Dublin, și decedat la 18 noiembrie 1848), tatăl lui Anna-Maria, a fost Procurorul General al Irlandei („*Clerk of The Crown Bench for Ireland*”)⁸. A doua soție a lui Walter Bourne, bunica maternă a

Genealogical Index, British Isles, „*Lyndon Bolton, Birth: Abt.[cca.] 1779 (?), Ireland, father: William M. Bolton, mother: Mary Lyndon, Batch.*” dos. F166340, Sheet 057 și, idem, „*Jane Carpenter, Spouse: Lyndon Bolton, Marriage: 1 Nov. 1793, St. Nich Without, Dublin, Ireland*”; doi cercetători anglo-saxoni, care participă la proiectul genealogic de pe internet, „*RootsWeb's WorldConnect Project*”, au menționat, parțial, descendența lui Lyndon Bolton și al Jane Carpenter.

⁶ Autorul acestor rânduri datorează mamei lui Aby Bolton, Anna Maria Bolton (născută Bourne), accesul la un foarte valoros punct de plecare în cercetările sale genealogice și de istorie de familie. Familia subsemnatului a păstrat (și azi este în posesia mea), ca o moștenire neprețuită și respectată, „*Sfânta Biblie*” („*Holy Bible*”) dăruită de Anna-Maria Bolton fiului ei, Abraham Irwin Bolton, atunci când acesta din urmă a părăsit definitiv, în jurul anului 1870, țara sa natală, Irlanda, pentru a se stabili la Constanța, împreună cu nevasta și copiii. Pe primele pagini ale acestei cărți de familie, sunt o serie de notații olografe referitoare la evenimentele și membrii familiei lui Aby Bolton, împreună cu blazonul familiei anglo-irlandeze Bolton, incluzând deviza acesteia: „*Deus Providebit*” (vezi fig. 2)

⁷ Notații manuscrise pe primele pagini ale Sfintei Biblii amintite și www.familysearch.org, International Genealogical Index, British Isles: „*L.H.Bolton*”.

⁸ Mary Strange, *The Bourne(s) Families of Ireland*, The Stramar Corporation, 1970, p. 159 –168; vezi, de asemenea, copii după manuscrisele dr. Lorton Wilson referitoare la cercetările sale asupra familiilor Bourne și Bolton, vol. 9 (capitolul 4 „*Bourne of Taney Hill*”, 40 p.), primită de către autorul acestui studiu, în decembrie 2004, de la „*The Irish Genealogical Research Society*”; vezi și anexa detaliată, primită, în ianuarie 2005, de către autorul prezentului studiu de la dr. Ruth Blair din Toronto, referitoare la descendența lui Thomas Cowley Bourne (30 p.); vezi și www.familysearch.org International Genealogical Index: „*W.Bourne*”; www.compulink.co.uk, referitor la Walter Bourne, Esq. Sen. și la Thomas Cowley Bourne, tatăl lui; copiile documentelor din arhiva PRONI {Ref.: D/2984- „*Certificate of Oath of Allegiance*”, T/1021(28)- *Prerogative Grants*, T/1021(29)- „*Extracts from Registry of Deeds*” (referitor numai la Walter Bourne)- 9 p., primite de autorul prezentului studiu, în decembrie 2004, de la *The Public Record Office of Northern Ireland*. În legătură cu descendenții lui Walter Bourne, Esq., Jun. și ai

medicului Bolton, a fost Eleanor Carmichael (născută, la cca.1770, în parohia St. Bridget's din Dublin, căsătorită la 29 decembrie 1791, și decedată în 1838). Și ea ar putea fi descendentă directă, dar colaterală, a familiilor regale engleze Plantagenet și scoțiene Stuart (și bineînțeles, chiar și dincolo de acestea!).⁹ Familiile Bourne și Carmichael (aceasta din urmă o veche familie nobiliară scoțiană, stabilită, de asemenea, în Irlanda), erau membre ale „*establishment-ului*” irlandez din domeniul juridic de la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX.¹⁰

Soarta fiilor și fiicelor preotului Lyndon Henry Bolton și al Annei-Maria Bolton- frații și surorile lui Aby Bolton- a fost caracteristică pentru „Era Victoriană” britanică, de la mijlocul secolului XIX. Ei s-au răspândit în toate colțurile lumii și numai primul născut (care, de altfel, a și moștenit partea principală a moșiilor familiei), Lyndon Bolton (născut la 20 noiembrie 1826 și decedat la 14 aprilie 1900) a avut o carieră, ca avocat, în Irlanda, și este înmormântat la Drumcondra, comitatul Meath, Irlanda, ca și tatăl lui. Numai trei din cei nouă copii ai lui L.H. Bolton, au trăit și au murit în țara lor natală, Irlanda: Henry Kearney Bolton (care a murit foarte tânăr), amintitul Lyndon Bolton și Elinor Jane, căsătorită Bomford. Ceilalți au plecat la mari depărtări, cum ar fi în Africa de Sud, China, Noua Zeelanda, India, și România, încercându-și norocul. Cel de-al doilea copil al familiei preotului Bolton din Dublin, Walter Hooke Bolton (născut la 22 ianuarie 1828, decedat la 23 aprilie 1855) a murit în urma unei boli grave, în calitate de Chirurg Districtual la Fort Beaufort & Alice, Africa de sud-est. Al treilea copil, Richard Knott Bolton (născut la 1 mai 1830, decedat la 11 aprilie 1909) a fost preotul-paroh al parohiei anglicane din Fenny Bentley, Ashbourne, Derbyshire, Anglia. Cel de-al patrulea copil,

Arrabelei Minchin, www.geocities.com registrele „*Griffith Valuation*”, referințele pentru „*Walter Bourne*”; Samuel Lewis, *Topographical Dictionary of Ireland*, parohia Taney, 1837; „*The Armagh Guardian*”, Armagh, County Armagh, 15 iul. 1845; „*The Newry Commercial Telegraph*”, Newry, Comitatul Armagh și Comitatul Down, 14 mar. 1828; „*The Anglo-Celt, Cavan, county Cavan, December 1, 1848*” unde a apărut anunțul morții lui Walter Bourne, Esq. Sen.; „*History of Parliament Trust, House of Lords Journal*”, vol. 62, 14 iun. 1830, p. 711-720

⁹ O bază de date destul de completă, cu mai mult de 60000 nume, inclusiv strămoși regali (englezi și scoțieni), dar fără a indica, științific, sursele, se găsește pe www.worldconnect.rootsweb.com. Autorul acestor (întrucâtva fantastice!) spițe de neam este Thomas C. Haydock [Mike] din Florida, S.U.A. Vezi prezentarea faptului că „*Familiile Bournes și Carmichael fac parte din <<establishment>>-ul juridico-legal din Irlanda*”, cf. Giles K. Armstrong, *The Hallows Genealogy*, www.ourworld.compuserve.com.

¹⁰ Vezi prezentarea faptului că „*Familiile Bournes și Carmichael fac parte din <<establishment>>-ul juridico-legal din Irlanda*”, cf. Giles K. Armstrong, *The Hallows Genealogy*, www.ourworld.compuserve.com.

chirurgul și medicul Hallowes Henry Bolton (născut la 13 iunie 1833, decedat la 28 iulie 1875) este îngropat în Cimitirul Central din Auckland, Noua Zeelandă. Al cincilea copil, Henry Kearney Bolton, (născut la 21 iulie, 1835, decedat la 15 iulie 1854) a murit, ca tânăr student, în Dublin, Irlanda. Al șaselea copil, Abraham Irwin Bolton (de care se ocupă prezentul studiu) a fost înmormântat în Cimitirul Central din Constanța, România. Al șaptelea copil, o fată, Elinor Jane Bolton (născută la 6 mai 1840, decedată la 4 iulie 1924) s-a măritat cu un membru al unei alte familii cu renume din Irlanda, Bomford. Următorul copil, Jane Mary Anne Bolton (născută la 11 mai 1842, decedată în 1922), s-a căsătorit în Anglia cu lt.-col. W. Flemming. Și ultimul copil al familiei preotului L.H.Bolton din Dublin, William Bolton (născut la 9 ianuarie 1846, decedat la 11 iulie 1882), de asemenea chirurg și medic, a murit în Londra, datorită bolilor contractate în China și India.¹¹

Este într-adevăr impresionant câți chirurghi și medici au fost în această familie și cât de expuși erau la riscurile de a contracta boli letale la vârste relativ tinere! Una dintre explicații a alegerii profesiei medicale ar fi tradiția medicală a familiei Carmichael, înrudită cu ei, ai cărei membrii au fost chirurghi și doctori în medicină cu renume în Dublin. Unul dintre cumnații lui Anna Maria Bolton (născută Bourne), mama lui Aby Bolton (și, totodată, unul dintre verii ei primari!), a fost doctorul Richard Carmichael, M.D., cel de-al patrulea fiu a lui Hugh Carmichael, fratele bunicii doctorului constănțean, care a fost Președintele Asociației Medicale a Irlandei, la mijlocul secolului XIX, iar Școala Superioară de Medicină din Dublin îi poartă astăzi numele.

Cercetând genealogiile acestor familii anglo-irlandeze, au putut fi contactați o serie de veri îndepărtați ai autorului acestui studiu. Multe familii din Marea Britanie, Statele Unite, Canada, Australia (incluzând Tasmania!), Irlanda, Africa de Sud etc., sunt înrudite fie cu părinții sau cu bunicii lui Aby Bolton, fie cu frații și surorile lui. Familii purtând nume ca Ryley, Barnes, Morris, Bomford, Constable, Longfield, Loftus, Bradshaw, Harris, Bethell, Shelford, Flemming, Knott, Greer, Irwin, Hall, Hallowes, Monsarrat, Berry, Carmichael, Bourne, Bolton, Carpenter, Bole, Moore etc. pot include asemenea veri îndepărtați.

¹¹ Vezi Biblia de familie la care am făcut referință; *Land Owners in Ireland, 1876*, retipărit la: *Genealogical Publishing Company, Baltimore, MD, 1998*, „Numele proprietarilor de pământ [în suprafață de] un acru sau mai mult, construit sau nu; incluzând concesiuni pentru perioade ce exced 99 de ani, sau cu drept de reînnoire perpetuă” [B. Banks, Local Government Board, Ireland, 20th April, 1876], „Lyndon Bolton, address Regent-street, London, owned 989 acres...”, indicând faptul că partea principală a proprietăților funciare ale Rev. Lyndon Henry Bolton au fost moștenite, mai ales, de fiul lui cel mai mare, Lyndon Bolton.

Subsemnatul a primit reacții plăcute prin e-mail din Tasmania, Australia, Marea Britanie și Irlanda (ramura Bomford), Marea Britanie (ramura Hallowes)¹², S.U.A., Anglia, Canada și Africa de Sud (ramura Carmichael) și Canada și Australia (ramura Bourne).¹³ Dintre toate aceste reacții și surse aş vrea să menționez contribuțiile excepțional de valoroase ale lui Charles Knowles Bolton (*Bolton Families în Ireland*", Goodspeed's Bookshop, Inc., Boston, 1937), Mary A. Strange din Statele Unite (*The Bourne[s] families of Ireland*, The Stramar Corporation, U.S.A., 1970), Giles Keith Armstrong, din Marea Britanie (*The Hallowes Genealogy*), Ruth Blair (o genealogistă profesionistă din Toronto, Canada, care mi-a trimis, în 2005, un e-mail cu rezultatele cercetărilor ei aprofundate asupra descendenților lui Thomas Cowley Bourne), Mary Bole din Winnipeg, Manitoba, Canada (o cercetătoare serioasă a familiei Carmichael din Irlanda și Scoția) și, „at last but not at least”, lucrarea de genealogie masivă și unică, în felul ei, a lui Clifford Peter Bamford, din Crodara, Kells, Comitatul Meath, Irlanda, o spectaculoasă și amplă frescă a ultimelor patru secole de istorie irlandeză, scrisă din punctul de vedere al unor mici nobili înstăriți englezi din Irlanda (*The Bomford family and allied families*, publicată de Richard Bomford din Canberra, Australia, pe site-ul www.bomford.net), surse pe care le-am folosit pe larg pentru a detalia și corecta spița de neam a medicului Abraham Irwin Bolton din Constanța. Cu ultimii patru cercetători și autori sunt, oarecum și pe departe, înrudit, ei fiind verii mei îndepărtați, pe care i-am descoperit, cu surprindere și cu ceva efort și dificultate, dar și cu multă plăcere, prin intermediul internet-ului.

¹² Vezi Biblia amintită; *Land Owners în Ireland*, 1876, GPC Baltim, USA, 1998

¹³ Mary Strange, *op.cit.*; copii după manuscritele dr. Lorton Wilson [IGRS]; www.familysearch.org, International Genealogical Index; www.proni.gov.uk ; www.geocities.com; www.oringisnetwork.com; Samuel Lewis, *op. cit.*; „*The Armagh Guardian*”, 15 iulie 1845; „*The Newry Commercial Telegraph*”, 14 Martie, 1828; „*The Anglo-Celt, Cavan, county Cavan, December 1, 1848*” ; *History of Parliament Trust*, vol. 62, 14 iun. 1830, p. 711-720.

Fig. 3 – Filă din celebra lucrare de genealogie anglo-irlandeză „Burke's Landed Gentry of Ireland”, ediția din 1967, cuprinzând referiri la ascendența lui A.I.Bolton, care făcea parte dintr-o ramură a familiei „Bolton of The Island”, din mica nobilime proprietară de moșii din Irlanda.

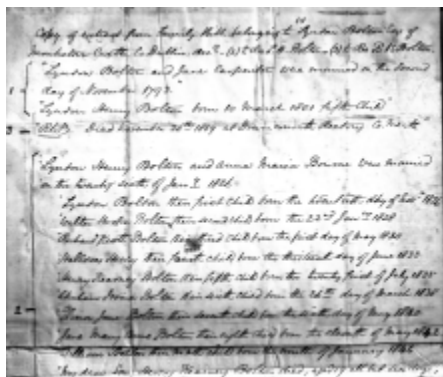

Fig. 4 – Mențiuni manuscrite de pe primele file ale Bibliei de familie ce a aparținut lui A. I. Bolton, referitoare la nașterii, părinții, frații și surorile lui

Abraham Irwin Bolton a fost educat, ca și alți băieți de familie bună din Dublin-ul acelor ani, într-o școală particulară- cea a d-lui Heazle- și a fost admis, la vârsta de 17 ani, la 2 iulie 1855, ca „pensionar” (adică, o persoană care plătea o taxă fixă anuală) al celui mai renumit colegiu universitar din Irlanda, „Trinity College” (T.C.D.) din Dublin (la vremea respectivă, cu un nivel de calitate al pregătirii studenților la nivelul colegiilor universitare engleze din Cambridge și Oxford). A.I.Bolton a obținut licențele de „B.A. - Bachelor of Arts” în

1860 (filozofie, teologie) și „M.B. - Bachelor of Medicine” (științe medicale), în 1861, în paralel obținând, în 1860, și licența Școlii Superioare de Chirurgie (una din puținele în felul ei din Imperiul Britanic), adică „Royal College of Surgeons în Ireland” (L.R.C.S.I). Se pare că, puțin mai târziu, și-a completat studiile medicale și în Franța, la Paris.¹⁴

¹⁴ vezi un scurt articol comemorativ apărut în ziarul „Minerva” din Constanța, 14 / 26 mai, 1909; *Raportul de cercetare*, datat 5 octombrie 2006, primit de la d-na Rosaleen Underwood, pe care l-a întocmit în urma însărcinării date de Biblioteca Royal College of Surgeons în Ireland, Dublin :

„ABRAHAM IRWIN BOLTON. Cercetarea în legătură cu Abraham Irwin Bolton s-a desfășurat prin cercetarea registrelor, cataloagelor, și jurnalelor medicale, și în cadrul Arhivei Kirkpatrick, cunoscută sub numele de <<Biographical File on Irish Medics>>”. Acest din urmă fond arhivistic este o colecție de note manuscrise și tăieturi din ziare referitoare la profesia medicală începând cu sec. XVII până în 1954, adunate de T.P.C. Kirkpatrick, un istoric al medicinei. Acesta a fost punctul de plecare al cercetării. Referirile la Abraham Irwin Bolton sunt: Bolton, Abraham Irwin, decedat 1909 (?), LRCSI 1860, MB (TCD) 1861. A practicat în România. Nici o mențiune nu s-a găsit în legătură cu Walter Hooke Bolton sau cu William Bolton. Începând cu 1853, toți doctorii [britanicii] trebuiau să fie înregistrați. Cea mai timpurie înregistrare a lui Abraham I. Bolton în Registrul Medicilor este din 1862: [Medic Înregistrat] 1861, Sept. 24. Bolton, Abraham Irwin, Priorsland, Cabinteely, Co. Dublin. Lic. R. Coll. Surg. Irel. 1860, MB Univ. Trin. Coll. Dubl. 1861. Fără abrevieri, această înregistrare se citește «licențiat al Colegiului Regal al Chirurgilor din Irlanda», 1860, licențiat Universitatea «Trinity College» din Dublin, 1861. Priorsland a fost numele al locuinței de familie, în [cartierul] Cabinteely, nu departe de [zona] Carrickmines, [din Dublin]. În Registrul Medical din 1870, anul în care Abraham I. Bolton și-a luat familia la Constanța, Abraham I. Bolton apare cu următoarea mențiune : [Medic Înregistrat] 1861, sept. 24. Bolton, Abraham Irwin, Chirurg Adjutant RN [Marina Militară Regală Britanică]; Priorsland, Cabinteely, Co. Dublin. LRCSI 1860, MB Un[iversity of]. Dub[lin]. 1861. În Registrul Medical din 1880 nu apare Abraham Bolton, dar apare listat fratele lui, [...] În capitolul [din același catalog] denumit <<[Medici] practicanți, ce stăteau în străinătate și având calificări [profesionale] britanice>> s-a găsit următoarea mențiune pentru Abraham I. Bolton: Bolton, Abraham Irwin, Kustendji, Bulgaria- AB TCD [Universitatea Trinity College Dublin] 1860, MB 1861, LRCSI 1860 (TC & RCS Dublin); Medic Șef al Societății <<Danube and Black Sea Railway and Kustendji Harbour Company>>; fost Medic Șef al Spitalului din Kustendji și fost Chirurg în RN (Royal Navy). [...] În capitolul [din același catalog] denumit <<[Medici] autorizați pentru liberă practică, ce stăteau în străinătate și având calificări [profesionale] britanice>>: Bolton, Abraham Irwin, Kustendji, Roumania- AB TCD 1860, MB 1861, LRCSI 1860 (TC & RCS Dublin; Pro-Consul al Marii Britanii la Kustendji, MO [Medic Șef] al <<Danube and Black Sea Railway and Kustendji Harbour Co.>>, fost MO al Spitalului din Kustendji chirurg RN; Contribuții științifice: <<Excision of Elbow Joint>>, [revista] „Lancet”; <<Excision of Shoulder Joint >>; <<Albuminuria treated by Gallic Acid>>. În <<Medical Directory for 1900>> apare numai o scurtă mențiune referitoare la Abraham I. Bolton: Bolton, Abraham Irwin, Kustendji, Roumania AB Dublin 1860, M1861, LRCSI 1860 (TC and CS Dublin). Fără abrevieri,

Insist, în felul acesta, asupra calificărilor sale, pentru a rectifica, pe această cale, în locul și în numele lui, unele afirmații denigratoare, publicate în România, prin care se afirma că Bolton nu ar fi fost medic calificat. În continuare, voi detalia acest subiect și, prin prezentul studiu, încerc să stopez repetările succesive, care mai apar în diferite materiale mai recente de istorie locală a Constanței, și care se referă, în același mod incorect și nedrept, la medicul și chirurgul Abraham Irwin Bolton, bazându-se pe aceleași surse îndoielnice.

Începând cu 8 octombrie 1861, Aby Bolton a servit, pentru aproape 10 ani, în calitate de medic chirurg militar naval în Marina Militară Regală Britanică. În momentul înrolării sale, a fost înscris în evidențele militare ale Marinei Regale ca având licența în medicină (M.B.) și licența în arte (filozofie, științe umaniste- B.A.), iar gradul său militar în marină, cel puțin la începutul serviciului, a fost de „Chirurg Adjutant”, ceea ce era echivalentul gradului ofițeresc de locotenent.¹⁵ A luat parte la manevrele și campaniile Marinei Regale Britanice legate de războiul de secesiune nord-american și de războiul revoluționar mexican, unde s-a distins prin eforturile sale pentru tratarea marinarilor și soldaților îmbolnăviți de „febră galbenă”.¹⁶ Potrivit dosarului său personal militar¹⁷, detaliile sumare ale carierei sale în Marina Militară sunt următoarele (așa cum au fost descrise de Roger Nixon, un cercetător profesionist, specializat în Arhivele britanice): „Abraham Irwin Bolton a împlinit 23 de ani, la 26 martie 1861, și a obținut

aceasta se citește: *Licențiat în Arte, Dublin 1860, Licențiat în Medicină 1861; Licențiat al Colegiului Regal de Chirurgie din Irlanda 1860 (Trinity College and College of Surgeons, Dublin.) [...]* ;

vezi, de asemenea, notele găsite în Fondul arhivistic „Manuscripts of Dr. Lorton Wilson” (LW Mss) păstrate la Societatea de Cercetări Genealogice Irlandeze: „Abraham Irwin Bolton. n.[ăscut] în Dublin c.[irca] 1837, educ.[at] de Dl. Heazle, [apoi] la Colegiul regal de Chirurgie din Irlanda [R.C.S.I.] & la Trinity College Dublin [T.C.D.], unde a fost admis ca <<plătitor de taxă>> [Pens.], 2 iulie 1855. Licențiat în Arte [B.A.] 1860. Licențiat al Colegiului Regal de Chirurgie din Irlanda 1860, Licențiat în medicină 1861, Chirurg Naval în Marina Militară Regală Britanică, d.[ecedat] la 25 Mai 1909, [în 1906 ?] în Kustendjie, Roumania. Medic Șef Principal pentru Dobrogea {Prin.[cipal] Turkish M.[edical] O.[fficer] for the Dobroudja}, Medic Șef Examiner, Reprezentant Consular la Consulatul Majestății Sale Britanice din Constanța.

¹⁵ vezi „Raport de cercetare. Client: Dl. Gheorghe Stănculescu, București, România. Data: 19 decembrie 2003. Subiect: Abraham Irwin Bolton, Chirurg Adjutant, Marina Militară Britanică 1861-1871. Obiectivele [cercetării]: Să obțină cât mai multe detalii cu privire la serviciul naval al subiectului. Cercetare desfășurată și raport întocmit de Roger E. Nixon, Londra, 18 decembrie 2003.”

¹⁶ „Minerva” din Constanța, 14 / 26 mai, 1909

¹⁷ care se găsește, astăzi, la Arhivele Centrale Britanice (PRO), la Kew, Londra, sub index-ul ADM (Amiralitatea) 10411, și codul ADM 104/27, dosar ofițeresc pentru gradul militar naval de „Chirurg adjutant”.

înrolarea cu gradul de <<chirurg adjutant>> la 8 October 1861. În dosar nu este indicat nici un loc al nașterii sale. A servit pe navele militare HMS <<Victory>>, <<Phaeton>>,<<Frederick William>>, <<Cockatrice>> și <<Ganges>>, între 8 octombrie 1861 și data demisiei sale din marina militară, 1 ianuarie 1871. Înainte să devină chirurg militar pe nave de război a obținut licența în Arte a Universității din Dublin la 3 august 1860, și licența în Medicină a aceleiași universități în iunie 1860, obținând și Diploma în Chirurgie a Colegiului Regal de Chirurgie al Irlandei la 20 august 1860. În anumite perioade ale activității sale ofițerești a fost angajat pe uscat, cu jumătate din soldă, și atunci și-a declarat domiciliul, pe chitanțele de primire a remunerației, la: a) 24 Lower Baggot Sreet, Dublin (1865); b)Kustendjie, Turcia (1870) [azi Constanța, România]. În dosarul său personal militar există note detaliate asupra activității sale, care sunt prea lungi pentru a fi prezentate «in extenso», dar e suficient să precizez că era bine văzut atât de superiori, cât și de pacienții săi. Totuși, în jurul anului 1867, el a depus o cerere să fie angajat în Spitalul de uscat Haulbowline din Irlanda, al Marinei Militare Britanice[imediat după ce s-a căsătorit cu prima sa soție], dar n-a reușit să primească postul, deoarece fusese deja ocupat, și, apoi, în 1870, a cerut să fie debarcat de pe nava HMS <<Cockatrice>> motivându-și cererea cu <<rezolvarea urgentă a unor probleme de familie>>[sic!]. La aceasta i s-a comunicat că, deoarece au fost întârzieri în prezentarea deconturilor sale, a fost înlocuit din funcție. În replică, atunci, el a cerut demisia din serviciul militar naval, însoțind-o cu o cerere de compensare a drepturilor sale bănești pentru activitatea depusă. Superiorii săi au recomandat Amiralității să nu accepte această demisie, pentru că, după ce a fost înlocuit după un serviciu de 4 ani în Mediterana, la cererea sa, a <<pierdut timpul în Turcia și dă impresia că dorește să-și înceapă propria sa practică medicală privată în Turcia>>, superiorii săi direcți insistând să fie rechemat imediat în Anglia pentru a primi alte însărcinări. Amiralitatea a ordonat inițial această rechemare. Însă, în decembrie 1870, Bolton a cerut din nou să i se permită să demisioneze pentru că dorește să-și înceapă practica medicală privată. [...] Ceva mai târziu numele lui a fost șters din evidențele Marinei Militare Britanice, și anume la 5 aprilie 1871.”

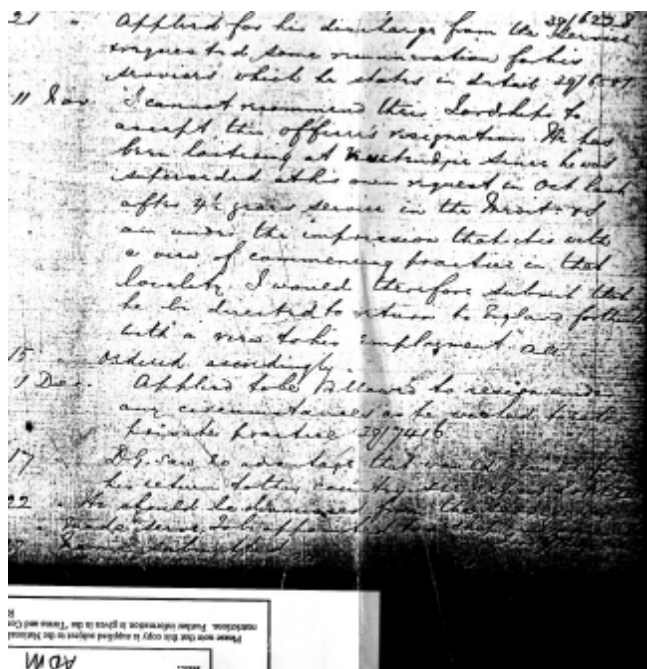

Fig. 5 – Mențiunile din dosarul personal de ofițer naval (din fondul arhivistic al Amiralității Britanice), pentru Chirurgul Adjunct Militar Naval Abraham Irwin Bolton, Ofițer în „Royal Navy”, referitoare la momentul când și-a dat demisia din Marina Militară Britanică și s-a stabilit în 1870, ca medic, în Kustendjie, Imperiul Otoman.

Urmașii lui Aby Bolton din România au păstrat, în familie, legenda conform căreia el primise, la terminarea studiilor medicale și de chirurgie, un post de medic la Compania Britanică de Căi Ferate („D.B.S.R.”), care concesionase, în Dobrogea (pe atunci, parte a Imperiului Otoman) construirea și exploatarea liniei ferate dintre Dunăre și Marea Neagră. El a refuzat acest post, argumentând că zona „era prea barbară”.¹⁸ Ironia soartei a vrut ca, atunci când servea pe nava militară HMS „Cockatrice” (o canonieră cu aburi și elice, cu un deplasament de 269-330 tone și cu un motor cu puterea de 253 phi, având două tunuri, lansată la apă la 29 mai 1860 și casată în 1885¹⁹), în Marea Mediterană, să intre într-un conflict violent cu căpitanul vasului

¹⁸ Vezi o scrisoare personală primită, în anul 2002, de la Mircea Stănculescu (unchiul autorului prezentului studiu), unul din nepoții de fiică, descendent direct al lui A. I. Bolton.

¹⁹ Vezi schimbul de e-mail-uri cu specialistul în istorie navală Paul Benyon [www.pbenyon.plus.com]

(probabil James F. Prowse, care a preluat comanda navei la 17 aprilie 1868), atunci când nava a ajuns la Constantinople.

Consulul englez din acest oraș, chemat să arbitreze conflictul, a făcut o judecată simplă și clară: nava nu poate să navigheze în continuare fără un căpitan, ceea ce însemna că medicul trebuia debarcat în următorul port turcesc de pe traseul navei, și anume Kustendjie (astăzi, portul românesc Constanța), exact acolo unde medicul nostru refuzase, inițial, un post.²⁰ Acest incident a avut loc, probabil, în 1868, iar, peste 3 ani, Bolton s-a stabilit, definitiv, împreună cu familia sa, în „zona” pe care a considerat-o inițial a fi „*prea barbară*”! Destul de interesant este faptul că, după ce a fost „pedepsit” în acest mod de un Consul Britanic, a fost, mai târziu, totuși, numit în poziții consulare și diplomatice, ajungând să fie proconsul și viceconsul al Marii Britanii la Constanța (România), cel puțin între anii 1881 și 1887.

Portul Kustendjie și împrejurimile sale au fost readuse la o viață modernă (după peste 400 de ani de stăpânire turco-otomană perimată) de activitatea companiei britanice „Danube and Black Sea Railway & Kustendjie Harbour Company Limited”, condusă de Sir John Trevor Barkley. Imediat după încheierea victorioasă a războiului Crimeei împotriva Rusiei țariste, la data de 1 septembrie 1857, sultanul Abdul Medjid a acordat, printr-un firman, acestei Companii- venită dintr-o Mare Britanie puternică și aliată-, drepturile de concesiune pe 99 de ani pentru construirea și exploatarea a celei de-a treia linii ferate construite pe întreg teritoriu Imperiului Otoman.²¹

Calea ferată dobrogeană, lungă de 65,3 km, așa numita „Linie ferată engleză”, legând portul Constanța (Kustendjie) cu portul Cernavodă (Bogazköy) pe Dunăre, a fost deschisă traficului la data de 22 septembrie/4 octombrie 1860 și a fost prima linie ferată de pe teritoriul european al Imperiului Otoman. Principalul scop al investitorilor britanici a fost să se profite de (și să se ușureze, în același timp) exporturile de grâne din zona Dunării inferioare (o foarte valoroasă materie primă, în secolul XIX). Țările din Europa de Vest, angajate masiv în revoluția lor industrială, aveau mare nevoie de a-și asigura alimentația lucrătorilor industriali recent înrolați și, respectiv, noilor

²⁰ Notații olografe pe primele pagini ale Sfintei Biblii amintite; „Minerva” din Constanța, 14 / 26 mai, 1909.

²¹ Primele două linii ferate din Turcia de atunci au fost cea care leagă Cairo de Alexandria -211 km, deschisă traficului la 1 ianuarie 1857-, și aceea care leagă Smyrna (Izmir) cu Aydın (Seydiköy) -130 km, deschisă traficului la 1 iulie 1860-, amândouă construite de consorții britanice. Vezi site-ul internet al Căilor Ferate Române www.cfr.ro și volumul *Evoluția Căilor Ferate*. Capitoul- *Primele Căi Ferate din România*, p. 84 – 86

locuitori ai orașelor în plină expansiune, deplasați în număr mare din mediile lor agricole rurale. Marea Britanie însăși era sub presiunea nevoii unor importuri urgente de grâne, în încercarea sa de a diminua rapid efectele teribilei foamete din Irlanda din anii 1846–1849. Lecția tragediei irlandeze (când au murit de foame peste un milion de oameni) a fost repede învățată de englezi și aceștia, ducând războaie îndepărtate, peste mări și țări, împotriva Rusiei (Războiul Crimeei), ca și prin alte mijloace, ce au inclus investiții în infrastructuri de transport (căi ferate, canale fluviale etc.), exporturile de grâne către vestul Europei provenite din zona Dunării de jos au fost ceva mai bine organizate, asigurate și stabilizate.²²

La acea vreme, în Constanța, erau puțini medici, între care mai important era un medic grec, doctorul carantinei, Papasaul, cu misiunea, stabilită de către autoritățile turcești de a verifica starea de sănătate a pelerinilor musulmani ce plecau la Mecca. Astfel, medicul Bolton a fost angajat să asigure îngrijirea medicală a personalului și muncitorilor Companiei de Căi Ferate Engleze și, în această poziție, s-a ocupat și de organizarea unui punct farmaceutic al acestei companii. În acest fel și-a început cariera medicală în Constanța. Articolele pe care le-a publicat în prestigioasa revistă de specialitate din Anglia, „*The Lancet*”²³ reflectă nu numai competența și opțiunile sale profesionale corecte, dar, în același timp, ilustrează și crâmpoșele din viața de zi cu zi din Constanța ultimului sfert de veac XIX. De exemplu, medicul englez, în mijlocul războiului ruso-turc de la 1877- 1878, era foarte grijuliu să fie imparțial și, în una dintre primele sale contribuții la revista amintită („*Chirurgia în Bulgaria*”), a arătat că a făcut intervenții chirurgicale pentru a trata răniți de „ambele părți ale baricadei”: „*Cazul 1 - Stitcho, în vârstă de nouăsprezece ani, bulgar, a venit pentru îngrijire la mine pe data de 26 iunie 1877, suferind de o rană de glonț în*

²² Vezi Memoriile lui Vasile Alecsandri, care a fost Trimis Diplomatic Special la Curțile Împăratului Franței Napoleon al III-lea, Reginei Victoria a Marii Britanii și a Regelui Vittorio Emanuele al Italiei, apărute sub titlul *Extract din istoria misiilor mele politice* (1868), capitolul III- „Misia mea la Londra. Mareșalul Pelissier. Lordul Malmersbury.” (Vasile Alecsandri, *Călătorii- Misiuni Diplomatice*, Scrisul Românesc, Craiova, 1935)

²³ *Epidemia de gripă: o solicitare de informații*, în „*The Lancet*”, vol. 135, nr. 3463, 11 ian. 1890, p. 104; *Epidemia de gripă*, în „*The Lancet*”, vol. 135, nr. 3465, 25 ian. 1890, p. 215 – 216; *Calcul uretral de mari dimensiuni la un băiat în vârstă de doi ani și jumătate; operația; tratamentul*, în „*The Lancet*”, vol. 136, nr. 3489, 12 iul. 1890, p. 72-73; *Obstrucție intestinală cauzată de un ac; extracția acului; recuperarea pacientului*, în „*The Lancet*”, vol. 136, nr. 3505, 1 nov. 1890, p. 920; *Intoxicație cu gaz de huilă urmată de simptome care simulează rabia*, în „*The Lancet*”, vol. 151, nr. 3890, 19 mar. 1898, p. 784-785

umărul stâng, rana însoțită de o inflamare severă a încheieturii umărului și de simptome de stare febrilă generalizată. Pacientul era într-o stare foarte slăbită, datorată delăsării și privațiunilor. Rana i-o pricinuisse, cu două zile mai devreme, o bandă de Circazieni și Basibuzuci, care au atacat satul lui, Gargalick.” În continuare, în cadrul aceluiași articol: „Cazul 2 - Abdullah, în vârstă de douăzeci și cinci ani, un tătar, mi-a fost adus la 5 august 1877, suferind de răni de gloanțe (trei la număr) în partea de sus a brațului stâng”. Contribuțiile sale științifice la „The Lancet” sunt întinse pe mai mult de două decade (1877-1898), A. I. Bolton prezentând cazuri speciale de interes medical și chirurgical și descriind deciziile sale de tratare ale acestora sau de a face intervenții chirurgicale la pacienți din cadrul întregului mozaic etnic ce forma pe atunci populația Constanței- bulgari, turci, tătari, armeni, evrei spanioli, francezi, români etc., pe care-i îngrijea fără nici o discriminare. El a încercat să aplice metode și tehnici de tratament și de intervenție chirurgicală inovatoare și, câteodată, spectaculoase, în beneficiul sănătății pacienților lui, fiind profund preocupat de problemele medicale majore ale propagării bolilor contagioase, cum ar fi gripa, lansând, în acest sens, ipoteze științifice curajoase pentru vremea lui, dintre care unele s-au dovedit apropiate de realitate, așa cum s-a descoperit mai târziu.

Fig. 6 – Pagina dintr-un număr din anul 1878 al reputatei reviste medicale britanice „The Lancet”, cu un articol al lui A.I.Bolton, Medic Șef al Companiei Engleze de Căi Ferate din Dobrogea.

A. I. Bolton a fost un medic practician profesionist înregistrat cu drept de practică medicală în baza Legii britanice a practicii medicale, în vigoare încă de la 1858, și numele său este prezent, succesiv, în multe registre publice medicale oficiale britanice (*British Official Medical Directories*). În Registrul Medical pentru anul 1898, cea de-a 44-a ediție anuală, A.I.Bolton apare ca „Medic practician înregistrat,

medic în Marina Militară Regală Britanică, Medic Șef al Companiei engleze de căi ferate, Medic Șef al primului Spital din Constanța (clădirea încă mai există în peninsula din centrul vechi al orașului!), Medic Șef al Autorității otomane pentru Dobrogea și Medic Examinator, fără a avea calificările și pregătirea formală și efectivă necesară? Cum putea publica articole științifice în reputata revistă „The Lancet”, fiind doar un „felcer” impostor? Această legendă răuvoitoare, răspândită prin unele articole de istorie locală din Constanța, de către unii dintre competitorii săi greci- care afirmau că Bolton era un fel de asistent medical, fără pregătire superioară, care practica medicină cu destulă îndemânare, dar fără calificare și neprofesional-, a fost, probabil, influențată și de faptul că medicul englez se considera suficient de calificat, conform regulilor medicale britanice, pentru nu fi foarte grăbit să obțină echivalări din partea tânărului și dinamicului stat român, aflat în rapidă dezvoltare. Și aceasta l-a costat o falsă reputație postumă îndoielnică, chiar dacă, în timpul vieții, a fost un medic cu o bună recunoaștere printre pacienții și printre mulți dintre colegii săi din Constanța.

De altfel, chiar în cartea amintită a Doinei Păuleanu²⁵, apar mențiuni contradictorii cu privire la acest precursor al medicinei constănțene moderne. Pe de o parte, sunt citați diverși autori care-l definesc, denigrator, pe Bolton ca „agent sanitar subchirurg”, „simplu infirmier pe Cocatrice” [sic!], „acest irlandez care nu știa decât <<să taie>>”, și, chiar mai rău, „bun să lecuiască plăgile și frigurile, scorbutul și râia” „nu avea habar de chirurgie, nu știa ce este aseptia”. Pe de altă parte, medicul englez „pansa mai bine sufletele decât rana; har dumnezeiesc, de sigur, din tot timpul și mai ales acum...”.

În același timp, ziarul *Farul Constanței* din 20 martie 1881 anunța, totuși, că „Majestatea sa Regele [Carol I] a bine voit a aproba Jurnalul onor Consiliu de Miniștri sub nr. 8, încheiat în ședința de la 6 martie curent prin care se recunoște [...] D^lui licențiat în medicină A. Bolton, dreptul de a exercita Medicina în România în limitele legii sanitare și a regulamentelor existente pentru exercițiul medicinei, fără a mai fi supus examenului cerut pentru admiterea la liberă practică a medicilor nooi veniți în țară. De asemenea se recunoște [numitului] [...] și dreptul de a avea în acest orașiu farmacia ce posedă astăzi.”²⁶

În 1882, noul stat independent România, ce a primit teritoriul dobrogean, împreună cu portul Constanța, a reușit să răscumpere această cale ferată strategică ce fusese concesionată Companiei Engleze. Cu această ocazie, Bolton a avut oportunitatea să preia

²⁵ Doina Păuleanu, *op. cit.*

²⁶ *Ibidem*, p. 344

farmacia Companiei engleze, care, mai târziu, a devenit Farmacia nr. 1 din Constanța (sau „Farmacia Engleză”). Bolton a fost unul dintre primii medici și farmaciști calificați ai Constanței moderne, cu o largă reputație printre locuitorii orașului, cunoscut fiind și ca un foarte bun chirurg. Multă vreme el a fost unul din puținii medici- dacă nu singurul- pentru populația nevoiașă, fără resurse, din Constanța. Unii dintre pacienții săi, turci săraci, când nu erau în stare să plătească serviciile medicului englez cu bani- întotdeauna greu de găsit-, îl plăteau cu vechi bijuterii orientale de familie, unele dintre ele de mare valoare, de care nici ei nu-și dădeau bine seama.

Porecla medicului Bolton era „Doctor Kesedjek”, care însemna, în turcește, „voi tăia”, probabil fiindcă era rapid în a decide să facă intervenții chirurgicale. Colegii (și concurenți) săi medici, cei mai mulți de origine greacă, l-au invidiat constant, până la punctul în care i-au contestat pregătirea medicală, diplomele și referințele obținute în Imperiul Britanic. Dar, renumele său de bun chirurg a făcut ca serviciile sale în chirurgie să devină obligatorii pentru aproape toți doctorii din Constanța, în situația în care aveau nevoie de asemenea intervenții. Trăind într-un oraș cosmopolit, care avea și un port, el a învățat să vorbească multe limbi, dar nici una perfect. Compatrioții săi englezi glumeau pe seama lui, că, fiind irlandez, chiar și engleza lui nu era prea bună.²⁷ În vremea respectivă, amestecul practicii medicinei și a farmaciei nu era ceva neobișnuit. Când noile autorități românești au încercat să organizeze „imbroglio”-ul medico-farmaceutic din Constanța, Bolton a fost obligat să primească, în farmacia sa, un farmacist calificat și autonom. Când, peste ani, Bolton s-a retras din practică și din comerțul farmaceutic, din cauza vârstei înaintate, acest farmacist, de asemenea, de origine greacă, Rigani, a luat farmacia în arendă, iar, după moartea medicului englez, un alt farmacist licențiat a cumpărat-o de la văduva acestuia.²⁸

²⁷ Vezi Hector Sarafidi, *Istoricul medico-farmaceutic al orașului Constanța*, în „Analele Dobrogei”, nr. 2, 1928, p. 227-236. Dr. Sarafidi a publicat, din nou, câteva rânduri calomniatoare similare despre Bolton în *Medicină în Dobrogea*, în „Dobrogea- 1878-1928. Cincizeci de ani de viață românească”, Cultura Națională, Buc., 1928. Același ton calomniator se desprinde și din articolul farmacistului P. Ciupercescu, *Farmacia în Dobrogea*, în „Dobrogea – 1878 – 1928...”, p. 751-756. O abordare complet diferită și mult mai apropiată de realitate este cel al Inspectorului General al Farmaciilor din Constanța, dr. V. Grigorescu-Elvir, publicat în același volum, la paginile 757-761. Acesta afirmă: „cea mai veche farmacie din Dobrogea a fost <<Farmacia Engleză>> din Constanța, înființată în 1870 de medicul licențiat Bolton Irwin, ce a decedat în 1909.”

²⁸ însemnări pe Biblia amintită

Când Dobrogea s-a reîncadrat în statul român, în 1878, și, în special, când Marea Britanie a recunoscut noul Regat independent al României, în 1880, o anume reprezentare diplomatică a Ministerului de Externe Britanic a devenit necesară în Constanța- important port la Marea Neagră la acea vreme-. Astfel, cam prin 1879, a fost stabilit aici un post de viceconsul. Din rațiuni practice, medicul Bolton a fost numit de către Foreign Office, la 18 aprilie 1881, „*Pro Consul*” în Constanța (Kustendjie) și, la 26 septembrie 1884, „*Acting Vice Consul*”, ținând locul, pe perioade mai lungi sau mai scurte, viceconsulului cu rang diplomatic din Constanța. Se face, astfel, referință la Bolton în documentele Foreign Office-ului, păstrate în arhivele britanice, ca fiind „*Acting Vice Consul at Kustendjie (Constanța), Roumania*”, până cel mai târziu la 19 iulie 1887.

Poziția sa diplomatică era, în mare măsură, „onorifică”, având unele obligații consulare pentru supușii britanici și alte persoane, reprezentând astfel, pentru ani buni, interesele britanice în acest oraș-port. Copii ale documentelor corespondentei diplomatice (16 piese) găsite la Arhivele Centrale Britanice din Kew, Londra, Marea Britanică, referitoare la activitatea de viceconsul al Marii Britanii la Constanța a lui Bolton, se află în arhiva personală a autorului prezentului studiu.²⁹ Este de menționat unul din rapoartele sale consulare, datat 24 noiembrie 1885, în cadrul căruia trebuia să analizeze cauzele scăderii comerțului dintre România și Anglia după 1880. Boltone declară că el era „*cel mai mare importator de medicamente patentate englezești și franțuzești*” din Constanța.

²⁹ Documentele găsite de autorul prezentului studiu la Arhivele Centrale Britanice, Kew, Londra (P.R.O.), fondul Ministerul de Externe, cota F.O.104, acoperă perioada 2 ianuarie 1883-19 iulie 1887. A.I.Bolton a fost recrutat în Serviciul Consular britanic începând cu 18 aprilie 1881 și a activat, cel puțin 6 ani, ca proconsul și viceconsul cu delegație. A. A. Căpușan, în *Evoluția Relațiilor Româno-Britanice*, vol. II, 1880-1886, Ed. Albatros, Buc., 2006, a plasat, într-o succesiune eronată, două rapoarte consulare cu privire la evoluția comerțului româno-britanic, prezentându-le în extenso, și nici nu a menționat poziția ocupată de Bolton în serviciul diplomatic consular al Marii Britanii la Constanța, atunci când le-a valorificat la paginile 362 - 367 ale lucrării sale.

*List of all Persons acting as Vice Consuls or Consular Agents &c.
within the District of Her Majesty's Consul General at Galatz on the 1st January 1883*

<i>Station.</i>	<i>Names.</i>	<i>Rank.</i>	<i>Rank according to law.</i>	<i>Rank in Viceroy's Office.</i>	<i>Rank in Viceroy's Office.</i>	<i>Date of Appointment.</i>	<i>Date of Resignation or Term of Office.</i>	<i>Other.</i>
Galatz	Vicquarary, Arthur Hermann	Vice Consul	Foreign	Rank	Ranking	18 February 1882	19 August 1882	Amateur
Galatz	Vicquarary, Arthur Hermann	Vice Consul	Foreign	Rank	Ranking	18 December 1882		
Silina	Combarbach, George Alfred	Vice Consul	British	Rank	Ranking		22 March 1881	
Andanigh	Blunt, George Herbert	Vice Consul	British	Rank	Ranking		1 September 1881	
Andanigh	Bolton, A. Irwin	Vice Consul	British	Unpaid	Ranking		18 April 1881	

Fig. 8 – Tabel cu lista personalului consular britanic din România la data de 1 ianuarie 1883, unde A.I.Bolton este menționat deja ca având atribuții consulare în Constanța, de la 18 aprilie 1881.

Aby Bolton s-a căsătorit cu prima lui soție, Geraldine Frances Orpen Hungerford, în biserica parohială din dioceza Cloyne, în orașul irlandez Queenstown (azi Cork), Comitatul Cork, la 26 martie 1866.³⁰ Câțiva ani după ce și-a adus familia cu el la Constanța-1870-, când a izbucnit Criza Orientală, care a condus la războiul ruso-turc din 1877-1878, medicul englez a hotărât să-și trimită familia înapoi, în Irlanda, pentru a nu o expune armatelor invadatoare. Biblia de familie conține o mică notă olograf referitoare la acest eveniment, care confirmă și pregătirea teologică a medicului: „*Am citit iubitei mele soții, la cererea ei: [Evangelia după] Matei [capitolele] 20, 23, 21, și [Evangelia după] Ioan [capitolul] 14. Draga mea soție și copiii mei iubitori s-au despărțit de mine la Constantinopole pe 26 ianuarie 1877, plecând către Queenstown cu vaporul <<Sidon>> al [companiei] McIvor, Căpitan McMoris. Dumnezeu să-i aibă în pază*”. Aby și Geraldine Bolton au avut împreună patru copii, toți născuți în Irlanda³¹: Lyndon Charles William Irwin Bolton³²,

³⁰ vezi adnotările de pe Biblia familiei; www.familysearch.org; „Abraham Bolton, Născut: cca. 1840, în Dioceza Cloyne, Cork, Irlanda, Soția: Geraldine Orpin. Căsătoria: 1866, Dioceza Cloyne”; www.prometheus.idea.digital.com, referitor la Frances Geraldine Orpen, care s-a căsătorit cu Abraham Irwin Bolton.

³¹ adnotări pe Biblia familiei

³² născut la 1 noiembrie 1868, în Queenstown, Co. Cork, Irlanda. A plecat, probabil, în S.U.A., și trăia încă atunci când a murit tatăl lui, în 1909. Purta prenumele bunicului patern.

Anna Margaret Bolton³³; Mary Elisabeth Bolton³⁴; Ewa Violet Bolton³⁵.

Geraldine Bolton (născută Orpen), prima soție a lui A.I.Bolton, a murit în Constanța, după un accident, pe 24 martie 1879, cu două zile înainte de aniversarea zilei de naștere a soțului ei și în aceeași lună cu mama ei, Margaret Orpen (1 martie 1879, în Irlanda).³⁶ Fiind văduv de abia câteva luni, Aby Bolton s-a recăsătorit în Constanța, cu Terezina Corner, pe 28 august 1879, „în fața noilor numite autorități românești”.³⁷ Ei au avut împreună 7 copii, dar căsătoria lor s-a încheiat abrupt, printr-o tragedie de familie, datorată unei epidemii. Este suficient să citez iarăși din notele înscrise pe Biblia de familie (scrisul de mână

³³ cunoscută sub numele de alint Bono, născută la 14 februarie 1872, în Queenstown, Co. Cork, Irlanda. A murit, necăsătorită, la 26 august 1948, în București. A fost o foarte talentată profesoară de limbi străine pentru concetățenii săi români din România. „Tanti Bono” purta prenumele bunicelor sale, atât cea paternă, cât și cea maternă. Chiar dacă ambii ei părinți, și ea însăși, erau născuți în Irlanda, autorul prezentului studiu deține în arhiva sa o serie de scrisori originale ale lui „Tanti Bono”, unele din ele scrise într-o frumoasă limbă românească, dovedind un talent excepțional în această direcție. Vezi, de exemplu, adnotările lui Bono Bolton din noaptea de 23 august 1944, pe spatele foi de capăt a unui volum din „Operele complete” ale lui Fr. Schiller, din 1879-nota scrisă în engleză și germană. Volumul pare să fi aparținut lui Ida Hesse, care este semnată pe foaia de titlu, data achiziției cărții fiind „August [18]84”. Această scurtă notă exprimă sentimentele profunde ale lui Bono împotriva germanilor, ca o adevărată englezoaică cum, încă, se mai considera, chiar dacă a trăit, aproape întreaga sa viață, în România. Nota de la 23 august 1944, când România și-a schimbat brusc alianțele, în mijlocul războiului, este scrisă pe dosul primei pagini a unei cărți tipărite în limba germană, pe care, probabil, o citea în acele momente, și este, în mod spontan, scrisă în germană și engleză. „60 de ani mai târziu ! (Miercuri 23 august 1944) (Joi 24 august 1944) În august 1944, România s-a alăturat Aliaților (Rusia, Marea Britanie, și America) în glorioasa și plină de succes cruciadă a lor împotriva Germaniei diavolești! [În text, în limba germană] <<Vai ție, Germanie! Vai ție! Bunul Dumnezeu să te înfunde până în adâncul iadului!>> (Blestemul meu către Hitler după discursul său de la Berchtesgaden din 1939) <<Vai ție, Germanie! Vai ție!>> a fost murmurat cu o voce grozavă, de către marele înger alb cu o trompetă de argint, văzut de mine într-o viziune, cu mai mult de 23 de ani în urmă în Rusia. El zbura încet peste o vastă întindere de fum negru și flăcări care, în visul meu, am știut că era Germania. Viziunea s-a realizat în sfârșit! Mulțumesc lui Dumnezeu pentru aceasta!”.

³⁴ cunoscută sub numele de alint „May”, născută la 24 octombrie 1875, în Queenstown, Co. Cork, Irlanda. A murit, necăsătorită, la 14 martie 1911, în Kis Bozva (Ungaria), unde începuse să lucreze, în calitate de guvernantă, la copiii unui grof maghiar bogat, Conte de Bombelles.

³⁵ născută la 16 martie 1877 și decedată la 19 martie 1877, în Queenstown, Co. Cork, Ireland, în vârstă de numai 3 zile: mama ei, deci, plecase însărcinată din Constanța, de frica războiului ruso-turc care se anunța.

³⁶ adnotări pe Biblia familiei

³⁷ *Ibidem*

aparține medicului Bolton):

„România. 1891, 8 iulie. Trebuie să înregistrez aici rezultatele unei epidemii severe de scarlatină difterică, care a afectat familia mea dragă:

1. La 27 martie 1891 copilul meu drag Flora Beatrice, având 2 ani și 8 luni a fost adusă în dormitorul nostru la ora 6 a.m., după ce decedase subit noaptea, neobservată de fata din casă.

2. La 5 aprilie 1891 draga mea și iubitoarea Terezina Emily (Lice), a decedat la ora 5 a.m. de scarlatină difterică, în vârstă de 9 ani, adânc regretată de ambii ei părinți.

3. La 10 aprilie 1891, către ora 5 a.m. foarte draga mea Elinor Jane (Nellie), în vârstă de 8 ani, a murit, în mare suferință, dar cu un curaj extraordinar, de scarlatină difterică cangrenoasă.

4. La 15 aprilie 1891, la ora 6 a.m., dulcea, draga și iubitoarea mea soție, în vârstă de 34 de ani, Terezina Corner (draga de Thesie) a murit de anemie pernicioasă provocată de «inimă rea». Fie ca Dumnezeu să-i protejeze sufletul! [Notele continuă în același mod, și cu numerotația în continuare, dar se referă la un eveniment petrecut mult mai târziu]

5. La 14 ianuarie 1897, draga mea Doricilla Eustachia Laura Rita a murit din cauza răcelii și gripei.”

Într-adevăr, o familie decimată îngrozitor! Și asta se întâmpla în familia unui medic! Care o fi fost dimensiunea acestor epidemii la nivelul întregii populații a Constanței, dacă un medic și-a pierdut, în numai 3 săptămâni, soția și trei dintre copiii săi? Iată lista completă a copiilor din cea de-a doua căsătorie a lui Aby Bolton, incluzând și pe cei ce au decedat de boală, toți născuți în Constanța³⁸: Aby Bourne Corner Bolton³⁹, Terezina Arpalice Emily Beda Bolton⁴⁰, Elinor Jane Bolton⁴¹, Doricilla Eustachia Laura Rita Bolton⁴², Ada Lilla Zoe Bolton⁴³, Flora Beatrice Bolton⁴⁴, Thomas Francis Bolton⁴⁵.

³⁸ *Ibidem*

³⁹ născut la 20 iulie 1880, decedat la 27 octombrie 1922, în Baku, Azerbaidjan. A lucrat ca inginer petrolist pentru companii britanice, în timpul perioadei revoluționare ruse și a războiului civil din tânărul stat sovietic. A fost căsătorit, dar a murit fără urmași.

⁴⁰ născută la 26 februarie 1882 și decedată la 5 aprilie 1891

⁴¹ poartă prenumele surorii celei mai apropiate a medicului, mătușa ei, căsătorită Bomford din Irlanda. Născută la 28 aprilie 1883, decedată la 10 aprilie 1891

⁴² născută la 30 septembrie 1884, decedată la 14 ianuarie 1897

⁴³ născută la 19 octombrie 1886, decedată la 27 aprilie 1948 în Constanța. S-a căsătorit cu un negustor bogat din Constanța, Ullyses Benderly, dar a murit fără urmași. Și-a trăit întreaga viață în Constanța, unde este și înmormântată.

⁴⁴ născută la 4 iulie 1888, decedată la 27 martie 1891

⁴⁵ născut la 16 martie 1890, decedat la 2 iulie 1939, în Marea Britanie. A fost un armator înstărit în Anglia și un mare amator de vânătoare în România (în

Încercând să-și refacă viața de familie încă o dată, Aby Bolton a decis să se recăsătorească, la vârsta de 57 de ani, cu o tânără de 25 ani, de origine austro-italiană din Trieste (la acea vreme orașul se afla în Imperiul Austro-Ungar), și anume cu Ida Aloysia Josepha Hesse. Aceasta era sora soției unuia dintre cei mai apropiați prieteni constănțeni ai medicului, Anatole Magrin, consulul Franței din Constanța. Bolton a fost impresionat de o fotografie în care tânăra arăta foarte bine- consulul francez a fost și un fotograf profesionist destul de celebru în acei ani- și s-a dus la Viena să o întâlnească. Și tânăra triestină a venit la Viena, puțin mirată că este cerută de soție de un domn în vârstă, tată al atâtor copii, dar se pare că a fost „convinsă” rapid de medicul anglo-irlandez, cu un revolver [sic!], să accepte căsătoria (iarăși, o legendă de familie!).⁴⁶ Ei s-au căsătorit la catedrala catolică San Antonio Taumaturgo din Trieste, la 28 septembrie 1895.⁴⁷ Cei doi au avut o căsătorie fericită și doi copii, amândoi născuți în Constanța, unul dintre ei fiind scumpa mea bunică Ida Ezia (Elsa) Bolton, născută la 26 mai 1897.

Fig. 9 – Cea de-a treia soție a medicului Bolton, Ida împreună cu copii ei, Richard și Elsa Bolton. Elsa este singura dintre cei treisprezece copii ai lui A.I.Bolton care a avut urmași.

Ida Hesse era cel de-al treilea copil al lui Carlo Hesse (și nu a lui Anton Licen, Consulul austriac, așa cum greșit susțin istoricii constănțeni Constantin Cioroiu și Marian Moise), de origine austriac, un căpitan de navă comercială al reputatei companii de navigație „*Lloyd Austriaco*”, căsătorit cu Anna, născută Angelini, o italiancă. Carlo Hesse, viitorul socru al lui Aby Bolton, comandant al vaporului „*Stadion*” al companiei „*Lloyd Austriaco*”, s-a distins prin salvarea, lângă

mod special vânători de lupi), fiind cunoscut, în familia lui din România, sub numele de „Unchiul Tommy”. A murit fără să fie căsătorit și fără urmași.

⁴⁶ notații olografe pe primele pagini ale Sfintei Biblii amintite; „*Minerva*” din Constanța, 14/26 mai 1909

⁴⁷ vezi un extras original al certificatului de căsătorie, păstrat în arhiva personală a autorului prezentului studiu

portul Navarin (Grecia), pe 20 august 1860, a „pachebotului” francez „*Le Gange*”, aparținând liniilor de navigație franceze „*Messageries Imperiales*”. Pentru bravura sa, Carlo Hesse, a fost decorat de către Împăratul Franței, Napoleon al III-lea, pe 15 octombrie 1860, cu Medalia de Onoare de Argint (decretul imperial de decorare e datat la 26 februarie 1861).⁴⁸ Fratele mai mare al Idei Hesse (căsătorită Bolton), Anton Hesse, a fost ofițer în marina militară chezaro-craiăscă austro-ungară, unde a ajuns la gradul de contraamiral în retragere.⁴⁹ Deci, medicul și chirurgul naval englez s-a căsătorit într-o familie cu puternice tradiții navale. Soacra medicului Bolton, Anna Hesse (născută Angelini), și-a vizitat fiicele din Constanța, în momentul în care au izbucnit ostilitățile Primului Război Mondial. Atunci când Constanța a fost ocupată de trupele Puterilor Centrale, fiul ei a încercat să o aducă înapoi în Austria, pe o navă de război austriacă din flotila Dunării, dar bătrâna doamnă a murit pe vas, în 1917, în dreptul portului Turnu Severin, unde a și fost înmormântată (în cimitirul local catolic).⁵⁰

Tânăra soție, Ida Aloysia Josepha Hesse, s-a născut în Trieste, (astăzi în Italia) la 4 aprilie 1870, și când s-a căsătorit cu A.I.Bolton locuia în același oraș italian la nr. 35, Via Aquedotto (astăzi denumită Viale XX Settembre).⁵¹

Ea a trăit, după căsătorie, în Constanța (Bd. Elisabeta nr. 3, pe faleză spre Marea Neagră, aproape în fața Cazino, unde era casa de familie a medicului Bolton) și, la sfârșitul vieții, în București, unde a și decedat, la 26 martie 1954 (supraviețuind 45 de ani, ca văduvă, soțului ei). În ultimii ani de viață, ea a trăit împreună cu familia fiicei sale, dându-i astfel ocazia autorului prezentelor rânduri

⁴⁸ vezi originalul diplomei și al medaliei păstrat în arhiva personală a autorului prezentului studiu; diploma a fost transmisă capitanului Carlo Hesse, cu o scrisoare oficială în limba germană și italiană și cu o scrisoare a Consiliului de Administrație al lui „Lloyd Austriaco”, în limba italiană.

⁴⁹ copie a dosarului personal al contraamiralului Anton Hesse din Marina Militară Chezaro-Craiăscă, primită de autorul prezentului studiu în 2003 de la Arhivele Militare Centrale din Viena, Austria (3 p.), referitoare la cariera din marina militară a acestuia, până la retragere; Carnetul de calificative al lui Anton Hesse, Arhiva de Război, Arhivele Statului Austriece, Viena, Austria. Din „faire-part-ul” de la decesul lui Anton Hesse (1934) reiese că acesta a fost în trecut în retragere cu gradul militar de Contra-Amiral al Marinei Austro-Ungare.

⁵⁰ informație verbală, neverificată din alte surse, reținută în familie, și povestită în timpul copilăriei autorului prezentului studiu.

⁵¹ notații olografe pe primele pagini ale Sfintei Biblii amintite

(unul dintre strănepoții ei) șansa unică să se întâlnească cu ea, și să și-o amintească, ca pe o doamnă în vârstă, de statură mică și vorbind franțuzește, îmbrăcată în negru și cu mâini incredibil de mici și delicate. Ea era cunoscută în familie, și apelată cu multă afecțiune, ca „La Nonina”, ceea ce, literal, era denumirea italiană folosită pentru „bunicuță”.-

Abraham Irwin Bolton și Ida Aloysia Josepha Bolton au avut doi copii⁵²: Richard (Ricardo) Bolton⁵³ și Ida Ezia (Elsa) Bolton⁵⁴.

⁵² *Ibidem*

⁵³ născut la 14 decembrie 1898, în Constanța, decedat în 1975 la București. A luptat în primul Război Mondial în Armata Britanică la Ypres (Belgia) și în Siria (împotriva turcilor)- unde și-a pierdut câteva degete de la mâna stângă-. Acest ultim copil și fiu al medicului Bolton a fost, în copilărie, destul de cunoscut în Constanța, pentru năzdrăvăniile lui, mai ales pentru glumele proaste pe care le făcea vizitiilor turci ce distribuiau apa de băut cu sacaua. El reușea, pe nesimțite, să smulgă cejul din spatele sacalei, iar prețioasa apă de băut din butoaiile sacagiilor se răspândea pe jos, spre disperarea celor ce trebuiau să o vândă. Sacagii, scoși din sărute de aceste pozne, veneau în delegație la casa medicului englez să se plângă, iar Bolton rambursa întreaga pagubă, fără comentarii și cu generozitate. Ce se întâmpla după aceea în familie cu năzdravanul „Richie” (cum era cunoscut în familie) nu s-a mai aflat ! Richard Bolton a fost un practicant asiduu de fotbal (a fost jucător legitimat la celebra echipă bucureșteană „Venus” în anii ’20) și, născut și crescut pe faleză Constanței, era un excelent înotător.

⁵⁴ bunica autorului acestui studiu, născută 12/26 mai 1897, în Constanța, căsătorită la 18 iunie 1917, în Iași, cu locotenentul de artilerie Ion S. Stănculescu, și decedată la 16 august 1957 în București. A fost o muziciană talentată, absolvind Conservatorul de Arte din București, secția pian (vezi originalul certificatului de absolvire emis de Conservatorul de Muzică din București, păstrat în arhiva personală a autorului prezentului studiu), fiind o foarte bună interpretă a lucrărilor lui Chopin. A debutat la 9 ani, când a concertat în salonul principal Cazinoului din Constanța. Elsa Stănculescu (născută Bolton) a fost, în același timp, o bună profesoară de limbi străine, aceasta publicând, în 1946, o carte destul de citită la vremea ei, dar, azi, puțin cunoscută, cu privire la *Idiomurile din limba engleză*, în perioada în care învățarea limbii engleze era la modă printre românii din clasele sociale superioare. Bunica mea, Elsa, a fost singura dintre cei 13 copii ai medicului Bolton care a avut urmași! Cei doi fii ai Elsei Stănculescu (născută Bolton) și ai generalului Ioan S. Stănculescu au fost ingineri constructori reputați: prof. univ. ing. *Ioan Toma Alexandru Stănculescu* (născut în București la 20 mai 1919, decedat, în București, la 22 ianuarie 2002), unul dintre cei mai mari specialiști români în geotehnică și fundații, Președintele Societății de Geotehnică și Fundații din România și Doctor Honoris Causa al Universității Tehnice de Construcții din București și al Universității Politehnice din Iași (a avut importante contribuții profesionale și la consolidarea faleză Constanței, printre multe alte lucrări ingineresti de excepție din întreaga țară); inginerul hidrotehnician *Mircea Dan Mihai Stănculescu* (născut în București la 17 noiembrie 1920- decedat la San Mateo, California, la 30 noiembrie 2003), fost șef

Chirurgul naval și medicul anglo-irlandez din Constanța a apucat să trăiască aproape toată prima decadă a secolului XX și a murit, ca un patriarh iubit de ai săi, în mijlocul familiei sale, deja definitiv încetățenită în marele oraș românesc de la Marea Neagră. „La 25 mai 1909, la ora 6 p.m., părintele nostru iubit, A. Irwin Bolton, a decedat la Constanța, după o scurtă boală, în cel de-al 72-lea an de viață. Bono Bolton” stă scris, de mâna fiicei lui celei mai mari, în Biblia de familie. O concluzie simplă pentru viața ieșită din comun a unui chirurg și medic englez, harnic și iubitor al familiei sale, și adoptat cu bucurie de orașul românesc Constanța!

Poate că un epitaf potrivit pentru medicul Abraham Irwin Bolton din Constanța ar fi putut fi cel citat de Doina Păuleanu în lucrarea sa, din amintirile unui „vechi dobrogean”: „Astfel era traiul la Constanța noastră pe vremuri, iar viața era mai lungă și boalele mai puține și neputincioase, încât doctorul Bolton le vindeca singur pe toate.”⁵⁵

Ziarul local „Minerva” a publicat, pe 29 (14) mai 1909, o scurtă notă de comemorare, arătând că Bolton „a fost una dintre cele mai

de șantier al hidrocentralei Sadu (Gâtu Berbecului) și fost conducător al Comitetului de Stat al Apelor din România. Următoarea generație de descendenți din România ai lui Bolton (strănepoți ai acestuia), e formată din: inginerul de drumuri și poduri Ion Stănculescu (30 martie 1945, București– 30 noiembrie 1984, București), care și-a început activitatea inginerească la podul peste Dunăre de la Giurgeni-Vadul Oii, și a continuat să lucreze la IPTANA București, la Canal Dunăre- Marea Neagră; arhitectul Gheorghe Radu Stănculescu -autorul acestui studiu-, născut la 4 octombrie 1948, la București, în prezent, președintele Societății de Proiectare în Construcții ROMPROIECT București. Cei doi sunt fiii ai profe-sorului Stănculescu și ai Georgetei (născută Romașcanu, la Paris, Franța, 11 octombrie 1919- decedată, la București, 19 decembrie 2003, fiica cea mică a lui Gheorghe D. Romașcanu, fost director al Școlii de Meserii „Galvanii Tei” București, ea însăși inginer constructor, cu o lungă carieră în cercetare în construcții); specialistul în tehnică de calcul, Alexandru (Alec) Gheorghe Stănculescu (născut la 27 aprilie 1950, București), singurul fiu al lui Mircea Stănculescu și al Ioanei (născută Fiñescu, la București, 30 iulie 1926, fiica cea mare a marelui economist Ion Fiñescu, fost ministru, și a Zoei, născută Cătuneanu, la rândul ei, fiica amiralului Al. Cătuneanu, mort în accidentul C.F. de la Ciurea, în 1917, și autorul primei hărți românești moderne de navigație a Mării Negre), care s-a stabilit în 1980 și lucrează azi, cu foarte bune rezultate, în domeniul microprocesoarelor pentru calculatoare, la „Silicon Valey”, la San Mateo (California), după ce și-a finalizat studiile, cu un doctorat obținut cu mult succes, la Universitatea Stanford din California. Descendența lui A.I.Bolton continuă astăzi în România, Statele Unite ale Americii și Polonia cu încă o generație (a patra) de urmași, iar, în Polonia, s-a născut, în 2005, primul reprezentant al celei de-a cincea generații de descendenți ai medicului englez constănțean, a cărui familie a prins puternice rădăcini românești.

⁵⁵ Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 271

simpatice figuri ale orașului nostru", care „s-a bucurat de multă simpatie printre toate straturile sociale ale orașului”. Funeraliile au avut loc pe 26 mai 1909, ora 10 a.m., la acestea participând „toată elita constănțeană” (citat din același număr al ziarului „Minerva”, care a publicat și fotografia medicului Bolton).

Familia a publicat în cel mai circulat ziar românesc al vremii, „Universul”⁵⁶, un anunț privind funeraliile medicului Bolton (în franceză), semnat de, Ida Bolton- văduva sa-, Lyndon- cel mai mare fiu-, Tom- ultimul fiu din a două lui căsătorie-, Ricardo- ultimul fiu din a treia lui căsătorie-, Bono- cea mai în vârstă fiică a lui-, May- a doua fiică a lui, din prima căsătorie-, Elsa- prima fiică din a treia căsătorie-, d-na și d-l. Ulysses Benderly- singura fiică supraviețuitoare din cea de-a două căsătorie, împreună cu soțul ei-, d-na și dl. Jean (John Francis) Bomford- cea mai apropiată soră a lui, și soțul acesteia-, d-na și dl. colonel Fleming- cealaltă soră a lui, și soțul ei-, d-na văduvă Hess[e]- soacra lui-, Antonio Hesse- cumnatul lui-, Lucrezia (Ezia) Hesse- cumnata lui-, d-na și dl. Lyndon Bolton- familia celui mai în vârstă frate al medicului-, familiile Gilbert, Benderly, Bomford, Bayot, Constable, Longfield, Morri[s], Mandrovicz, Magrin, Allan- rude și prieteni-

Fig. 10 – Medicul Bolton, în ultimii ani de viață, împreună cu două din fiicele lui, May și Elsa, și cu rudele sale din familia Magrin și Hesse, în fața casei sale de pe Bd. Elisabeta din Constanța.

Soarta farmaciei lui Bolton din Constanța va încheia acest studiu. La vremea căsătoriei Elsei Bolton, în Armata Regală Română, exista regula prin care un ofițer, care aspira să urce în cariera militară, trebuia să-și ia o soție suficient de bogată, dispunând de o zestre

⁵⁶ „Universul”, XXVII, nr. 129

considerabilă. Văduva Bolton, care, ani de zile, s-a luptat cu autoritățile române să păstreze drepturile de a ține farmacia după decesul soțului ei și după ce „Farmacia engleză” a fost vandalizată de trupele de ocupație germano-bulgare, în anii 1916-1919 (și apoi refăcută), a decis, la începutul anilor '20, să-și vândă drepturile asupra acestei farmacii, cu scopul de a constitui dota necesară fiicei sale, atunci când a fost cerută de soție de către ofițerul de artilerie, locotenentul Ioan S. Stănculescu, care lupta în armata română.

Fig. 10 – Elsa (născută Bolton) și generalul Ioan Stănculescu, în fața casei lor din București, construită și cu banii proveniți din vânzarea farmaciei ce a aparținut doctorului Bolton din Constanța.

Elsa și Ioan Stănculescu au reușit, cu eforturi însemnate, ca, începând cu 1925, și în tot timpul vieții lor, să construiască, și mai ales, să achite creditele luate, pentru o frumoasă și elegantă locuință pentru

Locotenentul a supraviețuit bătăliilor de pe frontul românesc de la Oituz și Mărășești și, după război, tânărul cuplu a decis (după cum era obiceiul) să folosească suma de bani provenită din vânzarea drepturilor asupra farmaciei constănțene la cumpărarea unui teren în București, pentru a-și construi, cu credit ipotecar, viitoarea casă pentru familia și copiii lor.⁵⁷ Tânărul locotenent a ajuns, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, la gradul de general de divizie, în Armata Regală Română, distingându-se în luptele grele din munții Tatra, în fruntea Diviziei a 9-a Infanterie Dobro-gene.

⁵⁷ Vezi contractul de vânzare a drepturilor asupra „Farmaciei Engleze”, găsit, prin amabilitatea d-lui Cheramidoglu, la Arhivele Statului Constanța și, vezi, din arhiva personală a autorului prezentului studiu, originalul actului de proprietate pentru locul de casă din centrul Bucureștiului (astăzi Intrarea Macedonski nr. 8, Sector 1, București), cumpărat de tânăra pereche după Primul Război Mondial pentru a-și construi viitoarea casă de familie. „Autentificat de Tribunalul Ilfov [România], Secția Notarială sub Nr. 5653 din 28 Februarie 1927. Transcris în Registrul de transcripțiuni al aceluiași Tribunal sub Nr. 3207 din 28 Februarie 1927.”

ei și familia lor, pe terenul cumpărat în centrul Bucureștiului, cu capitalul provenit din vânzarea farmaciei lui Bolton din Constanța și, bineînțeles, din propria lor muncă.

Casa încă există, în București, sectorul 1, Intr. Al. Macedonski, la nr. 8, iar autorul acestor rânduri trăiește, împreună cu familia sa, în această casă! În acest fel, câștigurile capitalizate, într-o viață, de un chirurg naval și medic englez stabilit la Constanța, (inclusiv în prețul vânzării unei farmacii constănțene) sunt spre folosul urmașilor săi direcți din România, până la a treia și chiar a patra generație de descendenți!

**AN ANGLO-IRISH SURGEON, ESTABLISHED
AT 1870 IN CONSTANȚA:
ABRAHAM IRWIN BOLTON, M.B., B.A.(TCD), L.R.C.S.I.
Abstract**

The port of Constanța and its surroundings were brought again to a modern life (after 400 years of Ottoman Turkish obsolete rule) by the activities of the British "Danube and Black Sea Railway & Kustendjie Harbour Company Limited". At that time, there was one doctor only, a Greek, the quarantine Dr. Papasaul, assigned by the Turks, and busy enough, to check the health of the Muslim pilgrims intending to go to Mecca. Thus, an English Naval Surgeon and Physician, Abraham Irwin Bolton was enrolled and assigned to take care of the British Railway Company's staff and workers, and he was entitled, in this position, to run the Company pharmacy as well.

In this way he started in 1870 his lifetime medical practice in Constanța. He became a legendary figure of the town, and remained to practice medicine even after this territory was reunited with Romania, as a result of the Independence War (1877 - 1878). He eventually established himself definitively with his family in the town and died there in 1909.

This family history and genealogical study investigates the roots of this Anglo-Irish medical professional, his health caring, pharmaceutical and even diplomatic (consular) activities in Constanța, and his Romanian family and descendants.

DEZVOLTAREA INFRASTRUCTURII PORTUARE ROMÂNEȘTI ÎN SEC. XX

Dezvoltarea și modernizarea căilor de comunicație și a mijloacelor de transport a constituit, dintotdeauna, o condiție esențială pentru dezvoltarea economiei naționale și a celei mondiale, pentru atragerea în circuitul economic a resurselor materiale și umane din cele mai îndepărtate zone de pe glob și pentru adâncirea și perfecționarea diviziunii teritoriale și internaționale a muncii.

Lucrarea de față tratează, într-o concepție unitară, dezvoltarea de ansamblu a *infrastructurii portuare românești* din secolul XX, urmărind: principalele lucrări executate în vederea dezvoltării infrastructurii porturilor maritime și fluviale; evoluția capacității de operare a porturilor românești; dinamica și structura traficului portuar de mărfuri; determinarea poziției principalului port maritim al țării în ierarhia continentului, alături de principalele porturi maritime europene.

Menționăm că analiza dezvoltării infrastructurii portuare românești din secolul trecut are la bază publicațiile apărute în domeniu, date de arhivă și calcule proprii de estimare indirectă a unor indicatori.

Dezvoltarea infrastructurii portuare românești, în secolul XX

Construcții portuare moderne au început să fie realizate în România la sfârșitul secolului XIX, când au fost construite primele capacități în porturile Galați, Brăila și Constanța. Acestea s-au dezvoltat intens în prima jumătate a secolului XX, realizându-se noi capacități portuare pentru derularea produselor de export ale României, și s-au intensificat considerabil după al Doilea Război Mondial, ca urmare a dezvoltării comerțului internațional de mărfuri transportate pe apă, precum și ca urmare a cerințelor industriei românești.

Spre finele secolului XIX, se finalizează construcția docurilor Brăila și Galați (1891), iar, în anul 1896, încep lucrările de construcție a portului Constanța. De la această dată și până la sfârșitul secolului XX se fac ample investiții atât în infrastructura portuară- prin construcția de cheiuri, diguri, bazine, teritorii portuare etc.-, cât și în dezvoltarea suprastructurii, prin construcția de platforme, magazii, clădiri

administrative și dotarea cu instalații și utilaje de chei și plutitoare pentru operațiuni de încărcare-descărcare a mărfurilor în/din nave.

În prima jumătate de secol, se continuă și se termină parțial construcția portului Constanța, care a fost inaugurat în 1909, în prezența Regelui Carol I. Acvatoriul portuar ajunge la cca. 74 ha, platformele portuare se întind pe o suprafață de cca. 138 ha- dintre care 118 ha în interiorul portului-, digurile de adăpostire- construite din blocuri artificiale și anrocamente- ajung la 2,994 km, iar lungimea cheurilor executate la 4,762 km, liniile de cale ferată cu 154 macazuri însumau 58,720 km, iar cea a șoselelor portului 11,158 km. De asemenea, se pun în funcțiune 3 magazii-silozuri construite din beton armat cu capacități de 30 mii tone fiecare și se toarnă fundația la cea de-a patra, pentru asigurarea exportului de petrol din portul Constanța se construiesc bazine speciale prevăzute cu rezervoare, a căror capacitate totală ajunge la 239,850 mii m³, prevăzute cu instalații de transbordare a petrolului- putând înmagazina, deodată, 6 trenuri a câte 48 vagoane-, se construiesc, din beton și din lemn, magazine pentru mărfuri generale cu o suprafață de depozitare de 23,674 mii m² și se dă în exploatare uzina electrică, ce dezvoltă o putere de 2,789 mil kw/h- din care 92,6% era utilizată pentru instalațiile portului și 7,4% pentru deservirea clădirilor administrative din port și a personalului-. Astfel, capacitatea de operare a portului ajunge la cca. 7 mil. tone¹.

La mijlocul perioadei interbelice, infrastructura porturilor fluviale cuprindea cca. 20 km cheiuri de zidărie, 17 km maluri de acostare amenajate, 1,767 mil. m² platforme, 75 km linii ferate de garaj, 19,840 mii m² suprafețe de clădiri și magazine ale statului².

În cea de-a doua jumătate a secolului XX, se continuă investițiile în infrastructura portuară prin lucrări de modernizare, sistematizare și dezvoltare a portului Constanța care au condus la sporirea considerabilă a capacității de operare a portului- de la cca. 7 mil. tone/an la 82 milioane tone la finele deceniului 9³ și la cca. 85 milioane tone/an la sfârșitul secolului XX⁴, capacitatea navelor ce puteau fi

¹ *Dare de seamă asupra activității Camerei de Comerț Constanța*, Constanța 1933 p. 85-99

² Theodor Gâlcă, *Navigația Fluvială și Maritimă în România*, Buc., 1930, p. 93

³ Dumitru Corduneanu, *Repere istorico-economice ale transporturilor navale moderne*, Institutul Național de Cercetări Economice, București, 2006, p. 67

⁴ *Ibidem*, p.68. Cu toate dificultățile economice pe care le străbate sistemul în ultimul deceniu al secolului XX, principalul sector care continuă să beneficieze de investiții notabile îl reprezintă infrastructura portuară, în speță portul Constanța, în care se execută lucrări de construcție a noului terminal de containere și a celui de pasageri și care se vor finaliza la începutul mileniului III. Acest lucru explică și creșterea capacității de operare a portului Constanța, până

operate ajungând la cca. 250.000 tdw-. De asemenea, se produce extinderea suprafeței portuare- de la cca. 74 ha la cca. 3.626 ha- și se pun în funcțiune noi capacități portuare prin construcția portului Midia (1950), a portului mineralier Galați (1970)-destinat, în principal, aprovizionării Combinatului Siderurgic și a portului industrial Tulcea (1974), creat ca urmare a înființării Combinatului Metalurgic din această localitate.

În secolul XX, investițiile efectuate de către statul român în infrastructura portuară au condus la amenajarea a cca. 39 de porturi de dimensiuni mari și mici, din care 32 de porturi fluviale, 3 porturi maritime, 4 porturi situate pe Canalul Dunăre-Marea Neagră și Poarta Albă-Midia Năvodari care⁵.

Suprafața totală ocupată de aceste porturi se întinde pe cca. 4.578 ha și cuprinde: 413 dane; 65,66 km cheuri; 24,8 km diguri; 253,48 km căi ferate; 443,32 mii m² magazii de depozitare, 1.563,25 mii m² platforme de depozitare. Silozurile construite în porturile fluviale aveau o capacitate de cca. 113,50 mii tone, iar cele din portul Constanța cca. 339,8 mii m³.

La sfârșitul secolului, mijloacele de operare a mărfurilor de care dispuneau porturile românești cuprindeau: 436 macarale dintre care: 126 macarale de cheu cu capacități cuprinse între 5-50 tone forță (tf), 134 macarale mobile de la 5-250 tf, 96 macarale plutitoare între 5-35 tf; 245 de autoîncărcătoare, stivuitoare cu furcă și elevatoare; 455 de autocamioane, tractoare cu remorci, locomotive și trailere; 52 de benzi transportatoare fixe și mobile și 13 poduri transportatoare de 20-40 tf pentru transport containere, minereuri și fosfați⁶.

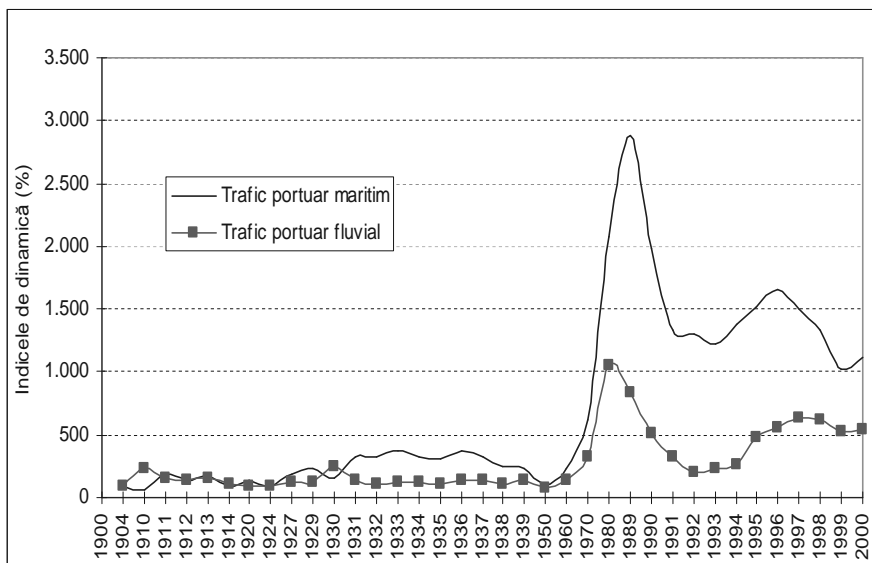
Capacitatea de operare a porturilor românești la sfârșit de secol ajunge la cca. 140 milioane tone/an, dintre care peste 60,7 % reprezintă capacitatea de operare a portului Constanța, iar 25,80 % capacitatea de operare a porturilor fluvio-maritime: Brăila, Galați, Tulcea și Sulina.

Ca urmare a dezvoltării infrastructurii portuare și a creșterii volumului de mărfuri schimbate în cadrul comerțului internațional, traficul de mărfuri prin porturile românești înregistrează indici importanți de creștere, în special în cea de-a doua jumătate a secolului XX, așa cum se poate constata în reprezentarea grafică care urmează:

la sfârșitul secolului, cu cca. 3 milioane tone.

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

Față de începutul secolului XX, când prin porturile românești au fost operate cca. 6,1 milioane tone marfă, la sfârșitul secolului XX se înregistrează o creștere de cca. 7 ori, dar, în același timp, o scădere cu aproape 50 % față de vârful de trafic realizat în anul 1989- cca. 97,26 milioane tone-.

Din punct de vedere al structurii traficului pe componente, în secolul XX, situația a evoluat după cum urmează:

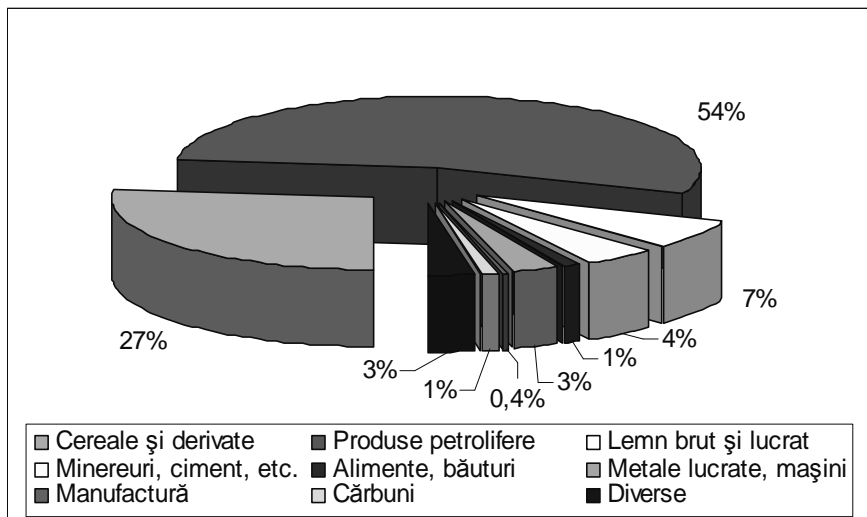
Procente

Anii	Export	Import	Tranzit	Cabotaj
1910	45,10	7,77		
1930	52,90	2,98		
1938	62,34	4,51		
1989	24,76	50,04	0,96	24,23
1990	16,95	58,37	1,26	23,41
2000	27,53	26,00	5,91	40,55

Din analiza datelor de mai sus, constatăm că, în prima jumătate de secol, exportul de mărfuri prin porturile românești deține o pondere medie de cca. 50 %, scăzând în cea de-a doua jumătate de secol la cca. 23 %. Acest lucru se explică prin faptul că, în cea de-a doua jumătate a

secolului XX, cresc cerințele de import pentru materiile prime necesare industriei românești.

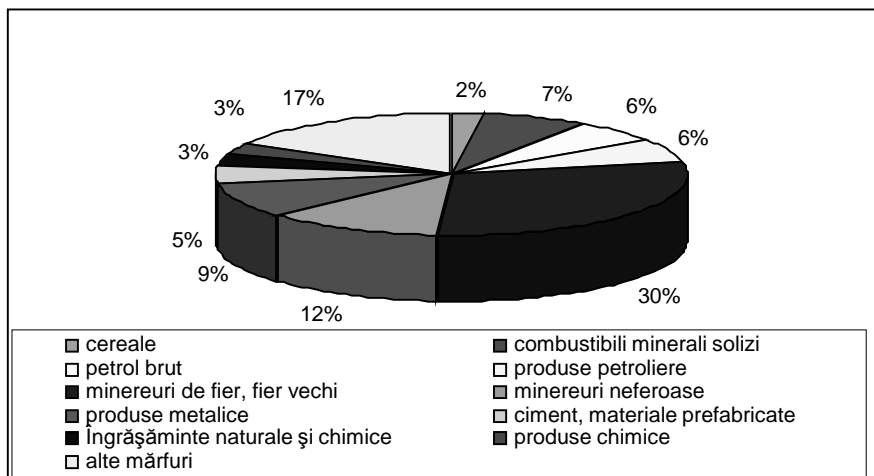
Din punct de vedere al structurii traficului pe categorii de mărfuri, în prima jumătate de secol, sunt exportate, în general, produse petroliere și derivatele sale, lemn brut și cherestea, cereale, produse animaliere etc. și sunt importate produsele finite (mașini, unelte, diverse tipuri de uleiuri, produse farmaceutice etc.).⁷ Aceasta se observă și din următoarea reprezentare grafică:

În cea de-a doua jumătate de secol, traficul de mărfuri va fi dominat de importul de produse petroliere, minereuri de fier, cărbuni, bauxită, fosfați. Exporturile sunt axate, în principal, pe produsele chimice, produse lemnoase, laminate, ciment etc., mai puțin în ultimul deceniu, când se produce un fenomen anormal- sporește exportul de minereuri de fier și fier vechi, a cărui pondere, la sfârșitul secolului XX, era de cca. 29,7 % în total trafic portuar de mărfuri și cca. 13.5% în traficul de mărfuri destinate exportului.⁸

⁷Enciclopedia României, IV. Economia Națională, circulație, distribuție și consum, Imprimeria Națională, Buc., 1943

⁸ Anuarul Statistic al României, 2001, p. 442-443

În general, alături de celelalte porturi din Europa, la sfârșitul secolului XX, infrastructura portuară creată de statul român permitea îndeplinirea în condiții optime a principalelor funcții pentru care a fost proiectată. În acest context, reamintim că portul Constanța deținea o poziție importantă între principalele porturi europene, încă din prima jumătate de secol, când, din punct de vedere al volumului de mărfuri operate, se situa după porturile Anvers, Rouen, Le Havre, dar înaintea porturilor Marsilia, Pireu și Trieste. În cea de-a doua jumătate de secol, portul Constanța continuă să fie cel mai mare port la Marea Neagră și unul dintre marile *complexe portuare* ale Europei, precum Rotterdam, Hamburg, Marsilia, Le Havre, Genova, Londra, Bremen și Barcelona, care, la începutul mileniului III (2001), înregistrau următoarele valori de trafic: 314,6; 92,4; 92,4; 68,9; 50,2; 50,7; 46,1 și 31,4 milioane tone. La aceeași dată, traficului portului Constanța a fost de 33,80 milioane tone, cu mult sub capacitatea de operare a portului (85 mil tone) și cu aproape 50 % mai puțin decât în anul 1989, când, prin portul Constanța, au fost operate cca. 62,23 milioane tone marfă⁹.

⁹ Compania Națională Administrația Porturilor Maritime, Constanța, 2001

ROMANIAN HARBOUR INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN THE 20TH CENT.

Abstract

The paper deals in unitary conception with the general development of Romanian Harbour infrastructure during the 20th century: main works done to develop river and maritime harbour infrastructure, the Romanian harbour operating capacities evolution, harbour merchandise traffic structure and dynamics, determination of the country main maritime harbour position in continental hierarchy, among European Maritime Harbour.

It is worth mentioning that last century Romanian harbour infrastructure development studies rely on publications in this field, on archives data and on own indirect valuation of some indicators.

O ANIVERSARE LA 100 DE ANI. CONTRIBUȚIA LUI ANGHEL SALIGNY LA SISTEMATIZAREA ORAȘULUI CONSTANȚA

În zilele de 2-3 octombrie 2005, s-au împlinit 100 de ani de la data punerii în funcțiune a liniei ferate de la Constanța la stațiunea Mamaia Băi.

Amplasamentul stațiunii estivale de la Mamaia fusese stabilit de primarul Constanței, Ion Bănescu, care, într-o zi însorită a anului primului său mandat, mergând cu trăsura în împrejurimile orașului, la Mamaia, a intuit și a găsit locul ideal al dezvoltării turismului balnear, în interesul veniturilor în bugetul Primăriei. Și-a dat seama că, singur și cu mijloacele modeste ale unui oraș slab populat, fără o suprastructură tehnică a Primăriei, capabile de schimbări radicale în politica de investiții, nu poate realiza inițiativele sale de care orașul avea neapărat nevoie. Atunci a apelat la Anghel Saligny, director general în Ministerul Lucrărilor Publice și directorul Șantierului de construcții pentru portul Constanța.

Vizionar, Ion Bănescu, a intervenit la Direcția Portului, singura instituție care opera în oraș, capabilă să aducă schimbările radicale de care urbea trebuia să profite. Și atunci, ca și în zilele noastre, Direcția Portului era o instituție coordonată la nivel guvernamental, care contribuia la veniturile Primăriei orașului, cu cotă parte, la care interesele locale se suprapuneau cu interesele portului.

Bine sfătuit de colaborarea cu Mihai Șutzu, la acea vreme locuitor al orașului, locuind în castelul abia construit, Ion Bănescu a înțeles politica creditelor cu dobândă redusă, favorizată de guvernul conservator al României și a acceptat să îndatoreze Primăria cu împrumuturile necesare pentru dezvoltarea orașului.

Ion Bănescu, membru în Partidul Conservator, a întâlnit în persoana lui Anghel Saligny un simpatizant al Partidului Conservator, care a înțeles că are misiunea de a contribui la dezvoltarea orașului.

Se cunoaște foarte puțin, în istoriografia orașului Constanța, despre contribuția esențială a lui Anghel Saligny în legătură cu sistematizarea și cu consolidarea falezelor orașului.

Ca urmare, toate proiectele lucrărilor publice investite de Primăria Constanța, înainte și după primariatul lui Ion Bănescu, au fost întocmite sub coordonarea lui Anghel Saligny. De reținut, în acest caz,

este că Ion Bănescu a fost acela care a asigurat, prin credite publice ale Primăriei, finanțările respective, dar, toate construcțiile pe care le vom enunța mai departe au fost executate, înainte și după perioada Bănescu, de către Antrepriza Portului Constanța, aflată, între 1899–1911, sub conducerea Direcției Generale a P.C.A. din M.L.P., al cărui director General a fost Anghel Saligny.

Mai mult, următoarele construcții publice pentru orașul Constanța au fost executate, până în pragul celui de al Doilea Război Mondial, pe baza viziunilor sale de urmași ai lui Anghel Saligny de la Constanța.

În acea perioadă, Primăria orașului nu a avut nici o capacitate de proiectare sau de execuție.

Din colaborarea cu Anghel Saligny au rezultat următoarele construcții :

- Consolidarea falezei de la est a orașului, după marea prăbușire a str. Cărmidari, din 29–31 ianuarie 1897; executant: ing. Max Wegener;
- Construirea liniei ferate de centură a orașului, începând cu halta Ovidiu, de la Poarta 1 până la Plaja de la Vii, dincolo de Stația de Petrol a portului, inclusiv cu amenajarea haltelor Thetis, Tomis și Cantonul de la actuala Gară nouă, între 1899–1906; executant: ing. Petre Mocanu;
- Consolidarea falezei de vest a orașului de sub actualul Muzeu al Marinei, între 1904–1911; executant: ing. Laurent Erbiceanu;
- Construirea liniei ferate Constanța–Mamaia Băi, pe prima variantă de traseu de pe bd. Regina Maria, construită în anul 1905; executant: ing. Ioan Pâslă;
- Sistematizarea orașului în zona de la Cazinou, cu Bd. Elisabeta, str. Farului, str. Mircea în zona de la Biserica Greacă, între 1899–1905; executant: ing. Al. Cazimir;
- Extinderea cu dig avansat în mare, cu 50 m, a platformei piciorului falezei orașului, de la Poarta 1 a portului la Hotelul Carol, cu supralărgirea platformei pentru construirea Cazinoului Municipal, între 1904–1909; executant: ing. Gheorghe A. Balș, viitorul șef al Direcției Monumentelor Istorice, constructorul Digului de larg al portului, vizibil la Poarta 1;
- Construirea zidului de sprijin, la înălțimea de 5 m peste nivelul mării, a Promenadei de la Cazinou, între Poarta 1 și Hotel Carol, între 1906–1909; executant: ing. Ion Pâslă;
- Stabilirea punctului de inflexiune de la rădăcina digului Y de la Plaja Modern, care a fost construit de urmașii lui Saligny, începând cu anul 1930; executant, în antrepriză particulară, arh. Francisc Lescovar;

- Extinderea Plajei de la Modern și a Digului longitudinal de la plaja Trei Papuci; proiectant: ing. P. A. Zahariade; executant: ing. Henry Theodoru;
- Linia ferată de la Constanța la Mamaia, pe bd. Al. Lăpușneanu, în a doua variantă de traseu, pornind de la bd. 1 Decembrie 1918 spre gătitura dintre cele două lacuri, Siutghiol și Tăbăcărie, spre noua gară de călători din Mamaia; executant: ing. Paul Protopopescu;
- Hangarele Noi pentru hidroaviație de la Palazu Mare, care au o deschidere a grinzii metalice de 45 m, proiectate, în anul 1933, de ing. Anton Chiricuță și executate, în 1938, de ing. Virgil Cotovu.

Toate aceste construcții sunt reprezentative pentru imaginea orașului Constanța, până la al Doilea Război Mondial și poartă amprenta lăsată de marele ing. Anghel Saligny și după decesul său, din 1925.

Credem, cu prisosință, că statuia lui Saligny, de la Poarta 1, este plasată în cel mai important punct din oraș, deoarece, peste ani, ar trebui să reconsiderăm că orașul Constanța poartă, de acolo, amprenta marelui inginer, pentru a cărui dezvoltare acesta și-a adus cel mai important aport. Poate mai mult și mai substanțial decât precursorul său Ion Bănescu.

La începutul secolului al XX-lea, Primarul Constanței, Ion Bănescu, abia ales în funcție, a constatat degradarea *Plajei de la Viile Vechi*, ca urmare a construcției Stației de Petrol a portului, la baza falezei de la Poarta 4 și a mirosurilor neplăcute, degajate prin aerisirea nocturnă a rezervoarelor de petrol.

Ion Bănescu, interesat de dezvoltarea turismului balnear la Constanța și în dorința de a elibera centrul orașului de linia ferată de pe str. Ovidiu (Terminus), cu toate avatarurile sale (bariere C.F.R., halte, locomotive, vagoane etc.), a intuit că, la Mamaia, se poate amenaja o plajă în interes turistic și balnear.

A început tratativele cu Direcția Întreținere linii din CFR- Serviciul Linii Constanța și, primind sprijinul lui Anghel Saligny- la acea vreme, Director General în M.L.P. și directorul Șantierului de Construcții din Port-, a inițiat construirea liniei ferate spre viitoarea *Stațiune Mamaia Băi*, ca o investiție publică a Primăriei orașului. Se preconiza cea mai importantă construcție publică, executată din bugetul Primăriei.

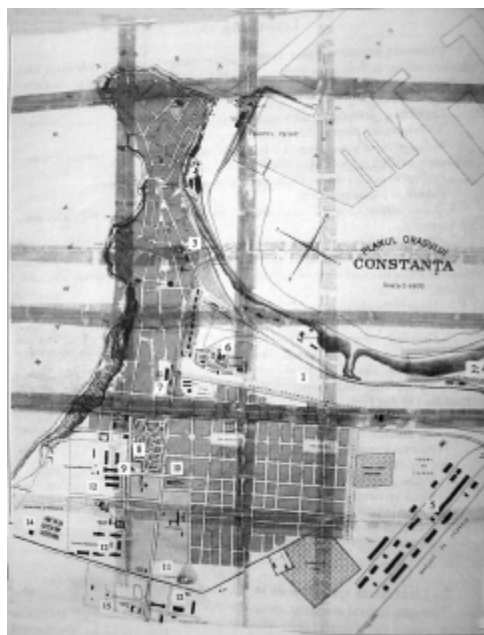

Fig. 1 - Planul orașului Constanța din anul 1905. Linia de cale ferată spre stațiunea Mamaia

Fig. 2 - Ștampila poștală filatelică omagială cu durată de o zi, ocazionată de evenimentul aniversat.

La Constanța, era momentul cel mai favorabil pentru construcția acestei linii, pe un traseu liber de orice alte impedimente, care delimita intravilanul de extravilanul ce se întindea spre satul Anadolchioi.

Serviciul Tehnic al Primăriei, în fruntea căruia se afla, de peste zece ani, ing. Vasile Simu, împreună cu Secretarul Primăriei, N. Mastero, întocmise noul plan de sistematizare a orașului, care mutaseră limita intravilanului până în str. Mercur la vest și *movila Avretuk Tepe* la nord, aflată în punctul de *La Cotitură*, la intersecția cu șoseaua Tulcei (viitoarea str. Carol).

Proiectul, a fost întocmit la Serviciul de Studii și Proiecte din Minister, șef de proiect fiind ing. Anghel Saligny.

I. Traseul noii linii ferate.

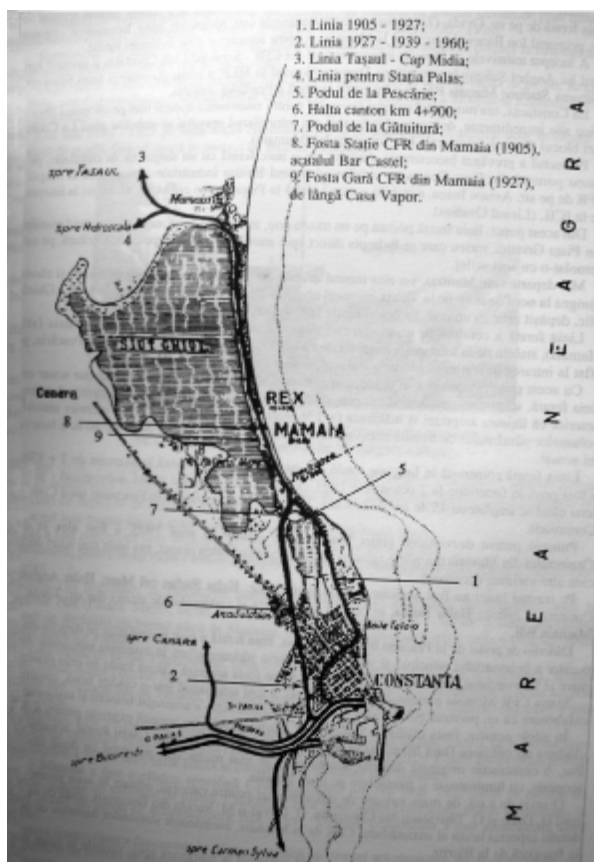

Fig. 3 - Traseele succesive, între 1905 – 1960, ale liniei ferate de la Constanța–Mamaia

Construcția a prevăzut încorsetarea orașului la limita intra-urbanului, cu o linie ferată cu un singur fir de circulație, pe un traseu pornind din Gara Constanța. Racordarea în triajul Stației CFR Constanța a pornit din antestația gării orașului, aflată la capătul viitorului bulevard I.G. Duca (Mercur).

Din acest motiv, toate plecările de trenuri de vacanță spre Mamaia Băi, s-au făcut, în următorii 55 de ani de funcționare a liniei, de la linia IV a Stației Constanța, cea din spre nord, ocupată în aceste zile de Parcul Arheologic.

De la intersecția cu str. Mercur, linia ferată pornea pe noul traseu, ocolind cimitirul musulman din Piața Griviței și cimitirul creștin

alăturat, traseu care se îndrepta direct spre movila *Avretîik Tepe* de la Cotitură, care urma să fie demolată, cu acel prilej.

Halta Callatis.

La intersecția str. Mercur cu str. Mangaliei (viitoarea str. Ștefan cel Mare), proiectul a prevăzut instalarea primei opriri în Halta Callatis. Aceasta a fost construită, după cum ne arată o imagine din epocă, pe trotuarul din colțul actualului magazin alimentar de la Antoniadis.

Fig.4 - Halta Callatis de pe linia ferată Constanța – Mamaia Băi.

Legenda vederii:

C.p.i. circulantă de la Constanța, în anul 1908.

Arcul de triumf din imagine este un trucaj al editorului vederii, fără nici o semnificație cu festivitățile petrecute în perioadă, din următoarele motive:

- Între anii 1896 și 1909, nu s-a petrecut la Constanța nici o vizită Regală, care să justifice arcul de triumf, pe al cărui frontispiciu să se scrie „Trăiască Regele”;
- Printre nenumăratele drapele care împodobesc arcul, cercetate pe imaginea color mărită a fotografiei, nu se află nici un steag românesc;
- După caracterul și stilul construcției, se poate observa, lejer, că modelul arcului de triumf poate să fie de proveniență germană;

Ce este adevărat în ilustrație:

- În stânga vederii se află ghereta din lemn, fără zid, a Haltei Callatis;

- Clădirea albă, cu un etaj, din spatele arcului, face parte din ansamblul actual al str. Ștefan cel Mare, din spatele unui cunoscut magazin de fierărie și alte piese metalice;
- Clădirea albă se găsește, și în zilele noastre, pe această stradă, care, la parter, a avut și are mai multe destinații, în ultima locație- un magazin de încălțăminte;
- Clădirea albă păstrează aceleași detalii la etaj, cu cele două ferestre din mijloc mai apropiate și cu coșul de fum la aceleași dimensiuni;
- Clădirea mai închisă la culoare din față a fost demolată.

Halta Aegyssus.

În punctul de La Cotitură a fost prevăzută a doua oprire a trenului, unde s-a construit Halta Aegyssus (denumirea antică a orașului Tulcea), la limita intravilanului, pentru călătorii și turiștii care locuiau în partea de nord a orașului.

Fig. 5 - Trenul de vacanță spre Mamaia Băi în Halta Aegyssus.

Localizarea vederii

Trenul traversează, la limita nordică a orașului, o mare intersecție fără barieră. În plan secund, se observă traseul curbat al liniei, pe direcția pe care va avea, peste ani, viitorul Bulevard Regina Maria. În stânga vederii și în plan secund, se văd primele clădiri din Cartierul Românesc, preconizat de Ion Bănescu, acolo unde Primăria începuse să vândă parcele de loturi, la un preț modic, 1-2 lei/ mp, pentru noii

coloniști ai orașului. Halta Aegyssus apare prin cele două acoperișuri apropiate și denivelate, care au fost construite din lemn fără zidărie, acoperișul fiind din plăci prefabricate din ardezie (andezid). Localizarea vederii o facem și prin ultima clădire ce apare în dreapta, care a fost și este, în zilele noastre, Vila Ruxandra. Imaginea este luată de pe vârful mobilei Avretuk Tepe, care nu fusese demolată în anul 1905.

Mai departe, spre Mamaia, s-a ales traseul cel mai favorabil de pe fostul drum de trăsuri și căruțe, ce mergea, pe la nord de oraș, spre *Tataia*, singurul obstacol pe traseu fiind deversarea în mare a Ghiolului Mic, depășit ușor cu un pod din beton armat, la *Pescărie*.

Linia ferată a conturat, în acele vremuri, viitorul traseu al bulevardului Regina Maria (fost Lenin, azi bd. Mamaia), stabilit de la intersecția liniei ferate cu bd. I.G. Duca și până la podul de la *Pescărie*, punct aflat la intrarea în Stațiunea Mamaia Băi.

Ulterior, Primăria a avut ideea și inițiativa de a delimita, cu borduri, într-un scuar central, linia ferată, scuar care desparte și azi cele două sensuri ale bd. Mamaia.

Prilejul a fost oferit de înălțimea +196 feet (+60 m) și lățimea amprizei mobilei Avretuk Tepe, de peste 100 m de la nivelul platformei drumurilor din zonă, inclusiv de masivitatea volumelor pământului ce trebuiau excavate din movilă și transportate pe banii Primăriei. În prezent, o cotă medie a platformelor din apropiere se află la cota + 56 m peste nivelul mării.

În continuare, terenul fiind liber de alte obstacole, s-a putut impune planului stradal, o lățime de peste 40 m a bulevardului actual.

Linia ferată pe noul traseu

Linia ferată construită de la Constanța până la Mamaia a avut o lungime de 7+850 km.

Linia ferată a fost cuprinsă în mersul de tren C.F.R. al anului 1906, cu următoarele opriri: Halta Callatis , km 1+000; Halta Aegyssus , km 2+000; Halta Tataia , km 3+000; Gara Mamaia, km 7+850.

Linia a fost pusă în funcțiune la 2-3 octombrie 1905, o zi aniversară pentru Calea Ferată dobrogeană, deoarece, la 4 octombrie 1905, se împlineau 45 de ani de când se pusese în funcțiune linia ferată Constanța-Cernavodă.

Gara Mamaia.

Punctul pentru dezvoltarea plajei Mamaia Băi, stabilit în anul 1905, a fost ales în dreptul *Cazinoului din Mamaia*, din zilele noastre. Traseul care străbătea orașul Constanța era mult mai scurt decât oricare alte variante ocolitoare.

Dincolo de podul din beton armat de la Pescărie, de la intrarea în Mamaia, linia ferată a avut traseul din zilele noastre, aflat pe direcția bulevardului principal al stațiunii, trecând printr-o zonă aridă, fără nici un fel de protecție naturală sau arboricolă.

Plantațiile de arbori de diferite esențe, destinate protejării noii stațiuni balneare, care împodobesc în zilele noastre centrul stațiunii, au început să fie aclimatizați și plantați după anul 1905. Printr-o contribuție esențială a Serviciului Silvic al Județului, s-a amenajat o pădure cu arbori monumentali, care, din păcate, în zilele noastre, au început să fie tăiați, fără ca, în locul lor și în compensație, în interesul protecției mediului, să se mai aclimatizeze alții.

Gara CFR Mamaia, amplasată la km 7 + 850, a fost amenajată într-o clădire nouă, construită în colaborare cu un partener privat, care, în frumoasa construcție cu fațada la mare, a amenajat braserii și restaurante. A fost, vreme de mai mulți ani, o colaborare importantă în interesul ambelor părți. Gara a avut un sediu adecvat, bine dimensionat, iar patronul de restaurant (din București) a avut facilități oferite de contractul cu Regionala C.F.R.

O clădire monumentală la fațadă, cum a fost aceea a braseriei construite, a oferit, vreme de peste 20 de ani, o bună colaborare dintre C.F.R. și partenerul privat.

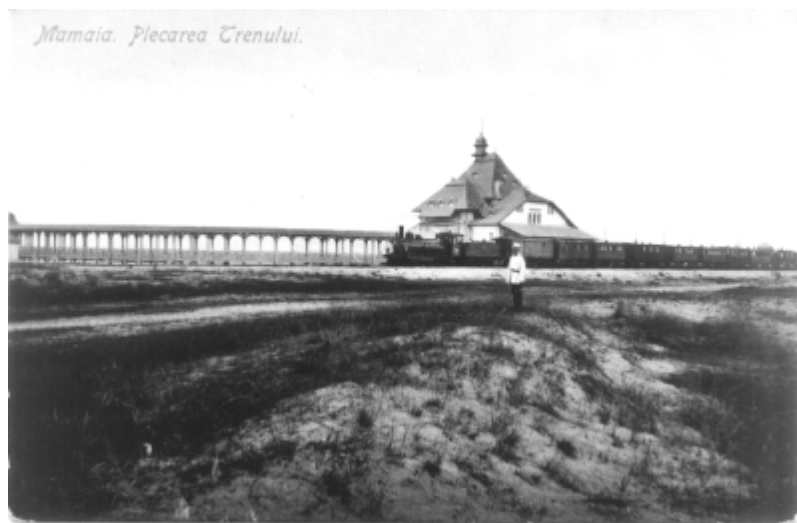

Fig. 6 - Sosirea trenului de vacanță la Mamaia

Fig. 7 - Vederea de la plaje a braseriei și a Stației C.F.R. Mamaia

Fig. 8 - Sosirea pasagerilor la Stația C.F.R. Mamaia

În zilele noastre, fosta clădire a Stației CFR Mamaia (folosim această expresie pentru a deosebi clădirea de viitoarea Gară Mamaia) se regăsește între zidurile fostului Castel Regal, actualul *Castel Bar*, o construcție originală datorită acoperișului în mai multe ape, proiectat cu două rânduri de acoperiș, cu luminatoare și parasolare pe toate laturile.

Se pare că, între cele două războaie, clădirea a fost cumpărată de Casa Regală a României, care, prin reconstrucție, a coborât nivelul etajelor, păstrând aseteriala acoperișului în mai multe ape. Clădirea, refăcută peste ani, adăpostește una dintre cele mai originale construcții din Mamaia.

O serie de c.p.i. de mare valoare de circulație azi printre cartofili, editate, în acea vreme, de G. Dabo și G. Tănăsescu din Constanța, O. David și M. Saraga din București, arată, cu suficiente detalii, aspectul luxos al ansamblului CFR de la Mamaia, asemănător stațiunilor balneare de pe coasta franceză de la Biaritz.

Promenada acoperită și chioșcul cu cupolă, construit la marginea apei, vizibile în toate vederile epocii, au fost, ulterior, demolate.

În zilele noastre, clădirea inițială a fost refăcută, dar aspectul exterior a rămas același.

Trenurile de vacanță pentru Stațiunea Mamaia Băi au circulat, în mersul trenurilor, prin haltele enumerate mai sus, programate în timpul sezonului estival între anii 1906-1914.

Evenimentele politice premergătoare ale anilor Primului Război Mondial au condus la suspendarea circulației estivale, după opt ani de exploatare.

II. Linia ferată spre clădirea gării C.F.R. Mamaia Băi a fost mutată pe alt traseu.

După Primul Război Mondial, orașul Constanța începuse să se extindă dincolo de linia ferată de pe bd. Regina Maria, astfel că circulația cu locomotive și vagoane și cu bariere prin oraș a început să împiedice noua sistematizare.

Între anii 1914-1927, pe linia astfel construită, trenurile au circulat ocazional, doar în regim de trenuri de marfă, fără să apară în mersul de tren de persoane.

În anul 1928, Primăria a luat măsura de desființare a liniei de pe bd. Regina Maria și de mutare a acesteia pe un alt traseu spre Mamaia, pe bd. Al. Lăpușneanu, atunci nedenumit, odată cu apariția unor noi beneficiari de depozite de mărfuri din zona Oborului și de la Depozitul de Armăsari.

Pe acest nou traseu, linia a avut o lungime mai mare cu aproape 3 km.

Linia a fost construită spre Mamaia, de data aceasta, cu mai multe scopuri: permanent, pentru deservirea *Flotilei de Hidroavioane* de la *Palazu Mare* și, în sezonul estival, pentru turiști.

Pe marginea lacului Siutghiol, în punctul de la Palazu Mare, s-au construit *Hangarele Noi*, locul în care se afla concentrată flotila de hidroavioane românești. Personalul flotei nu avea un alt mijloc de transport din oraș spre sediul flotei în afara unor trăsură sau birje cu cai, care puteau ajunge foarte greu și cu multe întârzieri la obiectiv, pe uscat.

Ofițerii, majoritatea piloți de avioane (70 persoane) și subofițerii flotei (100) nu aveau alt mijloc de transport până la Hangarele Noi. S-a perfectat un protocol dintre C.F.R.-M.A.N., cu acest procedeu. Militarii, se deplasau iarna-vara cu trenul până la Mamaia, de unde, cu șalupele flotei, erau traversați peste Ghiolul Mare tur-retur.

Pe noul traseu al liniei ferate de pe bd. Lăpușneanu, linia a fost construită în anul 1928, prin punctul de la Gâtuitură, spațiul cel mai îngust dintre *Ghiolul Mic* (Lacul Tăbăcărie) și *Ghiolul Mare* (Lacul Siutghiol), peste un pod din beton din viitorul Sat de Vacanță.

Față de fostul traseu al liniei ferate prin oraș care a fost abandonat, noul traseu a fost construit pe bd. Al. Lăpușneanu (atunci, încă nedenumit) și racordat la km 5+900 de pe fosta linie, dincolo de podul de la Pescărie, devenit, prin mărirea lungimilor km 7+850, la Gâtuitură.

În Mamaia, linia veche a fost ripată de pe fostul traseu, care a devenit bulevardul principal, pe altă cale, ce a urmărit conturul Lacului Siutghiol până la viitoarea construcție a Gării Mamaia, de la km 9+200.

Bulevardul principal al stațiunii a rămas între linia ferată de la vest și plaja stațiunii, la est mărginită, îndeaproape, de hotelurile și de alte construcții balneare.

Clădirea Gării C.F.R. Mamaia.

Linia ferată spre Mamaia Băi, a rămas pe toată durata ei de exploatare, prin interiorul orașului Constanța, între anii 1905–1960, o linie simplă, cu un singur fir de circulație, pe traseu, având, din loc în loc, bretele cu ramificații, unde cele 12 perechi de trenuri pentru persoane, care circulau numai pe timpul zilei în sezonul estival, puteau să se încrucișeze.

Plecarea și sosirea acestor garnituri s-a făcut, tot timpul, de pe linia IV a gării orașului, care s-a aflat în perimetrul de astăzi al Parcului Arheologic și al Clădirii Consiliului Județean (Casa Albă).

Începând cu anul 1960, o nouă sistematizare a liniilor ferate în interiorul orașului Constanța a condus la mutarea Stației C.F.R.

Constanța pe amplasamentul ei din zilele noastre, de la Gara Nouă, astfel încât linia ferată spre Mamaia, de pe bd. Al. Lăpușneanu, nu a mai putut să rămână în exploatare.

La capătul ei de la Mamaia, aflat în centrul stațiunii în zona Cazinoului, în imediata apropiere a Casei Vapor, fusese construită, între anii 1934–1936, Gara Mamaia. În lungul liniei, la clădirea Gării C.F.R. au existat două linii, care au cuprins, între ele, peronul stației. Ulterior, linia a fost prelungită spre Hotel Rex și, mai departe, spre ramificațiile din zona portului Midia, de unde liniile ferate au intrat în trasee cu linii ferate duble, spre stația C.F.R. Palas.

Clădirea Gării Mamaia a fost o clădire specifică C.F.R., construită din zidărie de cărămidă placată cu moloane de piatră. Aceasta a avut două spații principale, oficiu și mișcare, la exterior spre Constanța, un peron pe stâlpi acoperit cu țiglă, fără pereți. În zilele noastre, construcția a fost abandonată altor folosințe.

Cu aceste noi lungimi, linia ferată pentru Mamaia Băi apare, în mersul de tren din 4 mai 1939, cu următoarele distanțe cumulate: Constanța, km 0+000; Constanța, Piața Ștefan cel Mare, km 2+000; Constanța, str. Carol, km 4+900; Mamaia, km 10+100, cu prelungirea din 1939, până la Hotel Rex, unde avea doar oprire.

Oprirea din str. Carol, km 4+900, a trenurilor din mersul de tren se referă la halta canton, dotată cu barieră manuală, aflată la intersecția str. Carol cu linia ferată de pe bd. Al. Lăpușneanu, în centrul cartierului Anadolchioi, acolo unde, în zilele noastre, se află cinematograful Dacia.

În anul 1934, s-a construit, la Mamaia, clădirea *Cazinoului Balnear*, cu toate dotările sale- braserii, restaurante, baruri, cabine de plaje, terase, esplanade-. Atunci, și Direcție C.F.R. a început construcția Gării Mamaia.

Tot în acea perioadă, s-a construit în mare *Estacada și Topoganul cu ciuperca sa*, pentru cei care făceau băi de mare.

Toate construcțiile au purtat inscripția : „*Acest Cazinou a fost clădit în anul de grație 1934, Prefect al Județului fiind dl. Vasile Bellu, primar al orașului dl. Horia Grigorescu, ministru al industriei dl. Vasile Sassu, director al portului Vigil Cotovu*”.

Toate construcțiile de la *Cazinoul Balnear și Hotelul Rex* au fost executate de antrepriza ing. Aurel Ioanovici din București. Gara Mamaia și Hotelul Rex fiind o investiție a C.F.R..

Mai târziu, în anul 1939, linia ferată a fost prelungită la Poligonul de tragere al Marinei, pentru ca, în final, să ajungă până la viitoarea *Bază Navală de la Tașaul*, programată a se construi la Capul Midia.

În anul 1949, cu ocazia începerii construcțiilor la Canalul Dunăre-Marea Neagră în prima variantă, linia ferată a fost racordată dincolo

de lacul Siutghiol la Năvodari, de data aceasta, trenurile putând ajunge la Mamaia Băi și pe altă cale, ocolitor, prin Gara Palas spre Capul Midia.

Traseul turistic cu pasageri al liniei ferate din Mamaia a fost desființat în anul 1960.

Traseul liniei ferate din Mamaia, cu sensul de mers pe la Năvodari, a rămas pe amplasament până în anul 1964, ca linie industrială pentru aprovizionarea cu materiale de construcții necesare în zona Hotel Parc.

Fig. 9 - Cazinoul din Mamaia și fostul Topogan din lemn

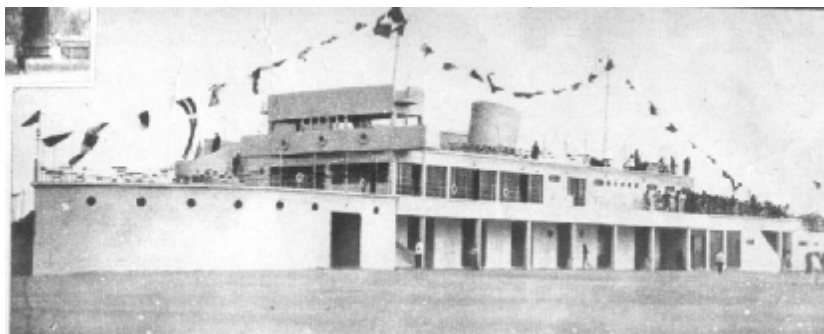

Fig. 10 - Casa Vapor de la Mamaia

Au existat momente importante în scurta istorie a orașului Constanța după unirea Dobrogei cu România, din anul 1878, un oraș oriental multietnic, cu obiceiuri și interese concurente, în care elementul românesc abia se afirma printre alte obiceiuri păstrate din vremea stăpânirii turcești.

Afirmarea elementului românesc la Constanța s-a făcut cu mare întârziere, fiind legiferat abia după anul 1908, după promulgarea Legii Dobrogei din anul 1882, făcută, cu sinceritate, de Remus Oprescu și generată de o lipsă de încredere a Parlamentului României asupra loialității etniilor preponderent eterogene aflate în Dobrogea.

Din aceste motive, nici în zilele noastre nu se poate preciza ziua în care Dobrogea a devenit românească în anul 1878, atunci când, în mod normal, ar trebui ca la Radio România, să se cânte cel puțin Hora Unirii.

A 100 YEARS ANNIVERSARY. ANGHEL SALIGNY'S CONTRIBUTION TO CONSTANȚA CITY SYSTEMATIZATION

Abstract

The present paper proposes to show engineer Anghel Saligny's contribution, at that time general director in Public Works Ministry and director of Constanța harbour building site, to Constanța city systematization, a contribution requested by Ion Bănescu, at that time mayor of Constanța.

The paper emphasizes the main cooperation projects of Constanța Municipality with Anghel Saligny, among which we mention: consolidation of the town East side cliff, building of the town surrounding railroad, building the railroad Constanța - Mamaia Spa, town systematization in the Casino area, the Modern Beach and Trei Papuci Beach longitudinal dam extension and others. These structures are representative for Constanța town image until the Second World War.

CONTRIBUȚIA FRAȚILOR COTOVU LA DEZVOLTAREA INFRASTRUCTURII PORTURILOR MARITIME ROMÂNEȘTI

Familia Cotovu, de notorietate în spațiul dobrogean, îi are ca reprezentanți de marcă pe latinistul Ioan Cotovu (1835-1987), pe cei doi fii ai săi, arheologul Vasile Cotovu și etnograful Brutus Cotovu, ultimul având o fiică și doi fii, reputații ingineri Virgil și Ovidiu Cotovu¹.

Fiul Ecaterinei și al lui Brutus Cotovu, Virgil Cotovu s-a născut la 27 mai 1891, la Tulcea.

În ceea ce privește cariera militară a acestuia, în anul 1911, a fost șters din efectivele Regimentului 5 Pionieri, întrucât, devenind elev al Școlii Naționale de Poduri și Șosele București, s-a considerat că a satisfăcut obligațiile legii de recrutare. După absolvirea Școlii, la 1 iulie 1915, în baza Înaltului Decret Regal nr. 1765/1915, a fost avansat la gradul de sublocotenent în rezervă, fiind înscris în efectivele Regimentului 21 Artilerie. A fost mobilizat între 15 august 1915-1 aprilie 1918 și avansat, ulterior, la gradul de locotenent (la 1 aprilie 1917, conform Ordinului Marelui Cartier General nr. 18533), respectiv căpitan în rezervă (la 1 aprilie 1921).

A activat ca inginer clasa a II-a la Direcția Generală de Poduri și Șosele (1 iulie 1915), a fost detașat la lucrări strategice Buzău (până la 18 mai 1916), însărcinat cu girarea Serviciului de Poduri și Șosele Delta Sulinei (15 noiembrie 1918), șef de serviciu Poduri și Șosele pe județul Tulcea (14 decembrie 1918), înaintat inginer ordinar clasa a II-a (1 martie 1919), trecut inginer asistent la Serviciul Porturilor Maritime din cadrul Direcției Generale P.C.A. (octombrie 1919), avansat șef de Secție (martie 1920), încadrat șef de Secție clasa a II-a (18 martie 1921), înaintat inginer ordinar clasa I (10 mai 1922), înaintat subșef de serviciu clasa a II-a (17 iunie 1922), inginer șef clasa a II-a (17 decembrie 1925), șef de serviciu (17 decembrie 1928), inginer șef clasa I (17 decembrie 1929), subdirector (17 decembrie 1929) și director (martie 1931).

¹ *Dicționar de personalități dobrogene*, vol. I *Matematică, fizică, chimie, biologie, botanică, zoologie, medicină, tehnică, etnografie, științe economice, lingvistică, istorie, geografie, geologie, meteorologie*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2004, p. 87

A fost distins cu Medalia „Avântul țării” (1913), Ordinul „Steaua României” cu spade în grad de cavaler și panglică de „Virtutea Militară” (Brevet nr. 3636/1919), „Coroana României” în grad de ofițer (Î.D.R. nr. 5579/1922), Medalia „Victoria marelui război pentru civilizație 1916-1921” (Brevet nr. 210), Ordinul „Steaua României” în grad de ofițer (Î.D.R. nr. 1322/1926), „Răsplata muncii pentru învățământ” clasa a II-a (Brevet nr. 360/1926), Ordinul „Coroana României” în grad de comandor (Î.D.R. nr. 1864), Ordinul „Coroana Italiei” în grad de ofițer (25 aprilie 1932, Brevet nr. 325, autorizat de ministerul Afacerilor Străine român cu brevetul nr. 21229 din 22 aprilie 1932), Ordinul „Meritul cultural”, Medalia clasa a II-a pentru școală.

O imagine completă asupra întregii sale cariere profesionale o regăsim în „Memoriul asupra activității în serviciul Statului 1915-1934”², datat 1 octombrie 1934, pe care în redăm integral:

„Absolvind cu diplomă Școala de Poduri și Șosele din București, am fost numit la 1 iulie 1915 asistent la Serviciul de Studii și Construcții, din M.L.P. (Ministerul Lucrărilor Publice-n.n.), fiind imediat detașat la lucrările strategice din județul Buzău. Aici am lucrat la studii, trasare și executare de șosele în regiunea Monteoru și Nehoiași.

În vara anului 1916 am lucrat la un nivelment de circa 20 km pe albia Ialomiței, în regiunea Urziceni, în vederea unor lucrări de protecție contra inundațiilor în acea regiune.

În timpul războiului, la Regimentul 21 Artilerie, în afară de însărcinările armiei, am fost utilizat în calitate de inginer la recunoașteri și amenajări de drumuri, construcții de podete și adăposturi.

În special am executat un pod peste Sușița pe piloți și observatoare și adăposturi puternice în fața Muncelului în toamna anului 1917.

Pentru modul cum mi-am îndeplinit însărcinările militare am fost decorat cu „Steaua României” cu spade în gradul de cavaler cu panglică de Virtutea Militară.

Demobilizat la 15 martie 1918, am fost detașat la Serviciul de Poduri și Șosele al județului Iași, unde am fost însărcinat cu executarea de proiecte, cu câteva inspecții prin județ, cu recepționarea lucrărilor de trecere peste Prut, executate de armatele rusești în județul Iași.

În același an toamna, am lucrat pe teren în Basarabia, la studiul șoselei Iași-Chișinău, în regiunea Călărași-Chișinău.

La 15 noiembrie 1918 am fost numit girant al Serviciului de Poduri și Șosele al Deltei, pentru a trece imediat la conducerea Serviciului de Poduri și Șosele al județului Tulcea.

Aici am lucrat la reorganizarea Serviciului și am început imediat lucrări

² Muzeul Marinei Române, Fond Documentar, Registrul Control Md. G al ofițerilor de rezervă. S.S.M. Detașamentul Trupeii 1897-1945, p. 92

din fondurile pentru lucrări strategice. În câteva luni cât am stat la acest serviciu s-au refăcut șoselele Tulcea-Hagighiol-Babadag; Tulcea-Cataloi-Babadag, Tulcea-Malcoci.

S-au refăcut parte din cantoane, clădirea Serviciului din Tulcea etc. S-au executat în mare cantitate lucrări de prestație.

S-au început lucrări de refacere de școli în sate etc.

De la 1 noiembrie 1919 am trecut la Serviciul Porturilor Maritime, unde am funcționat până astăzi (1 octombrie 1934-n.n.).

Aici, în calitate de șef al Biroului Tehnic, am executat lucrări în birou: calcule, proiecte, dar în același timp am condus lucrări pe teren.

Iată câteva din studiile și lucrările mai importante ce am executat sau condus:

- Determinarea încărcărilor admisibile ale platformelor în spatele cheurilor, ținând seama de natura neomogenă a împlinirilor, anrocamente și argilă, sub sau deasupra nivelului apei (1919);
- Un proiect pentru supraînălțarea zidului de gardă a digului dinspre larg-1930;
- Studii cu privire la salvarea drăgii „ROMÂNIA” (1920-1921);
- Proiectarea și conducerea lucrărilor de fundații pe piloți a clădirii Serviciului Sanitar al Portului (1921-1922);
- Conducerea lucrărilor de consolidare a malurilor (1922-1927);
- Proiectarea și executarea fundațiilor și supravegherea montării a 5 hangare de tablă ondulată (1922);
- Fundații pentru 4 hangare pentru produse petrolifere (1922-1926);
- Executarea mai multor magazii de lemn (1922);
- Executarea de platforme câștigate în mare la Stația de Petrol, executarea de fundații și căsuțe de vase și controlarea lucrărilor metalice de rezervoare și pasarele (1923-1927-1929);
- Reconstrucția sau executarea din nou a multor linii ferate în port și a liniei Port-Medeea (1922);
- Proiectarea și executarea unor stâlpi de beton armat de 14 metri lungime, pentru iluminatul portului (1924);
- Înlocuirea paleelor de lemn a unui pod metalic de cale ferată de 15 metri deschidere cu plăci de beton armat (1926);
- Executarea platformei în port-à-faux în beton armat, ce susține Pavilionul Regal (1928-1929);
- Diferite studii statistice cu privire la port.

Dată fiind lipsa de utilaj propriu pentru tranzitul prin portul Constanța a mărfurilor generale, în anul 1925 am executat din proprie inițiativă un studiu pentru înființarea acestui utilaj cu anteproiect de tipuri de magazii de beton armat, cu instalații mecanice etc.

În vederea acestei lucrări, am fost delegat a vizita porturile Anvers, Le Havre, Marsilia, Genova, Triest, în iarna 1926-1927, înaintând Direcțiunii

Generale o descriere a acestor porturi, din multe puncte de vedere.

În anii 1926-1927-1928-1929 am executat proiectele și am condus lucrările în regie directă pentru aceste lucrări și anume:

- Magazia de beton armat de la dana 16-17 de 40 x 100 metri;
- Magazia de beton armat cu subsol, parter și etaj de 160 x 22 metri la danele 6-7;
- O magazie la dana 4 cu boltă de beton armat de 20,50 metri deschidere cu coardă, pentru care s-a executat fundația;
- Hangar metalic de 40 x 41 metri la dana 17;
- Utilajul mecanic: ascensoare, 7 macarale portal de tipurile cele mai noi, pavarea cheurilor etc.

Valoarea acestor lucrări este de 64 000 000 lei.

Relativ la aceste lucrări, am publicat și articole în «Buletinul Societății Politehnice» (1929 și 1939).

În anul 1928, am fost numit membru în Comisia trimisă de guvern pentru studierea standardizării cerealelor în Canada și Statele Unite, fiind desemnat secretar al acestei comisii.

Am contribuit astfel la elaborarea materialului vast ce s-a depus în această chestiune la Ministerul de Domenii.

În special, m-am ocupat cu magaziiile cu silozuri și instalații pentru manipulația și tratarea cerealelor, publicând cu privire la acestea un studiu împreună cu dl. ing. inspector general P. Demetriad, în «Buletinul Societății Politehnice» (august 1931).

Tot în urma acestei călătorii, am înaintat Direcțiunii Generale un studiu asupra porturilor Vancouver și Montreal, precum și asupra aplicării radiotelegrafiei în Canada, apărut și în «Buletinul Societății Politehnice» – octombrie 1930.

La finele anului 1929, fiind delegat a studia condițiile de navigație la Bugaz (Gura Limanului Nistrului), am înaintat un studiu și propuneri pentru amenajarea unui port, în diferite ipoteze, unele imediate și restrânse, altele definitive și vaste.

Soluția instalațiilor restrânse s-a și pus în aplicare.

În anul 1929, am alcătuit un studiu și un proiect pentru supraînălțarea estacadei silozurilor, în vederea dublării numărului de benzi în aceasta.

În diversele proiecte am rezolvat multe probleme de sisteme statice nedeterminate (Am publicat o notă și în «Buletinul Societății Politehnice»).

În anul 1929 am studiat chestiunea înființării unei instalații de uscat cereale la silozurile din Constanța, aceasta și ca urmare a celor văzute în America. Pe baza acestora s-a și ținut o licitație pentru instalații în anexele de la mare ale silozurilor.

În anul 1930, hotărându-se a se executa o mare instalație de uscat porumbul, am contribuit în cea mai largă măsură la proiectarea, la executarea și la supravegherea lucrărilor care au fost început în acest an și terminate în

anul următor.

În vederea acestor lucrări, am făcut experiențe la o instalație din Panciova (Iugoslavia).

Construcția cu scheletul de fier are 13 etaje. Valoarea totală a lucrărilor 52 000 000 lei.

Lucrarea a fost executată în termen foarte scurt și a cerut un important efort.

Memoriile justificative, cu calcule, ale proiectului cuprind 175 pagini.

Alte lucrări mai importante cu care m-am ocupat direct în acest an au fost: refaceri și completări la magazia a III-a cu silozuri, construcția triajului acestei magazii, pavaje de piatră cubică.

În anul 1930 am fost însărcinat câteva luni și cu funcția de ajutor al comisarului guvernului pentru exportul cerealelor.

În această calitate, am avut de studiat multe chestiuni și de preconizat multe măsuri în urma cercetărilor la fața locului, cu privire la organizarea transporturilor la C.F.R., în porturi, la poștă, vamă etc. În special, m-am ocupat de taxele și tarifele ce grevau cerealele, de condițiile muncii în porturi în legătură cu transportul cerealelor, de unele lucrări necesar a se executa în legătură cu aceste transporturi.

La 15 decembrie 1930 am fost însărcinat cu girarea conducerii Serviciului Porturilor Maritime și la 1 mai 1931 definitivat în această funcțiune.

În acest an s-au început pregătirile active pentru construcția noului mol și bazin de petrol.

În vederea achiziționării puzzlei am fost pentru informații la Pireu și Insula Santorin, luând contact și cu specialiștii profesori la Școala Politehnică din Atena.

În anul 1932-1934, lucrarea a continuat în limita fondurilor disponibile, până la finele anului 1934 completându-se utilajul, organizându-se șantierul de betonaj și executându-se 580 metri cheu la 10 metri adâncime de apă.

Valoarea lucrărilor pentru mol executate până acum trec peste 80000000 lei, în care intră și costul completării utilajului.

În 1931 am înaintat Direcțiunii Generale un memoriu cu privire la nevoia completării și măririi portului Constanța.

În anul 1931 și 1932 s-a executat dragarea accesului în port prin antrepriză 400 000 m³ dragaje.

În anii 1931-1934, Gara Maritimă (23 000 000 lei).

În 1931-1932 construcția a două pavilioane pentru piloți, un atelier de cazangerie.

Lucrări în Portul Mangalia pentru oprirea înnisipărilor bazinului.

În 1931 și 1933 lucrări de consolidare a malurilor în valoare de 6000 000 lei.

În 1934 lucrări de consolidarea malurilor la Eforie în valoare de 2500000

lei, studii pentru consolidarea malului la Nord Vest-ul orașului, cerute de Marina Militară și lucrări de consolidarea malurilor la Balcic.

Tot în acest an, un dig în partea de Nord a orașului în contul municipiului Constanța etc.

Diverse proiecte pentru porturi pescărești sau de refugiu la Constanța, Eforie, Balcic etc.

Se înțelege că lucrările și proiectele acestea au fost făcute sub conducerea noastră, însă cu concursul inginerilor acestei Direcțiuni și după directivele Direcțiunii Generale.

În legătură cu exploatarea și organizarea, iată câteva chestiuni mai importante rezolvate.

- Dat fiind haosul ce domina în evaluarea muncii hamalilor în port deoarece vechile contracte de muncă căzuseră în desuetudine, am proiectat încheierea unui nou contract de muncă și cu toată opoziția vâtașilor de muncă și a agenților de vapoare, s-a ajuns la normalizare prin încheierea unui contract de muncă rațional (1931);

- S-a alcătuit un regulament al magaziilor și platformelor, exploatarea acestora preluându-se direct de către Serviciu, operație perfect reușită de la început;

- S-a organizat un laborator pentru încercări chimice (1932-1933);

- S-a alcătuit un regulament pentru măsuri de siguranță în bazinul de petrol (1932);

- Am contribuit la redactarea unui nou regulament pentru exploatarea bazinului de petrol;

- S-au făcut studii numeroase cu privire la tarife, adunându-se date din porturile străine și făcându-se comparații cu acestea;

- Un regulament pentru vasele poștale (1932), un nou regulament pentru silozuri, propuneri pentru modificarea taxelor de port (1934) etc;

- S-au introdus studii anuale de rentabilitate a instalațiilor portului, expuse în tablouri sinoptice, din care rezultă rentabilitatea fiecărei operațiuni și instalațiuni în parte;

S-au alcătuit dări de seamă tot mai complete și cu date statistice tot mai complexe, asupra activității anuale a portului.

Fără a ne face un merit personal din acesta, arătăm că Portul Constanța s-a găsit în ultimii ani în plină prosperitate, traficul fiind în excepțională creștere și urmând a atinge în anul curent 6 000 000 tone, încasările pentru port în 1933 fiind de 275 000 000 lei și cheltuielile de exploatare și întreținere 75 000 000 lei.

Ca ocupație secundară, exercit încă de la 1919 pe aceea de profesor la Școala Navală din localitate, predând calculul infinitezimal, mecanică teoretică, rezistența materialelor și hidraulică”³.

³ Direcția Județeană a Arhivelor Statului Constanța, fond Direcția Navigației

Virgil Cotovu s-a căsătorit la 13 noiembrie 1921, la Constanța, cu scriitoarea Sandra Cotovu.

Cunoștea limbile franceză și germană și a publicat *Le port de Constantza*, București, 1936, *Date hidrografice pentru țărmul românesc al Mării Negre*, București, 1945, precum și numeroase articole de specialitate în presa vremii: *Vederi asupra portului Constanța*, în „Analele Dobrogei” nr. 1/1923, *Portul Constanța după 50 de ani de stăpânire românească*, în „Analele Dobrogei”, nr. 9/1928 ⁴ ș.a.

Virgil Cotovu a avut un frate, Ovidiu Cotovu, care a absolvit Școala Politehnică București, fiind luat în evidența Regimentului 2 Căi Ferate, cu gradul de sublocotenent în rezervă⁵.

Ministerul Aerului și al Marinei

Numele: Cotovu B.

Prenumele: Ovidiu

Gradul: Ing. ordinar clasa I

Funcția: subșef de serviciu clasa a II-a

Corpul Tehnic

Cadrul ordinar

*Foaie calificativă anuală
de la 1 ianuarie până la 31 decembrie 1937*

<i>Notarea șefului ierarhic imediat</i>	<i>Notarea șefilor ierarhici superiori</i>
<i>Conduce Divizia de întreținere a portului Constanța: șosele, platforme, linii ferate, construcții, dragaje de întreținere a adâncimilor, vasele de serviciu, apoi instalațiile de semnalizare de pe coastă: faruri, geamanduri, radiofaruri, în fine întreținerea celorlalte porturi de pe coastă, lucrări noi la apă și ridicări hidrografice. Însărcinări speciale: proiectul și executarea lucrărilor la apă a bazinului docului plutitor. Harta fundului mării până la adâncimi de 20 metri, de la</i>	

Maritime, dos. nr. 24/1934-1938, p. 9-16

⁴ Valentin Ciorbea, *Portul Constanța. 1896-1996*, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 1996, p. 203

⁵ Muzeul Marinei Române, Fond Documentar, Registrul Control Md. G al ofițerilor de rezervă. Subsecretariatul de Stat al Marinei. Detașamentul Trupe. 1897-1945, p. 203

<p>Constanța la 8 km Nord Capul Midia. Continuarea lucrărilor la construcția unui dig la Balcic pe 100 metri, cu organizarea unui șantier pentru confecționat blocuri.</p> <p>Și-a îndeplinit însărcinările cu punctualitate și pricepere remarcabile, dovedind cunoștințe tehnice apreciabile. A dat dovadă de corectitudine desăvârșită și purtare ireproșabilă în serviciu și în afară de serviciu.</p> <p>Directorul Porturilor Maritime, s/s indescifrabil</p>	
---	--

Ministerul Aerului și al Marinei

Numele: Cotovu B.

Prenumele: Ovidiu

Gradul: Ing. ordinar clasa I

Funcția: subșef de serviciu clasa a II-a

Corpul Tehnic

Cadrul ordinar

Foaie calificativă generală
Pentru avansare la gradul de inginer șef clasa a II-a

Propunerea șefului ierarhic superior	Motivele pentru se propune avansarea lafăcute de fiecare șef ierarhic în parte
	<p>În calitate de conducător al Diviziei de întreținere și de lucrări noi la apă, a adus servicii importante, prin bună gospodărie și ordine în serviciu și prin colaborarea la proiectarea și executarea unor lucrări importante: molul nou, bazinul de radubare, precum și prin conducerea lucrărilor la mare: dragaje, executarea de diguri, ridicări hidrografice etc.</p> <p>Se distinge prin cunoștințe tehnice serioase, conștiinciozitate deosebită, corectitudine ireproșabilă în Serviciu și în afară de serviciu.</p> <p>Se propune la înaintare la alegere.</p> <p>Directorul Porturilor Maritime, s/s indescifrabil</p>

Memoriu
de activitate a subsemnatului (ing. Ovidiu Cotovu) la Direcția Generală a
Porturilor și Căilor de Comunicații pe Apă

După obținerea diplomei Școlii Politehnice din București, Secția de Construcții, am fost numit în Serviciul Hidraulic la data de 1 iulie 1928 în postul de șef de Secție la Divizia de Dragaje cu sediul în Giurgiu. La data de 7 noiembrie 1929, am fost înscris în Corpul tehnic cu gradul de inginer ordinar clasa a III-a dar ulterior cu rectificarea vechimii de la data de 1 iulie 1928, data numirii în serviciu.

Pe data de 1 ianuarie 1931 am fost înaintat la gradul de inginer ordinar clasa a II-a și tot atunci am fost detașat în Portul Constanța pentru a lua parte la proiectarea noilor lucrări în legătură cu construcția noului mol iar la 1 septembrie 1931 am fost numit definitiv șeful Secției de Întreținere și lucrări la mare din Serviciul Porturilor Maritime.

Pe data de 1 ianuarie 1934 am fost înaintat la gradul de inginer ordinar clasa I.

I. La Divizia de Dragaje am avut de condus lucrări în Atelierele de Reparații ale Serviciului Hidraulic și am luat parte la lucrările de dragaje pentru întreținerea canalului navigabil al Dunării și pentru crearea de noi bazine de iernat, precum și la salvări de vase. În special am lucrat la întocmirea unor soluții pentru executarea proiectului instalațiilor de racordare între cheu și ferry-boat-ul ce urma să funcționeze între Ramadan și Rusciuk.

II. Ca șef al Diviziei de întreținere și lucrări la mare am avut următoarele atribuțiuni:

A. Lucrări de întreținere

M-am ocupat cu întreținerea șoselelor, platformelor, liniilor ferate, magaziiilor cu mărfuri generale, a locuințelor din cartierul S.P.M. și Port, a bazinelor, consolidării malurilor, a remorcherelor și vaselor de servitute din portul Constanța.

De asemenea, întreținerea instalațiilor de semnalizare de pe coastă și anume: geamanduri luminoase, faruri și radiofaruri.

Tot Diviziei pe care o conduc îi revine și întreținerea porturilor Bugaz, Mangalia, Caverna și Balcic.

Începând din anul 1935 s-au înființat de asemenea și echipe permanente de lucrări hidrografice pentru studii la mare (ridicări de planuri, măsurători de curenți, temperaturi, direcția vânturilor).

B. Lucrări de investiții

1. Lucrări în portul Constanța

a. Lucrările de adâncire a canalului de acces în port prin firma daneză „Mouritzen”. Suprafața dragată a fost de 28 ha și s-a dragat rotund 450 000 m³, adâncimea medie trecând de la 8,50 la 9,80 metri iar valoarea lucrărilor

de 21 000 000 (1932).

b. Scoaterea epavei vasului „KIMA” ce era înecat în anteport la gura de intrare, din anul 1921. Operațiunile de scoatere au constat în curățirea vasei din interior, consolidarea interioară a corpului vasului, etanșarea și pomparea apei din interior (1932).

c. Am luat parte la executarea molului nou începându-se cu lucrările preliminare din 1932 și executându-se 580 m.l. de cheu în anii 1933 și 1934. Am avut conducerea lucrărilor pentru executarea patului de fundație, punerea în operă a blocurilor, executarea anrocamentelor din spatele zidului de cheu și instalarea apărătorilor. Valoarea acestor lucrări a fost rotundă de 25 000 000 lei.

d. De asemenea, am condus lucrările de pavare a 1 km din șoseaua principală de acces în port, executându-se cu pavele de granit și cu bituminarea rosturilor. Valoarea lucrării 2 600 000 lei (1933).

e. În anul 1935 am întocmit proiectul calei SALVAMAR, devizul având valoarea de 4 000 000 lei, executată de Divizia lucrărilor noi.

f. În anul 1936 am întocmit proiectul pentru executarea bazinului vaselor de serviciu cu devizul în sumă de 6 500 000 lei.

2. Lucrări pe litoralul mării

a. În portul Bugaz. În ultimul timp începând un important cabotaj între micul port de la gura Nistrului și porturile Brăila și Constanța s-au făcut lucrări pentru înlesnirea acostării vaselor și depozitarea cerealelor, executându-se debarcader, pereu și magazie de cereale în anii 1932 și 1933.

b. În portul Mangalia. Lucrările executate în acest port sub conducerea subsemnatului au fost: executarea digului din fundul bazinului, zidul de gardă spre plaje pentru împiedicarea înnisipării bazinului, amenajările pentru accesul în port și execuția squarului de la intrarea în port.

Toate aceste lucrări s-au executat în anii 1931 și 1932.

În anul curent am condus lucrările de adâncire a bazinului, dragându-se 18 000 m³ la cota 4,00.

c. Lucrări în portul Balcic.

Pentru crearea unui nou adăpost pentru vase pe litoralul mării, pentru dezvoltarea navigației de cabotaj și deservirea hinterlandului orașului Balcic, hotărându-se de Administrația P.C.A. începerea lucrărilor de execuție a portului Balcic, am fost însărcinat cu întocmirea proiectului de ansamblu și am avut conducerea lucrărilor în campaniile anilor 1934, 1935, 1936 și 1937.

Până în prezent s-a executat 350 m.l. lungime de dig, cu pasarelă de acostare pentru adâncime maximă de 5,00 metri și cu amenajări complete pentru amarajul vaselor. Sumele cheltuite până în prezent se ridică la rotund 21 000 000 lei.

d. Lucrări hidrografice.

În campania anului 1935 și 1936 și a anului curent s-a executat sub supravegherea subsemnatului ridicarea coastei între Constanța–Tuzla și

Constanța–Capul Midia, cu sondaje până la adâncime de 20 metri, întocmindu-se și planurile.

*Inginer
Ovidiu Cotovu*

Constanța, 15 octombrie 1936

**LA CONTRIBUTION DES FRÈRES COTOVU DANS LE
DÉVELOPPEMENT DE L'INFRASTRUCTURE DES PORTS
MARITIMES ROUMAINS**

Résumé

L'auteur présente l'activité des frères Virgil et Ovidiu Cotovu, ingénieurs réputés, fils de la Dobrudja, qui avaient terminé les études de l'Ecole de Ponts et Chaussées et de l'Ecole Polytechnique de Bucarest et qui ont eu une contribution importante dans le développement de l'infrastructure des ports maritimes roumains.

Les informations sont argumentées par la reproduction de certaines notes autobiographiques découvertes à la Direction du Département de Constantza des Archives Nationales et dans le fond documentaire du Musée de la Marine Roumaine.

UNELE ACȚIUNI ALE MARINEI MILITARE ROMÂNE LA CAMPANIA DIN ANUL 1916, OGLINDITE ÎN DOCUMENTE

Luptele date pentru obținerea supremației pe linia Dunării și în sudul Dobrogei au suscitată și, cu siguranță, vor mai suscita ample discuții. Forțele militare angajate în acest teatru de operațiuni militare, precum și strategiile folosite atât de partea română, cât și de comandanții forțelor Puterilor Centrale au reprezentat tot atâtea subiecte ale cercetării fenomenului de către istoricii români și străini interesați de primul război mondial.

În acest sens, au fost cercetate și interpretate diferite documente care conțin informații menite să facă lumină asupra acestui episod din timpul Primului Război Mondial, cu o semnificație deosebită pentru desfășurarea ulterioară a acțiunilor militare de pe linia Dunării și din Dobrogea, multe dintre acestea fiind încă neexploatare, iar interpretarea celor deja cercetate putând aduce noi puncte de vedere.

Dintre documentele cele mai frecvent folosite în realizarea studiilor asupra luptelor din sudul Dobrogei, putem aminti jurnale de război, izvoare istorice din arhivele străine și acte emise în timpul desfășurării ostilităților. Fără a epuiza toate încercările realizate până acum în acest sens, amintim, succint, studiile unor istorici care s-au aplecat cu pasiune asupra acestui episod controversat din timpul primei conflagrații mondiale: Georgeta Borandă¹, George Petre², Marian Moșneagu, Andreea Atanasiu-Găvan, Andrei Vochițu, Mariana Cojoc³, Nicolae Bârdeanu, Dan Nicolaescu⁴, Ion Bitoleanu⁵ etc.

¹ Georgeta Borandă, *Lumini și umbre. Turtucaia, 24 august 1916 – file de jurnal*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom IV, 2002, Editura Companiei Naționale Administrația Portului Constanța, p. 191-196

² George Petre, *Acțiuni de luptă ale Flotei de Dunăre austro-ungare în primul război mondial potrivit unor izvoare austriece*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom VIII, 2005, Editura Companiei Naționale Administrația Portului Constanța, p. 201-208

³ Marian Moșneagu, Andreea Atanasiu-Găvan, Andrei Vochițu, Mariana Cojoc, Georgeta Borandă, *Statul Major al Forțelor Navale*, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, București, 2005, p. 46-48

⁴ Nicolae Bârdeanu, Dan Nicolaescu, *Contribuții la istoricul Marinei Române*, Ed. științifică și enciclopedică, Buc., 1979, p. 275-283

⁵ Ion Bitoleanu, George Petre, *Tradiții navale românești*, Ed. militară, Buc., 1991, p. 190-207

Izbucnirea primei conflagrații mondiale în anul 1914 a găsit Armata română în plină fază de pregătire a planurilor viitoarelor acțiuni militare. Situarea României în stare de neutralitate față de cele două blocuri politico-militare angrenate în conflict nu a reprezentat, însă, un motiv de inactivitate pentru autoritățile politice și militare de la București.

Astfel, a fost întocmit „Proiectul de operațiune în vederea unui război contra Puterilor Centrale și Bulgariei”, mai exact „Ipoteza Z” care cuprindea la capitolul IV, „Operațiunile pe frontul de sud”: „La operațiunile ofensive de la sudul Dunării va concura și flota de Dunăre româno-rusă care va avea misiunea de a bombarda Rusciucul și lucrările de fortificațiuni învecinate și a distruge flota inamică.

Flota imperială rusă din Marea Neagră va coopera cu armata de uscat, prin întreprinderi navale, executate asupra litoralului inamic între Varna și Burgas”⁶.

Mai mult, în „Referatul” nr. 651 din 16 septembrie 1915, emis de Biroul 6 Operații, Secția a III-a din cadrul Marelui Stat Major, semnat de Șeful Marelui Stat Major, general de divizie V. Zottu, se specifica, în mod clar: „În afară de aceste măsuri, se impune încă, ca în porturile Oltenița și Silistra să se aducă de îndată câte o flotilă de vase aparținând N.F.R., cu care să se poată transporta pe malul drept al Dunării primele trupe înainte de întinderea podurilor și care mai apoi, după întinderea acestora, să le dubleze, măbind capacitatea de comunicație de pe un mal pe altul.

Numărul remorcherelor și vaselor necesare a se găsi în fiecare din porturile Oltenița și Călărași se va comunica de către Marele Stat Major, Direcțiunii N.F.R.

Comandamentul Marinei să ia de îndată măsurile necesare, pentru ca să întărească paza portului Cernavoda, luând de asemenea dispozițiuni pregătitoare, pentru ca să se poată instala, la primul ordin, estacada prevăzută lângă Turtucaia, în amonte, pentru protejarea podului, de corpi plutitori...”⁷.

Intrarea României în război alături de Antanta a adus cu sine deschiderea unui nou teatru de operațiuni militare pe linia Dunării și în sudul Dobrogei, odată cu manevrele ofensive executate de către trupele Puterilor Centrale. În aceste condiții, au fost organizate Capetele de pod de la Turtucaia și Silistra unde au acționat câte „un grup de vase de transport” și câte „un șlep sanitar”⁸.

Acțiunile trupelor româno-ruse care desfășurau misiuni de luptă pe linia Dunării au fost prezentate în „Jurnalul Armatei a III-a”, încă din ziua

⁶ Arhivele Serviciului Istorice, fond M.St. M., Secția a III-a, dos. 250/1915, f. 2-23. (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

⁷ *Idem*, dos. 19/ 1915, f. 395 (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

⁸ *Idem*, dos. 222/1916, f.f. (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

de 15 august 1916, când s-au derulat primele ciocniri între forțele inamice combatante: „Pe frontiera de sud a Dobrogei, nimic. La Giurgiu, bateriile noastre de lanstorpile au scufundat un vas de război, iar celelalte monitoare de la Rusciuc au angajat lupta cu bateriile de poziție de la Giurgiu. Portul Ramadan a fost bătut și distrus, vase austriece au fost lovite; două monitoare scufundate”⁹.

Acțiunile militare desfășurate pe linia Dunării au continuat și în ziua de 16 august, când „monitoarele austriece au continuat a bombarda Cioroiu, dar mai ales Zimnicea, unde au avut și 4 morți și mulți răniți. S-au bombardat de aceste vase și satele Flămânda, Giurgiu, Seaca. La Islaz s-a capturat un proiector și materiale aflate pe un remorcher”¹⁰.

Totuși, schimbul de focuri între unitățile Marinei Militare române și trupele Puterilor Centrale s-au intensificat în noaptea de 20 august, când a fost semnalată o puternică ofensivă a unităților navale austro-ungare dislocate în zonă: „În noaptea de 19 spre 20 august, ora 9,45, două monitoare austro-ungare au deschis bombardamentul contra Giurgiului.

Ora 7,45 dimineața, trei hidroavioane au bombardat portul și orașul Constanța, omorând doi cercetași, un elev, un milițian și portarul școlii, toți din spitalul format în școala normală din Constanța. S-au mai ucis un civil și 7 marinari și alți 7 răniți de pe vasul-amiral rus, care staționează la Constanța”¹¹.

Ziua de 21 august a reprezentat unul dintre cele mai importante momente de pe teatrul de operațiuni militare din sudul Dobrogei și linia Dunării. Astfel, în „Raportul asupra acțiunii Escadrei de Dunăre” elaborat de comandorul N. Negru, comandantul Escadrei de Dunăre, sunt prezentate câteva acțiuni ale navelor fluviale românești care îndeplineau misiuni de luptă pe linia Dunării: „Spre amiază, „CATARGIU”, terminându-și încărcarea cărbunilor, vine la deal, se oprește sub baraj și execută o tragere indirectă asupra unor convoiuri ce sunt ascunse în marginea unei porumbuști.

Către ora 4,30, diviziunea se retrage, ancorând în apropiere și la adăpostul ostrovului Calimoc, în scop de a lumina și bate șoseaua Turkșmil-Turtucaia, dacă inamicul ar fi trecut în timpul nopții.

Noaptea, monitorul „KOGĂLNICEANU” este trimis sub estacadă în scop de a supraveghea și împiedica vreo încercare de trecere de trupe inamice spre Turtucaia.

Noaptea explodează 2 mine sub estacadă”¹².

Ofensiva trupelor Puterilor Centrale a continuat și în ziua de 22

⁹ *Idem*, dos. nr. 465/1916, f. 83 (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

¹⁰ *Ibidem*, f. 84

¹¹ *Ibidem*, f. 88

¹² *Idem*, dos. 18/1916, f. 69 și verso (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

august, dar aceasta a fost zădărnicită de riposta energetică a artileriei de marină românești, dislocată pe malul stâng al Dunării: „La ora 7,45 dimineața, bulgarii au dat al 11-lea atac, cu 2 batalioane și artilerie, în sectorul Kalimok; aceste batalioane au fost distruse de către mitralierele de 37 mm. din ostrovul Kiuslugeanu, de către bateria de marină de pe țărmul stâng al Dunării și de către artileria sectorului, toate încrucișându-și focul; 2 batalioane de miliții au contraatacat și ele, contribuind la distrugerea inamicului”¹³.

Toate aceste succese ale unităților navale fluviale românești au avut un caracter temporar, datorită presiunii crescânde exercitate de forțele navale și de uscat ale Puterilor Centrale. Astfel, „Raportul telegrafic nr. 5”, trimis către Marele Cartier General, descria situația dramatică a trupelor române în zilele de 23 și 24 august până la ora 8 dimineața: „La ora 12,30, linia a 2-a este căzută și lupta se dă pe linia a 3-a de apărare. Toate bateriile fixe sunt pierdute. Artileria de 305 inamică trage foarte repetat. Flota noastră pe Dunăre bate la Kusui și Staroselo.

S-a ordonat Corpului IV Armată ca bateria de lansare de torpile de la Greaca și Giurgiu să torpileze monitoarele inamice ce ar căuta să scoboare Dunărea.

S-a dispus retragerea monitoarelor, la adăpostul Kusuiului, în caz că prezența lor în susul Turtucaiei nu mai este folositoare, iar vedetele să torpileze monitoarele austriece ce ar voi să coboare Dunărea”¹⁴.

Mai mult, dintr-un „Raport” întocmit de generalul Teodorescu, comandantul Capului de pod de la Turtucaia, reieșea situația deosebit de dificilă în care se aflau trupele române în ziua de 24 august: „Ora 1,40 p.m. sosind un monitor și o vedetă, a fost salvat comandamentul și arhiva Capului de Pod de la Turtucaia”¹⁵.

Totuși, în aceste condiții dificile, Serviciul de Stat Major al Armatei a III-a, dislocată în sudul Dobrogei, a trimis, la 30 august, un „Ordin” către Comandamentul Apărării Sub Apă, semnat de generalul Cristescu, șeful de Stat Major, și de maiorul Economu, șeful Biroului Operațiunilor prin care se cerea: „În scopul de a reuși indirect la reușita ofensivei Armatei noastre din Dobrogea împotriva diviziilor bulgare ce are în față, împiedicând întărirea lor prin noi forțe din interior, Armata a III-a face demonstrațiuni de pregătirea trecerii Dunării la Flămânda și la Gura Iantrei.

Pentru a da acestor demonstrațiuni o aparență de realitate cât mai mare și a inspira inamicului temeri serioase, Comandamentul Apărării Sub Apă va întrebuința mijloacele de care dispune pentru a executa sau simula în punctele

¹³ *Idem*, dos. 465/1916, f. 91

¹⁴ *Idem*, dos. 7/1916, f. 28 (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

¹⁵ *Idem*, dos. 27/1916, f. 139 (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

indicate toate pregătirile care revin marinei în operațiunile de aruncare și de protecțiune a unui pod”¹⁶.

Cu toată bravura de care au dat dovadă, trupele române nu au putut împiedica cucerirea Capului de pod de la Turtucaia de către trupele Puterilor Centrale. În aceste condiții, Marele Cartier General al Armatei Române, Secția I Operații, Biroul I Operații a trimis Armatei a III-a, dislocată pe teatrul de operațiuni militare din Dobrogea de Sud, următorul „*Ordin*” semnat de generalul Iliescu, șeful de Stat Major și de colonelul Rășcanu, șeful Secției Operațiunilor: „*Pentru a face față noii situațiuni create prin căderea Turtucaiei, Majestatea Sa Regele a poruncit cele ce urmează: Veți da ordine Diviziei de Dunăre ca să împiedice prin toate mijloacele facerea unui pod pe Dunăre*”¹⁷.

Căderea Capului de pod de la Turtucaia a adus cu sine o accelerare a înaintării trupelor inamice în interiorul provinciei trans-danubiene, dar și acțiuni disperate ale românilor de a stabili situația. Astfel, în ziua de 2 septembrie, Marele Cartier General a transmis Diviziei a 12-a, dislocată în Dobrogea, următorul „*Ordin*”, semnat de generalul Iliescu, șeful de Stat Major: „*Din Înalt Ordin al M.S. Regelui, am onoarea a vă ruga, să binevoiți a dispune următoarele:*

Cealaltă brigadă mixtă a Diviziei, care se imbarcă pe linia Mihai-Bravul-București, va debarca la Brăila, iar de acolo, cu vasele Marinei Militare va fi transportată pe Dunăre până la Hârșova, unde va debarca”¹⁸.

Măsurile luate de către Marele Cartier General și duse la îndeplinire de către Armata a III-a au dus, la începutul lunii septembrie 1916, nu numai la oprirea înaintării trupelor inamice, ci și la organizarea unei contraofensive- e drept, timide- a românilor. Astfel, în ziua de 4 septembrie, într-un „*Raport telegrafic*”, semnat de maiorul Economu, șeful de Stat Major al Armatei a III-a și de maiorul Pestrițu, șeful Biroului Operațiilor, erau evidențiate succesele trupelor române: „*Pe flancul drept al Armatei, Diviziile 2 și 15 române nu numai că au câștigat situația, dar trupele din Divizia a 15-a au înaintat în regiunea Arabagi. Flota de pe Dunăre, prin focul său, a luptat cu artileria grea inamică. În regiunea Cobadin în sectorul ocupat de Divizia 61 Infanterie rusă, slabe focuri de artilerie pe timpul zilei*”¹⁹.

¹⁶ *Idem*, dos. 3/1916, f. 116 (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

¹⁷ *Idem*, dos. 1/1916, f. 54 și verso (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

¹⁸ *Idem*, dos. 6/1916, f. 73 (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

¹⁹ *Idem*, dos. 7/1916, f. 68.

De asemenea, într-un „Raport operativ” al Armatei a III-a din 4 septembrie se arată: „Căpitanul-comandor Niculescu-Rizea raportează că vasele austro-ungare sunt închise în canal fără a se mai putea mișca, apele fiind scăzute. S-au luat măsuri pentru a fi bătute cu artileria ”²⁰.

Pentru ziua de 7 septembrie, trupele româno-ruse dislocate în Dobrogea au primit misiunea de a bloca înaintarea trupelor Puterilor Centrale în interiorul provinciei. Astfel, într-o „Dare de seamă” asupra operațiunilor executate de Divizia a 2-a cu începere de la 1 septembrie, semnată de generalul A. Socec, comandantul acesteia, se menționau următoarele aspecte legate de desfășurarea acțiunilor pe teatrul de operațiuni militare: „Trupele Diviziei a 2-a, a 9-a și a 15-a vor lupta defensiv pe pozițiunile lor executând un bombardament energic asupra întregului front inamic, cu concursul Flotilei de Dunăre.

Pentru astăzi, 7 septembrie, mențin întocmai dispozițiunile Ordinului nr. 80 dat ieri, 6 septembrie, adică: trupele vor rezista pe pozițiunile ocupate, executând un bombardament energic asupra frontului vrăjmaș de pe malul stâng al Văii Ghiol Baș.

Colonelul Crotero, raportează că o baterie de artilerie germană bombardează din direcția dealurilor Vest de Balta Baciului și Vest de Balta Vederosa, respectiv cotele 115 și 158; bateriile și trupele amice instalate pe Dealul Baciului.

Binevoii, vă rog, a concura cu monitoarele dv. contrabătând bateriile adverse. Este neapărat nevoie de prezența monitoarelor ruse pentru a vă secunda”²¹.

Mai mult, într-un „Ordin” emis de generalul Văleanu, comandantul Corpului IV Armată, către comandantul Diviziei a 18-a, generalul Referendaru, se arată: „Pentru blocarea și distrugerea flotei inamice din Persina vi se va pune la dispoziție:

- 1 baterie de 105 mm.
- 1 secție 120 mm.
- 1 secție obuziere 210 mm.
- 1 baterie obuziere grele 150 mm.
- 2 baterii de 87 mm.
- 1 baterie de 78 mm.
- 1 proiector.
- 1 balon.
- 2 aeroplan.
- 200 rachete.
- 1 baterie 57 mm. cu tragere repede.

²⁰ *Idem*, dos. nr. 7A/1916, f. 65 (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române).

²¹ *Idem*, dos. nr. 462/1916, f. 14 și verso (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române).

- 1 batalion de infanterie din 82.
- 1 batalion miliții din 85.
- 1 companie de poduri ușoare.

Comanda acestui detașament o va avea lt. col. Jitianu și va avea următoarele misiuni:

- A împiedica ieșirea vaselor din Canalul Persina și a căuta cu artileria de 120, 210 și 150 să distrugă flota inamică de pe Canalul Persina.

- Dacă această operațiune nu va izbuti, atunci va întrebuința întreg materialul numai pentru împiedicarea ieșirii vaselor din canal.

- Se vor lua toate mijloacele și toate măsurile pentru a semna din timp ieșirea vaselor din canal, atât ziua cât și noaptea.

- Bateriile de 57 mm. și 78 mm. se vor întrebuința pentru a bate direct și de la mică distanță orice vas ce va ieși din canal.

La dispoziția detașamentului va fi pus și un personal de marină de către lt. comandor Negulescu, care va lua înțelegere cu lt. col. Jitianu asupra detaliilor.

Colonelul Oproiu va procura butoaie cu petrol, pe care le va pune la dispoziția lt. Iosif din Marină.”²²

În concluzie, putem afirma că planurile de acțiune elaborate de Marele Cartier General cu privire la teatrul de operațiuni militare de pe linia Dunării și din sudul Dobrogei au fost date peste cap de mai mulți factori. În primul rând, evoluția militară de pe toate fronturile nu a permis Armatei române să-și desfășoare forțele în conformitate cu planurile inițiale.

Apoi, superioritatea numerică și în guri de foc a inamicului i-a luat prin surprindere pe comandanții militari români și ruși din Dobrogea, care nu s-au putut adapta situației într-un timp scurt. Mai mult, incapacitatea și incompetența de comandă a unor generali români au dus la demoralizarea trupelor- și așa slab pregătite și echipate-, exemplul generalului Teodorescu, comandantul Capului de pod de la Turtucaia, fiind grăitor. Și, nu în ultimul rând, dezertările masive ale militarilor ruși, interesați mai degrabă de evoluțiile politice din propria țară, decât de sacrificiul pentru o cauză care le era străină.

²² *Idem*, dos. 4/1916, f. 324-326 (copie a dosarului aflată în Biblioteca Muzeului Marinei Române)

SOME ACTIONS OF THE ROMANIAN MILITARY NAVY DURING THE 1916 CAMPAIGN DESCRIBED IN DOCUMENTS

Abstract

The actions of the naval units of the Romanian Military Navy which fulfilled many missions along the Danube in 1916 were intended to prevent enemy forces to advance. Unfortunately, at the end of the year Dobrudja had been occupied by the enemy.

CONTRIBUȚIA MARINEI COMERCIALE LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Valoarea economică a comunicațiilor maritime pe timp de pace este mărită, în cazul unui conflict armat, fiind, în anumite momente, de importanță vitală pentru orice națiune, pentru menținerea efortului de război necesar ducerii acțiunilor de luptă.

După declanșarea ostilităților în Europa, în pofida statului său de țară neutră, România și-a intensificat eforturile pentru completarea materialului de război, care se dovedise insuficient, în situația mobilizării unui efectiv maxim al armatei române. Această situație s-a dovedit mai greu de realizat, în condițiile în care, încă din vara anului 1914, țările partenere tradiționale ale României în furnizarea materialului de război și-au închis granițele.

În consecință, o primă măsură luată de guvernul român a fost mărirea producției militare, reconversia unei părți a industriei autohtone, în paralel cu încercările de a relua aprovizionările din străinătate¹.

În acest sens, a fost trimis, la 1 decembrie 1914, în Italia, colonelul Vasile Rudeanu, pentru a negocia unele contracte care stipulau furnizarea de armament. Din păcate, din materialele contractate cu acest prilej, au sosit în țară o mică parte, tocmai datorită faptului că, în luna mai 1915, intrând în război de partea Antantei, Italia a reziliat contractele de furnizare de armament².

Misiunea română din Franța a încheiat, cu guvernul francez, o convenție pentru furnituri de aviație și materii prime, urmată, la 7 ianuarie 1916, de un nou contract pentru furnituri. În baza acestor înțelegeri, în decursul anului 1916, s-au adus, din Franța: 47 de avioane, 24 de tunuri de 120 de mm cu 26 000 de proiectile, 100 de mortiere de tranșee de 58 de mm, cu 10 000 de bombe, 30 000 de arme de 8 mm cu 8 500 000 de cartușe de revolver, 90 000 de proiectile de 105 mm, 10 000 de proiectile de 150 de mm, 9 800 de săbii, 400 000 de grenade, 400 000 de măști, 150 000 de kg de melinită.

Concomitent, din Spania, au fost aduse 35 000 de revolvare, din

¹ *România în războiul mondial* (R.R.M.), vol. II, Anexe, p. 43-44

² George Petre, Ion Bitoleanu, *Tradiții Navale Românești*, Ed. militară, Buc., 1991, p.187

Elveția- 300000 elemente de focoase- din America- 600 t pulbere, 200 t de fulmicon, 3 000 000 cartușe de revolver³.

Pe parcursul anului 1914 și până în luna octombrie 1915, materialele de război comandate în străinătate au sosit în țară pe ruta: Salonic- Nis- Prahovo- Turnu-Severin. Interceptarea acestei linii de comunicație, prin ocuparea Serbiei de către Puterile Centrale, a determinat alegerea altei linii de aprovizionare, singurele posibilități, datorită situației strategice generale, fiind prin Oceanul Înghețat de Nord, prin portul Arhanghelsk, fie prin Canalul de Suez și Oceanul Indian, spre Vladivostok, iar, din aceste porturi, pe căile ferate ruse, spre granița răsăriteană a României.

Transporturile pe mare s-au efectuat cu nave românești și străine. Din luna noiembrie 1915, *Direcția Generală a Porturilor și Căilor de Comunicație pe Apă* a închiriat, de la *Societatea România* , cargourile *Jiul și Bistrița* ⁴, care, împreună cu cargourile *București* și *Dunărea* , rechiziționate la 16 decembrie 1916, au executat aceste transporturi vitale pentru economia ducerii războiului.

Examinând ipotezele de război emise de Marele Stat Major, putem observa că acestea au luat în calcul concentrarea principalelor mijloace de transport, imediat după decretarea mobilizării. În anul 1916, România avea ca bastimente de mare: 6 vapoare de pasageri, 7 vapoare de marfă ale *Serviciului Maritim Român* , precum și 14 vapoare de marfă ale unor societăți particulare⁵.

Pe Dunăre, se găseau sub pavilion românesc: 18 vapoare de pasageri, 21 de remorchere, 117 șlepuri, 3 pletine și 15 tancuri ale statului, precum și 40 de remorchere, 338 șlepuri, 10 tancuri și 68 ceamuri particulare. Pe fluviu, mai navigau numeroase remorchere și șlepuri, sub diferite pavilioane, care aprovizionau Puterile Centrale.⁶

Pe canalul Măcin, se găseau remorchere și șlepuri rusești și sârbești, care au fost retrase în urma invadării Serbiei.

Conform *Planului de Mobilizare al Marinei Militare* , au fost rechiziționate 64 de remorchere, 126 de șlepuri, 4 tancuri din parcul Navigației Fluviale Române și particulare⁷, acestea fiind, ulterior, utilizate în diverse misiuni: transportul trupelor, a combustibililor și a materialelor, dragaje, minări, patrulări pe fluviu.

³ R.R.M.,..., p.61; Valentin Ciorbea, *Istoricul Portului Constanța* , Ed. Ex Ponto, Constanța, 1997, p. 173

⁴ *Arhiva comandor Paul Popovăț, I/1916-1918, Manuscris, fondul de documentare al Muzeului Marinei Române*

⁵ Valentin Ciorbea, *op. cit.* , p. 174

⁶ *Ibidem* , p. 173

⁷ A.M.R., *fond Marele Cartier General* , dos. 4CA/1916, f. 2-34

În momentul în care armata română a fost nevoită să se retragă, întregul parc de nave militare și comerciale a fost redislocat la Chilia, echipajele navelor Navigației Fluviale Române și Serviciul Maritim Român, ai căror membrii erau mobilizați pe loc, au desfășurat, alături de echipajele navelor Flotei de Operațiuni, o activitate istovitoare pentru salvarea unor bunuri de o inestimabilă valoare pentru țară.

Navele marinei comerciale au participat și la acțiuni de luptă pe mare. În conformitate cu hotărârea *Consiliului de Miniștri* român, au fost închiriate marinei imperiale ruse 5 pacheboturi (*Dacia, Împăratul Traian, România, Regele Carol și Principesa Maria*), pentru a fi transformate în stații de hidroavioane sau crucișătoare ușoare, alături de alte nave ale *Societății maritime România* și cargouri ale *Serviciului Maritim Român*⁸.

În șantierele navale din Rusia, acestor nave li s-au adus modificări, în concordanță cu misiunile pentru care au fost destinate. Astfel, vaporul *Împăratul Traian* a fost armat cu 4 tunuri de 100 de mm cu trageră lungă, 2 tunuri antiaeriene de 75 de mm, o mitralieră mobilă, o instalație pentru îmbarcarea și debarcarea hidroavioanelor. Din echipajele românești, au rămas la bord trei ofițeri, patru mecanici și 30 de marinari. Încadrate în Divizia de crucișătoare a marinei ruse, navele românești au participat la diverse misiuni precum: bombardamente de artilerie, instalarea unor baraje de mine la intrarea în Bosfor, transportul unor trupe și hidroavioane către locurile de acțiune ale trupelor de uscat ruse etc.

În anul 1917, navele *Împăratul Traian* și *Dacia* au însoțit o grupare de distrugătoare rusă a flotei ruse din Marea Neagră, în misiunea de distrugere a bazei de aprovizionare turce de la Ordu, de pe coasta Trebizundei. În acțiunea de bombardare a bazei inamice, s-a distins timonierul navei *Împăratul Traian*, sergentul artilerist Ștefan Dumitrache, care a fost detașat de pe monitoarele românești. Bilanțul acestei misiuni a fost deosebit: distrugerea depozitelor de muniții, a uzinei de motoare cu destinație militară, a patru avioane aflate la sol, a altor obiective.

Încă din perioada de neutralitate, marina civilă și-a adus o contribuție vitală în aprovizionarea armatei cu materiale și combustibil.

După intrarea României în război alături de Antanta, au fost puse la dispoziția Marinei Militare aproape 200 de nave și ambarcațiuni (remorchere, șleपुरi, pletine), care au fost folosite, în special, pentru executarea transporturilor. Aceste nave au fost împărțite în 4 grupuri,

⁸ *Idem*, fond Marele Stat Major, dos. 146/1916-1917; fond Marele Cartier General, dos. 223/1917-1918

astfel: Silistra-Călărași; Oltenița-Turtucaia; Galați-Tulcea; Brăila-Cernavoda.

Alte nave fluviale și maritime au fost transformate în nave dragoare sau puitoare de mine.⁹ Pe timpul campaniei din anul 1916, nava de pasageri *Principele Carol* și 13 șlepuri au fost amenajate ca nave spital, iar 202 șlepuri au fost punctate în vederea transporturilor peste Dunăre.¹⁰

De asemenea, o parte din navele *Navigației Fluviale Române* au participat la apărarea porturilor Cernavoda și Fetești, la incursiuni organizate pe malul drept al Dunării- controlat de inamic-, la misiuni de patrulare și de culegere de informații.

Evoluția ostilităților a făcut ca armata română să fie despărțită de principalul ei port de aprovizionare, Marsilia, printr-o distanță de 25000 km. Linia de aprovizionare prin Oceanul Înghețat de Nord și, apoi, prin Rusia, pe lângă lungimea ei considerabilă, prezenta dezavantajul unor porturi cu bazine înghețate 6 luni pe an, a unor rețele de căi ferate cu ecartament diferit de cel românesc și un debit de transport redus.

Cargourile românești, alături de cele aparținând Puterilor Aliate, au contribuit, numai în perioada aprilie-decembrie 1917, la transportarea a peste 120 000 t de armament și muniție, din porturile franceze St. Nazaire și Brest.

Echipajele navelor românești au executat aceste transporturi în condiții deosebit de periculoase, datorate stării de beligeranță și, în special, a pericolului submarin. Astfel, la 11 octombrie 1916, cargoul *Bistrița* a fost interceptat de submarinul german *U43*. Considerând distrugerea navei ca o misiune importantă, comandantul submarinului a solicitat transbordarea echipajului românesc la bordul navei pe care o conducea, cargoul fiind scufundat la 50 Mm travers de coasta nordică a Norvegiei.¹¹

Vestea scufundării navei *Bistrița*, a avut drept consecință luarea unor măsuri de prevedere: navigația s-a executat în conformitate cu *Instrucțiunile Amiralității Britanice*; montarea unor tunuri de 120 de mm pe cargoul *București*, deservite de artileriști britanici și francezi.¹²

După anul 1917, când Germania a declanșat războiul submarin generalizat și Marea Mediterană era împânzită de submarine germane,

⁹ R.R.M., ..., p. 507; Vaporul „Ungheni”, remorcherele „Petru Rareș Basarab” și „Ovidiu” au fost transformate în nave puitoare de mine

¹⁰ *Idem*, fond 1683, Comandamentul Marinei Militare, dos. 151, f. 105

¹¹ Adrian Pantea, *Odiseea cargobotului Bistrița*, în „Marina Română”, II, nr. 2, feb. 1991, p. 9; nr. 3-4, mar.-apr. 1991, p. 16

¹² Vezî, „Orizontul Maritim”, nr. 1, iun., 1934, p. 1

navele românești au schimbat ruta: Port Said-Singapore-Taiwan-Nagasaki-Vladivostok, navigând, prin Marea Albă, către porturile de descărcare, Arhanghelsk și Kola.

Un episod al confruntării între navele comerciale române și submarinele germane, l-a constituit cel petrecut la 1 februarie 1917, când cargoul *București*, semnalând un submarin situat în babordul navei, a deschis focul cu tunurile instalate la bord, condus de către ofițerul maritim III Cociaș Mihail. Acesta a încadrat submarinul german, obligându-l să se retragă în imersiune.

Cu o pauză de trei luni (martie-iunie 1917), transporturile prin Rusia s-au desfășurat continuu, în condiții deosebit de grele, ele contribuind la aprovizionarea frontului român cu materiale de război.

În luna decembrie 1917, datorită evenimentelor din Rusia, expedițiile de materiale de război pentru România au fost sistate definitiv. Până la încheierea ostilităților, navele românești care navigau dincolo de strâmtorile Bosfor și Dardanele au continuat să funcționeze în serviciul Aliaților, la sfârșitul războiului ele revenind în țară, mai puțin cargoul *București*, care a ajuns la Constanța în luna septembrie 1919.

Putem concluziona că marina militară s-a bucurat de sprijinul întregului corp de marinari civili, fie mobilizați sau deservind în continuare pe navele lor; de altfel, corpul de ofițeri, provenea aproape în totalitate, din ofițeri militari care erau detașați la marina civilă. Angajații marinei civile au îndeplinit misiuni importante în sprijinul Flotei de Operațiuni și a Apărărilor sub Apă, au participat, alături de flota rusă, la acțiunile din Marea Neagră, au contribuit, cu dăruire și abnegație, la aprovizionarea pe mare a oștirii române cu armament și muniții.

Acțiunile de pe teatrele de război din România au reînceput în anul 1918, sub impactul tratativelor de pace ruso-germane de la Brest-Litovsk și în condițiile încheierii păcii de către Puterile Centrale, cu România.

Dezagregarea armatei ruse a avut efecte directe asupra populației române, fapt ce a impus măsuri energice din partea autorităților statului român și din partea armatei. Unitățile Marinei Militare au intervenit în forță pentru evacuarea trupelor ruse dezordonate, cuprinse de anarhie.

După încheierea păcii de la București, marina a fost demobilizată, conducerea Marinei Militare făcând eforturi susținute pentru păstrarea capacității de luptă a unităților operative, în pofida efectivelor reduse și a greutăților logistice întâmpinate.

Efectivele de marinari nu și-au pierdut niciodată speranța de reintrare în focul luptelor, fapt care a avut loc, odată cu decretarea

cele de-a doua mobilizări a armatei române, la 9 noiembrie 1918.

După reîntrirea Românie în război alături de Aliați, marinei i-a revenit ca misiuni dragajul Dunării și a litoralului Mării Negre, precum și asigurarea ordinii pe fluviu în momentul retragerii navelor germane. Marinarii au dat dovadă de atașament la cauza generală a războiului, făcându-și cu prisosință datoria.

Demnă de remarcat a fost și acțiune marinarilor români îmbarcați în flota austro-ungară, care s-au alăturat colegilor de alte naționalități în momentul declanșării acțiunilor revoluționare din primăvara și toamna anului 1918. Prin modul demn de comportare și acțiune, ei și-au atras simpatia locuitorilor din orașul Pola, contribuind, totodată, la popularizarea cauzei românilor peste hotare.

COMMERCIAL NAVY CONTRIBUTION TO FIRST WORLD WAR

Abstract

Considered as the nation completion war, the First World War mobilized the entire Romanian people to achieve the national ideal. Apart from the navy constituent of the War Ministry, civil navy resources were mobilized. They set the defense of the national entity on the Danube, the Black Sea, and the others seas and oceans of the world higher than anything else.

NAVIGAȚIA MARITIMĂ ROMÂNEASCĂ – DIFICULTĂȚI ȘI OBIECTIVE ÎN PRIMII ANI DE DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1918-1923)

Reintegrarea României în circuitul comercial internațional, la sfârșitul primului război mondial, a fost dependentă și de situația transporturilor maritime. Această problemă a suscitat un viu interes în rândul contemporanilor și istoricilor, între care îi amintim pe: I.D. Popovici, Th. I. Gâlcă, V. Cotovu, N. Ștefan, C. Mihalopol, C. Tonegaru, V. Ciorbea, C. Atanasiu.

În continuare, ne propunem ca, pe baza materialelor de arhivă și a lucrărilor apărute în perioada interbelică, să înfățișăm punctul nostru de vedere.

Traficul maritim s-a reluat după terminarea războiului în condiții extrem de dificile pentru economia națională, numărul mare de mine din Marea Neagră constituind un pericol cu consecințe dezastruoase pentru navigația în interesul aprovizionării țării sau pentru mișcarea trupelor aliate. Rapoartele¹ întocmite de Marina Militară în 1919 semnalau existența a numeroase bancuri de mine- estimate la câteva zeci de mii-, așezate în zona porturilor Balcic, Sulina, Constanța, Akerman, precum și în alte porturi românești de la Marea Neagră, astfel încât se impunea controlul zilnic al șenalului navigabil și dragarea sistematică. La Marea Neagră, deși controlul zonelor minate, începând cu noiembrie 1918, revenea statului român, lipsa vaselor specializate a împiedicat luarea oricărei măsuri în acest sens, singura posibilitate fiind pescuirea minelor aruncate la țărm de către echipele de pe lângă căpităniile de port. Puținele vase comerciale care se aventurau în traficul maritim erau recompensate cu prime, în condițiile în care semnalau ori distrugeau mine². Siguranța traficului era amenințată și de prezența submarinelor bolșevice la Marea Neagră, autoritățile române solicitând, prin căpităniile de port, informații de la comandanții navelor ce soseau în porturile românești³. Un astfel de

¹ Arhivele Militare Române (A.M.R.), fond C.M.M., dos. nr. 270/1919, f.69-70; A.N.J.C., fond Căpitănia Portului Mangalia, dos. nr. 2/1919, f. 1

² A.M.R., fond C.M.M., dos. nr. 280/1919-1920, f. 7

³ Arhivele Județene Constanța (A.J.C.), fond Căpitănia Portului Constanța, dos. nr. 3/1921-1923, f. 5, 6

raport, din 13 aprilie 1921, vorbește de „flota bolșevică ce dispune de două submarine în bună stare care fac poliția Mării Negre în regiunea Odessa-Cetatea Albă și merg până în dreptul Sulinei”⁴. Inspectoratul Marinei, prin Serviciul de Stat Major, recomanda „a se urmări foarte discret, activitatea comandanților de nave străine de război sosite în porturile românești, raportând telegrafic sosirea precum și rostul staționării în apele noastre ale acestor vase”⁵. Aceeași stare de pericol potențial a determinat organizarea pazei la navele flotei comerciale române aflate în porturile românești⁶. Aceste condiții, defavorabile pentru traficul Mării Negre și porturile maritime românești au și făcut ca datele statistice să lipsească cu desăvârșire pentru anul 1918.

Traficul maritim oglindește situația reală a economiei unei țări și, de la această regulă, România nu a făcut excepție. Între 1919-1923, se cerea ca proporția comerțului exterior prin porturile maritime să capete o pondere din ce în ce mai însemnată în cadrul comerțului exterior general al țării⁷ și reorientarea comerțului nostru maritim către țările riverane Mării Negre⁸. Calculul rentabilității demonstrase că transporturile pe cale maritimă erau mult mai ieftine decât cele pe cale ferată și chiar decât cele fluviale⁹. Acest lucru nu se putea realiza în lipsa unei rețele naționale de transporturi maritime. O rețea națională maritimă necesita, desigur, infrastructură, vase comerciale, porturi naționale cu utilajul aferent, agenții în străinătate etc., pentru care statul român nu a găsit fonduri. Crearea unei flote comerciale naționale ar fi degrevat bugetul țării de tributul pe care era obligat să-l plătească străinilor pentru transportul mărfurilor, importate sau exportate¹⁰. Plata acestor transporturi se făcea la greutate și nu la valoare, aceasta în condițiile în care baza exportului românesc o constituiau materiile prime și semifabricatele, navlul înghițind până la 40% din valoarea mărfurilor transportate, iar statul român pierzând sume imense¹¹. Din miopie politică, completată de o reală lipsă de fonduri, inițiativa particulară în domeniul transporturilor maritime nu

⁴ *Ibidem*, f. 44-45

⁵ *Ibidem*, f. 56

⁶ *Ibidem*, f. 96

⁷ I.D. Popovici, *Necesitatea măririi și organizării porturilor noastre. Zonele libere și autonomia porturilor*, Camera de Comerț și Industrie Galați, Galați, 1924, p. 8-10

⁸ Gheorghe Koslinski, Eugen Roșca, „*Avem nevoie de marină militară?*”, Tipografia Școlii Militare de Infanterie, Buc., 1923, p. 11-15

⁹ I.D. Popovici, *op.cit.*, p. 8

¹⁰ B.B. Delamare, *Marina de comerț națională*, în „Dobrogea Economică”, II, nr. 4, apr. 1923, p. 92-94

¹¹ Nicolae Ștefan, *Problema porturilor maritime Brăila, Galați, Constanța*, Tipografia Camerei de Comerț și Industrie Constanța, Constanța, 1936, p. 38

a fost sprijinită și nici încurajată. Fără a-i acorda cel mai mic avantaj, statul a cerut de la navigația maritimă particulare numai impozite și sacrificii. Drept urmare, puținele societăți de navigație particulare apărute după război fie dispar după o perioadă restrânsă de activitate- ca în cazul societăților „Maritima” Brăila și „Loydul Maritim Român”-, fie supraviețuiesc grație beneficiilor proprii realizate.

Din cauza complexului de probleme de după război, cheștiunea reînnoirii parcului de vase al S.M.R. n-a putut fi examinată mai de aproape, singurul vas care sporise flota, în toamna anului 1918, fiind cargobotul „Oituz” (ex. Leros), de 4 200 tdw., capturat de la germani. Numărul lor nu mai corespundea însă necesităților țării, aproape dublate ca suprafață, starea lor nu mai corespundea timpului¹². În anul 1919, S.M.R. a primit de la statul român un credit extraordinar, în valoare de 13 000 000 lei, reprezentând reparații la vasele „Oituz”, „Carpați”, „Bucegi”, „Principesa Maria” și diferite andocări. În același timp, S.M.R. beneficia, din perioada anterioară marelui război, de un fond de asigurare în măsură să acopere riscului accidentelor și existența vapoarelor sale. Sumele din acest fond erau destinate plății unei părți din costul vapoarelor comandate, reparațiuni de avarii, despăgubiri plătite altor companii în urma accidentelor în timpul navigației, precum și reparațiile periodice mai importante la intervale de 4 ani, cerute de Biroul „Veritas” pentru a înregistra vapoarele, printre cele aparținând primei clase din punct de vedere al siguranței navigației. Anii 1918-1919 au reprezentat pentru S.M.R. o perioadă dificilă, în care deficitul a ajuns la valoarea de 3 680 179 milioane lei. După acest interval de timp, tabloul de venituri și cheltuieli indică excedente, semn că situația începea să reintre în normal¹³. Toți anii care au urmat, până în 1920, au fost ani excedentari, cu valori mereu în creștere. După acest an, cu toate că s-au înregistrat excedente, cifrele sunt sensibil mai mici: 14 983 697 milioane lei pentru anii 1921-1922 și 13 701 834 milioane lei pentru anii 1922-1923. Deficitele care, în anii de navluri ridicate 1920-1923, dispăruseră din buget, încep, odată cu normalizarea navlurilor, să apese, din nou, asupra lui și din ce în ce mai greu, astfel încât, în 1923, S.M.R. înregistrează primele sale deficite postbelice, respectiv 32 833 502 milioane lei.

Veniturile S.M.R. ar fi fost sporite dacă nu ar fi existat problema taxelor creditate autorităților statului român și autorităților străine. Astfel, după declanșarea războiului din 1914, S.M.R. a efectuat transporturi pentru diverse administrații ale statului și pentru autoritățile militare franceze. Unele din acestea au rămas în întârziere

¹² *Anuarul statistic al României* 1923, p. 85

¹³ *Anuarul statistic al României* 1929, p.157

cu plata unei părți din navlurile de regie ce li s-au fixat: autoritățile române, din cauză că n-au dispus de credite suficiente, iar, cele franceze, pe motivul că aveau de primit sume mai mari de la statul român. În orice caz, după plata taxelor cu care s-au creditat autoritățile române numai prin faptul efectuării unor transporturi cu navluri de regie pe timpul cât tonajul disponibil era rar și navlurile foarte urcate, înlesnirea adusă statului român a fost apreciabilă¹⁴.

Importanța acordată de către statul român vaselor flotei maritime este relevată și de faptul că, prin Ordinul circular nr. 4271/1922 al D.G.P.C.A., se făceau cunoscute următoarele: „*Se recomandă căpitanilor de porturi că Legea pentru împiedicarea înstrăinării vaselor de comerț sub pavilion român pe timp de cinci ani, cu începere de la 3 august 1918, este încă în vigoare și prin urmare, nici un vas de comerț sub pavilion român nu este îngăduit a părăsi apele românești fără garanția necesară care se va fixa de către autoritățile noastre superioare. În acest scop, vaporul tank Emil Georg von Stauss, Fritz Stauss, remorcherul Adagena și tankul Arbănași, proprietatea Societății Steaua Română, nu li se vor permite a părăsi apele românești*”¹⁵.

Politica pe care trebuia să o urmeze România în vederea dezvoltării flotei comerciale maritime trebuia să fie, așa cum apreciau contemporanii, politica „*pavilionului național*”. De asemenea, statul trebuia să cedeze inițiativei particulare misiunea dezvoltării flotei naționale, deoarece aceasta avea mai multă mobilitate în exploatare și tranzacții comerciale, modificând tarifele după necesități. Gruparea serviciilor de stat în întreprinderi particulare ar fi asigurat, pe de o parte, micșorarea cheltuielilor generale de exploatare și întreținere, iar, pe de altă parte, prin intermediul împrumuturilor amortizabile, s-ar fi putut completa și moderniza parcul de vase, astfel încât acesta ar fi putut satisface orice nevoie, în mod economic, cu un tarif de concurență și fără a mai recurge la subvenții de stat¹⁶. S-a propus ca exploatarea întregului parc național de vase maritime și întreținerea lor printr-un șantier naval să se facă printr-o regie cointereseată de stat sau chiar printr-o societate pe acțiuni, în care statul să aducă ca aport vasele sale. Statul ar fi trebuit să susțină exploatarea prin trafic combinat cu flota fluvială și cu C.F.R. și alte ajutoare, asigurând un

¹⁴ Arh. Muzeului Marinei Române, dos. I/121, Raport al Direcțiunii Serviciului Maritim Român privind activitatea acestuia de la înființare până la 31 martie 1920, f. 9

¹⁵ A.J.C., fond C.P.M., dos. 4/1922, circulara nr. 3710/1922, f. 90.

¹⁶ Th. I. Gâlcă, *Problema transporturilor. Căile de comunicație din România, Directive Generale pentru soluționarea ei*, Tipografia Curții Regale F. Göbll Fii S.A., Buc., 1927, p. 28

minim de dividend acționarilor (și statului), exercitând însă un control în conducerea exploatarei și fixarea tarifelor. În schimb, statul ar fi trebuit să aibă dreptul de a dispune de parcul de vase pentru interesele generale și să poată impune, printr-o justă despăgubire, anumite cheltuieli suplimentare pentru unele curse nerentabile, pe care interesele politice și economice generale obligau societatea să le execute¹⁷. Capitalurile românești ar fi devenit astfel cointerestate în subscrieri de capital și în investiții pentru reînnoirea parcului de vase. Nu era exclusă nici ideea ca societatea astfel formată să intre în cartel de exploatare în comun cu o altă societate străină, care ar fi adus ca aport competențe tehnice și legături comerciale mondiale, vase moderne pentru traficul de cursă lungă, diminuând și mai mult cheltuielile generale, având aceiași agenți exteriori interesați în mărirea volumului de afaceri și transporturi. În felul acesta, se câștiga experiență în exploatare și, mai ales, formarea unui personal maritim specialist, care ar fi ajutat la valorificarea produselor noastre în marile porturi din Orient și Occident, fiind și o rezervă pentru flota de război¹⁸.

Începând cu anul 1920, expansiunea marinei comerciale naționale și înființarea unor noi societăți de navigație redeschidea chestiunea referitoare la pregătirea personalului național necesar conducerii vaselor de comerț. Pe vapoarele comerciale, ca și înainte de război, se folosea atât personal străin- de punte și mașini-, cât și personal din marina militară română, trecut provizoriu în marina comercială, sau personal provenit în parte din absolvenții Școlii Subofițerilor de Marină¹⁹ sau, direct, din trupă, după eliberare. Acest fapt a fost, deseori, recunoscut de contemporani: „*Marina comercială n-ar fi putut să se dezvolte dacă nu s-ar fi sprijinit pe marina de război, care i-a furnizat personalul pregătit de toate categoriile*”²⁰. S.M.R. oferea doritorilor posibilitatea de a îmbrățișa o carieră nautică, de a se imbarca pe vasele sale, însă acest lucru se realiza fără ca aceștia, înainte de imbarcare, să prezinte o diplomă de terminare a studiilor teoretice de la uscat, așa cum ar fi fost firesc. Acest fapt se datora „*lipsei unei școli pregătitoare nautice cu secțiuni separate pentru cursurile de navigație maritimă, de navigațiune fluvială, de pilotaj la bară, de fluviu pe Dunărea de Jos și Cataracte, pentru cursurile pregătitoare pentru personalul căpităniilor de port ca și pentru ale Serviciului hidraulic*”²¹.

¹⁷ *Ibidem*, p. 29

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ A.M.R., fond C.M.M., dos. 270/1919, f. 58

²⁰ „*Revista Marinei*”, VI, 1 ian. 1923, p. 5

²¹ Constantin Tonegaru, *Școala nautică comercială*, în „*Revista Maritimă*”, I, nr. 1, p. 11

Începând cu anul 1919, numărul vaselor maritime intrate în porturile maritime românești înregistrează o curbă ascendentă, atât ca număr de vase, cât și ca tonaj- de la 718 746 t, în 1919, la 1 752 582 t, în 1923-. Cu toate acestea, de-a lungul perioadei la care ne referim, tonajul vaselor românești maritime este în scădere începând cu 1919, de la 323 895 t la 143 594 t, în 1923, aceasta în condițiile în care tonajul vaselor străine este în creștere de la an la an, atingând un maxim în 1923, cu 874 vase și 1 608 988 t²². Faptul este explicabil prin lipsa investițiilor în flota națională și prin ștergerea unor vase din registrele matricole, drept urmare a învechirii acestora. Raportat la anul 1914, se poate observa că, în acest an, intraseră, per total, 1 404 vase cu un tonaj de 1 297 609 t, deci, un număr net superior celui înregistrat în perioada 1919-1923, însă tonajul în 1923 este mai mare, respectiv 1 752 582 t. Fenomenul este explicabil prin creșterea tonajului mondial în primii ani de după război. Rezultantă a crizei prin care a trecut economia mondială în 1923, transporturile maritime au trecut printr-o adevărată criză a navlurilor: mișcarea maritimă s-a redus, în ansamblul ei, cu 30%, comparativ cu situația de dinainte de război, în timp ce tonajul mondial disponibil era superior cu 20% celui din 1914²³. Practic, criza transporturilor maritime s-a datorat enormului surplus de tonaj, în raport cu mărfurile de transportat, condiții în care navlurile continuau să scadă.

Unul din obiectivele flotei comerciale române a fost, în perioada 1918-1923, susținerea refacerii economiei naționale. Statul român a închiriat, la finele anului 1918, cargourile „Milcovul”, „Oltul”, „Siretul” și „Jiul” ale Societății de Navigație „România”, precum și cargourile „Muntenia” și „Oltenia” ale Societății „Maritima”, cu scopul de a accelera transporturile de material de război și mărfuri pentru aprovizionarea țării, încredințând exploatarea lor S.M.R. Ca urmare, în cursul anului 1919, s-a creat linia Galați- Constantinopol- Pireu- Napoli- Marsilia²⁴. Timp de un an, ele au fost întrebuințate la transporturi de mărfuri din Anglia, Franța și Canada, în contul statului, cu un navlu redus cu 30% sub cel plătit armatorilor de

²² *Mișcarea porturilor în anii 1919, 1920, 1921 (1 ianuarie- 31 decembrie)*, Imprimeria Statului, Buc., 1923, p. 4-5, 74-75 (Numărul și tonajul bastimentelor naționale și internaționale intrate și ieșite); *Comerțul exterior al României și Mișcarea Porturilor în 1923 (1 ianuarie-31 decembrie)*, Ed. „Cartea Românească” S.A., Buc., 1925, p. 620-621

²³ Vasile Marcu, *Transporturile maritime în 1923*, în „Dobrogea economică”, III, nr. 3-5, mar.-mai 1924, p. 8-11

²⁴ Mihail Negru, *Istoricul și activitatea S.M.R.*, în „Viața României pe mare și pe Dunăre”, Liga Navală Română, Tipografia Leopold Geller, Buc., 1935, p. 159-161

guvernul englez. În toamna anului 1919, aceste cargouri au fost restituite societăților respective, iar cargourile S.M.R. și-au continuat cursele până la 31 martie 1920. Încărcăturile de marfă transportate pe cale maritimă au fost în creștere- de la 67 006 tone, în 1919, la 2 224 259 t, în 1923-²⁵. Comparativ cu situația antebelică, se remarcă faptul că anul 1911, în care ieșeau 3 582 676 tone mărfuri în vase din porturile românești, nu a fost depășită nici în 1923²⁶. Diminuarea comerțului în porturile maritime românești, în comparație cu cifrele de dinainte de război, trebuia să fie atribuită unei alte cauze decât situația de la Sulina. După rapoartele unuia din consulii din Constanța, exporturile de cereale au suferit o scădere de cca. 50% și produsele petrolifere, de cca. trei sferturi, față de cifrele de dinainte de război. Această scădere trebuia atribuită reformei agrare din România și necesității de a revitaliza o populație mai numeroasă din teritoriile revenite la Țară după război, care nu puteau să fie suficiente din punct de vedere al producției agricole și petrolifere²⁷. Taxele foarte mari de export pentru toate cerealele²⁸ și interdicția de export a grâului²⁹ au adus un foarte mare prejudiciu comerțului porturilor maritime ale României și, astfel, i-au descurajat pe producătorii de cereale. Aceste lucruri demonstrează că prejudiciul principal pe care l-a suferit comerțul nu s-a datorat diminuării pescajului vaselor de la Sulina, ci situației din România. Totuși, lipsa adâncimii șenalului de la Sulina a cauzat anumite pierderi, urmate de întârzieri și cheltuieli de alimbare³⁰.

După război, apar adevărate mutații în ceea ce privește pavilionul navelor care participă la traficul maritim: pavilionul austriac, german, bulgar aproape dispar, în timp ce pavilionul turc înregistrează un regres spectaculos. Pavilionul ungar nu va mai fi prezent în traficul românesc decât începând cu anul 1921³¹. Între 1919 și 1923, pavi-

²⁵ *Mișcarea porturilor în anii 1919, 1920, 1921 (1 ianuarie- 31decembrie),...*, p. 4-5, 74-75 (Numărul și tonajul bastimentelor naționale și internaționale intrate și ieșite); *Comerțul exterior al României și Mișcarea Porturilor în 1923 (1 ianuarie-31 decembrie),...*, p. 620-621

²⁶ *Anuarul statistic al României 1922*, p. 191 (Mișcarea porturilor. Numărul și tonajul bastimentelor naționale și internaționale intrate și ieșite între anii 1911-1914)

²⁷ Walker D.Hines, *Rapport relatif a la Navigation sur le Danube présenté a la Commission Consultative et Technique des Communications et du Transit de la Société des Nations*, Geneve, le 20 août 1925, Société des Nations, p. 59-60

²⁸ *Taxele de export ale cerealelor plătite în valută străină*, în „Dobrogea economică”, nr. 3, iul. 1922, p. 122

²⁹ A.J.C., fond C.P.M., dos. 3/1919, f. 29

³⁰ Walker D.Hines, *op.cit.*, p. 59-60

³¹ *Mișcarea porturilor în anii 1919, 1920, 1921...*, p. 78-79; *Anuarul statistic al României 1929*, p. 382-383

lioanele cu contribuția cea mai importantă în traficul maritim al României au fost: englez, italian, grec, român. Pavilionul englez făcea pe cărașul între portul Constanța și Anvers-Rotterdam-Hamburg, în timp ce pavilionul italian avea, în special, obiectivul de a înlesni transportul mărfurilor proprii. Pavilionul grec scade ca importanță, la sfârșitul anului 1922, ca urmare a rechiziționării vaselor de către guvernul grec pentru transportul trupelor și refugiaților din Asia Mică³².

Dintre companiile românești, în afară de S.M.R., au făcut transporturi: Societatea „România”- cu vasele „Jiul”, „Oltul”, „Siretul”, „Milcovul” și „Prahova”-, Societatea „Maritima”- cu vasele „Oltenia” și „Muntenia”-, Societatea „Troiano”- cu vasele „Ada” și „Carlotta Maria”. Lipsa investițiilor statului român în flota comercială, între 1919-1923, s-a reflectat prin faptul că alte companii au venit să îndeplinească misiunea noastră în apele naționale³³. Per ansamblu, făcând comparația între pavilionul național și cel străin, se poate observa că, în ceea ce privește numărul vaselor intrate în porturile maritime românești, în anul 1919, valorile sunt aproape egale- 446 vase străine și 450 vase românești-, în 1923, regăsim în datele statistice doar 340 vase românești și 2 021 vase străine. În ceea ce privește numărul vaselor ieșite, în 1919, vasele românești erau 441 față de 339 vase străine, pentru ca, la sfârșitul perioadei, în 1923, să se înregistreze 339 vase românești și 2 008 vase sub pavilion străin³⁴. Din datele deținute, reiese și că numărul pasagerilor în vasele sub pavilion național a descrescut constant până în 1923, iar, pe navele străine, cu excepția anului 1920, când se înregistrează un maxim de 17 424 călători, se remarcă o situație asemănătoare. Explicația constă în faptul că, în cursul anului 1920, comunicațiile între România și Occident, pe calea ferată, normalizându-se în urma ameliorării mersului trenului „Simplon Express”, călătorii, care până atunci preferau ruta maritimă Galați-Constanța-Pireu-Napoli-Marsilia, au început să prefere ruta spre Occident cu trenul, astfel că, din cauza reducerii numărului de călători și a greutăților de aprovizionare cu păcură în Franța, S.M.R. a scurtat linia numai până la Napoli. Spre finele anului 1921, terminându-se lucrările de refacere a podului peste Dunăre, care

³² A.B. Plopu, *Mișcarea maritimă și comerțul exterior prin portul Constanța în 1922*, în „Dobrogea economică”, II, nr. 1-2, ian.-feb. 1923, p. 20

³³ *Buletinul Municipal al Orașului Constanța*, III, nr. 3, 1925, Atelierele Socec&Co. S.A., Buc., p. 119-120; „Dobrogea economică”, I, 1922, p. 160-161

³⁴ Apud *Mișcarea porturilor în anii 1919, 1920, 1921...*, p. 77 (Numărul și toneaul bastimentelor naționale și internaționale intrate și ieșite), *Anuarul statistic al României* 1929, p. 373 (Numărul și tonajul bastimentelor naționale și internaționale intrate și ieșite)

fusese distrus în toamna anului 1916 din cauza războiului, și, deci, comunicația cu trenul pe linia București–Constanța normalizându-se, S.M.R. a revenit la vechiul itinerar de dinainte de război, cu plecarea din Constanța pentru Constantinopol-Pireu-Alexandria, însă numai o cursă pe lună, deoarece toate vapoarele de pasageri au trebuit să fie reparate, pe rând, ca urmare a deteriorărilor suferite în război. Din cauză că traficul de călători și mărfuri cu Alexandria era foarte redus, cu începere din octombrie 1922, linia Constanța-Alexandria s-a scurtat numai până la Pireu, însă făcând curse săptămânal cu escală doar la Cospoli³⁵. La 1 mai 1923, S.M.R. a înființat o nouă linie Constanța-Haifa-Jaffa, deservită de un vapor de pasageri, făcând o singură o cursă pe lună și transportând emigranți evrei, în majoritate din Polonia pentru Palestina³⁶.

Analiza mărfurilor intrate în porturile maritime românești relevă faptul că acestea au fost, în primul rând, cereale. Cantitatea de mărfuri intrate în porturile românești, în vase naționale și străine, după un maxim în 1919- 320 985 t mărfuri (cereale și alte mărfuri), a înregistrat valori mereu ascendente: 240 107 t în 1920, 262 194 t în 1921, 295 187 t în 1922. Începând cu 1923, se înregistrează o scădere sensibilă, la 282 446 t mărfuri³⁷. Începând cu anul 1919, cantitatea de mărfuri ieșită în vasele naționale și străine, prin porturile maritime românești, este în continuă creștere: 67 066 t în 1919, 1 483 680 t în 1920, 1 762 219 t în 1921, 1 926 948 t în 1922, 2 224 259 t în 1923³⁸.

O serie de factori obiectivi au influențat traficul prin cel mai important port maritim, Constanța. În primul rând, diminuarea producției naționale, din cauza distrugerilor războiului, care a atras decăderea considerabilă a exportului. Traficul Constanței- care era, în special, port de export-, a suferit în aceeași proporție; lipsa legăturii cu interiorul țării, prin distrugerea podului de peste Borcea. Memoriul adresat regelui Ferdinand atrăgea atenția asupra implicațiilor pe care le avea întârzierea refacerii podului le avea asupra Dobrogei și, în egală măsură, asupra intereselor generale ale țării³⁹. Ca urmare, timp de aproape doi ani, Constanța a fost izolată, lipsindu-i comunicația directă cu calea ferată. Din aceasta cauză, o mulțime de case de comerț

³⁵ Mihail Negru, *op.cit.*, p. 159-161

³⁶ *Ibidem*

³⁷ *Mișcarea porturilor în anii 1919, 1920, 1921...*, p. 10-11, 22-28, 34-35, 80-81; *Comerțul exterior al României și Mișcarea Porturilor în 1923 (1 ianuarie-31 decembrie)*,..., p. 626-627

³⁸ *Mișcarea porturilor în anii 1919, 1920, 1921...*, p. 14-15, 26-27, 38-39, 84-85; *Comerțul exterior al României și Mișcarea Porturilor în 1923...*, p. 630-631.

³⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), fond Casa Regală, dos. 11/1920, f. 5-6

și-au strămutat sediul afacerilor în porturile dunărene, în special la Galați. Un al treilea impediment a fost insuficiența căilor de comunicație cu noile provincii. Din această cauză, comercianții din Ardeal și-au păstrat vechile legături cu Hamburg și Triest. Astfel, unificarea economică a României era întârziată. Acești trei factori au contribuit la regresul traficului maritim, în ansamblul său, și s-au răsfrânt asupra activității S.M.R. Concluzia ce se impunea era construirea unui număr de căi de comunicație menite să pună în legătură portul Constanța cu centrele de producție. Propunerile avansate în epocă se refereau la construirea unei linii ferate Galați-Medgidia-Constanța, care ar fi avut rolul să înlesnească, în timpul iernii, descărcarea depozitelor din porturile dunărene, spre mare, pentru export. Până atunci, se impunea reînființarea tarifului de sezon care exista înainte de război. În al doilea rând, construirea diagonalei Buzeul Ardelean-Buzău-Cernavodă-Constanța, care să scurteze calea dinspre Ardeal spre Constanța. Această cale ferată era solicitată de cercurile comerciale ardelenene, care doreau o mai strânsă conlucrare cu centrele importante din vechiul regat și, mai ales, cu primul nostru port maritim. În sfârșit, construirea unui canal navigabil Cernavodă-Constanța, care ar fi permis o adevărată colaborare între porturile românești, ce și-ar vedea astfel împărțite zonele de influență. Odată Canalul construit, Constanța ar fi fost punctul de export pentru ținuturile Dunării de Sus și Banatului, pe când Brăila și Galațiul urmau să deservească Moldova, Basarabia, Bucovina și Transilvania de Est. De asemenea, tranzitul internațional ar fi fost rațional împărțit: Brăila și Galațiul ar fi avut Polonia și Cehoslovacia, iar Constanța ar fi deservit Ungaria și Bulgaria de nord⁴⁰. Construirea unui canal pe porțiunea Dunării de la Brăila la Cernavodă, fiind ușor susceptibilă de a fi organizată pentru a deveni proprie navigației maritime, ar fi scurtat drumul pe Dunăre din centrul European spre Marea Neagră și se impunea ca o necesitate.

Transportul maritim trebuia pus în legătură cu traficul de cale ferată, care ar fi facilitat legătura industriei românești cu Dunărea și, în special, cu portul Constanța. Traseul propus ar fi trebuit să urmeze linia Cluj, Târgu Mureș, Sighișoara, Brașov, Buzău, Făurei, Constanța. Orașul Hârșova ar fi devenit un centru de tranzit de mare importanță în legătură cu funcționarea Canalului Carasu, prin prelungirea liniei de cale ferată Făurei, de la Țândărei până la Piua Pietrei, cu construcția podului de peste Dunăre, la Hârșova, de unde linia urmează a fi continuată, prin Carol I până la Constanța. Portul Cernavodă ar fi avut

⁴⁰ A.B. Plopul, *Din nevoile Portului Constanța*, în „Dobrogea economică”, I, nr. 7, nov. 1922, p. 243-244

de profitat, deoarece convoaiele de șleपुरi din susul Dunării, venind tocmai din inima Germaniei, n-ar mai fi avut nevoie să meargă la Constanța, putând transborda, la Cernavodă, caricul lor cu destinație transmaritimă. Forturile de garaj și cu interes economic local trebuiau să se construiască la Medgidia și la Murfatlar, dintre care cel de la Medgidia în mod deosebit. Portul Constanța ar fi devenit, prin construcția acestui canal, cel mai important port maritim de tranzit pentru aproape întreaga Europă Centrală deservită de cursul navigabil al Dunării⁴¹. Dintre porturile maritime, cel mai important ar fi fost Constanța, celelalte porturi, precum Mangalia, Balcic, Cavarna, fiind exploatate de o manieră foarte primitivă, deoarece nu posedau absolut nici o instalație și nu erau în legătură cu restul țării din cauza lipsei căii ferate.

Traficul prin portul Constanța s-a reluat în condiții grele, determinate de distrugerea instalațiilor portuare în timpul ocupației de către inamic, scufundarea intenționată a navelor în bazinul portuar și rechiziționarea aparaturii navale, a materialului rulant, a electromotoarelor, a unor cantități însemnate de bronz, oțel, plumb, fier etc⁴². Din datele deținute, rezultă că, în anul 1919, traficul maritim al portului Constanța era reprezentat de 450 de vase, cu un tonaj de 380654 t, ceea ce însemna, raportat la totalul traficului maritim din acel an, 50,2% ca număr de vase și 40,5% din totalul tonajului. În anul următor, numărul și tonajul vaselor înregistrează o creștere sensibilă, 544 vase cu un tonaj de 748 560 t. Cu toate că cifrele indică o creștere, în realitate, din totalul vaselor care participau la traficul maritim, în toate porturile maritime, vasele intrate în portul Constanța reprezentau 33,3% din numărul vaselor și ca tonaj 34,6%. Anii următori vor însemna un progres: în 1921, cele 951 vase reprezentau 37,7% din totalul traficului maritim, iar tonajul lor, de 1 243 708 t, reprezenta 37,4% din tonajul total al traficului maritim pe toate porturile. În 1922, intrau, în portul Constanța, 921 vase, mai puține ca număr decât în anul precedent, însă, ca procent din totalul traficului, 40,9% . Tonajul lor indica, de asemenea, o creștere, semnificând 39,4% din totalul tonajului. Anul 1923 prezenta un trafic de 969 vase, ce reprezenta 41% din totalul traficului maritim, iar, ca tonaj, 1 556 377 t, echivalent cu 38% din ansamblul tonajului vaselor în porturile maritime românești⁴³.

⁴¹ Nicolae C.Fleva, *Canalul Cernavodă- Constanța*, în „Dobrogea economică”, III, nr. 1-2, ian.-feb. 1924, p. 1-6

⁴² A.J.C., fond Direcția Navigației Maritime, dos. 7/1919, f. 5, 7, 39, 62

⁴³ *Mișcarea porturilor în anii 1919, 1920, 1921...*, p. 12-13, 24-25, 36-37, 82-83; *Comerțul exterior al României și Mișcarea Porturilor în 1923...*, p. 628-629

În traficul maritim al portului Constanța aportul vaselor românești a fost următorul: în 1919, vasele românești intrate reprezentau 57%, ca număr, și 57,2% ca tonaj, cifre foarte mari pentru vasele românești, însă acest fapt se datorează primului an de după război, când vasele sub pavilion străin sunt o prezență mai puțin semnificativă. În 1920, cifrele scad dramatic: 28 de vase românești cu un tonaj de 122 438 t (5,1% din totalul vaselor care au intrat în portul Constanța și 16,3% din tonajul lor). Anul următor, numărul vaselor sub pavilion român era 162 (17% din numărul vaselor românești și străine care intrau în portul Constanța), iar, ca tonaj, 162,685 t (13% din tonajul total al vaselor intrate). În 1922, numărul lor era de 148 vase (16% din numărul vaselor) și 163 498 t (11,9% din totalul tonajului care participa la traficul portului Constanța). Anul 1923 nu aduce schimbări semnificative: 163 vase (16,8% din ansamblul vaselor sub pavilion român și străin care intrau în Constanța), iar, în privința tonajului, 191064 t (12,2%). Cu toate că vasele românești sunt în creștere, atât ca număr, cât și ca tonaj, raportarea lor la totalul vaselor care au intrat în portul Constanța în perioada respectivă indică o prezență modestă⁴⁴.

Porturile Balcic și Cavarna depindeau economic de portul Constanța, în condițiile în care vapoarele încărcau la Constanța o anumită cantitate de cereale, după care, trimiteau navele la Balcic și Cavarna pentru completarea încărcăturii. În portul Balcic, operațiunile portuare se desfășurau cu mahone și, începând cu 1922, cu remorchere, înlesnind astfel o mai bună manipulare a mărfurilor⁴⁵. Instalațiile portuare devenind nepRACTICABILE și necesitând refacerea, lucrările au demarat prin aducerea materialelor de către nava „Durostor”, în 1923⁴⁶. În portul Cavarna, se constata aceeași situație⁴⁷.

Spre deosebire de situația de dinainte de război, portul Mangalia nu a mai prezentat o importanță deosebită pentru economia generală a țării. Administrația portului și-a reluat activitatea în condiții extrem de grele, lipsind materialul necesar desfășurării activității⁴⁸. După cum atestă arhivele, în anul 1919, au intrat în acest port doar 12 vase, dintre care 7 sub pavilion turcesc, 4 vase românești și un vas bulgăresc, fără să încarce sau să descarce mărfuri. Din luna mai și până în decembrie 1919, portul a fost, practic, lipsit de activitate, cauzele posibile consemnate de arhive fiind prohibiția exportului de cereale și

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ A.B. Plopul, *Mangalia, Cavarna, Balcic. Importanța lor pentru economia națională*, în „Dobrogea economică”, I, nr. 8, dec. 1922, p. 287

⁴⁶ A.J.C., fond D.N.M., dos. 10/1923-1925, f. 28

⁴⁷ *Ibidem.*, f. 27

⁴⁸ A.J.C., fond C.P.M., dos. 3/1919, f. 64, 66, 91, 99.

epidemiile infecțioase din țările din jurul Mării Negre⁴⁹. În 1923, portul Mangalia înregistrează cel mai mare număr de vase- 55- sub pavilion britanic, grecesc, bulgăresc, rusesc și persan, care au încărcat produse cerealiere⁵⁰. Intensificarea traficului a coincis cu încercările de a iniția lucrări de consolidare a malurilor portului⁵¹.

În ceea ce privește vasele românești și străine ieșite din portul Constanța, se pot trage următoarele concluzii: în 1919, 50,9% din numărul vaselor care au ieșit din porturile maritime, iar, ca tonaj, 41,4%. În 1920, valorile scad la 33,3%, ca număr de vase, și 34% tonaj, pentru a înregistra o creștere începând cu 1921, la 37,3% din număr și 36,9% tonaj, iar, în 1922, 40,7% din numărul total al vaselor românești și străine și 39,3%, din tonaj. Anul următor reprezintă o creștere, în sensul că 41,2% din totalul vaselor maritime române și străine ieșeau prin portul Constanța, reprezentând 38,9% din tonajul total ce tranzita prin porturile maritime ale României⁵². Între aceste valori, aportul vaselor românești în traficul Constanței, atât ca număr de vase cât, și ca tonaj, a fost reprezentat cu o contribuție importantă: 57,3% ca număr de vase și 59,1% ca tonaj, în 1919. Cifrele nu sunt semnificative, având în vedere că, în 1919, fiind primul an de după război, pavilionul național era firesc să aibă o contribuție mai însemnată. Situația era similară cu a vaselor intrate în acel an. Începând cu 1920, procentual, valorile scad: 24,7% , 16,6% în 1921; 16,% în 1922; 17% în 1923, în ceea ce privește numărul vaselor. Tonajul vaselor românești în traficul Constanței, raportat la tonajul total al vaselor românești și străine ieșite din Constanța, scade și el, de la 59% în 1919, la 16,7% în 1920, 12,7% în 1921, 11,4% în 1922 și 12,4% în 1923⁵³.

Refacerea economică a României după Primul Război Mondial și reintegrarea sa în circuitul comercial internațional a fost în intervalul 1918-1923. Un rol important l-a jucat și situația transporturilor maritime. Cu toate eforturi depuse de statul român, mișcarea navigației pe mare a înregistrat variații de la un an la altul, fără să atingă cifrele de dinainte de război, ceea ce a făcut ca pavilionul român să fie în regres în perioada 1918-1923. Transporturile maritime au întâmpinat greutăți în ceea ce privește lipsa infrastructurii, a vaselor comerciale, porturile naționale cu utilajul lor, agenții în străinătate, pentru care statul român nu a găsit fonduri necesare. De aceea, statul trebuia să cedeze

⁴⁹ *Idem*, dos. 3/1919, f. 15, 18,19, 22, 23, 28, 29, 30, 34, 35

⁵⁰ *Idem*, dos. 6/1923, f. 156, 158

⁵¹ A.J.C., fond D.N.M., dos. 10/1923-1925, f. 66.

⁵² *Mișcarea porturilor în anii 1919, 1920, 1921...*, p. 6-17, 28-29, 40-41, 86-87; *Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor în 1923...*, p. 632-633

⁵³ *Ibidem*

inițiativei particulare misiunea dezvoltării flotei naționale, singura care ar fi degrebat bugetul țării de tributul pe care era obligat să-l plătească străinilor pentru transportul mărfurilor.

**ROMANIAN MARITIME NAVIGATION – DIFFICULTIES
AND OBJECTIVES DURING THE FIRST YEARS AFTER THE
FIRST WORLD WAR (1918-1923)**

Abstract

During the period between 1918 – 1923, the policy that Romania should have followed, regarding the development of its merchant fleet, had to be, according to the opinion of the contemporaries, the policy of “national flag” and the maritime ports should make a genuine national network to allow the extension of national ways of communication from inland to the ports of the countries with which Romania had commercial connections. Nevertheless, the lack of state subventions, accompanied by difficulties regarding the lack of national ports infrastructure, of merchant vessels, caused a regress of the Romanian flag during the period between 1918–1923. The resulted conclusions pointed out that the state should assign to the private investors the mission of national fleet development. Maritime ports should be connected with the railway and the Danube river traffic, by building a navigation canal from Cernavoda to Constanta, which would allow a real co-operation among the Romanian ports.

CONSIDERAȚII PRIVIND MEGLENOROMÂNII ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI ÎN PERIOADA IMEDIAT URMĂTOARE

Pacea de la București din 1913 avea să pună capăt programului politic al aromânilor și meglenoromânilor din cuprinsul Turciei europene, care a evoluat, în primul deceniu al secolului trecut, în strânsă legătură cu evenimentele politice internaționale majore, derulate în centrul și sud-estul Europei, între minimal- recunoașterea, în mod oficial, a drepturilor unui *millet* în cuprinsul statului otoman- și maximal- obținerea unor drepturi egale, asemenea populațiilor conlocuitoare, în cuprinsul unei Macedonii autonome sau constituirea unui stat albanezo-român, în care să se impună autonomia politică și religioasă pentru fiecare grup etnic.

Acțiunile politice desfășurate în perioada scursă între începutul secolului al XX-lea și sfârșitul celui de-al doilea război balcanic au demonstrat insuccesul acestui program politic. Nu peste multă vreme, la data de 15 iulie 1914, izbucnea Primul Război Mondial, eveniment ce avea să amâne, cel puțin pentru perioada în care s-au desfășurat operațiunile militare, adoptarea unui nou program menit a satisface doleanțele aromânilor și meglenoromânilor, în concordanță cu realitățile din perioada imediat următoare semnării păcii de la București. O altă importantă consecință a fost aceea că, după încheierea războiului, avea să se pună capăt procesului de unificare a statelor balcanice¹.

Izbucnit în Balcani, războiul avea să-și desfășoare cele mai importante lupte în apusul și răsăritul Europei. Celor două mari blocuri politico-militare angrenate în conflict, Antanta (Franța, Rusia, Marea Britanie) și Puterile Centrale (Germania, Austro-Ungaria), aveau să li se alăture, în funcție de interese, alte state europene și neeuropene care vor conferi acestui conflict caracterul mondial².

¹ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, Institutul European, Iași, 2000, p. 103

² Lev Troțki, *România și războiul balcanic*, Ed. Polirom, Iași, passim. Despre poziția și implicarea României în Primul Război Mondial, în context internațional, vezi, pe larg,, Leonid Boicu, Vasile Cristian, Gheorghe Platon (coordonatori), *România în relații internaționale 1699-1939*, Ed. Junimea, Iași, 1980, p. 375-441

Deși victoria finală depindea de armatele Marilor Puteri, acestea s-au străduit, printr-o intensă campanie diplomatică- din care nu au lipsit promisiunile în privința împărțirii zonelor de interese la sfârșitul conflictului-, să obțină sprijinul micilor aliați. Către sfârșitul anului 1915, când era clar că războiul va fi unul de lungă durată, liderii ambelor blocuri politico-militare au apelat la ajutorul statelor balcanice³.

În consecință, arealul balcanic a fost implicat, tratat, în război. Asemenea confrăților din Grecia și celelalte state balcanice, meglenoromânii s-au aflat în situația de a suporta consecințele nefaste ale operațiilor militare desfășurate, în unele situații, chiar în locurile natale. Din nefericire, până în prezent, în istoriografie, informații privitoare la evoluția lor în perioada conflictului armat sunt aproape inexistente, acesta fiind principalul motiv pentru care le vom valorifica doar pe cele pe care, până în prezent, le deținem.

Astfel, în încercarea de a susține armata sârbă, care se afla într-o situație dificilă, comandamentul aliat, la inițiativa Franței, decide, la data de 22 septembrie 1915, trimiterea unui corp expediționar care să fie debarcat la Salonic. Trecând la ofensivă, acesta ajunge pe Valea Vardarului, respinge trupele bulgare, căutând să asigure joncțiunea cu armata sârbă, care încerca să se retragă spre sud.

Contraofensiva armatelor aparținând Puterilor Centrale și celei bulgare își face simțită prezența începând cu data de 25 septembrie, când pătrund în adâncimea teritoriului statului sârb, armatele acestuia organizând o rezistență dâră, între 16-26 octombrie, în zona Kralevo-Kragujevac-Krusevac-Niš-Leskovac, însă nu reușesc să mențină zona, ordonând retragerea. Între 26-29 noiembrie, corpul expediționar de la Salonic inițiază ofensiva împotriva armatei bulgare, fără a obține însă rezultate remarcabile⁴. În aceste condiții, meglenoromânii din Huma au fost evacuați și cantonați în unele sate sârbești din apropierea orașului Aleksinac, unde au stat până la sfârșitul războiului⁵, iar cei din Liumnița, Cupa, Oșani, Lugunța, Berislav și Nânta, evacuați, o parte în Bulgaria, unde au avut parte de un tratament neospitalier, iar alta în jurul Salonicului și în insule⁶.

³ B. Jelavich, *op. cit.*, p. 111

⁴ Vicențiu Cojan, *Primul război mondial. Repere de cronologie militară*, Editura didactică și pedagogică, R.A., Buc., 1996, p. 43-44

⁵ Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*- Ediție augmentată a lucrării *Le Mégléno-roumain de nos jours*-, Editura Academiei Române, Buc., 2002, p. 8; vezi și Gheorghe Zbucnea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVIII-XX)*, Ed. Biblioteca Bucureștilor, Buc., 1999, p. 182

⁶ Theodor Capidan, *Introducere*, în „Meglenoromânii”, vol. II- *Literatura populară la meglenoromâni*-, Cultura Națională, Buc., 1928, p. 15

Pe fondul acestor probleme, au avut loc o serie de acțiuni de intimidare specifice stării de război- înscenări, arestări, jafuri, violuri, cărora le-au căzut victimă și meglenoromânii. Astfel, pe 22 august 1916, un anume Bambunsky, șef de bandă, îi omoară pe D. Noe, preotul Tonta, Ciumpileac și C. Zarcada, acuzați de greci ca fiind spioni bulgari. În același context, sunt arestați o serie de frunțași din Oșani, iar starețul Mănăstirii Sf. Arhangeli, Eugheni Balta, este alungat. Alți preoți, învățători și oameni de vază sunt arestați și batjocoriți. Între aceștia, preotul Tafa din Cupa, Roșca Papa Gheorghe, Gioga- directorul școlii, St. Ciotti, institutorul D. Ciotti, A. Dinu și preotul- toți din Liumnița-, iar nevasta institutorului D. Ciotti, în fața acestuia, este batjocorit, o noapte întreagă, de către conducătorii autorităților. Nelegiuirile continuă prin prădarea și incendierea unor case, rechiziționarea de vite și alimente fără despăgubiri sau, unele, cu o valoare derizorie, iar cărțile didactice și bisericești, bibliotecile și altarele sunt distruse, în timp ce autoritățile civile, militare și ecleziastice îi silesc pe preoți să officieze serviciul divin în limba greacă⁷.

După cum se observă, furia naționalistă elenă din primii ani ai secolului al XX-lea avea să continue, ba, mai mult, să se amplifice, făcând noi victime în rândul meglenoromânilor, în plin război, chiar dacă Grecia nu era angajată, încă, oficial, în acest conflict mondial, în nici una din tabere.

La data de 28 mai 1917, regele filogerman Constantin I, fără a abdica, pleacă în exil, lăsând puterea fiului său, Alexandru. Noul guvern Venizelos rupe relațiile diplomatice cu Puterile Centrale și, pe 16 iunie, se proclamă în stare de război cu acestea⁸. De acum înainte și până la victoria finală a armatelor Antantei, acțiunile naționaliste grecești vor scădea în intensitate, datorită operării în zonă a armatelor aliate⁹.

Sfârșitul Primului Război Mondial găsea Grecia în tabăra învingătoare. Un an mai târziu, în 1919, statul elen avea să fie antrenat într-un nou conflict, cu urmări importante în ceea ce privește evoluția ulterioară a acestuia, atât în plan politic intern, cât și internațional. Firesc, în acest context, vor surveni o serie de schimbări și în rândul populației meglenoromâne de aici.

Cum bine se știe, Primul Război Mondial aducea, în continentul european, modificări importante, care se reflectau și asupra mozaicului multiethnic din sud-estul Europei. Stabilirea noilor realități poli-

⁷ Vezi în această privință, *Românismul în Grecia*, în „Tribuna românilor de peste hotare”, I, nr. 8-9, aug.-sep. 1924, p. 20-21

⁸ V. Cojan, *op. cit.*, p. 74

⁹ *Românismul în Grecia...*, p. 21

tice și teritoriale din această zonă a fost strâns legată de reglementarea situației naționalităților. Acordurile finale au fost determinate, însă, în marea lor majoritate, de Marile Puteri, reprezentanții diplomați ai statelor mici având o pondere redusă la masa tratatelor.

În timpul dezbaterilor, au existat două baze de probleme contradictorii: tratatele și negocierile secrete, respectiv principiul autodeterminării popoarelor, astfel încât, fiecare stat a încercat să sprijine una din bazele care îi servea cel mai bine interesele¹⁰. Prin urmare, micile națiuni din tabăra învingătoare susțineau încheierea de tratate secrete (Grecia, Regatul Sârbo-Croato-Sloven ș.a.) și, în consecință, o politică de extindere teritorială, în timp ce statele învinse apărau principiul autodeterminării și conceptul de dreptate. Două dintre marile puteri europene, Franța și Marea Britanie, erau, la rândul lor, interesate de restabilirea echilibrului de putere. Astfel, prima urmărea să alinieze o parte din țările victorioase din Europa răsăriteană, care să înlocuiască fosta alianță cu Rusia și să contrabalanseze puterea Germaniei, în timp ce cea de-a doua dorea restabilirea echilibrului de putere prin intermediul unor acorduri teritoriale mai echitabile și prin întoarcerea la condițiile normale, însă această linie politică se putea realiza printr-un număr mare de compromisuri¹¹.

Pe agenda de lucru a Conferinței de Pace de la Paris a fost înscrisă, cum era și normal, și problema minorităților din Peninsula Balcanică și, implicit, a aromânilor și meglenoromânilor de aici. Punctul de plecare pornea, în general, de la recunoașterea spiritului cuprins în Tratatul de Pace de la București din 1913, ce pune capăt celui de-al doilea război balcanic. Formal, statele balcanice s-au angajat să transpună în practică principiul autonomiei școlare și bisericești, însă, aromânii și meglenoromânii, susțineau, în continuare, ideea unei Macedonii autonome sau independente- fiind conștienți că prevederile referitoare la respectarea autonomiei școlare și bisericești din 1913 nu aducea o rezolvare mulțumitoare a situației lor- cu caracter multietnic, cât și încorporarea unui număr cât mai mare de aromâni în limitele statului albanez, garantându-li-se, în acest din urmă caz, o deplină autonomie națională¹².

¹⁰ Charles Jelavich, Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice 1804-1920*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 347

¹¹ Em. Bold, I. Ciupercă, *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relațiilor internaționale*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2001, p. 10-22; vezi și Viorica Moisuc, *Istoria relațiilor internaționale. Până la mijlocul secolului al XX-lea*, Editura Fundației România de Măine, Buc., 2002, p. 96-104

¹² Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucă (coordonatori), *Introducere*, în „Românii de la sud de Dunăre. Documente”, Arhivele Naționale ale României, Buc., 1996, p. 37

Astfel de opinii, nesprijinite de autoritățile române de la București, net respinse de reprezentanții statelor balcanice și fără a capta în vreun fel interesul Marilor Puteri, nu au avut sorți de izbândă și, firesc, nu s-au reflectat, practic, în nici unul din documentele finale ale sistemului de la Paris¹³.

De altfel, statele balcanice nu aveau nici un interes să respecte doleanțele aromânilor și meglenoromânilor și, cu atât mai puțin, Marile Puteri, iar România, poate singura în măsură să acorde un sprijin substanțial, avea acum alte obiective mai importante de atins. Nu este mai puțin adevărat că statul român nu putea să cuprindă toți românii rămași, după 1918, în afara granițelor, fără a-și pune în pericol interesele naționale, nutrind speranța, însă, că ei vor deveni o punte de legătură cu statele vecine sau apropiate¹⁴. Din nefericire, această dorință nu se va mai împlini deoarece „nu a existat- și nu numai din motive externe- un raport direct proporțional între consolidarea statului întregit și situația fraților de peste hotare”, după cum afirma I. Agrigoroaiei¹⁵. În esență- nota același autor-, „s-a acționat pe diferite căi și cu diferite mijloace, în legătură cu mersul relațiilor interstatuale, cu natura regimului politic dintr-o țară sau alta, precum și cu alți factori, specifici unor anume etape sau momente”¹⁶.

Prin urmare, în primii ani interbelici, politica externă a României a gravitat în jurul unui obiectiv fundamental: consolidarea statului național unitar, deziderat realizat prin crearea unui sistem de alianțe politico-diplomatice și militare, care i-au asigurat securitatea, independența și integritatea teritorială¹⁷. Pactele și alianțele încheiate de România în această perioadă au avut în vedere, în primul rând, conservarea clauzelor teritoriale și politice stabilite în anii 1919-1923, precum și apărarea păcii și securității europene¹⁸.

În plan politic intern, ca urmare a războiului devastator, statul român avea „mai întâi de refăcut, de reconstruit (și nu numai în sectorul economic) și apoi de dezvoltat și consolidat. La aceste greutăți s-au adăugat cele izvorâte din însuși procesul de consolidare a Marii Uniri, de realizare a unificării administrative, legislative, economice, politico-sociale, spirituale etc.”¹⁹.

¹³ *Ibidem*

¹⁴ Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, p. 51

¹⁵ *Ibidem*, p. 53

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ V. Fl. Dobrinescu, D. Tompea, *România la cele două conferințe de pace de la Paris (1919-1920, 1946-1947). Un studiu comparativ*, Ed. Neuron, Focșani, 1996, p. 30

¹⁸ *Ibidem*, p.31

¹⁹ I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 54; Despre obiectivele fundamentale urmărite de statul român în perioada interbelică, vezi Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare-*

După cum se observă, în perioada ce a urmat încheierii primei mari conflagrații mondiale, realizarea obiectivelor fundamentale ale României Mari necesita eforturi substanțiale și, în fața susținerii acestora, cauza aromânilor și meglenoromânilor nu a mai încăput pe agenda de lucru a politicienilor români, astfel încât, singurul sprijin din țară a venit acum numai din partea Societății de Cultură Macedo-Române.

Sfârșitul Primului Război Mondial avea să aducă și primul clivaj în rândul comunității de români din Meglenia. Prin urmare, noua frontieră de stat stabilită între Grecia și Regatul sârbo-croato-sloven a făcut ca meglenoromânii din Berislav, Cupa, Liumnița, Lugunța, Oșani, Țarnăreca și Nânta să rămână, în continuare, în hotarele statului elen, iar cei din Huma, cât și alte câteva familii din Ghevgheli și satele înconjurătoare- Bogorodița, Mrzenți, Moin și Gonicet- să fie integrate viitorului stat iugoslav²⁰. Cei cuprinși în acest din urmă stat au fost primii cărora le-au fost suprimate drepturile ce li se cuveneau²¹. Astfel, reforma agrară, prin care statul sârb dorea să soluționeze unele probleme social-naționale, nu a admis decât împrăștierea cetățenilor de origine sârbă, în cadrul aceluiași proces fiind expropriate și suprafețele muntoase cumpărate de aromâni și meglenoromâni de la proprietarii otomani, pentru a-și putea crește turmele de animale²².

Diferențele greco-otomane în privința stabilirii noilor frontiere, după încheierea Primului Război Mondial, vor duce la izbucnirea unui nou conflict în Balcani. La data de 15 mai 1919, cu acordul Marii Britanii, Franței și S.U.A, grecii debarcă la Smirna și atacă armatele otomane²³.

europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea, (2 vol.), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1996, passim; I. Agrigoroaiei (coordonator), *România în paradigma europeană. Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, passim

²⁰ Virgil Coman, *Megleno-Românii (1)*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, IX, nr. 11 (104), 1998, p. 8

²¹ Vezi, pe larg, în acest sens, Daniel Lazăr, *Situația minorității române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven între anii 1919-1929. Puncte de vedere*, în „Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare” (coordonatori: Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002, p. 237-246

²² Stoica Lascu, *Împrăștierea românilor balcanici în Cadrilater*, în „Dosarele istoriei”, V, nr. 1 (65), 2002, p. 30

²³ Serge Bernstein, Pierre Mizla, *Istoria Europei*, vol.V- *Secolul XX (din 1919 până în zilele noastre)*, Institutul European, Iași, 1998, p. 26; S. M. Sophocles, *A history of Greece*, Institut for Balkan Studies, Thessalonike, 1961, p. 365; C. Jelavich, B. Jelavich, *op. cit.*, p. 365; Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, Ed. Oscar Print, Buc., 1998, p. 505

Operațiunile militare se vor desfășura până la sfârșitul lunii septembrie 1922, victoria revenind taberei conduse de Mustafa Kemal²⁴. În aceste condiții, forțele beligerante trec la masa tratativelor, care încep pe 3 octombrie 1922, la Mudanya. În urma discuțiilor, la 11 octombrie, s-a ajuns la semnarea unui armistițiu, care era „de facto” un compromis între Antanta și Turcia²⁵. În conformitate cu acesta, a fost convocată la Laussane, o nouă Conferință de pace, pentru a pregăti tratatul final al reglementării păcii între Turcia și puterile aliate. Negocierile au început în noiembrie 1922 și s-au finalizat la 24 iulie 1923. Aici au fost rezolvate, după cum afirma însuși Mustafa Kemal Atatürk- făuritorul Turciei moderne- „socoli seculare” și „chestiuni încălcate” ca, de exemplu, problema Capitulațiilor, a datoriilor publice ale Imperiului Otoman, a Strămtorilor, situația minorităților ș.a.²⁶

Cel mai mult de suferit a avut, fără îndoială, Grecia, care, pe lângă pierderile teritoriale, a mai trebuit să semneze un acord ce viza un schimb de populație cu Turcia. Exceptându-i pe grecii din Constantinopol, toți ceilalți din Turcia urmau a fi dizlocați. La rândul lor, musulmanii din Grecia, cu excepția celor din Tracia de vest, urmau a fi mutați în Turcia. Se estimează că aproximativ 1 500 000 de greci și 400 000 de musulmani, dintre care majoritatea turci, dar și unii greci sau de alte origini etnice, au fost afectați de aceste măsuri²⁷.

În cadrul mișcării de populație, meglenoromânii islamizați din localitatea Nânta, în număr de circa 6 000, au fost transferați în Turcia- la Edirne, Kirklareli, Uzunköprü, Babaeski ș.a.²⁸-, deși, pe de-o parte, din punct de vedere etnic, aceștia aparțineau grupului de români

²⁴ *Ibidem*

²⁵ *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei 1821-1923*, Editura Academiei R.S.R., Buc., 1979, p. 254; Igor Bercu, *Mișcarea de eliberare națională și proclamarea Republicii Turcia (1918-1923)*, în „75 de ani de la proclamarea Republicii Turcia. Conferința științifică internațională moldo-turcă”, f.ed., Chișinău, 1998, p. 71.

²⁶ *Afirmarea statelor naționale...*, p. 256-257; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura științifică și enciclopedică, Buc., 1976, p. 369

²⁷ Maria Todorova, *Balkanii și balcanismul*. Ed. Humanitas, Buc., 2000, p. 273; C. Jelavich, B. Jelavich, *op. cit.*, p. 365; S.M. Sopchocles, *op. cit.*, p. 355

²⁸ Thede Kahl, *Zur Islamisierung der meglenitischen Vlachen (Meglenorumänen) Das Dorf Nânti (Nótia) und die „Nântinets” in der heutigen Türkei*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, 38 (2002) 1/2 Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, p. 39-41; Idem, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*, Institut für Geographie der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Münster, 1999, p. 22; pentru lămuriri suplimentare în privința stabilirii nântineților în Turcia, vezi și harta *Meglenitische Vlachen aus Notia in der türkischen Trakya Ende 20 Jhs*, în *Ibidem*, p. 34

balcanici din Meglenia, vorbitori ai dialectului meglenoromân, iar, pe de altă parte, transferul se realizase fără o consultare, în prealabil, a populației, ca și în cazul celorlalți musulmani din Grecia, ci în mod forțat²⁹. Odată cu acest eveniment, se producea un nou clivaj în rândul comunității de meglenoromâni, care nu făcea altceva decât să o diminueze, din punct de vedere etnic, chiar dacă *nântenii/nântineții* nu au participat și nici nu au contribuit la lupta pentru afirmarea identității naționale, principalul motiv fiind acela că, în calitate de supuși musulmani, deși de origine românească, ei se bucurau de toate privilegiile oferite musulmanilor de către statul otoman.

Ca urmare a adoptării hotărârilor de la Lausanne, politicienii de la Atena au găsit noi soluții, menite a continua politica naționalistă în teritoriile unde structura populației era eterogenă, fiind bine cunoscut faptul că, în anumite regiuni, cum este și cazul Macedoniei, existau aromâni și meglenoromâni care nutreau sentimente naționale românești. Astfel, pentru a modifica structura etnică de aici în detrimentul acestora, grecii au găsit o primă soluție, și anume aceea a împroprietăririi grecilor aduși din Asia Mică, în urma schimbului de populație cu Turcia.

Practic, reforma agrară din Grecia ce a urmat tratatului de la Lausanne s-a realizat prin exproprierea totală a absenteiștilor, parțial a tuturor pământurilor cultivabile de până la 8-15 ha din Tesalia, Macedonia, Epir și Tracia, cât și a celor de până la 35 ha din restul Greciei. Noul cadru legislativ pune capăt, astfel, moșiilor din Macedonia, care aparținuseră, în mare măsură, proprietarilor turci, agravând, totodată, și situația economico-socială a meglenoromânilor, recunoscuți cultivatori ai pământului și crescători de viermi de mătase³⁰.

Din numărul total al noilor veniți- toți greci asiatici- au fost instalate, pe loturi agricole, un număr de 145 127 familii, repartizate astfel: Macedonia, în 1 379 de localități- 427 297 persoane, Tracia în 242 localități- 71 293 persoane, Epir în 26 de localități- 4 418 persoane, Grecia veche în 117 localități- 34 247 persoane, Insule în 230 localități, - 22 011 persoane³¹.

După cum se observă, în Macedonia au fost instalate de 3,5 ori mai multe familii comparativ cu restul Greciei, principalul motiv fiind, după cum afirmam mai sus, acela al modificării structurii etnice a acestei regiuni. Semnificativ este faptul că, în ciuda problemelor

²⁹ S.M. Sopchocles, *op. cit.*, p. 357

³⁰ Constantin Noe, *Colonizarea Cadrilaterului în „Sociologie Românească”, III*, nr. 4-6, 1938, p. 124. Despre aplicarea reformei agrare din Grecia și implicațiile sale asupra românilor balcanici, vezi și St. Lascu, *op. cit.*, p. 30-31

³¹ *Ibidem*

politice interne din Grecia- datorate disputelor între susținătorii taberei „proregaliste” și cei ai celei „prorepublicane”³²-, politicienii greci au acordat o atenție deosebită chestiunilor de interes național, ca și în cazul de față, făcând front comun în această privință. Acestei politici i s-a suprapus cea privind susținerea în plan școlar și bisericesc a grecilor și „grecomanilor” și a noilor veniți.

Toate aceste realități veneau să certifice amplificarea procesului de deznaționalizare susținut de autoritățile elene, reacția meglenoromânilor de la București, adunați în jurul Societății Meglenia, față de situația confrăților din locurile de baștină neîntârziind să apară. Astfel, la data de 11 noiembrie 1923, în cadrul Adunării Generale, s-a hotărât redactarea unui memoriu privind neajunsurile și doleanțele meglenoromânilor din Berislav, Cupa, Liumnița, Lugunța, Țarnăreca și Oșani, care să fie înaintat ministrului român de Externe, I.G. Duca. Totodată, s-a mai hotărât constituirea unei delegații care să meargă în audiență la ministrul plenipotențiar al Greciei la București, pentru a-l ruga să intervină pe lângă guvernul de la Atena în vederea curmării regimului impus aici³³.

Nu este însă mai puțin adevărat că, datorită noilor acțiuni ale autorităților elene, care le puneau în pericol ființa națională, a renăscut ideea de a emigra în România³⁴. Aceasta reprezenta, în viziunea lor, unicul liman al supraviețuirii neamului, așa cum, pentru bulgarii, albanezii, grecii și turcii din Peninsula Balcanică, statele respective reprezentaseră un suport real, în contextul amplificării mișcărilor naționaliste.

ASPECTS REGARDING THE MEGLENOROMANIANS DURING THE FIRST WORLD WAR AND THE VERY NEXT PERIOD AFTER

Abstract

In this study we want to present several appreciations regarding the Meglenoromanians during the First World War and the very next period after. Therefore we focus mainly on problems regarding political issues which have been influencing this group of Balkan Romanians in the period mentioned above.

³² S.M. Sophocles, *op. cit.*, p. 357-361.

³³ Vezi, în această privință, *Adunarea Societății Meglenia*, în „Peninsula Balcanică”, I, nr. 8, 1923, p. 14.

³⁴ C. Noe, *op. cit.*, p. 125.

REPERE DOBROGENE ALE EDUCAȚIEI LEGIONARE. TABĂRA LEGIONARĂ DE LA CARMEN SYLVA (1935-1937)

În condițiile prelungirii repetate a stării de asediu, introdusă de guvernul liberal, la 30 decembrie 1933, și interzicerii acțiunilor politice extremiste prin legea pentru apărarea ordinii în stat („M.O.” nr. 83, 7 aprilie 1934), activitatea legionară a fost continuată, în 1935, sub acoperirea organizării și funcționării taberelor de muncă. În acest sens, conducerea Mișcării Legionare conta pe inexistența unor texte de lege care să prevadă expres interzicerea funcționării taberelor de muncă și pe obținerea sprijinului opiniei publice față de implicarea legionarilor în activități lucrative cu caracter obștesc.

De la 4 tabere legionare, care funcționau în anul 1934, numărul acestora a crescut la 20, în 1935. Legionarii dobrogeni au participat cu hotărâre și entuziasm la organizarea activităților dedicate acestui scop.

Potrivit concepției lui Corneliu Zelea Codreanu, tabăra de muncă era o școală de formare a caracterului legionar și o modalitate de educare a tineretului, specific românească, fără corespondent pe măsură în alte state europene. Viața trăită cu sentimentul regenerator al muncii prestate în comun, care dădea tărie și coeziune colectivităților umane, era menită să determine crearea „omului nou” al societății legionare viitoare.

Din inițiativa lui Corneliu Zelea Codreanu, în vara anului 1935, a fost întemeiată, pe malul mării, o tabără legionară, situată la 2 km de stațiunea Carmen Sylva, pe un teren în suprafață de cca. 5 000 m², ce aparținea Ministerului Agriculturii și Domeniilor.

În scurt timp, aceasta a devenit cea mai importantă din țară. În perioada iulie-septembrie 1935, peste 800 de legionari din diverse zone ale țării (București, Galați, Bacău, Iași, Botoșani, Brașov, Dolj, Arad, Constanța etc.) au acționat, sub directă coordonare a „Căpitanului”, pentru consolidarea malurilor, construirea de drumuri (unul dintre acestea a fost denumit „B-dul Românul de mâine”), canale pentru scurgerea apelor etc., pentru care nu posedau autorizații de construire. Participanții, printre care se găseau și femei, proveneau din toate categoriile socio-profesionale (intelectuali, avocați, medici, preoți, ingineri, muncitori, țărani, funcționari, studenți). Aceștia locuiau în barăci cu pereți de piatră, acoperite cu scânduri, bordeie săpate în

malul mării și corturi de pânză pe care figurau însemne gardiste¹.

Tabăra de la Carmen Sylva avea statutul special de loc al instruirii tuturor cadrelor implicate în organizarea și conducerea celorlalte tabere. Activitatea specifică derulată în tabără viza producerea de bunuri materiale necesare Legiunii, sporirea prestigiului acesteia în rândul opiniei publice prin angajarea participanților în activități de utilitate obștească, consolidarea relațiilor dintre membrii proveniți din diferite zone ale țării și optimizarea formelor de realizare a educației legionare.

Printr-o circulară întocmită de Corneliu Zelea Codreanu la 31 mai 1935, intitulată „Primii pași în tabăra Carmen Sylva”, s-a ordonat crearea a 14 centre de aprovizionare cu alimente a taberei, dispuse în județele Constanța, Tulcea, Durostor și Caliacra. Șefii structurilor legionare din zonă aveau libertatea de a folosi metodele și mijloacele pe care le credeau de cuviință pentru realizarea acestui scop. De obținerea unor donații în alimente, animale, bani, materiale de construcții etc. se ocupau și membrii și simpatizanții Legiunii din alte regiuni ale țării, între care Moldova și Muntenia².

Activitățile specifice vieții de tabără, prin tonul lor simplu și aspru, nu urmăreau numai eficientizarea organizării și îndoctrinării membrilor Legiunii. Ele se adresau, într-o bună măsură, și celor încă nedeciși să o sprijine sau indiferenți la mesajul politic și social legionar. În context, au fost organizate marșuri în uniforme și sub imperative cazone spre localitățile din apropiere, în cursul cărora se scandau, inclusiv, lozinci antisemite (ex. „Moarte jidanilor”), se organizau serbări– încheiate cu focuri de tabără și cântece– și se distribuiau manifeste și publicații legionare³. Scopul acestor activități era și câștigarea simpatiei turiștilor care își petreceau concediile pe litoral și a localnicilor care erau invitați, mai ales, în zilele de sărbătoare.

Spre sfârșitul toamnei anului 1935, Corneliu Zelea Codreanu și fratele său, Horia, au luat în arendă, pe o perioadă de cinci ani, cele 30 ha ale fermei avocatului Constantin Frunzescu, situată în Tuzla, pe malul lacului Techirghiol. Produsele agricole obținute aici prin munca legionarilor urmau să aprovizioneze tabăra de la Carmen Sylva. Între 6 decembrie 1935 și 5 aprilie 1936, Codreanu s-a retras la ferma Frunzescu pentru a scrie lucrarea cu caracter memorialistic „Pentru legionari”, apărută la 1 octombrie 1936 și considerată „cartea de căpătâi

¹ Arhiva Serviciului Român de Informații (A.S.R.I.) București, fond D, dosar 7527, f. 133

² *Ibidem*, f. 90

³ *Ibidem*, f. 67, 72, 78

a Mișcării Legionare". Adresându-se cititorilor, autorul menționa cu referire la semnificația lucrării: „... Eu vreau ca voi, soldați ai unor alte orizonturi românești, citind aceste amintiri să recunoașteți în ele propriul vostru trecut și să vă aduceți aminte de luptele voastre. Să re trăiți suferințele îndurate și loviturile primite pentru neam”⁴.

În anul 1936, în tabăra de la Carmen Sylva, peste 800 de membri și simpatizanți proveniți din diverse categorii socio-profesionale, cei mai mulți dintre ei tineri, au luat parte, în serii succesive de câte două săptămâni, la programele de instruire destinate punerii bazelor „societății legionare” viitoare. Într-o interesantă analiză efectuată de istoricul german Armin Heinen, cu privire la structura socială a participanților la una dintre seriile de pregătire organizate în tabără, se arată că 710 dintre aceștia erau bărbați, 82– femei și 50– copii. Studenții formau categoria cea mai bine reprezentată– 26,8 % din totalul celor prezenți. Acestora li se adăugau absolvenții unor școli superioare și facultăți– 10,2 %, funcționari– 9,3%, țărani– 8,8 %, liberi-profesioniști– 6,1 %, elevi– 6 %, muncitori– 3,9%. 43,5 % din femeile participante erau casnice, 37,7 %- studente sau absolvente de școli superioare și 17,4 %- eleve⁵.

Începând cu 15 iunie 1936, Corneliu Zelea Codreanu a condus personal tabăra. Întâlnirile cadrelor de comandă cu legionarii veniți din toate zonele țării au fost folosite pentru explicarea strategiei care urma să fie adoptată față de concurența făcută, în plan politic, de Frontul Românesc, Partidul Național Creștin și P.N.Ț., pentru atragerea de noi membri din rândul studenților, muncitorilor și țăranilor⁶.

Activitățile propagandistice desfășurate în tabăra de muncă de la Carmen Sylva au vizat, cu predilecție, crearea și consolidarea convingerilor legionare în rândul tineretului. Uneori, în tabără s-au oficiat nunți, pe considerentul că întemeierea de „familii legionare” avea să constituie un exemplu demn de urmat și pentru alți tineri și să dea măsura trăiniciei Mișcării în plan social și moral. Tabăra a fost vizitată, în diverse situații, de cadre didactice și grupuri de elevi aflate în vacanță pe litoral, dar și de simpatizanți din rândul turiștilor⁷.

⁴ Cronologie legionară, Salzburg, 1953, p. 100

⁵ Armin Heinen, *Legiunea Arhangelul Mihail. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, Ed. „Humanitas”, Buc., 1999, p. 369–371

⁶ Horia Sima, *Istoria Mișcării Legionare*, Editura „Gordian”, Timișoara, p. 143; Nicolae Ciolacu, *Haiducii Dobrogei (Rezistența armată anticomunistă din Munții Babadagului, Dobrogea)*, Colecția „Omul Nou”; Traian Golea, *Hallendale, Florida, U.S.A.*, 1995, p. 36-37

⁷ A.S.R.I., București, fond D, dos. 7539, f. 25

În programele de instruire pentru participanți a fost prevăzută creșterea importanței activităților de pregătire fizică, instrucție de front și trageri cu arme de foc. Datele raportate periodic eşaloanelor superioare de către organele locale de urmărire penală evidențiau efectuarea de marșuri legionare în ținută specifică, în localitățile balneare Carmen Sylva, Eforie și Techirghiol, și exerciții de tragere la țintă cu revolverul. În raportul cu nr. 25142/12 octombrie 1936, înaintat Parchetului Curții de Apel Constanța de către prim-procurorul Parchetului de pe lângă Tribunalul Constanța, se precizează că: „...*Propaganda făcută de Partidul Totul pentru Țară și marșul în coloană și formație militară nu se poate stânjeni și, cu atât mai puțin, sancționa, neexistând nici un text de lege pentru aceasta*”⁸.

În perioada 15 iulie– 1 august 1936, sub comanda directă a lui Corneliu Zelea Codreanu, s-a desfășurat, la Carmen Sylva, un stagiu special de pregătire a șefilor structurilor componente ale Corpului Frățiilor de Cruce (F.D.C.), la care au participat 300 de reprezentanți ai 56 de grupuri F.D.C. din țară. În context, s-au trasat sarcini în vederea formării și dezvoltării la tineri a spiritului de supunere și sacrificiu în numele idealurilor politice, sociale și morale legionare⁹.

Cu prilejul analizelor efectuate cu participanții la tabăra de la Carmen Sylva, Corneliu Zelea Codreanu a dat ordine pentru înființarea de noi organizații în zone în care Mișcarea era încă slab reprezentată. Mai multe cadre de încredere au fost trimise cu astfel de sarcini în Basarabia (Soroca, Bălți) și Moldova (Vaslui, Roman), fiind instruite să speculeze nemulțumirile membrilor filialelor locale ale Partidului Național Creștin pentru a-i determina să intre în rândurile legionare¹⁰.

Corneliu Zelea Codreanu și generalul Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul s-au preocupat îndeaproape de luarea unor măsuri riguroase de verificare pentru prevenirea recrutării sau, după caz, pentru înlăturarea din rândurile Partidului Totul pentru Țară a elementelor ariviste, aventuriere, neloiale, care puteau aduce deservicii imaginii acestuia. Astfel, verificările efectuate asupra cadrelor care au participat la activitățile din tabăra de la Carmen Sylva l-au îndreptățit pe generalul Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul, președintele Partidului, să sublinieze, în Circulara nr. 41 din 21 septembrie 1936, că „... În tabăra... de astă vară am constatat că șefii de județe și de unități legionare, care aveau îndatorirea sacră de a apăra

⁸ Arhivele Naționale Constanța, fond Parchetul General al Curții de Apel Constanța, dos. 9/1936, f. 74

⁹ Gheorghe Istrate, *Frăția de Cruce*, Colecția „Omul Nou”, 1991, p. 35-36

¹⁰ A.S.R.I. București, fond D, dos. 7516, f. 19

Legiunea și renumele ei nu și-au făcut cu prisosință datoria. N-au fost suficient de severi în primirea noilor membri ... Încât cu durere am putut să văd o serie de mici haimanale, pleava satelor și orașelor, oameni fără nici un căpătâi, purtând și batjocorind sfânta cămașă verde, în care au murit martirii noștri...". S-a dat ordin ca, până la 1 noiembrie 1936, fiecare șef de regiune și județ să raporteze eficiența măsurilor luate în acest sens¹¹.

Ulterior, guvernul a interzis funcționarea taberelor de muncă pentru a îngreuna activitățile organizatorice și propagandistice legionare, aflate deja într-o fază de viguroasă extindere la nivel național. Dar, după ce, la sfârșitul lunii mai 1937, Parlamentul a votat o lege în acest sens, Corneliu Zelea Codreanu a recurs la soluția așanumitelor tabere de odihnă și tratament, sub acoperirea cărora se preconiza continuarea nestingherită a activității de instruire a cadrelor. Prin Circulara nr. 75, din 13 iunie 1937, s-a prevăzut funcționarea a numai două astfel de tabere în țară, dintre care una, la Carmen Sylva, pentru legionarii „bolnavi” de reumatism și familiile acestora. Deschiderea taberelor urma să se facă la 10 iulie 1937. Puteau participa și tineri cu alte convingeri politice, cu condiția de a se supune disciplinei legionare.

Datele și informațiile obținute prin mijloace specifice de către organele de poliție evidențiau că, la mijlocul lunii august 1937, în tabăra de la Carmen Sylva se aflau 250 de legionari, între care studenți, profesori, funcționari, preoți, casnice veniți din București, Ploiești, Buzău, Botoșani, Chișinău, Constanța etc. Aceștia locuiau în cabane construite în anul 1936, prin muncă voluntară, și serveau masa la două restaurante conduse de camarazi din București. Aprovizionarea taberei era asigurată prin contribuții și donații în bani și produse făcute de membrii Partidului Total pentru Țară din județul Constanța. Mai multe elemente cu funcții de conducere, printre care Corneliu Zelea Codreanu, Ilie Gârneață, Constantin Dumitrescu-Zăpadă, erau cazate la vila „Steluța” sau la hotelul „Panait”. Siguranța ținea sub o strictă supraveghere activitatea acestora, aspectele de interes operativ rezultate fiind raportate periodic eşaloanelor superioare¹².

Tabăra legionară organizată, în perioada menționată, la Carmen Sylva, a fost una din formele de expresie ale politicii conducerii Mișcării de educare a propriilor cadre, dar și de propagandă întemeiată pe promovarea valorilor moral-civice tradiționale și pe negarea vehementă a viabilității obiectivelor politice interne și externe ale guvernărilor. Aceasta, în contextul în care cercurile puterii s-au

¹¹ Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări și manifeste. 1927-1938*, Colecția „Europa”, München, 1981, p. 87-90

¹² A.S.R.I. București, fond D, dos. 7527, f. 155-158

folosit, adesea, de Legiune ca de un factor de presiune politică și socială pentru crearea condițiilor necesare instaurării unui regim monarhic autoritar.

**DOBRUJAN LEGIONARY EDUCATION LANDMARKS.
CARMEN SYLVA LEGIONARY CAMP (1935-1937)**

Abstract

The representatives of the Legionary Movement, the most important right extremist organization in Romania between the two world wars, agreed on granting a strategic role to the legionary camp, the one of educating the Romanian youth by their standards, up to a certain profile, legionary in spirit and in beliefs. Such initiative was unique, since no other European state had a correspondent for the legionary camp.

The legionary camp organized between 1935 - 1937, at Carmen Sylva, in Dobrudja, represented one of the political leadership's expression, enhancing the means for educating their own members, as well as for disseminating their specific propaganda focused on promoting the traditional civic and moral values and external political objectives advanced by the authorities of that time. An important concurrent factor in gaining the political position needed for implementing the above mentioned strategy was the fact that King Carol II and the political circles obedient to him used the Legionary Movement, on many occasions, as a force of repression, in order to create the necessary conditions for the instauration of the absolutist monarchy regime.

ACȚIUNEA IRIDENTEI UCRAINEANE ÎN ROMÂNIA, ÎN VARA ANULUI 1939

Revizionismul ucrainean a jucat un rol minor, mai mult ca factor de presiune și intimidare. Mișcarea naționalistă ucraineană a început să se facă simțită după 1919, când grupuri de ucraineni s-au refugiat peste Nistru, din cauza războiului civil din Rusia. Până la desființarea sa, în 1921, statul ucrainean independent a căutat să aibă relații bune cu România. După 1921, au luat naștere, în câteva capitale europene (Viena, Paris, Praga, Varșovia, Berlin) și în SUA, organizații culturale, economice și politice naționaliste ucrainene.

În România, cea mai veche și mai puternică organizație a emigranților ucraineni era cea a petliuriștilor, cunoscută sub numele de „Republica Națională Ucrainiană”. Aceasta avea un centru principal la Varșovia și altul, secundar, la Paris, iar programul său politic viza desprinderea Ucrainei de Uniunea Sovietică și crearea unei republici independente. Tot pe teritoriul României, mai activa și „Comitetul Ucrainean de Asistență”, care avea filiale în întreaga țară, în rândul cărora activau 3 000 de membrii. Din această organizație mai făceau parte și alte asociații precum „Uniunea Foștilor Luptători Ucraineni.” Deși, în mod formal, nu aveau revendicări teritoriale decât asupra URSS, totuși, prin intermediul unor organizații culturale ucrainene, întrețineau legături și colaborau cu mișcări revizioniste care vizau și alte state. Cel mai numeros grup etnic ucrainean se afla, în anul 1939, în URSS, unde trăiau 30 de milioane de ucraineni. În Polonia, trăiau 6 milioane de etnici ucraineni, în timp ce în Cehoslovacia erau circa 500 000¹. Fiind lipsiți de un sprijin ideologic și logistic din partea unui stat național, naționaliștii ucraineni au promovat ideea aplicării integrale a principiilor naționalităților, fiind favorizați de o distribuire în mase relativ compacte, în mediul rural, în Bucovina și Basarabia. Dacă sovieticii și-au formulat precis pretențiile asupra Basarabiei, ucrainenii au revendicat, în general, numai regiunile în care populația ucraineană era majoritară. Pentru România, atât revizionismul ucrainean, cât și cel sovietic prezentau o notă comună, aceea a pericolului slav. Mișcarea revizionistă ucraineană

¹ Cristian Troncota, *Istoria serviciilor secrete românești, de la Cuza la Ceaușescu*, Ed. Ion Cristoiu, Buc., 1999, p. 94

trebuie încadrată în contextul mai larg est-european, care, în intervalul 1938-1940, a cunoscut mutații importante, mai ales sub influența celor două mari puteri cu interese în zonă, URSS și Germania². Emigrația ucraineană a fost masiv ajutată și infiltrată de Abwehr, dar, după încorporarea Ucrainei subcarpatice la Ungaria, apăruseră fricțiuni³. În vreme ce Kremlinul ținea formarea unui stat ucrainean în granițele URSS, Berlinul viza crearea unui stat independent ucrainean⁴.

Cele două documente pe care le-am descoperit în cercetările noastre din Arhivele Ministerului Apărării Naționale de la Pitești prezintă informații despre starea de spirit, activitatea politică, culturală, economică a minorității ucrainene și acțiunile iredentiste întreprinse de către unii lideri ai acestei minorități, într-o perioadă deosebit de agitată din istoria Europei- ajunul celui de-al Doilea Război Mondial. Ele arată o minoritate inactivă, atât din punct de vedere politic, cât și în celelalte domenii ale vieții publice, dar care așteaptă, cu calm, desfășurarea evenimentelor politice internaționale, de care erau legate toate speranțele pentru realizarea aspirațiilor iridentiste. Sunt urmărite, în special, curentele filogermane și filoruse, care, deși adversare în trecut, au renunțat la agresivitatea reciprocă și erau dispuse să accepte orice ajutor, din partea oricui ar fi venit, dacă promova unificarea tuturor ucrainenilor sub o conducere și autoritate unică. De o atenție specială se bucura analiza reacțiilor minorității ucrainene față de Pactul Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939, în fapt, evenimentul cu cele mai semnificative și mai grave consecințe asupra configurației teritoriale a zonei. Pactul de neagresiune germano-sovietic, care a împărțit Europa de est între Reichul german și Uniunea Sovietică, a produs nedumerire și surpriză în rândurile minorității ucrainene din România și a accentuat dezorientarea.

Cu toate acestea, populația de origine ucraineană și-a păstrat calmul, iar liderii ei erau preocupați de a găsi, prin deducții și raționamente, puncte de sprijin pentru formularea unor prognoze. Minoritarii ucraineni erau convinși că înțelegerea dintre Reich și U.R.S.S. conține și o clauză în legătură cu destinul tuturor conaționalilor. Din păcate, informațiile din aceste documente sunt cu caracter general și conțin referiri speciale doar la minoritățile ucrainene din Bucovina și Basarabia. Nu avem nici un fel de date referitoare la minoritatea ucraineană din Dobrogea. Deși, din conținutul acestor documente rezultă că „*ucrainenii din România ascund*

² *Ibidem*, p. 95

³ *Idem*, Mihail Moruzov și Serviciul Secret de Informații al Armatei Române, Ed. Evenimentul Românesc, Buc., 1997, p. 88

⁴ *Ibidem*, p. 171

sub tăcerea și indiferența lor sentimente iridentiste care prezintă o primejdie permanentă pentru Statul român și care așteaptă prima ocazie oportună de a se manifesta”, considerăm că nu există suficiente elemente pentru a se trage o astfel de concluzie cu privire la existența sentimentelor iridentiste la întreaga populație ucraineană din România. În opinia noastră, astfel de manifestări caracterizau acțiunile unor lideri naționaliști ucraineni, care, în anumite circumstanțe, puteau influența o parte a minorității ucrainene din zonele de frontieră cu Polonia și URSS să treacă la acțiuni îndreptate împotriva integrității teritoriale a României. De altfel, cedarea Basarabiei și Bucovinei, în iunie 1940, a surprins și deprimat populația ucraineană, ceea ce evidențiază esența revizionismului ucrainean, care era îndreptat, în primul rând, împotriva URSS⁵.

„BULETIN INFORMATIV DESPRE ACȚIUNEA IRIDENTEI UCRAINIENE ÎN ROMÂNIA - IULIE 1939 -

1 - STAREA DE SPIRIT

În ce privește starea de spirit a minorității ucrainiene din România în decursul lunii Iulie a. c., se poate face aceeași constatare ca și la minoritatea maghiară și bulgară, că se așteaptă cu calm desfășurarea evenimentelor politice internaționale de care sunt legate toate speranțele pentru realizarea aspirațiilor iridentiste respective.

Populația ucrainiană este încredințată că Ucraina Independentă se va realiza, sau că în cel mai rău caz, națiunea ucrainiană va forma în curând o unitate.

Această încredere, însoțită de o indiferență față de mijloacele prin care se va realiza, precum și acceptarea principală și prealabilă a oricărei forme ce o va avea viitorul stat ucrainian, indică o stare de spirit produsă de o categorică dar marcată aversiune față de Statul român.

În rândurile acestei minorități se constată o pronunțată familiarizare cu ideea războiului inevitabil, considerat din punctul lor de vedere ca salutară și din care, în mod inevitabil, va decurge soarta viitoare a poporului ucrainian .

Forma viitorului stat ucrainian nu preocupă cercurile ucrainene, în momentul de față se acceptă orice formă de conducere cu singura condiție să întrunească în hotarele respective întreaga națiune ucrainiană.

Curentele filogermane și filorusse care marcau în trecut o demarcație categorică cu asperități de adversitate s-au atenuat și au renunțat la agresivitatea reciprocă, confundându-se în curentul aproape unanim de a se accepta orice ajutor, din partea oricui ar veni, dacă promovează unificarea tuturor ucrainenilor, deosebirile ideologice, plasate pe al doilea plan, nu mai constituie un impediment pentru masa ucrainiană și nici pentru intelectualii

⁵ Idem, *Istoria serviciilor secrete românești de la Cuza la Ceaușescu...*, p. 95

săi, mai înclinați oricând spre acceptarea oricărei ideologii dacă prin aceasta se poate înfăptui unirea ucrainienilor sub o conducere și autoritate unică .

În rândurile minoritarilor ucrainieni din toate straturile sociale s-a înrădăcinat convingerea că oricare ar fi soarta viitoare a poporului ucrainian ar fi preferabilă față de situația de care se bucură în prezent în România.

Starea de spirit care stăpânește această minoritate indică posibilitatea ca la un moment dat, să poată constitui o primejdie pentru interesele Statului român.

2 - SITUAȚIA POLITICĂ

Activitatea în domeniul politic al minorității ucrainiene a fost foarte redusă în decursul acestei luni. Unica chestiune agitată îndeosebi de frunțașii săi a fost numirea unui senator ucrainean.

În acest scop, un grup de partizani ai D-rului Vladimir Zaloziecky s-a prezentat în audiență la Rezidentul regal al Ținutului Suceava, solicitând din nou recomandarea acestuia pentru a fi numit senator din partea minorității ucrainiene.

Grupul Andreiasciuc-Alexievici, cu oportunitatea caracteristică, se menține într-un stadiu de activitate politică redusă, mai ales datorită faptului că nu posedă un program politic bine definit .

Cracalia, continuând acțiunea sa separatistă, răspândește versiunea «că numirea senatorului ucrainian se face în conformitate cu sugestiile sale» pe de alta parte încearcă să atragă în gruparea sa restrânsă diferite elemente ucrainiene, cărora le face anumite promisiuni.

În general, cercurile politice ucrainiene înclină în timpul din urmă către convingerea că renașterea Statului ucrainean trebuie să se producă numai din centrul Ucrainei Sovietice, adică de la Kiev.

Orice acțiune venită din altă parte ar fi menită să se prăbușească întocmai după cum s-a prăbușit și Ucraina Carpatică. Ucrainenii nu mai vor să fie obiectul experimentării agenturilor străine.

3 - IRIDENTA UCRAINIANĂ

Acțiunea iridentistă ucrainiană este manifestată în cursul acestei luni aproape numai de elementele comuniste, care urmăresc ca de obicei într-un mod perseverent și camuflat ajungerea unui scop bine definit.

Cu toate acestea se menționează și câteva manifestări întreprinse de elemente grupate în diferite organizațiuni ucrainiene .

Astfel un grup de studenți naționaliști din București au solicitat autorităților românești permisiunea de a satisface stagiul «Serviciul Social» în județul Cetatea Albă, aceasta cu scopul de a întreprinde în acea regiune propagandă în vederea luptei pentru înființarea unui stat independent ucrainian .

În altă ordine de idei, ucraineanul Dubic, din Cernăuți a declarat într-un cerc intim că și-ar fi constituit o formațiune de ucrainieni tineri denumită «Haidamacino» care ar număra circa 160 persoane.

În afară de această activitate redusă întreprinsă pe tărâmul propagandei iridentiste se menționează în cursul acestei luni unele manifestări ostile față de elementele poloneze.

Astfel cu ocazia matchurilor de football între echipele din Cernăuți «Visla» polonă și «Dovbus» ucrainiană, jucătorii ucrainieni caută să manifeste față de jucătorii poloni expresiuni insultătoare pornite din convingeri cu caracter național șovinist .

De altfel este cunoscută activitatea cluburilor sportive ucrainene care sub egida sportului calificat întreprind una din acțiunile iridentiste cele mai bine organizate.

Se menționează predicioasa activitate propagandistă și iridentistă a clubului «Dovbus», a cărui conducere a fost încredințată în cursul acestei luni iridentistului Cavulea ȘTEFAN.

4 - LEGĂTURILE CU STRĂINĂTATEA

Intellectualii ucrainieni din Bucovina atribuie o deosebită importanță articolului apărut în ziarul «IL TELEGRAFO»– oficiul ministrului de Externe al ITALIEI– prin care se susține că Reichul nu-și va schimba directivele politice în ce privește Ucraina, menționându-se în același timp speranța eliberării Ucrainei Sovietice de sub stăpânire bolșevică.

În general legăturile propriu-zise cu străinătatea se întreprind în cursul acestei luni de către elementele comuniste care întrețin relații permanente cu Uniunea Sovietică prin curieri speciali.

În afară de comuniști, naționaliștii ucrainieni par să aibă unele relații prin poștă sau curieri cu centrul revoluționar O.U.N. din POLONIA.

5 - ACTIVITATEA CULTURALĂ

Activitatea culturală propriu zisă nu s-a manifestat în cursul acestei luni cu excepția cabinetului ucrainian de lectură «KNIHESBIRNIA» care a continuat să împrumute cărți.

Pe lângă aceasta a fost organizat un singur concert muzical în sala «Casei Naționale Ucrainiene».

Dirijat de AL. MIKITIUK, care deși nu a fost anunțat prin presă ca de obicei, totuși s-a remarcat prezența unui număr considerabil de persoane.

În ce privește latura socială a acestei rubrici se menționează comunicatul redactat de «Comitetul pentru ajutorarea emigranților din UCRAINA CARPATICĂ», prin care populația ucrainiană este solicitată să contribuie, prin diferite donații, la ajutorarea refugiaților care trec din Ucraina Carpatică pe teritoriul român.

De asemenea, se subliniază gestul pios al «Comitetului Ucrainean Petliurist» condus de Dr. Vasile TREPKE și Dumitru Ivasina Herodot, care la începutul lunii a organizat la Biserica bulgară din București un requiem pentru hatmanul ucrainian Simion Petliura asasinat de agenții G.P.U.- ului la Geneva.

6 - ACTIVITATEA ECONOMICĂ

Activitatea economică a instituțiilor ucrainiene se prezintă în cursul acestei luni în una din formele cele mai reduse, singurele manifestări economice fără însemnătate observându-se în mijlocul cooperativelor sătești.

În legătură cu acestea se menționează totuși nemulțumirile țăranilor ucrainieni față de băncile românești de la sate care nu vor să le acorde creditele de care au nevoie.

CONCLUZIUNI

Minoritatea ucrainiană din România a arătat în decursul lunii Iulie o inactivitate completă atât politică cât și în celelalte domenii ale vieții publice.

Acțiunea iridentistă, neprecisă și redusă, desfășurată de agenți camuflați – naționaliști sau comuniști– s-a mărginit să alimenteze speranțele legate de un Stat ucrainian independent, prin diferite versiuni.

Ucrainenii din România ascund sub tăcerea și indiferența lor sentimente iridentiste care prezintă o primejdie permanentă pentru Statul român și care așteaptă prima ocazie oportună de a se manifesta.”

„BULETIN INFORMATIV DESPRE ACȚIUNEA IRIDENTEI UCRAINIENE DIN ROMÂNIA- AUGUST 1939 -

I - STAREA DE SPIRIT

Evenimentele politice de la sfârșitul lunii august, îndeosebi pactul de neagresiune germano-sovietic, au produs nedumerire în rândurile minorității ucrainiene din România .

În concepția acestei minorități se adâncise încrederea că în curând s-ar putea crea Ucraina Independentă, sau o Ucraină, care- indiferent de formă- să constituie o unitate națională cuprinzând populația de această origine etnică din țările învecinate Galiției, fără a mai accentua asupra caracterului politic sau asupra promotorilor viitorului Stat.

Atât intelectualii ucrainieni cât și masa concepeau eventualitatea unui război ca un eveniment salutar din punctul lor de vedere.

Se prevedea un conflict armat germano-polon, acordându-se șanse de victorie Germaniei și se spera că prin aceasta se va favoriza cauza pan-ucraineană.

Semnul de întrebare în legătură cu această problemă era comportarea Uniunii Sovietice și fruntașii minorității scontau ca sigur un conflict germano-sovietic cu rezultate greu de prevăzut. Din această cauză orientarea politică a conducătorilor diferitelor grupări ucrainiene din țară, era lipsită de precizie.

Surpriza pactului de neagresiune germano-sovietic a produs o accentuare a dezorientării.

Cu toate acestea, sau tocmai din această cauză, populația și păstrează calmul, iar conducătorii sunt preocupați de a găsi, prin deducții și raționamente, puncte de sprijin pentru formularea unui pronostic.

Sentimentele iridentiste se mențin la același nivel ridicat, nu au scăzut în intensitate și nu oferă indicațiuni că s-ar putea prevedea o înclinare spre o diminuare a resentimentelor nutrite față de Statul român.

Totuși, se desprind anumite gesturi care arată că indiferența, față de împrejurările prin care se va realiza o unitate națională ucrainiană, începe a face loc unei preocupări deosebite.

Minoritarii ucrainieni sunt convinși că înțelegerea dintre Reich și URSS conține și o clauză în legătură cu destinul tuturor conaționalilor.

Lipsa de indicațiuni lămuritoare a produs un viu interes pentru aflarea acestora și o oarecare iritație în preocupări, fără a fi urmată de acțiuni, restrânsă numai la domeniul gândirii.

Starea de spirit se caracterizează prin aceeași tensiune internă, care a dominat populația ucrainiană în ultimele luni.

La acesta se mai adaugă și fierberea—tot internă—produsă de ultimele evenimente care au legătură directă cu problema ucrainiană, în general, și cu cea din România, în special.

2— SITUAȚIA POLITICĂ

Inițiativa lui Turușanco Emil, directorul—proprietar al ziarului «Ceas» din Cernăuți, de a reînvia sentimentele naționale ale ucrainenilor din Basarabia și de a determina o solidaritate politică a acestora cu consăngenii lor din Bucovina marchează un început de împlinire.

Câțiva fruntași ucraineni din sudul Basarabiei s-au atașat în mod activ la acțiunea pentru obținerea unui loc de senator, care să reprezinte întreaga minoritate de această origine etnică din România, nu numai din Bucovina.

În acest scop urma să sosească la Cernăuți Dr. Justin Gallin și Ilie Havreliuc din Cetatea-Albă.

Reînvierea sentimentului național ucrainian în părțile basarabene, prezintă un aspect nou din punct de vedere politic în urma încheierii pactului germano-sovietic.

Curentul pan-ucrainian, care în timpul din urmă s-a dezvoltat sub forma unui ruso-filism, deși nu avea caracter categoric sovietofil, poate oferi platforma necesară unei viitoare acțiuni politice.

Pan-slavismul sub egida căruia se reactivează atât idea pan-ucrainiană, cât și cea rusofilă, anihilează considerabil asperitățile și antagonismele inerente acestor două mișcări.

Activitatea politică propriu-zisă nu a avut loc în decursul acestei luni, toate grupările minorității ucrainiene, urmărind evoluția conflictului polono-german, sunt preocupat de pactul dintre Reich și Uniunea Sovietică.

Grupul Zaloziecki pare cel mai intrigat. Cuprinzând elemente care militau pentru repetarea încercării de a obține satisfacerea doleanțelor lor de la guvernul român, în urma desființării Ucrainei Carpatice păreau a câștiga noi aderenți.

Înțelegerea germano-sovietică a determinat la unii din frunțașii acestui grup o mai categorică insistență pentru accentuarea lealității față de statul român, preferându-se situația din România în comparație cu aceea ce se va crea ucrainenilor din Polonia și Ucraina Sovietică. Se presupune de către aceste cercuri că în pactul dintre țările menționate s-ar fi prevăzut și soluționarea problemei ucrainiene.

O altă parte din acest grup crede că expectativa ar fi soluția cea mai indicată pentru prezent, deoarece încă nu se pot prevedea consecințele convenției germano-sovietice.

Tineretul ucrainian, naționalist, este deprimat deoarece apreciază că o Ucraină Naționalistă nu s-ar fi putut crea decât cu ajutorul Germaniei și în opoziție cu interesele sovietice. Compromisul intervenit între cele două țări a redus la minim șansele naționalismului ucrainian.

«A doua trădare a lui Hitler» față de problema ucrainiană este socotită o lovitură mult mai gravă decât prima, anexarea Ucrainei Carpatice la Ungaria.

Atât grupul Zaloziecki cât și tineretul naționalist ucrainian agită ideea că într-un conflict armat european, România să se alăture Angliei, care se presupune că va urmări dezmembrarea Uniunii Sovietice, promovând astfel șansele unei Ucraine Independente.

Nici unul dintre aceste grupuri nu activează, se mărginesc la discuții în cercuri restrânse, în căutarea unei noi orientări.

Grupul Andreiasciuc-Alexievici se menține pe punctul de vedere oportunist, urmărind îndeaproape evoluția evenimentelor și cu mentalitatea care îl caracterizează, nu este exclus să se atașeze acelei direcții politice care îi va oferi cele mai mari posibilități de avantaje personale.

Cracalia, oportunist notoriu, caută să-și creeze o ascendență asupra maselor prin lansarea a diferite versiuni urmărind în același timp să aducă persoana sa în centrul preocupărilor. Eforturile sale sunt, până în prezent, fără succes.

Aderenții politiciii de extremă stângă jubilează. Deși își dau seama că pactul de neagresiune între Germania și URSS nu înseamnă încetarea luptei

dintre național-socialism și comunism, totuși acest armistițiu oferă posibilitatea de a activa cu mai multă energie pentru bolșevizarea maselor.

Înțelegerea este difuzată ca un succes politic al Uniunii Sovietice și se insistă în afirmația că în prezent guvernul din Moscova ar fi arbitru situației din Europa.

Agitând mai departe ideea pan-slavă, propagandiștii comuniști-camuflați intercalează în comportările lor afirmații tot mai categorice susținând că soarta tuturor slavilor este în dependență de Uniunea Sovietică.

3- IRIDENTA UCRAINIANĂ

Activitatea agenților iridentei s-a rezumat în a colporta versiuni pentru a menține moralul iridentist.

De remarcat este schimbarea de front survenită în urmă atitudinii Germaniei față de problema ucrainiană de la sfârșitul lunii august.

Până la încheierea pactului de neagresiune germano-sovietic, Reichul se bucură de toată încrederea naționaliștilor ucrainieni, iar versiunilor lansate de oficine propagandistice germane li se dădeau cea mai mare difuzare răspândindu-se astfel, în mijocul populației ucrainiene credința în ajutorul Germaniei.

În același timp se accentua înverșunarea contra Poloniei prezentată ca persecutoare a elementelor naționaliste ucrainiene.

Astfel, posturile de radio germane au anunțat la începutul lunii august a.c. că autoritățile polone ar fi arestat peste 600 de ucrainieni dovediți a fi membri ai «OUN».

Știrea a produs indignare în rândurile populației ucrainiene din România și a prilejuit reeditarea discuțiilor în legătură cu problema minoritară din Polonia.

Pe la mijlocul aceleiași luni agenții iridentei anunțau că Germania va începe o propagandă intensă printre ucrainenii din Polonia și România, sub pretextul de a-i determina să adere la pactul antikomintern în vederea realizării, pe această cale a unei Ucraine Independente.

Ulterior, după înțelegerea dintre Reich și URSS a răspândit versiunea că Germania ar intenționa să obțină înființarea Ucrainei de Vest sub protectorat german care să cuprindă o parte din teritoriile Galiției, Bucovinei și Basarabiei și că Uniunea Sovietică ar fi de acord cu acest plan.

Tot în sensul interesului pe care cercurile politice germane îl acorda problemei ucrainiene s-a interpretat intenția Reichului de a trimite 5 ziașiști în Bucovina pentru a se documenta la fața locului.

De altfel și cercurile emigranților ucrainieni din România sunt intrigate de schimbarea de atitudine a Germaniei față de Uniunea Sovietică.

În rândurile acestora se constată unele frământări în legătură cu adaptarea orientării lor la noua situație creată care să corespundă scopurilor urmărite.

4- LEGĂTURI CU STRĂINĂTATEA

Legăturile cu organizațiile ucrainiene din străinătate au un aspect variat și se mențin, fie direct prin emisarii minoritarilor, fie prin intermediul organizațiilor ucrainenilor refugiați sau prin trimiși speciali.

Avocatul Emilian Popovici, cunoscut naționalist ucrainian, a făcut o călătorie la Viena și Berlin pentru a lua contact cu fruntașii emigrației ucrainiene din Germania, în special cu hatmanul Skoropadski și Serghei Șemet, directorul cancelariei personale a hatmanului și vicepreședinte al Upravei Hatmaniste.

A avut intenția să ia contact și cu colonelul Melnik, șeful organizației «OUN». Înapoiat în țară, Popovici a elogiat personalitatea hatmanului Skoropadski, afirmând ca acesta ar deține rolul cel mai însemnat în politica Germaniei referitoare la ucrainieni.

În același timp a criticat activitatea doctorului Zaloziecki Vladimir din Cernăuți și a organizațiilor ucrainiene antigermane din Polonia.

La începutul lunii august a.c. a venit în țară emigrantul ucrainian L. Havris, care a luat contact cu diferiți fruntași dintre foștii ofițeri ai armatei ucrainiene, punându-i la curent cu situația generală a compatrioților lor din toate țărilor.

Profesorul universitar Horski din Germania a vizitat la Cernăuți pe pe dr. Zaloziecki Vladimir interesându-se îndeaproape despre posibilitățile unei eventuale revoluții în Galiția Orientală.

În decursul lunii august numărul refugiaților din fosta Ucraină Carpatică în România a sporit considerabil.

În urma acestui fapt Comitetul ucrainian din capitală a hotărât ca pe viitor să colaboreze cu «Comitetul pentru Ajutorarea Refugiaților Ucrainieni» din Cernăuți.

Pentru coordonarea acțiunii de ajutorare s-a stabilit ca ucrainianul dr. Ioan Odaviciuc din Sighet să anunțe sosirile refugiaților Comitetului din București, care la rândul său va căuta prin avocatul D. Mayer-Mihalski să înlesnească- cu concursul consulatului german- călătoria și stabilirea acestora în Germania.

5- ACTIVITATEA CULTURALĂ

Nimic deosebit de semnalat.

6- ACTIVITATEA ECONOMICĂ

A stagnat aproape complet. Îngrijorarea produsă de evenimentele politice externe a determinat restrângerea operațiunilor economice numai la măsura necesară trebuințelor casnice.

CONCLUZIUNI

Activitatea minorităţii ucrainiene în toate domeniile a fost aproape neexistentă din cauză că, atât conducătorii cât şi populaţia de rând, erau în aşteptarea unor evenimente cari să determine o schimbare de situaţie. Expectativa se menţine, însoţită de preocupări în vederea stabilirii unei orientări în legătură cu noile raporturi dintre Germania şi Uniunea Sovietică, cari- se apreciază de către cercurile ucrainiene- pot avea repercusiuni cu efecte decisive asupra problemei ucrainiene din România. Este de prevăzut că atitudinea acestei minorităţi din România va fi influenţată într-o oarecare măsură de viitoarea situaţie a Poloniei.”

UCRAINIAN IRREDENTIST ACTION IN ROMANIA- SUMMER 1939

Abstract

The two documents discovered during our researches in the Archives of The National Defence Ministry in Piteşti present information about the state of mind, the political, cultural and economic activity of the Ukrainian minority and the irredentist actions initiated by some of the leaders of this minority in an extremely disturbed period of time in European history – the eve of the IInd World War. They show an inactive minority both from the political point of view and of the other domains of public life, but which was waiting with patience the development of the international political events to which all the hopes, concerning the achievement of the irredentist aspirations were connected. The German-Soviet non-aggression pact dividing Eastern Europe between the German Reich and the Soviet Union, brought about bewilderment and surprise in the ranks of the Ukrainian minority of Romania and accentuated their desorientation. The Ukrainian minority was convinced that the agreement between the German Reich and the USSR contained also a clause regarding the destiny of all conationals. In our opinion, the irredentist character manifestations characterised only the actions of some Ukrainian nationalist leaders, who in certain circumstances could influence a part of the Ukrainian minority situated in the frontier area with Poland and the USSR, to proceed to actions orientated against the territorial integrity of Romania. As a matter of fact, the giving up of Basarabia and Bucovina in June 1940 both surprised and depressed the Ukrainian population, and this fact underlines the essence of the Ukrainian revisionism, referring especially against the USSR⁶.

⁶ Arhiva M. Ap. N , fond 5417, dos. 891, f. 1-17

FAMILIA NICOLAE IORGA ÎN ANII 1940 - 1941

Lucrarea de față încearcă să pătrundă într-o lume mai puțin cunoscută, aceea a familiei Iorga, în ultimul an de viață a Savantului. Momentele: asasinarea lui Iorga și ceea ce a urmat, încetarea din viață, peste un an, a soției sale, Ecaterina Iorga, și unele probleme testamentare. Totul, prin prisma unor documente- ciorne, dublete, originale, iconografie, din rămășițele unei arhive Petru Iorga aflate acum în posesia mea-, în lumina relatărilor membrilor familiei, a câtorva dintre prieteni și a unor ziare ale timpului. Caracterul acestui material m-a obligat să mă limitez la sursele risipite sau, relativ inedite, dar nu adunate în lucrări de sine stătătoare și de mare valoare. De aceea, amintesc, doar ca informație, la subsol, unele dintre aceste lucrări¹.

După moartea lui Nicolae Iorga, tăcerea s-a instalat și mai profundă. Și s-a accentuat, mai ales după venirea comuniștilor la putere². Abia în 1965 s-a realizat, oficial, grație intelectualilor, în primul rând, „reabilitarea” Savantului. La 25 de ani de la asasinat³.

¹ Andrei Pippidi, *Ultimele scrisori ale lui Nicolae Iorga*, în „Revista de istorie literară”, nr. 1-2, 1989, p. 274- 282; Nicolae Iorga, *Opera, omul, prietenii*, Ed. Artemis, Buc., 1992; Dan Prodan, *Nicolae Iorga în conștiința istoricilor universitari de la Iași și București (decembrie 1940- mai 1941)*, în „Hieradus”, Muzeul Botoșani, nr. 10, 1996, p. 260- 279 (vezi același articol în „Anuarul Institutului « A.D.Xenopol »”, Iași, nr. 32, 1995, p. 459- 485; Nicolae Iorga, *Omul și opera*, vol. 2, Ed. Dacia, Cluj, 1994

² Chiar și în calitate de cercetător la Institutul de Istorie al Academiei de la Cluj, tatăl meu, Gh. Dumitrașcu, nu avea voie să consulte nici o operă a lui Nicolae Iorga. În 1962, acesta a prezentat o cerere directorului Institutului, acad. Constantin Daicoviciu, cerându-i permisiunea să studieze anumite cărți. Academicianul s-a uitat urât la el, n-a iscălit, dar i-a dat ordin bibliotecarei să îl servească cu orice material dorea. Realiza penibilul tragic al situației impuse.

³ Mai demult, a existat o dispută între Petre Țurlea și, probabil, Ion Zamfirescu în legătură cu paternitatea primelor materiale de reabilitare a Savantului. Tatăl meu n-a intervenit în dispută, deși, în noiembrie 1965, un număr special al „Tribunei” de la Cluj era închinat reabilitării lui Nicolae Iorga. Mai târziu, studiind *Bibliografia R. S. R. Articole din publicațiile periodice și seriale* din perioada 16-30 noiembrie 1965, la pagina 56, am găsit o rubrică specială *25 de ani de la moartea lui Nicolae Iorga*, cuprinzând 55 de titluri (de la nr. 47274 la 47329), dintre care 19 erau din „Tribuna”. Cu acest prilej, cred că Vasile Netea, în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 1, feb. 1965, p. 41-54, publica un articol privind pensionarea lui Nicolae Iorga. Cred că acesta ar fi primul articol închinat

FAMILIA IORGA

Un tablou intim al familiei lui Nicolae Iorga⁴ nu poate fi realizat decât pe baza amintirilor rudelor prietenilor și contemporanilor săi. Curios, Nicolae Iorga nu a scris despre acest aspect al vieții sale, decât tangențial. În memoriile sale⁵ face doar câteva aprecieri palide. Desigur, mai multe volume de corespondență primită de Nicolae Iorga și publicate de Ecaterina Naum, Petre Țurlea, Andrei Pippidi, cuprind, firesc, nu numai *notele explicative* ale îngrijitorilor de ediții, ci și scrisori integrale care privesc viața familiei Iorga. În mod expres, amintim volumul, de cea mai mare importanță, care cuprinde scrisorile Savantului către soția sa, Catinca⁶.

Nicolae Iorga a avut două mariaje, din care au rezultat 11 copii, dintre care doar 8 au trăit peste 7 ani.

Prima căsătorie a lui Nicolae Iorga s-a încheiat la 15 aprilie 1890⁷. Soția sa, *Maria V. Tasu*, era fiica junimistului Tasu, prieten al lui Panu, Lambrior și Creangă⁸. Aceasta era o modestă funcționară la Ministerul Sănătății. Împreună au avut 4 copii, dintre care doar doi supravie-

Savantului. Este ciudat, dar revista „Tribuna” de la Cluj, IX, nr. 47(461), 25 nov., 16 p., 1 leu, nu are trecut nicăieri anul numărului respectiv, deși măcar afișele cu care se umpluse orașul făceau trimitere la anul pe care îl știm cu toții. În revistă, o fotografie trimisă de Iorga „*colegului Bologa*”, în 1928. Conținutul dedicației este specific lui Nicolae Iorga: „*Nu vă speriați, eu sunt! Colegului Bologa pentru tot ce simte și face*”. Întregul număr al revistei este „împănăt” cu casete ce conțin citate din Nicolae Iorga.

⁴ Se păstrează un tablou al familiei lui Nicolae Iorga- în sens larg-, realizat cu prilejul împlinirii de către Savant a 60 de ani de viață (18 noiembrie 1931). Vezi N. Iorga. *Correspondența cu Karl Lambrecht*, în „Manuscriptum”, 13, nr. 3, 1982, p. 79. Nu sunt numite persoanele care apar în fotografie.

⁵ Este vorba despre *Pseudo- jurnalul* său, publicat, parțial, în „Manuscriptum”, 9, 4/1980. Singura referire la familia sa se face la pagina 163, când Iorga apreciază calitățile artistice ale copiilor săi. În *O viață de om așa cum a fost*, este amintită, tangențial, doar o singură dată, fiica sa „*Magdalena*”, în contextul realizării unui album de ilustrate cu imagini din documentele românești.

⁶ N. Iorga, *Scrisori către Catinca (1900-1939)*, Ed. Minerva, Buc., 1991, 288 p. (ediție îngrijită de Andrei Pippidi, cu un „Cuvânt înainte” semnat de Liliana Iorga, una dintre fiecele profesorului).

⁷ Căsătoria civilă se consumă la sfârșitul lui martie 1890. La căsătoria religioasă, participă, printre alții, Xenopol, Vîrgolici, Poni, Rășcanu, Culianu. Pentru mai multe amănunte, vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Ed. Tineretului, Buc., 1968, p. 62- 63; A se vedea și Mihai Stoian, *Moartea unui savant: Nicolae Iorga*, Ed. Eminescu, Buc., 1976, p. 298, 301. Ultima lucrare a fost remarcată de cercetătorul italian Theodor Armon în „*Storia Contemporanea*”, IX, nr.2, 1978, Bologna, p. 374- 38

⁸ „*Dosarele istoriei*”, 6, nr. 6 (58), 2001, p. 6

țuiesc: Petru⁹- devine ofițer și moare în 1965- și Florica¹⁰- 1898- 1957-. Dacă până în 1894 relația conjugală a rezistat datorită influenței moderatoare a socrului lui Iorga, după moartea acestuia, căsătoria eșuează. Pretextul divorțului a fost o presupusă aventură a Mariei Tasu-Iorga cu un ofițer, dar, comentează Nicholas M. Nagy-Talavera¹¹, adevăratul motiv l-a constituit presiunea exercitată de stilul de viață al viitorului savant asupra romantismului acestei căsătorii. Barbu Theodorescu¹² va purta, peste timp, o discuție cu Maria Iorga, care-i mărturisește nevinovăția sa în acest context. Oricum, Iorga a menținut relații prietenești cu mama copiilor săi după pronunțarea divorțului, în iunie 1900. Maria Tasu-Iorga a sfârșit ca modestă funcționară la Ministerul Sănătății.

Peste 4 ani, Nicolae Iorga se recăsătorește cu *Ecaterina Bogdan*¹³, sora colegului și prietenului său, profesorul Ion Bogdan, specialist în slavistică la Universitatea din București și a istoricului literar Gheorghe Bogdan-Duică, descendentă a unei familii de intelectuali transilvăneni. Catinca, Nicolae și copiii lor au trăit într-un apartament modest în București, până în 1907, când se mută la Vălenii de Munte. Relația lor se baza pe compatibilitate și încredere reciprocă. Catinca, o femeie plină de tact și de înțelepciune, l-a ajutat pe soțul său să fie în plină activitate științifică remarcabilă toată viața. Dincolo de faptul că îngrijea de copii și avea grijă de soacra sa, aceasta era și „*secretara perpetuă a domnului Iorga*”, făcându-i corectura la lucrări și traducând

⁹ Onisifor Ghibu relatează modul în care l-a determinat pe Petre să învețe, în anii copilăriei, la rugămintea tatălui acestuia. Vorbește despre un Petru foarte dificil și cu o personalitate extrem de puternică. Vezi, Onisifor Ghibu, *Oameni între oameni. Amintiri*, Ed. Eminescu, Buc., 1990, p. 237- 238; Idem, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, Ed. Dacia, Cluj- Napoca, 1974, p. 181- 182

¹⁰ Florica a fost căsătorită, din 1918, cu maiorul Dimitrie Dimitrie Chirescu- Postumul, care a trăit peste 90 de ani, și care, în timp, a devenit general. Acesta era cel mai mic dintre copiii lui Dimitrie Chirescu, marele patriot român de la Aliman, Rasova și Cernavodă. Fata lor, Maria Graziella, s-a căsătorit cu profesorul inginer Grigore Ioachim, care a dăruit un foarte important material muzeografic Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța. A se vedea Gheorghe Dumitrașcu, *Preotul și învățătorul Chirescu (1842- 1890)- lider al mișcării de afirmare și eliberare națională a românilor din Dobrogea până la 1878*, în „Glasul Bisericii”, Sfânta Mitropolie a Munteniei și Dobrogei, nr. 1-4, ian.- apr. 1998, p. 131- 152

¹¹ Nicholas M. Nagy-Talavera, *Nicolae Iorga- o bibliografie*, Institutul European, Iași, 1999, p. 112- 113

¹² Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 140- 142

¹³ Modul în care s-au cunoscut și în care s-au căsătorit este descris de Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 141- 142, dar se poate citi și din scrisorile trimise de Iorga prietenei, logodnicei sale, Ecaterina, în Nicolae Iorga, *op. cit.*, passim

din maghiară și italiană, după cum titrează un ziar al timpului¹⁴. Talavera o caracterizează ca fiind o „adevărată camaradă, altruistă, modestă, neobosită”, fiind mai cunoscută în străinătate decât în România. Același biograf specifică faptul că, fără Catinca, Iorga n-ar fi realizat ceea ce a realizat. De fapt, întreaga familie lucra, efectiv, pentru el. Una dintre fiicele sale aprecia că „tata era foarte pretențios”¹⁵. Catinca era baza familiei și sprijinul necondiționat al soțului, profesorului și savantului Iorga. Ea se ocupa și de problemele financiare- pentru că soțul ei acorda puțină atenție banilor-, ea îl impulsiona în activitatea politică și științifică, luptând ca meritele lui Iorga să fie cunoscute și recunoscute¹⁶. Liliana Iorga-Pippidi declară că tatăl său a fost impulsivat de Catinca să-și scrie autobiografia, mult mai realistă și mai sobră, ca replică la lucrarea lui Barbu Theodorescu, „cariată” de prea multă adorație¹⁷.

Din corespondența familiei Iorga cu Ion Bogdan, reținem intervențiile doamnei Catinca Iorga. Iată, de exemplu, o scrisoare trimisă de la Văleni, la 14 oct. 1930: „Scumpe d-le Bologa, Am aflat mai târziu de cât trebuia despre frumosul și măgulitorul duminical articol din « Drum nou ». Îți mulțumesc din toată inima. Articolul a fost gustat și de copiii miei cari au făcut reflecția că « tot un ardelean a știut să-ți înțeleagă viața ». Cu cele mai bune sentimente, pentru dumneata și d-na Lucia”. Semnează Ecaterina N. Iorga.

Și într-o scrisoare, din 1901, către C. I. Bogdan, Caterina Iorga intervenea cu un „Vă sărut, Catinca”, iar N. Iorga făcea o trimitere la rolul soției în viața lui¹⁸. Aceasta, ca o dovadă în plus a profunde implicări a doamnei Catinca în activitatea soțului, în viața de familie și, de asemenea, a atmosferei ce domnea în casa Iorga.

¹⁴ Nicholas M. Nagy- Talavera, *op. cit.*, p. 110. Vezi și Nicolae Dragoș, Mihai Stoian, *Drumeț în calea lupilor*, Ed. Eminescu, Buc., 1987, p. 419

¹⁵ Vezi, în primul rând, Nicolae Iorga, *Scrisori către Catinca*,...- *Cuvânt înainte*, cele 5 prezentări de capitole, ipostaze ale căsniciei, în viziunea lui Andrei Pippidi și notele-; Nicholas M. Nagy- Talavera, *op. cit.*, p. 111- 112

¹⁶ Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, Ed. Enciclopedică, Buc., 1991, p. 343. În jurnalul său, Ecaterina nota, pe 30 noiembrie 1937, faptul că vrea să se cunoască paternitatea „lui Nicu” în ceea ce privește cel de-al doilea guvern Tătăărăscu.

¹⁷ Nicholas M. Nagy - Talavera, *op. cit.*, p. 297

¹⁸ A.Z.N. Pop, *Din corespondența lui N.Iorga- C.I.Bogdan*, în „Tribuna”, 25 nov. 1965

Din căsătoria Catincăi cu Nicolae au rezultat șapte copii: Mircea (1901-1966)- inginer¹⁹-, Magdalena (1905-1994)²⁰, Ștefan (1907-1976)²¹- fizician-, Adriana (1904-1912), Liliana (1910-1985)- fiica favorită a lui Iorga, soția lui D. M. Pippidi-, Valentin (1912-1977)²², Alina (1914-1979).

Pe plan afectiv, ultimele două capitole din volumul ce cuprinde scrisorile lui Iorga către Catinca sunt cele mai profunde. Datează din 1939, iar prezentarea acestora, scrisă cu mult suflet, de către Andrei Pippidi este înscrisă în atmosferă. Din scrisorile din noiembrie 1938, reiese că soția sa este grav bolnavă și, ca urmare, sărbătorile de iarnă au fost triste. Iorga îi scria în fiecare zi. Și în fiecare zi de spitalizare îi trimitea câte o floare. Ultima scrisoare publicată în volum datează din 13 martie 1939. „Epilogul” cărții vorbește despre spiritul celor doi soți²³.

ASASINAREA LUI NICOLAE IORGA, ÎN VIZIUNEA FAMILIEI SALE

Adversitatea lui Nicolae Iorga față de fascism și de Germania hitleristă a fost fățișă și nedisimulată²⁴. În final, atitudinea lui s-a

¹⁹ Mircea era vanitos, egocentrist, avea ambiția de a-l înlocui pe tatăl său în fruntea partidului și a ziarului, întreține relații cu legionarii. În condițiile în care se pregătea venirea la guvernare a Gărzii de Fier, pentru a susține continuitatea liberală, este consimțită intrarea simbolică a doi naționaliști democrați în guvernul Tătăărăscu, unul dintre ei fiind Mircea Iorga. cf. Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 343; Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 115; Mircea era bun prieten cu Henri H. Stahl, cf. A. H. Stahl, *Amintiri și gânduri din veche Școală a „monografiei sociologice”*, Ed. Minerva, Buc., 1981. Și Mircea, ca și frații săi, a fost poet. Dovadă, volumul *Din drumul Golgotei. Versuri. 1924- 1940*, Buc., 1940, 62 p. Exemplarul pe care-l dețin poartă o dedicație închinată fratelui său Petre și Lenuței- probabil, cumnata sa-

²⁰ Magdalena, alintată de tatăl său, Magdalina, a fost botezată în ziua de Bobotează de toți cei de la „Sămănătorul”. La propunerea lui Sadoveanu, ca naș pe actul de botez, figurează Onisifor Ghibu. Botezul s-a realizat în lipsa lui Iorga, ocupat cu cercetările științifice. Cf. Onisofor Ghibu, *Oameni între oameni. Amintiri, ...*, p. 156, 223- 224; Idem, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut, ...*, p. 166. Singura informație pe care ne-o lasă Nicolae Iorga referitoare la fiica sa „Magdalina” este aceea în care apreciază talentul artistic al acesteia. Nicolae Iorga, *O viață de om, ...*, p. 355

²¹ Ștefan scria versuri pe care nu toată lumea le aprecia, scrie Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 115. Deținem volumul său de versuri, *Orizonturi*, Buc., 1933, 94 p. care poartă o dedicație fratelui său, Petru și Lenuței.

²² Acesta a dus o viață lipsită de ambiții, după cum declară Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 115

²³ N. Iorga, *Scrisori către Catrina...*, p. 219- 278

²⁴ Aleatoriu, amintit doar câteva titluri semnificative ale articolelor lui Iorga din „Neamul românesc”, evident, de natură a irita Germania și Garda de Fier:

dovedit stânjenitoare chiar și pentru șeful real al statului român de după septembrie 1940, generalul Ion Antonescu. Legionarii l-au învinuit pe Iorga pentru relația sa strânsă cu Regele Carol II, pentru rolul jucat în timpul regimului de autoritate regală, pentru ostilitatea față de Legiune și, mai ales, pentru moartea lui Corneliu Zelea Codreanu²⁵.

Una dintre metodele de răspuns ale celor ce se simțeau lezați de atitudinea Savantului a constat în puternice atacuri de presă, mai ales cea cuzistă (să nu uităm, totuși, de „Porunca vremii” și de „Cuvântul”), începute după lovitura de stat din 6 septembrie 1940. Deși A.C. Cuza nu era în relații tocmai bune cu Legiunea, nu a ridicat un deget pentru a opri aceste atacuri. Cel care ripostează este fiul său, Mircea Iorga, în „Neamul românesc”. Atitudinea sa nu a fost pe placul Profesorului. Mircea era ambițios, dorind să preia conducerea Partidului tatălui său. Legăturile sale cu legionarii- a căror importanță o exagera-, îl îndrituia să-și asigure familia că „*nici un fir de păr de-al tatei nu va fi atins sau clintit din loc*”²⁶. Aceasta, în condițiile în care Echipa legionară a Morții, pe a cărei listă figura, la loc frunte, numele lui Nicolae Iorga, era deja alcătuită. Deși nu îi fusese impus un domiciliu forțat, casa lui Iorga de la Văleni era permanent „păzită” de 2-3 legionari în uniformă, „paznici” care-i legitimau pe vizitatorii Profesorului și le treceau numele pe o listă. Ca urmare, Iorga a renunțat să-și mai facă plimbările obișnuite²⁷. Totuși, el mărturisește profesorului Constantin Marinescu faptul că, în fiecare noapte, „*pe la trei*”, iese și se uită pe stradă, „*în așteptarea asasinilor*”²⁸.

Mircea a fost obligat să realizeze, în scurt timp, că tatăl său este în pericol. Un prieten al familiei, Frasin Munteanu-Râmnic, relatează că Mircea îi ceruse audiență lui Antonescu, la mijlocul lui octombrie și i-a amintit acestuia marile servicii pe care Nicolae Iorga le adusese țării,

Naționalism și frontiere (12 mar. 1939); *A nu cunoaște istoria* (23 mar. 1939); *Liturghii de pace* (23 apr. 1939); *Națiuni și vitalități naționale* (29 apr. 1939); *Pentru hotarele și independența noastră* (18 mar. 1939); *Se schimbă lumea* (16 mar. 1939); *State și națiuni* (1 mar. 1939); *La lumina trăsnetului* (17 mar. 1939)

²⁵ Într-un serial de două emisiuni, din vara- toamna 2001, la T.V. Neptun Constanța, într-un dialog avut de tata cu dl. Șerban Suru, șeful Mișcării Legionare actuale din România, fără a avea intenția expresă a se opri asupra asasinării lui Iorga de către legionari, am înțeles de la dl. Suru că Mișcarea actuală nu ține să-și asume crimele din noiembrie 1940, comise în numele Partidului Totul pentru Țară

²⁶Nicholas M. Nagy - Talavera, *op. cit.*, p. 426

²⁷ Valeria Costăchel, *N. Iorga așa cum l-am cunoscut*. cap. VII, *Organizatorul activității istorice din România*, în Gh. Buzatu, C. Gh. Marinescu, *Iorga. Omul și opera*, vol. 2, Ed. „Plumb”, Bacău, 1994, p. 255

²⁸ Nicolae Dragoș, , Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 417

cerând protecția jandarmeriei pentru tatăl său, 24 de ore din 24. Răspunsul lui Antonescu a fost tranșant: „Îmi pare rău, nu pot face nimic. Iorga a mers prea departe în animozitatea față de Legiune”²⁹.

Evenimentele au fost grăbite și de cutremurul care a zguduit România în noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1940. În acel moment, Iorga se afla la casa de la Vălenii de Munte, unde se mutase după retragerea sa de la „Neamul românesc”. Aici erau vizitați des de Liliana. Casa a fost serios avariata, sub ochii soților Iorga. Martori oculari comentează că, a doua zi, Iorga contempla, pierdut, ruinele, iar doamna Catinka părea „o stâncă lângă soțul ei”³⁰. Ziaristul L. Kalustian, de la „Lumea Românească”, un excepțional memorialist, relatează faptul că președintele Academiei, C. Rădulescu-Motru, care știa cât de amenințată este viața Profesorului și ce însemna pentru acesta casa de la Văleni, i-a prezentat un mesaj de consolare și de încurajare, pentru care Iorga i-a mulțumit³¹.

Familia s-a mutat, pentru un timp, la Sinaia, în casa locuibilă a sorei Catincăi, Lucia, împreună cu servitoarea lor, Aneta Cazacu, și apoi cu fiica cea mai mică, Alina. Vila era izolată, cele învecinate nefiind locuite în perioada iernii. Aici, Nicolae Iorga lucra la „Istoria universală”. În ultima săptămână a lui noiembrie, legionarii roiau, din nou, în jurul casei savantului, de la Sinaia.

Cutremurul a fost interpretat de legionari drept o amenințare dumnezeiască pentru că nu reușiseră să-și răzbune Căpitanul și morții. Paralel, zvonul despre implicarea lui Iorga la moartea lui Corneliu Zelea Codreanu lua amploare. Scrisorile de amenințare semnate „*Echipa Morții*” se înmulțiseră. Ele începuseră să-i fie trimise de la începutul anului 1936 și, pe măsura întăririi puterii legionarilor, numărul lor creștea, iar tonul devenea tot mai injurios și amenințător. Conținutul acestora fusese citit de Iorga și în plenul Senatului și relatate în „Neamul Românesc”³².

Iorga nu-și dădea seama de pericol. Amenințările nu-l deranjau pentru faptul că viața îi era pusă în pericol, ci era mâhnit că existau oameni care erau gata să omoare un om de 70 de ani, care-și dedicase întreaga viață slujirii patriei și poporului său. Efectiv, refuza să se apere, refuzând să-și ia vreo măsură de securitate, deși prietenii îi propuseseră să-i organizeze o gardă personală, propunere respinsă de profesor prin cuvintele: „*Eu am trăit pentru țara mea! Acum sunt*

²⁹ Nicholas M. Nagy- Talavera, *op. cit.*, p. 430

³⁰ *Ibidem*, p. 429

³¹ L. Kalustian, *Facsimile*, Ed. Eminescu, Buc., 1975, p. 43-44

³² Valeria Costăchel, *op. cit.*, p. 249; Nicolae Dragoș, Mihai Stoian, *op. cit.*, p.

indezirabil! Dacă țara mea vrea să mă omoare, n-are decât”³³. Iorga notase, încă din 1936, că era vizat de legionari: „La Văleni. Mi s-a pregătit un « parastas » de-al Gărzii de fier” (1936, februarie 21); „Ai lui Codreanu mă înștiințează că sunt « lucrat »” (1938, februarie 15)³⁴. Fiica sa Liliana își amintea că, atunci când tatăl său afla despre nelegiurile și crimele legionarilor, amenința că se va sinucide: „Mă voi omorî!”, dar totul era doar o izbucnire de moment. Catinca era fatalistă, iar sora sa, realistă, încerca să-și convingă cumnatul să plece, împreună cu familia, la Școala lui de la Veneția. Însă, Liliana comentează că nici măcar nu s-a pus vreodată problema plecării în Occident. Un vecin, Ion Pescariu, s-a oferit, fără rezultat, să-l ascundă la niște rude³⁵.

Odată cu fondarea Statului Național Legionar, greutățile financiare ale familiei Iorga au început să se facă simțite, mai ales în condițiile în care ministrul legionar al Învățământului și Cultelor îl demisese pe savant din toate posturile didactice- deși fusese numit profesor pe viață- și continua să-i facă numeroase șicane. De la demiterea sa, nu primise nici salariu și nici pensie. Doamna Iorga i se destăinuie profesorului Constantin Marinescu că trăiau dintr-o „modestă sumă trimisă de doctorul Constantin Angelescu, fostul ministru al Instrucțiunii publice” și că se hrănesc numai cu cartofi³⁶. După cutremur, situația financiară se agravează și mai mult. Iorga era uitat de toți. Doar dr. Constantin Angelescu îl mai ajuta, acordându-i împrumuturi. De altfel, ultima scrisoare în acest sens al lui Angelescu a fost primită în dimineața asasinatului și găsită, ciuruită de gloanțe, asupra trupului lui Iorga.

Pe 25 noiembrie 1940, Liliana a venit la Sinaia pentru a sărbători ziua onomastică a mamei sale. Era ultima dată când aceasta își vede tatăl.

Pe 27 noiembrie, după asasinarea personalităților încarcerate la Jilava, „Echipa Morții” s-a îndreptat spre Iorga și Virgil Madgearu. După asasinarea ultimului, la 5,30 dimineața, echipa a ajuns la vila lui Iorga, intrând pe ușa din spate. Doamna Catinca își amintește că în casă se aflau ea, Iorga și Aneta Cazacu. Fiica sa, Alina, ieșise la

³³ Valeria Costăchel, *op. cit.*, p. 252 Tatăl meu a publicat în revista „Tomis” mai multe scrisori trimise de conștanțeni lui N. Iorga, cu prilejul sărbătoririi semicentenarului întoarcerii Dobrogei la Țară. Cu acel prilej, a găsit în corespondența primită de Iorga, aflată la fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei, o scrisoare de la un armean, cetățean român, care se angaja să doarmă pe pragul casei, în fața camerei Savantului, pentru a-l apăra. În acest context, contează doar ideea.

³⁴ Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 52

³⁵ Nicholas M. Nagy - Talavera, *op. cit.*, p. 430

³⁶ Nicolae Dragoș, Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 417- 418

plimbare cu câinele. După ce s-a prezentat, șeful „Echipei” a cerut să fie dus la Iorga, pentru a-l lua la București, cu scopul de a răspunde la unele întrebări. Doamna Catinca i-a răspuns că profesorul este bolnav, dar acesta a observat-o pe servitoare care tocmai ieșise să-i ducă ceaiul Profesorului. Îmbrâncind-o pe doamna Catinca, legionarii au intrat în biroul savantului, căruia i-au comunicat motivul vizitei. Acesta a întrebat dacă este vorba despre moartea lui Codreanu. Răspunsul a fost afirmativ. Asasinii i-au promis doamnei Iorga că, într-o oră, soțul său va fi acasă. Savantul s-a îmbrăcat. Era calm și liniștit. Nu s-a împotrivit și nu a apelat la nici o stratagemă de a fugi sau lua legătura cu cineva din afară, așa cum încercase Madgearu. I-au fost refuzate și rugămințile de a fi însoțit de soția sa și de a merge la baie. Ultimele cuvinte adresate soției au fost să aibă grijă de „hârtiile” pentru proiectul „Istoriei universale”. În momentul în care era urcat în mașină- în spate, înconjurat de legionari; de obicei, urca în față-, Alina, întorcându-se de la plimbare, a realizat ceea ce s-a întâmplat și a întrebat: „Unde-l duceți pe tata? Tata e curat ca lacrima”. Răspunsul nu a mai venit. Profesorul i-a spus, simțind poate că nu-și va mai vedea familia: „Sărut-o și pe maică-ta din partea mea!”³⁷

Doamna Catinca a încercat să obțină legătura cu cabinetul mareșalului Antonescu, dar nu a reușit. A vorbit însă cu fiul său Mircea și i-a relatat ce se întâmplase. Acesta, la rândul său, a încercat, fără succes, să ia legătura cu Antonescu³⁸. După îndelungate intervenții, se crede că a obținut legătura cu Horia Sima, care încerca să oprească asasinatele legionarilor. Acesta a acționat imediat. Era prea târziu. Nicolae Dragoș și Mihai Stoian relatează însă că, intrată în panică, doamna Catinca a telefonat, seara, la București, unde i se confirmase ceea ce bănuia: nimeni nu știa nimic și nimeni nu-l convocase pe soțul ei. Ei susțin că „Antonescu a pus la dispoziția unuia dintre fiii lui Iorga- poate, Mircea- n.n.- un automobil prevăzut cu un « haut- parleur »” și, însoțit de o escortă de agenți de poliție, a început să patruleze și să cerceteze toată regiunea Prahova, dar fără rezultat”³⁹. Este singura sursă care susține ajutorul dat de Antonescu, familiei Iorga. Dar, credem că atitudinea lui Antonescu vis-à-vis de Savant și înainte și după aceste evenimente, la care se adaugă și atitudinea familiei față de acesta, nu fac credibil acest gest. De altfel,

³⁷ *Ibidem*, p. 418- 419; Nicholas M. Nagy- Talavera, *op. cit.*, p. 434- 436; Mihai Stoian, *Moartea unui savant. Nicolae Iorga*, Ed. Eminescu, Buc., 1976, p. 9-10, 15, 27-28, 146, 279, 332

³⁸ Despre acest subiect vezi și Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 57-58 unde sunt înregistrate declarațiile doamnei Catinca Iorga.

³⁹ Nicolae Dragoș, Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 420

acesta declarase cu ceva timp în urmă: „N-am nimic care să mă unească cu domnul Iorga. Totul mă desparte, **îl detest**, pentru că a dus o campanie oribilă în « Neamul românesc »”⁴⁰.

Doamna Catinca a aflat despre asasinat a doua zi dimineață. Se deplasase de la Sinaia la București, iar știrea i-a fost comunicată de doctorul Topa⁴¹. În „Amintirile” sale, Sabina Cantacuzino scrie că doamna Catinca a primit, imediat după asasinarea soțului său, telefon de la asasini: „La kilometrul...hoitul lui N. Iorga”⁴².

Abia a doua zi, la orele 7 dimineața, Mircea a fost primit de Antonescu, după ce colonelul Elefterescu, șeful de cabinet al Mareșalului, îi spusese că acesta era ocupat, dar că i-a transmis mesajul. În momentul prezentării la audiență, Mircea aflase deja, de foarte puțin timp, despre asasinat, de la subsecretarul Ministerului Coordonării cu Marele Stat Major, Nicolae Dragomir. Liliana Iorga-Pippidi își amintește relatarea asasinatului, pe care Dragomir i-o adusese la cunoștință Mareșalului⁴³. Familia istoricului comentează că, în anticamera biroului lui Antonescu, i-a fost prezentată lui Mircea telegrama prin care se anunța descoperirea cadavrului tatălui său. Câteva zile mai târziu, Antonescu și Horia Sima promiteau să ia măsuri împotriva asasinilor. Cel puțin Mareșalul nu era dispus să o facă. Oricum, până la 23 ianuarie 1941, nu se realizase nici o încercare de căutare a asasinilor, nu se procurase nici un fel de probă sau informație care să ducă la identificarea criminalilor. Cercetările au fost dificile, deoarece martorii erau dominați de frica de a vorbi. Iar, după această dată, învinuiții au dispărut. În 1941, singurul dintre prezumtivii ucigași ai lui Iorga, judecat în stare de arest (ceilalți, în contumacie), a fost achitat⁴⁴.

Medicul legist Dumitru Mihăiescu, chemat să facă autopsia și să constate cauzele morții profesorului Iorga, a declarat că a găsit cadavrul „întins cu fața în sus pe un ogor la doi pași de marginea șoselei care ducea la Târgșorul vechi. Barba cu fire cărunte îi flutura în bătaia vântului, iar degetele 1,2 și 3 de la mâna dreaptă erau apropiate la ultimele falange ca pentru închinăciune”. Într-o altă variantă, acesta consemna: („Este foarte probabil că înainte de fi împușcat, a fost pus să se închine). Nu erau pete de sânge împrejur; numai pe o frunză de brustur era o pată de

⁴⁰ Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 281

⁴¹ Valeria Costăchel, *op. cit.*, p. 261

⁴² Victor Spinei, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei românești și mondiale*, Ed. Istros, Brăila, 1996, p. 40

⁴³ Nicholas M. Nagy, *op. cit.*, p. 436- 437; Petre Țurlea, *Arhiva Nicolae Iorga*, în „Sesiunea omagială Nicolae Iorga- Virgil Madgearu”, Parlamentul României, 1991, p. 31

⁴⁴ Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 16- 17, 180

sânge cam de un centimetru patrat.(...) Împrejurul cadavrului am găsit 12 tuburi de cartușe din metal de la revolvele care aruncă tubul după ce s-a descărcat arma. După unele deosebiri ale tuburilor am dedus că au tras cu trei revolvele trei inși. (...) Am fost de părere să ridicăm cadavrul și să-l ducem la Ploiești, la morga spitalului de boli interne, în vederea autopsiei. Dar a venit un plutonier de jandarmi cu o furgonetă de la legiunea de jandarmi din Ploiești și ne-a spus că la legiune a venit un ordin de la comandantul jandarmeriei să se ia măsuri de transportare a cadavrului la morga din București. Ulterior am aflat că din ordinul generalului Ion Antonescu cadavrul profesorului Iorga a fost predat familiei fără autopsie. (...) Comandantul jandarmilor a greșit atunci când a dat ordin jandarmilor de la Ploiești să ridice cadavrul și să-l ducă la morga din București. Trebuia să trimită o echipă pentru cercetări la fața locului, îndeosebi un specialist care să facă mulate din gips pe urmele roților autoturismului cu care a fost adus profesorul ca să fie împușcat. De asemenea și cartușele ar fi fost folosite la cercetări.”⁴⁵

Actul de deces a constituit o problemă pentru autoritățile timpului, care nu doreau ca adevărul să fie scormonit. Ca urmare, la rubrica „locul morții când nu s-a întâmplat la locuința mortului”, s-a completat cu: „găsit în cimitirul Bellu”, iar la cea de „mențiuni ulterioare” nu există decât o bară pentru a nu putea fi completată ulterior⁴⁶. Raportul medico- legal notează: „Moartea lui Nicolae Iorga, profesor universitar, în vârstă de 69 de ani, a fost violentă”⁴⁷.

În aceeași zi, la orele 17, corpul neînsuflețit al Profesorului a fost depus la capela cimitirului Bellu. Familia i-a înlocuit hainele, ciuruite de gloanțe și îmbibate cu sânge, cu unele noi. Profesorul Constantin Marinescu și colegii săi au avut ideea de a realiza o mască mortuară Savantului, care să-l păstreze, și în acest mod, în memoria României⁴⁸. „Liga Culturală” și-a depus steagul la creștetul președintelui său. Drumul de la poarta cimitirului până la capelă era păzit de cordoane de soldați înarmați. Guvernul, care declarase că „regretă” moartea savantului, nu a permis ziarelor să publice vreun necrolog sau măcar să anunțe data, ora și locul înmormântării acestuia. Legionarii au amenințat că vor mitralia cortegiul funerar care-l va însoți pe Profesor pe ultimul drum. Antonescu s-a interesat de data înmormântării, dar familia i-a transmis că „nu era nevoie de dânsul”⁴⁹.

⁴⁵ Mihai Maxim, D. Mihăiescu- Medicul legist șef al Capitalei: „La locul unde a fost asasinat savantul Nicolae Iorga”, în „Historia”, VI, nr. 55, iul. 2006, p. 21- 22

⁴⁶ L. Kalustian, *op. cit.*, p. 46

⁴⁷ Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 281

⁴⁸ Nicolae Dragoș, Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 420

⁴⁹ *Ibidem*, p. 420- 421; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 41

Funerariile lui Iorga s-au realizat pe 29 noiembrie, la o zi după ce cadavrul său fusese descoperit. Maniu și alții i-au cerut lui Antonescu să se permită realizarea unei „înmormântări creștinești pentru Iorga”⁵⁰. Acesta nu permisesese nici măcar realizarea obligatorii autopsii, nicidecum o înmormântare națională⁵¹.

Nagy-Talavera descrie înmormântarea ca fiind dezolantă. Lașitatea lumii academice și politice românești, amenințate, e drept, de legionari, s-a făcut, încă o dată, remarcată. Familia Iorga, atâta câtă mai rămăsese, era dezolată de această atitudine. Destui de puțini dintre cei care, în alte vremuri, fuseseră apropiați ai Savantului au încălcat interdicția legionară de a participa la înmormântare. Între aceștia, câțiva ofițeri superiori.

Valeria Costăchel⁵², asistenta perpetuă a profesorului Iorga, susține însă că la înmormântarea Savantului „mulțimea era compactă”, astfel încât nu se putea face nici o mișcare. Este evident că nu era vorba despre autorități, politicieni, ci despre oameni de rând. Și Rebreanu notează în jurnalul său că era „lume foarte multă. Și bună: intelectuali de toate neamurile. Flori multe, mai ales modeste”⁵³. În dreapta sicriului se afla familia îndoliată, iar în parte cealaltă, colaboratorii cei mai apropiați ai Profesorului. Erau prezenți și foști studenți ai săi. Câțiva academicieni- „abia vreo zece academicieni- scrie Rebreanu în jurnalul său⁵⁴:- „Motru, Petrovici, Antipa, Nistor, Nae Popescu, Bănescu, Caracostea, Capidan, Rosetti, Carpen...”, ținându-se de braț, strigau: „Nu trageți? Nu trageți! Suntem Academia Română”⁵⁵. Nu s-a ținut nici o cuvântare. Doar Franța și-a făcut simțită prezența prin însărcinatul Ambasadei sale. Același Rebreanu notează că „solemnitatea a impresionat în modestia ei și mai ales, gândindu-te ce-ar fi fost în alte împrejurări înmormântarea lui Iorga”⁵⁶. Aceeași descriere a înmormântării este realizată și de Sabina Cantacuzino care adaugă la

⁵⁰ Nicholas M. Nagy, *op. cit.*, p. 437- 438

⁵¹ Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. 1, Casa editorială „Gândirea”, Buc., 1991, p. 330- 331

⁵² Valeria Costăchel, *op. cit.*, p. 261- 262

⁵³ Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 27

⁵⁴ *Ibidem*

⁵⁵ Gheorghe Dumitrașcu, *Dintre zeci de mii de profesori, unul a fost PROFESORUL*, în „Sesiunea omagială Nicolae Iorga-Virgil Madgearu”,..., p. 16. Un fapt semnificativ pentru lumea în care trăim: nu numai că nepotul lui Iorga, Andrei Pippidi ar fi cerut scuze „Europei” pentru „naționalismul” bunicului său, dar, în momentul în care tatăl meu a început cuvântarea închinată Savantului la tribuna Parlamentului, acesta, ostentativ, a părăsit banca și a stat pe culoar, în tot acest timp. În cazul cel mai bun, numai proastă creștere.

⁵⁶ cf. Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 27

numele enumerate de Rebreanu, pe Lia și George Brătianu, pe Pia Fărcașanu, profesorii universitari cei mai de seamă, „de la ultimul lucrător până la cel mai de seamă intelectual cu Academia Română în frunte”⁵⁷.

Presă nu a scris nimic despre asasinarea savantului. La Universitatea din București însă, decanul Alexandru Marcu, a arborat steagul de doliu. Rectorul legionar, P.P. Panaitescu, a dispus coborârea lui. Profesorul Constantin Marinescu declară că Nicolae Bănescu l-a obligat pe rectorul legionar al Universității să arboreze steagul negru pe clădirea Universității din București⁵⁸. La Academie, doar președintele acesteia, Constantin Rădulescu-Motru, a avut curajul de a ține un discurs. Al T. Stamatiad îi scria, pe 25 decembrie, lui Perpessicius: „Universitatea a tăcut. Biserica a tăcut. Magistratura a tăcut. Armata a tăcut. Societatea scriitorilor români a tăcut. Presă a tăcut. O țară întreagă a tăcut. Îmi ascund capul în mâini de-atâta rușine”. Doar C.C. Giurescu îi aduce un omagiu Savantului, în volumul X al „Revistei istorice române”⁵⁹. În schimb, personalitățile lumii academice și politice străine au ținut discursuri de protest împotriva acestei crime, pe care ziarele din întreaga lume au adus-o la cunoștința opiniei publice⁶⁰. 47 de academii și universități din lume au coborât drapelele în bernă.

MEMORIA LUI NICOLAE IORGA ÎN PRIMUL AN DE LA MOARTE

În mai 1941, are loc primul parastas în memoria lui Nicolae Iorga, la biserica Sf. Niculae Tabacu, de pe Calea Victoriei. Inițiativa acestui act a aparținut Ligii Culturale, al cărui președinte fusese Savantul. Toți cei prezenți s-au deplasat apoi la cimitirul Bellu, unde s-a oficiat o slujbă la mormântul marelui dispărut⁶¹. De data aceasta, au participat, în afara familiei și a prietenilor, mai mulți demnitari, dar nu și Antonescu. A urmat redeschiderea Institutului de Istorie Universală, ocazie cu care Gheorghe Brătianu i-a adus un omagiu marelui dispărut. Discursuri și articole omagiale au fost realizate, cu diferite ocazii, de bizantinologul Nicolae Bănescu, Pamfil Șeicaru, Tudor Vianu, C. Rădulescu-Motru, Ion Vinea, Nicolae Batzaria,⁶² etc.

⁵⁷ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 41

⁵⁸ Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 27

⁵⁹ Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*, p. 446, Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 251

⁶⁰ Despre acest subiect, vezi și Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 370-375

⁶¹ „Rapid”, 30 nov., 1941, p. 1

⁶² Vezi Nicolae Dragoș, Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 446-457; N. Batzaria, *Nicolae Iorga- Cărturarul*, ziar din arhiva personală, nu are titlu, 58, nr. 130, 17 mai 1941, p.1,2; Ioachim Crăciun, *Un génie créateur des roumains. Nicolae Iorga. 1871- 1940*, în „Revue de Transylvanie”, toms VII-IX, 1941-1943, nr. 3-4, Sibiu, p. 400-415

Copiii familiei Nicolae Iorga au suportat și ei cu greu această pierdere. Dovadă: volumele de poezii ale Floricăi Iorga-Chirescu: *Floarea Soarelui*- 1944- și *In Memoriam*- 1945-, ultima dintre acestea, dedicată tatălui său⁶³.

PROBLEMA MASEI SUCCESORALE A PROFESORULUI NICOLAE IORGA

Doamna Catinca i-a dat să citească profesorului Constantin Marinescu testamentul lui Nicolae Iorga, imediat după înmormântare. Acesta era foarte scurt. Profesorul lăsa veniturile viitoare ale „Istoriei literaturii române” soției sale, iar cele de la „O viață de om așa cum a fost”, fiicei sale cele mai mari, Florica Iorga-Chirescu⁶⁴. Suntem în posesia unor copii a două testamente ale lui Iorga.

Presa s-a grăbit să facă publică o masă succesorală, din care ar reiese că Iorga era un om bogat. Acțiunea de deschidere a succesiunii Savantului a fost introdusă de fiica sa cea mare, Florica Iorga-Chirescu. Conform inventarului „*provizoriu*”, aceasta era alcătuită din: cinci imobile și cinci terenuri din comuna Vălenii de Munte, un imobil în București, mai multe terenuri și vile în Sinaia, Mamaia, Mangalia și Santa Quaranta din Albania, o tipografie, mai multe depozite de cărți, un automobil Buick, un depozit de hârtie, bijuterii, haine, obiecte de artă și ornamentație, antichități. Acestora li se adaugă și drepturile de autor ale defunctului. La câteva zile, Mircea dă o dezmințire care, într-o altă împrejurare, s-ar preta la comentarii mai consistente. Deocamdată, dăm doar replica lui Mircea, care specifică cum că imobilul din Vălenii de Munte, denumit „Școala de misionare « Regina Maria »”, nu a aparținut niciodată tatălui său, ci a fost donat, în 1923, de Banca Populară „Almășanu”, contractul specificând că, la desființarea acesteia, imobilul trebuia să se reîntoarcă la proprietarul inițial. Obiectele și imobilierul Școlii aparțin Ligii Culturale. Nici imobilul din Vălenii de Munte, denumit „Muzeul de la biserica « Nica Filip »” și obiectele sale nu i-au aparținut Profesorului, ci bisericii

⁶³ Florica Iorga-Chirescu, *Floarea Soarelui*, Colecția „Convorbiri literare”, Buc., 1944; Idem, *In memoriam*, Buc., 1945. Deținem cele două volume, cu dedicație către fratele ei, Petru și Lenutei. Dintre acest ultim volum, expres închinat părintelui său, ne oprim, superficial, dar semnificativ, la câteva titluri și versuri reprezentative: „Tăcere” (p. 10-11): „Biroul tău de-o viață 'ntreagă/ De cărți, hârtii era 'ncărcat/ Când te-ai sculat în mare grabă/ Cui le-ai lăsat, cui le-ai lăsat?”, „După 27 noiembrie” (p. 12): „O, cum te văd, întins și rece! E-adevărat, tot a 'ncetat?.../ Mă prind- durerea ce ne trece/ Și-am plâns prelung, n'încetat; (...); De-au întărit a lor păcate/ Cum erai bun, tu i-ai iertat/ Văd că-ai trei degete- adunate/ Ca pентru cruce de 'nchinat!...”; „Dormei...” (16- 17), etc.

⁶⁴ Nicolae Dragoș, Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 418

amintite și Ligii Culturale. Casa Universității populare „Nicolae Iorga” și obiectele din aceasta aparțineau tot Ligii Culturale. Imobilul din București îi fusese dăruit Profesorului de un grup de admiratori, în 1920, iar acesta, la rândul său, l-a dăruit, împreună cu biblioteca și obiectele de istorie și de artă aflate în aceasta, Ministerului Instrucțiunii Publice. Terenul situat în Santa Quaranta din Albania constituia un dar primit de Nicolae Iorga de la Regele Zogu și a fost donat de Nicolae Iorga, Statului Român. Obiectele de artă, tablourile, icoanele, decorațiile au fost donate de Profesor, Institutului de Istorie. În ceea ce privește imobilul ce găzduia Fondul „Cuvântul” din Văleni, acesta fusese transformat de Iorga în bibliotecă, iar moștenitorii au hotărât să-i păstreze destinația. Imobilul din Văleni, cu tot inventarul aferent, constituia un bun succesoral, dar, prin testament, Iorga i-a dat destinația de muzeu, hotărâre respectată de urmașii săi⁶⁵.

Observăm deci, că „faimoasa” moștenire lăsată de Iorga a constat mai mult în donații, decât în mase succesoriale destinate familiei. Și nu trebuie să uităm declarațiile doamnei Iorga care, înainte de asasinarea soțului ei, spunea unui prieten că trăiau din împrumuturi și că hrana de bază a familiei consta în cartofi.

MOARTEA CATINCĂI, SOȚIEI SAVANTULUI NICOLAE IORGA, ȘI ECOUL ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ

După asasinarea lui Iorga, familia sa a trăit în izolare, la „periferia « înaltei societăți »” bucureștene⁶⁶. Profesorii universitari Constantin Marinescu și Nicolae Bănescu au căutat-o, imediat după înmormântarea soțului ei, pe doamna Catinca Iorga, la casa sa din Șoseaua Jianu, dar nu au găsit-o, pentru că aceasta se refugiase în casa unui prieten inginer, în urma amenințărilor pe care continua să le primească de la legionari, amenințări ce vizau viața sa și a celor din familia Iorga⁶⁷. Liliana își amintește că doamna Catinca suporta cu mândrie și tărie durerea. În singurătate, îi scria soțului ei, zilnic, în jurnal, scrisori, între 1 decembrie 1940- 22 septembrie 1941⁶⁸.

Peste aproape un an de la asasinarea lui Nicolae Iorga, înainte de parastasul acestuia, Catinca încetează din viață „în urma unei lungi și grele suferințe”. Cu această ocazie, se scriu și cuvintele frumoase despre Savant, cuvinte meritate, dar care fuseseră interzise la înmormântarea lui. Tot aici amintesc devotamentul Catincăi pentru familie, discreția

⁶⁵ Deținem articolul în arhiva noastră, dar nu are notate datele ziarului. Oricum, datează din a doua zi după depunerea acțiunii de succesiune.

⁶⁶ Nicholas M. Nagy -Talavera, *op. cit.*, p. 440

⁶⁷ Nicolae Dragoș, Mihai Stoian, *op. cit.*, p. 418

⁶⁸ Nicolae Iorga, *Scrisori către Catinca...*, p. 219- 278

sa desăvârșită, modestia, cinstea și sinceritatea, prietenia de care dăduse dovadă. În ciuda acestor caracteristici, trecea peste conveniențe când nu era mulțumită, *„rupea cu tradiția când morala faptelor intervenea”*. În articolele de necrolog, Ecaterina Iorga este privită ca *„reazim”* al soțului ei, pe care l-a sprijinit, cu o devoțiune deosebită, fiind socotită *„arhiva afectivă a familiei”*. Liniștea de care avea nevoie Iorga pentru a scrie i-a fost asigurată de Ecaterina și se consideră că lupta savantului, profesorului, omului de știință și politicianului a fost și lupta soției sale. Zoe Pisani își amintește că, cu vreo 5 ani înainte de a muri, Nicolae Iorga declarase: *„Ce mă rog la Dumnezeu e să plec eu întâi, înaintea ei. Altfel ar fi groaznic”*. Savantul nu se gândea atunci cât de greu îi va fi suportată lipsa de către familie și de soția sa. Doliul de după moartea soțului fusese suportat de d-na Iorga, *„preț de trei sute șaizeci și cinci de zile și tot atâtea nopți”*, cu o durere *„mută, împietrită și tragică”*, în condițiile în care rațiunea vieții sale o reprezentase soțul ei. Prietenii de o viață ai defunctei considerau că resemnarea și demnitatea cu care aceasta a suportat lipsa soțului ei definesc caracterului său integru și distins.

Profesoara Emilia Grecu, o prietenă a doamnei Ecaterina, își amintește faptul că aceasta, cu câteva luni înainte decesului, îi spusese: *„la înmormântarea mea nu vreau să asiste nimeni”*. Poate ca un răspuns la modul în care societatea românească s-a comportat la înmormântarea soțului său. Cu toate acestea, la funerariile Ecaterinei Iorga- 23 noiembrie 1941-, au fost prezente mai multe persoane decât la cele ale Savantului. Alături de familie, au venit să-i aducă un ultim omagiu *„numeroși prieteni, credincioși memoriei profesorului și prețuitori ai sufletului bun și delicat al Ecaterinei Iorga”*. Regina- mamă Elena a trimis și ea o coroană de flori.

Slujba religioasă a fost oficiată la locuința defunctei și sicriul a fost purtat pe umeri până la cimitirul Bellu de fiii doamnei Iorga- Petre, Mircea, Ștefan, Valentin- și de ginerii acesteia. Sicriul a fost urmat de fiice și nurori, după care veneau studenți, colaboratori și prieteni ai familiei: prof. Gh. Brătianu, dr. C. Angelescu, ing. I. Gîrțu, prof. Ionescu-Sisești, gen. Ștefănescu-Amza, prof. Vasilescu-Karpen, Constanța Șeicaru, prof. D. Caracostea, gen. Rasoviceanu, prof. Munteanu-Râmnic, dr. Petre Topea, D.V. Țoni, părintele N. Popescu, Zamfir Bădescu, prof. Victor Papacostea, arhitect P. Antonescu, Anton Chemale, N. Georgescu-Cocoș, prof. N.A. Constantinescu, D. Brătulescu, Ardeleanu, D. Munteanu-Râmnic, Ion Farcaș, I. Gîrțu, N. Batzaria etc. *„Veșnica ei pomenire”* a fost cântată de preoții: prof.

Cristescu, Zamfir Popescu, Costache Coman și protos. Irineu Velea⁶⁹.

*

În acest articol am încercat să realizăm doar momente ale unei saga.

O sagă a unei familii deosebite, în care spiritul de sacrificiu și dragostea au învins timpul. Chiar și dincolo de moarte.

Saga unei mari familii. Unei familii marcate atunci de două morți. De fapt, putem spune că prima a atras-o pe-a doua. Prima a fost un asasinat. A doua a fost un fel de sinucidere, în lipsa sensului vieții cu care Catinca se obișnuise pe parcursul a multor decenii.

O saga ce reține nerecunoștința oamenilor și a negării valorilor de care, din păcate, românii nu s-au eliberat nici azi⁷⁰.

LA FAMILLE NICOLAE IORGA DANS LES ANNÉES 1940-1941

Résumé

L'auteur réalise, à travers le prisme de certains documents-brouillon, doubles, originaux, documents des archives de Petru Iorga, lesquels sont dans sa possession, ou des relations des journaux du temps, une image complète de la famille Iorga pendant la dernière année de la vie du Savant.

L'article débute avec un tableau de la famille Iorga, à partir des souvenirs des proches parents, de ses amis et de ses contemporains.

On y présente aussi, de manière détaillée, l'assassinat de Nicolae Iorga, la vision de sa famille à ce sujet et la mémoire du grand Savant, pendant la première année de sa disparition. Pour restituer l'image entière concernant la famille Iorga, l'auteur apporte en discussion le problème de la masse successorale du professeur N.Iorga ainsi que l'écho du décès de sa femme dans la société roumaine.

⁶⁹ „Timpul”, „Rapidul”, Emilia Grecu, *Un caracter: Ecaterina Iorga*, în „Universul”; Zoe Pisani, *Ecaterina Iorga*, în „Timpul”; Pamfil Șeicaru, *Ecaterina Iorga*, în „Curentul”, 14, nr. 4951, p. 1. Articolele le deținem în arhiva personală.

⁷⁰ Din nefericite, și azi citim articole care-l denigrează pe Savant. Vezi revista „Arc”, nr. 21-22, articole semnate de Mihai Gramatopol

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA EVREILOR DIN JUDEȚELE CONSTANȚA ȘI TULCEA, ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, REFLECTATĂ ÎN PETIȚIILE UNOR EVREI DOBROGENI

În perioada anilor 1940-1944, împotriva evreilor din România s-a pus în practică o politică virulent antisemită. Fără deosebire de gradul eventualelor vinovății (filocomunism, activitate conspirativă împotriva inamicului¹), fără judecată și fără să se țină seama că nu puțini evrei dovediseră că sunt buni cetățeni români, luptând în războaiele anterioare pe care le purtase statul român, fiind decorați și cinstiți ca adevărați eroi ai Patriei de adopție², autoritățile vremii au aplicat împotriva mozaicilor un întreg cortegiu de măsuri discriminatorii.

Prezentăm, în cele ce urmează, petițiile unor evrei remarcăți anterior ca cetățeni români și distinși cu ordine, medalii și decorații pentru eroismul dovedit în timpul campaniilor românești din 1912-1913 și în timpul Marelui Război din 1916-1918, toți fiind puși, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în fața căutării dreptății pierdute³.

Este vorba de *Joseph H. Schechter*- Rabinul Șef al Comunității Evreilor din Constanța-, *Naftuli Moscovici*- cizmar-, *Sabina Avadic*

¹ Într-un manifest intitulat „*Soare Răsare*”, răspândit în țară, spre sfârșitul războiului, de persoane necunoscute și adresat „*Românilor conștienți de națiune și Neam*”, se arătau următoarele: „*Soarele răsare pentru voi dacă alungați călăii voștri, cari v-au săpat mormântul de sute de ani. Alungați jidanii și comuniștii, adevărații călăi ai neamului și ai omenirii. Dacă nu, copii voștri vor citi în istorie dispariția neamului lor*”, cf. Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale, Fond Comisariatul de Poliție Sulina, dos. 10/1944, f. 170

² Listele complete de morți, răniți și decorați evrei în timpul Războiului de Reîntregire au fost publicate de W. Filderman, *Adevărul asupra problemei evreiești din România*, Tipografia „Triumful”, Buc., 1925. Reproducere în Dumitru Hîncu, Lya Benjamin, *Evreii din România în Războiul de Reîntregire a Țării- 1916-1919*, Ed. Hasefer, Buc., 1996, p. 163-329

³ Memoriile unor evrei decorați, din București, Craiova, Ploiești, Galați, veterani ai Marelui Război, care s-au adresat autorităților române în anii 1940-1943, solicitând dreptate și îngăduință față de situația în care se aflau. Cf. Dumitru Hîncu, Lya Benjamin, *op. cit.*, p. 87-100

(pentru fratele său, *Isac Avadic*), *Jacob M. Navon* din Constanța, *Hil Lăpușner*- primar al localității Chilia Veche din județul Tulcea, în perioada ocupației sovietice a Basarabiei, Bucovinei de Nord și Ținutului Herța (ocupație care s-a extins, în mod agresiv, și dincolo de linia de demarcație a frontierei de stat cu România)- și *Marcu Poch*-comerciant în orașul tulcean Babadag-.

Rabinul Șef *Joseph H. Schechter* s-a aflat printre evreii internați, în anul 1941, în Lagărul organizat de autoritățile române în localitatea constănțeană *Osmancea*⁴. Știindu-se nevinovat, *J. H. Schechter* s-a adresat, în iulie 1941, prefectului județului, colonel *Emil Buzincu*, prin intermediul comandantului Lagărului, arătând, în petiția sa, că a fost „confesor de garnizoană timp de 33 de ani”, fiind „cavaler al <<Coroanei României>”, în vârstă de 67 de ani, actualmente internat în lagărul *Osmancea-Cobadin*”⁵. Sugestiv este că rabinul *Schechter* nu solicita eliberarea sa ori a familiei sale, cu care era internat, ci doar „o permisiune de 6 ore pentru fiica mea *Malvina Finchelstein*, pentru a merge la Constanța să aducă de la domiciliul meu lucruri necesare îmbrăcăminte și veșminte preoțești”⁶, argumentând că a fost ridicat „în seara zilei de 26 Iunie, la orele 11 noaptea, dintr-un adăpost, de o razie polițienească, împreună cu întreaga familie și nu am avut posibilitatea de a-mi lua nici un fel de rufe de schimb, așternut de pat sau veșminte preoțești”⁷.

Nu deținem dovada rezolvării favorabile a cererii.

Un alt evreu internat la *Osmancea*, *Naftuli Moscovici*, de profesie cizmar, se adresa, în vara anului 1941, comandantului lagărului, arătând, în cererea făcută, că a luat parte „la ambele campanii- 1913 și 1916-1918, fiind rănit pe front și decorat cu <<Avântul Țării>> și <<Crucea Comemorativă cu baretele: Carpați și Dobrogea>> și Medalia

⁴ În anii războiului, în cuprinsul județului Constanța, au fost înființate mai multe lagăre în care au fost internați evrei. Menționăm *Lagărul de evrei Osmancea*, *Lagărul de evrei Mereni*, *Lagărul de internare Ciobănița*. cf. Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale, *Fond Prefectura județului Constanța*, dos. 25/1941, f. 21, f. 154, f. 44. Subliniem că aceste centre de detenție au funcționat, integral, pe parcursul anilor 1941-1944. Într-o declarație scrisă, dată după război de *Goldenberg Sofia* și *Goldenberg Abram* și păstrată în Arhiva Comunității Evreilor din Constanța, se menționează că „doamna *Steigman Maria*, soția domnului *Steigman Iosif* din Constanța, strada *Bogdan Vodă* nr. 30, în anul 1941 a însoțit pe soțul său când acesta a fost trimis în lagăr și a stat în lagărul *Ciobănița*, județul Constanța, din anul 1941 până în anul 1944, când li s-a dat drumul”, cf. Arhiva Comunității Evreilor din Constanța, *Fond Arhiva*, dos. corespondență asistență/1972, f. nenumărată

⁵ Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale, *Fond Prefectura județului Constanța*, dos. 25/1941, f. 171

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*

<<Victoria>>⁸. N. Moscovici solicita aprobarea unei permisii de două zile „spre a putea lua obiectele de îmbrăcăminte strict necesare pentru mine și familia mea”⁹.

Nu cunoaștem dacă cererea a fost acceptată.

În același lagăr, de la Osmancea, era internată și evreica *Sabina Avadic*, împreună cu sora sa, *Hana Avadic*, și fratele său, *Isac Avadic*. În solicitarea adresată prefectului Constanței, la 26 iulie 1941, arăta că acesta este „veteran din războiul de la 1913 și 1916”¹⁰, toți fiind „copii de vechiu cetățean dobrogean, care a optat la 1878 pentru cetățenie română”¹¹, trimiși în lagăr „fără să fi avut posibilitatea de a lua cu noi așternut și nici o pernă. De asemenea, nu am luat nici un fel de vase pentru a găti o mâncare oarecare”¹². Nu cunoaștem dacă cererea încuviințării deplasării la Constanța a sorei *Hana Avadic*, „pentru a aduce de acasă unele lucruri de cari avem absolută nevoie”¹³, a fost aprobată.

Sugestiv este și cazul veteranului *Jacob M. Navon*, în vârstă de 52 de ani, internat în Lagărul organizat în comuna Mereni, care, la rândul său, cerea dreptate, adresându-se prefectului județul Constanța printr-o petiție, în care arăta că este „căsătorit din anul 1921 cu *Elena Navon*, născută *Anzulota*, de religie creștin ortodoxă, având doi fii, unul, *Henri*, de 19 ani, iar al doilea, *Andrei*, de 15 ani, ambii de religie creștin ortodoxă”¹⁴. *J. Navon* a subliniat în petiția sa că a „satisfăcut serviciul militar cu contingentul 1912, în Regimentul 9 Călărași, luând parte activă atât în Războiul din 1913, cât și în Războiul din 1916-1918, fiind întrebuințat tot timpul în serviciul frontului și pentru felul cum m-am comportat pe front am fost avansat și decorat chiar pe front, conform alăturat actului certificat eliberat de Regimentul 9 Călărași. (...) Actualmente, găsindu-mă grav bolnav de insuficiență cardiacă, aortă dilatată, arteroscleroză, uree în sânge și având absolută nevoie de îngrijire medicală, eu fiind sprijinul familiei, neavând nici un fel de avere, cu onoare vă rog respectuos să binevoiți a dispune eliberarea mea spre a putea să-mi caut sănătatea”¹⁵. Petiționarul arăta, în finalul solicitării sale, că este „născut și crescut în Constanța și orișicând aş putea pune la dispoziția dvs. garanție suficientă de persoane cu răspundere de purtarea mea și de sentimentele mele. Binevoiți a cunoaște că am fost printre primii sinistrați de pe urma bombardamentelor aeriene, casa unde locuiam de

⁸ *Ibidem*, f. 151

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*, f. 66

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *Ibidem*, f. 102

¹⁵ *Ibidem*

pe strada Cristea Georgescu nr. 9 fiind aproape complet distrusă”¹⁶.

În certificatul doveditor anexat de petent, eliberat de Biroul Mobilizării Regimentului 9 Călărași „Regina Marioara a Jugoslaviei”, sub nr. 11414 din 27 ianuarie 1939, se confirmau datele înscrise de J. Navon, specificându-se următoarele: „pentru modul cum s-a comportat în luptele de la Răchitașu din anul 1917, a fost avansat la gradul de caporal și i s-au conferit medaliile de războiu: <<Crucea Comemorativă cu baretele: Dobrogea-Carpați-Târgul Ocna și Mărăști>> și <<Medalia Victoria a Marelui Războiu pentru civilizație>>”¹⁷.

Finalitatea demersului veteranului Jacob M. Navon nu se cunoaște.

Foarte interesant este memoriul lui *Hil Lăpușner*, fost reprezentant al localității Chilia Veche din județul Tulcea, în perioada ocupației sovietice a Basarabiei, Bucovinei de Nord și Ținutului Herța ce ilustrează o altă tragedie împărtășită de evrei în anii războiului.

Raportul a fost înregistrat la Serviciul Registraturii din cadrul Prefecturii județului Tulcea, cu nr. 031111 din 15 noiembrie 1941¹⁸ și îl reproducem integral în rândurile de mai jos:

„Domnule Prefect,

Subsemnatul *Hil Lăpușner*, domiciliat în comuna Chilia Veche, cu respect aduc la cunoștință Domniei Voastre următoarele:

Soarta vitregă a făcut ca în timpul ocupației inamice să cadă asupra-mi greaua sarcină de a conduce comuna, tristă misiune ce subliniez că mi-a fost încredințată nu de stăpânire ci de popor, prin unanimitate de voturi.

Or, este cunoscut de toate autoritățile și toți bunii Români felul cum m-am comportat față de concetățenii mei Români în această tristă calitate de Președinte al Consiliului Comunal sub ocupație rusă. Cred că, fără să vreau, am trecut printr-un examen al sentimentelor mele Românești și după cât îmi pare l-am trecut cu succes.

Dacă m-am văzut între ciocan și nicovală în situația de a nu putea refuza postul impus de popor n-am găsit cu cale să cedez conștiinței mele și am lucrat românește. Am dovedit cu jertfă că sentimentele mele românești adânc înrădăcinate în suflet n-au putut fi lovite de evenimente trecătoare.

Sunt fiul Patriei-Române și oricât m-ar bate mama îi voi purta totdeauna tot respectul și dragostea cuvenită.

Ca urmare a evenimentelor, am fost reținut timp de 10 zile la Postul de Jandarmi Chilia Veche pentru cercetări cari puteau să nu dureze nici 6 zile.

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*, f. 103

¹⁸ Direcția Județeană Tulcea a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura județului Tulcea - Serviciul Administrativ, dos. 1034/1941, f. 41-42

Mă văd azi trimes în fața Curții Marțiale fără să știu de ce. Am dat toată solitudinea a tot ce a fost Român. Am împărțit ajutoare în cantități mult mai mari Românilor repatriați decât băștinașilor; am fost primul care am dat toată solitudinea și asistența Părintelui Ion Radu, rănit în câmp; am conservat arhiva comunei și averea personală a Dlui Mihai Georgescu.

Ca urmare, vă rog respectuos cu lacrimi în ochi să binevoiți ca din primele informații culese dela autoritățile în subordine și dela populație imediat după retragerea Rușilor, să binevoiți a da un referat asupra activității mele în timpul ocupației, asupra felului cum am ocrotit Românii repatriați din Turtucaia, care se aflau în neagră mizerie, despre sprijinul dat Părintelui Ion Radu și tuturor acelor care mi-au cerut concursul.

Dacă mă simțeam cătuși de puțin vinovat nu mă adresam Domniei Voastre dela care cer nu ocrotire ci numai un pic de dreptate.

Cu profund respect,

Hil Lăpușner¹⁹

În urma acestui demers, prefectul județului, colonel M. Ghica, a transmis comandantului Legiunii de Jandarmi Tulcea adresa nr. 31111 din 16 noiembrie 1941, solicitând „referințe cu privire la petiționar și la activitatea acestuia în timpul cât a fost la conducerea comunei Chilia Veche în timpul ocupațiunei sovietice”²⁰.

Răspunsul comandantului Legiunii de Jandarmi către Prefectura Tulcea, adresat cu nr. 12830 din 23 noiembrie 1941, a fost clar și concis: „Numitul Hil Lăpușner, pe timpul cât comuna Chilia Veche a fost ocupată de trupele rusești, a ocupat funcția de primar. Din relațiunile date de Mihai Georgescu primar, Preotul Radu Ion și perceptorul Brahnea, din comuna Chilia Veche, reese că numitul s-a comportat bine față de elementul românesc, iar preotul Radu Ion în declarația dată arată că a scăpat cu viață datorită lui Hil Lăpușner”²¹.

Nu am aflat documentată situația fostului primar după acest demers.

Fără nici o îndoială, memoriul primarului evreu, „om de omenie în vremuri de neomenie”- reluând formula-titlu a scriitorului evreu Marius Mircu²², de această dată însă în sens invers, ca raportare a evreilor față de români- este o dovadă a unei realități de necontestat: apropierea omului față de semenul său greu încercat (aici, evreul Hil Lăpușner față de părintele Radu Ion), fără deosebire de origine etnică sau religioasă.

¹⁹ Ibidem., f. 41-42

²⁰ Ibidem, f. 41 verso

²¹ Ibidem, f. 43

²² Marius Mircu, *Oameni de omenie în vremuri de neomenie*, Ed. Hasefer, Buc., 1996

Un alt evreu, *Marcu Poch*, comerciant tulcean în orașul Babadag, s-a adresat prefectului județului Tulcea cu o petiție înregistrată cu nr. 01856, din 21 ianuarie 1942²³, specificând următoarele: „În lipsa mea din localitate, localul meu din Babadag, strada Carol I no. 56 a fost ocupat pentru popotă de către Domnii ofițeri din Regimentul 40 Infanterie Călugăreni ce cantonează în acest oraș. Am intervenit personal să mi se elibereze localul. De prima dată mi s-a acceptat, dar astăzi, după atâta așteptare, văd însă cu regret că lucrurile s-au schimbat cu totul. Vă rog respectuos să binevoiți a avea în vedere că sunt cetățean pașnic născut pe pământul Dobrogei din moș strămoș, am luat parte activă în Campaniile din 1913-1916-1920, în luptele grele din Dobrogea, Carpați și Oituz, fiind decorat cu cele mai distincte medalii pentru bravură. Vă rog să binevoiți de a mai avea în vedere că în acest local am și locuință, iar astăzi pribegesc rătăcit să-mi caut adăpost tocmai în timpul ernei. Vă rog să binevoiți a cunoaște că, subsemnatul, în vederea exproprierei imobilelor evreiești, până a sedit hotărârea definitivă plătesc către C. N. R. lei 10.000 anual, sumele depuse trimestrial. Nu înțeleg ca Domnii ofițeri, care numără 3 până la 4 persoane, să ocupe localul pentru care eu plătesc chirie. Sunt atâtea localuri rămase libere după urma populațiunei bulgare, unde se pot muta orișicând și unde vor”²⁴.

Nu cunoaștem dacă solicitarea a primit vreun răspuns.

În urma abuzurilor autorităților care însoțeau aplicarea legislației care a afectat grav viața etnicilor evrei din România acelor ani, „evreii dobrogeni” au transmis conducătorului statului, mareșalul Ion Antonescu, la 3 septembrie 1942, o telegramă semnată de Emanuel Ginsberg. Aceștia adresau mareșalului „următoarea plângere: suntem cetățeni dela 1877, am fost încetățeniți odată cu românii dobrogeni, bulgarii, germanii, turcii, tătarii, grecii și armenii aflători atunci în Dobrogea pe baza aceleiași legi, urmându-se aceeași procedură și 65 de ani ne-am bucurat de drepturi recunoscute de toate parlamentele țării. Am fost lăudați pentru felul patriotic de cum ne-am comportat. În Dobrogea nu s-a cunoscut nici când o mișcare antisemită și nu a existat o chestiune evreiască. Suntem cei mai vechi cetățeni români, printre evreii țării. Nimeni dintre guvernanți nu ne-a contestat în tot acest răstimp drepturile noastre (...). Acum suntem evacuați din căminurile noastre și deposezați de drepturile noastre, deși suntem născuți din părinți cetățeni români. Ni s-a creat astfel, pentru prima oară, o situație inferioară (...). Rămânem, ca întotdeauna, fiii acestei țări, atașați de glia în care marele rege Carol I a adresat la 14 noiembrie 1878 între altele următoarele cuvinte: **viața, onoarea, proprietatea și pragul casei vă vor fi apărute**, iar Mihail Kogălniceanu, punând pe pieptul dobrogeanului

²³ Direcția Județeană Tulcea a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura județului Tulcea- Serviciul Administrativ, dos. 1126/1942, f. 1

²⁴ *Ibidem*

Avram Ellman, decorația acordată de domnitorul Carol I, a spus următoarele cuvinte, pentru atitudinea avută de Ellman și de populația evreiască față de armatele române intrate în Dobrogea: **nu ne-am închipuit să găsim în Dobrogea astfel de patrioți români. Te rog, spune dumneata, în numele meu, tuturor dobrogenilor că și noi românii, vom ști să iubim pe dobrogeni ca pe noi înșine.** Cu profund respect și recunoștință implorăm dreptate în numele evreilor dobrogeni”²⁵.

Din petițiile și solicitările expuse se pot formula două concluzii primare.

Mai întâi, din documentele expuse, reiese starea în care s-au aflat evreii români în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, aceștia fiind supuși unei legislații discriminatorii²⁶, fără nici o deosebire.

Totodată însă, faptul că într-un lagăr de internare, precum cel de la Osmancea, rabinul J. Schechter solicita „*veșminte preoțești*” sau atitudinea comerciantului Marcu Poch din Babadag, care invocă în cererea s-a făcută într-o perioadă în care măsurile antisemite, deportările de evrei începeau să ia amploare, faptul că ofițerii care îi ocupaseră localul se puteau muta în altă parte dovedește că regimul la care au fost supuși etnicii mozaici din România nu se poate compara cu situația pe care au avut-o coetnicii lor din statele ocupate de Germania nazistă.

Cheia înțelegerii politicii de discriminare a unei întregi comunități etnice în cadrul societății românești în timpul războiului putem spune că nu se poate traduce atât prin *trădare* (din partea evreilor) sau prin *lupta deschisă cu inamicul* (din partea românilor), în condițiile extreme ale conflagrației, cât, mai ales, prin indiferența unei părți însemnate a majorității (titlul de *Drept al Popoarelor*, care cinstește memoria neevreilor care au sprijinit și ajutat în timpul Holocaustului pe evreii aflați în grea suferință, a fost conferit la doar 57 de cetățeni români²⁷) față de suferința unei minorități.

²⁵ Arhiva Centrului de Studiere a Istoriei Evreilor din România, Fond III, dos. nr. 1114/1941-1942, f. 19-21

²⁶ Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I. *Legislația antievreiască*, Ed. Hasefer, Buc., 1993. Idem, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România, 1940-1944. Studii*, Ed. Hasefer, Buc., 2001, p. 107-126 (Cronologia principalelor legi și decizii ministeriale antisemite)

²⁷ Idem, *Memorialul martirilor evrei din România*, Ed. Hasefer, Buc., 2003, p. 69

**ASPECTS CONCERNANT LA SITUATION DES JUIFS DES
DÉPARTEMENTS DE CONSTANTZA ET DE TULCEA PENDANT
LA SECONDE GUERRE MONDIALE REFLÉTÉE DANS LES
PÉTITIONS DES JUIFS DOBROUDJIENS**

Résumé

Dans les années 1940-1944, contre les Juifs de Roumanie, on a mis en action une virulente politique antisémite. Les pétitions de certains Juifs, remarqués antérieurement comme citoyens roumains et honorés d'ordres, de médailles et décorations pour l'héroïsme prouvé dans les campagnes roumaines de 1912-1913 et pendant la Grande Guerre de 1916-1918, se trouvant, tous, à ce moment-là, à la recherche de la justice perdue, démontrent deux aspects:

d'une part, l'état dans lequel se trouvaient les Juifs roumains pendant la Deuxième Guerre Mondiale – ceux-ci étant soumis à une législation discriminatoire, en bloc;

d'autre part, le fait que le régime que l'on a fait subir aux ethniques mosaïques de Roumanie ne saurait être comparable à la situation de leurs co-ethniques des Etats occupés par l'Allemagne nazie.

RELATII ROMÂNNO-BULGARE ÎN PRIMELE DOUĂ DECENII POSTBELICE

La finalul celui de-al Doilea Război Mondial, în spațiul dintre Uniunea Sovietică și Germania, Stalin și-a consolidat controlul militar și l-a transformat într-o dominație politică și economică totală. În zonele ocupate de armata sa, U.R.S.S-ul impusese conduceri comuniste obediente, ca, de exemplu, în cazurile României și Bulgariei. Aceste state au devenit suverane, dar fără putere și subordonate politic și economic Uniunii Sovietice. În aceste condiții, relațiile între România și Bulgaria s-au desfășurat în forma dorită de Moscova și în limitele trasate de aceasta.

Pe linia relațiilor apropiate între statele „frățești”, s-a încheiat, între România și Bulgaria, la 10 ianuarie 1945, Acordul de Clearing¹ și a luat ființă Asociația Culturală Româno-Bulgară, la 25 ianuarie 1945². Toate încercările erau în sensul rezolvării, într-un mod satisfăcător pentru ambele state, a tuturor problemelor existente. Totuși, granița României cu Bulgaria rămânea cum fusese stabilită prin Tratatul de la Craiova. Era nevoie doar de o recunoaștere oficială a acestei situații de facto.

Posibilitățile de soluționare a Tratatului de la Craiova- numit, ironic, Acord³-, în favoarea României erau infirme, cunoscând sprijinul pe care Bulgaria îl avea din partea U.R.S.S. în domeniul politicii externe și evoluția politică a țării noastre după 6 martie 1945. Chiar și în aceste condiții, speranțe și încercări au existat în sensul realipirii Dobrogei de Sud (Cadrilater) la România.

În 1945, într-un raport al Consulului român de la Rusciuk⁴, era descrisă starea de spirit a locuitorilor din Cadrilater, cetățeni bulgari de origine etnică bulgară, veniți din România după 7 septembrie 1940 și care, persecutați de autoritățile bulgare, decideau să revină în România. Motivul persecuțiilor îl constituia propaganda pe care

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A.M.A.E), fond 71-Bulgaria, vol. VIII, 18 sep. 1945, Sofia, f. 1

² *Ibidem*, 28 ian. 1945, Sofia, f. 1-2

³ Marian Cojoc, *Repere cu semnificație geostrategică în ținutul românesc dintre Dunăre și Mare după cel de-al doilea război mondial*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, 2001, tom IV, p. 325-326

⁴ A.M.A.E., fond 71-Bulgaria, vol. VIII, 14 feb. 1945, Sofia, f. 1-2

locuitorii Cadrilaterului (Dobrogea de Sud) o făceau, în sensul retrocedării acestui teritoriu către România. La numai o lună după aceasta, Delegația română în Comisia Mixtă trimitea un raport confidențial⁵ către Ministerul Afacerilor Externe român, în care se vorbea despre beneficiarii articolului V ai Tratatului de la Craiova, proprietari de bunuri rurale și urbane rămase în Cadrilater (Dobrogea de Sud) și care erau obstrucționați de autoritățile bulgare în încercarea de a obține viza pentru a se deplasa în teritoriu ca să-și administreze bunurile. Contrar demersurilor românești de a înlesni formalitățile de plecare în Cadrilater (Dobrogea de Sud) a tuturor celor interesați, statul bulgar a permis unui număr foarte mic de persoane să meargă în teritoriu, pe restul refuzându-i, pe motiv că este nevoie de aprobarea Comisiei Interaliatate de Control. Intervenția care se impunea din partea statului român era legitimă, vizând salvagardarea drepturilor proprietarilor români. Acest din urmă considerent, se arăta în raport, „prezintă un avantaj ce nu poate fi neglijat în interesul cauzei naționale”⁶. Adevărata cauză a refuzului bulgar rezida din faptul că persoanele cu proprietăți aflate în Cadrilater ar putea întreține, mergând acolo, o stare favorabilă cauzei românești⁷.

În consecință, ideea revenirii Cadrilaterului la România avea susținere și acoperire în realitatea opiniei publice românești. Credința că teritoriul luat României printr-un dictat ar putea reveni României prin acțiuni energice ale statului devine și mai plauzibilă prin existența, în *Preambulul privind respectarea prevederilor Tratatului de la Versailles*⁸, la punctul 9, a prevederii: „În Sud-Estul Europei status-quo-ul geografic teritorial al statelor dunărene și balcanice va rămâne provizoriu până la Conferința Generală a Păcii, cu excepția Tratatului de la Craiova care va fi reglementat în favoarea țării latine din Marea Neagră”⁹.

Cu toate acestea, situația a evoluat diferit, iar factorii de decizie comuniști români au hotărât că se pot considera de domeniul trecutului toate divergențele „neînsemnate”¹⁰ între Bulgaria și România, iar, în privința frontierei dintre cele două state, aceasta trebuia să rămână după cum fusese fixată, în mod definitiv, de Convenția de Armistițiu¹¹. O atenție specială s-a dat acestei componente a relațiilor româno-bulgare postbelice în vara lui 1946, când principala

⁵ *Ibidem*, 6 mar. 1945, Sofia, f. 1

⁶ *Ibidem*, f. 2

⁷ *Ibidem*, f. 3

⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), fond C.C. al P.C.R., Cămară, vol. I: 1921-1953, dos. 202/1945, f. 2-3

⁹ *Ibidem*, f. 2

¹⁰ A.M.A.E., fond 71- Bulgaria, vol. XIV, „Izgrev”, 12 aug. 1945, Sofia, f. 1

¹¹ *Idem*, vol. IX, 30 aug. 1946, Sofia, f. 2

preocupare a statelor foste aliante ale Axei era încheierea Tratatului de Pace cu Aliații. La 9 august 1946, avea loc ședința Biroului Politic al P.M.R.¹². În cadrul ședinței, un loc aparte îl ocupa discuția pentru Cadrilater, în sensul poziției pe care statul român avea să o adopte în această problemă la Conferința Păcii. Se punea problema temeiului legal prin care Bulgaria deținea acest teritoriu, având în vedere, totuși, că Tratatul de la Craiova era recunoscut ca dictat. Trebuia, deci, încheiat un act, pentru care statul bulgar insista înaintea Tratatului de Pace, ca bază juridică privind deținerea Cadrilaterului. România a refuzat încheierea unui astfel de act, motivând că nu era tactică inițierea unei asemenea acțiuni, fără să fie impusă prin Tratatul de Pace. În esență, problema guvernului comunist român nu stătea în recuperarea Cadrilaterului, ci în conceperea unui protest formal la adresa Tratatului de Pace, pentru ca răspunderea cedării să nu cadă asupra regimului și să fie o consecință a situației. În ședință, era menționat punctul de vedere al lui Tătărescu- prezentat anterior în fața Consiliului de Miniștri-, care propunea, cu privire la frontiera de sud: „*Acceptarea situației de fapt cu o declarație.*”¹³. Expunerea lui Gheorghe Tătărescu era pe deplin acceptată și, mai mult, completată cu argumente¹⁴ de către Gheorghe Gheorghiu-Dej: admiterea situației cu o declarație care, de fapt, era menită „*să contribuie la cimentarea pentru totdeauna a celor mai bune relații între România și Bulgaria*”¹⁵, anexarea Cadrilaterului de către România fiind pusă pe seama imperialismului. Concluzia era unanimitatea de păreri în cedarea definitivă a teritoriului către Bulgaria¹⁶.

Tot în luna august, prin declarațiile primului-ministru român Petru Groza, conform cărora „*Dunărea își adună apele atât în România cât și în Bulgaria, iar după aceea apele ei devin comune. Iată de ce Dunărea nu e un fluviu care să separe, ci un fluviu care să unească cele două popoare*”¹⁷, era acceptată ca fiind justă granița cu Bulgaria. Poziția românească a creat reacții favorabile la Sofia¹⁸.

Acceptarea, fără opoziție, a pierderii Cadrilaterului era, încă odată, întărită de dr. Petru Groza, cu ocazia discuțiilor¹⁹ de la Bistrița

¹² A.N.I.C., fond C.C, al P.C.R, Cancelarie, vol. I: 1921-1953, dos. 44/1946, f. 5-13

¹³ *Ibidem*, f. 5

¹⁴ *Ibidem*, f. 6

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*, f. 6, 11

¹⁷ A.M.A.E., fond 71-Bulgaria, vol. XIV, 25-26 aug. 1946, Sofia, f. 1

¹⁸ *Idem*, vol. VIII, 12 nov. 1946, Sofia, f. 1

¹⁹ *Bilgaria i Rumînia 1879-2000g. Cbornik ot dvu.ctranni dogovori, cpogodoi, sporazumeniia, protokoli i dr. (Bulgaria și România 1879-2000. Culegere de tratate,*

(lângă Sofia), din 15-16 iulie 1947, cu delegația bulgară condusă de Gheorghe Dimitrov. În cursul convorbirilor, s-a expus constatarea că toate chestiunile teritoriale între cele două state au fost definitiv reglate. În timpul aceluiași discuții, reprezentanții guvernelor român și bulgar au examinat problema încheierii unui Tratat de Prietenie, Colaborare și Asistență mutuală. Acesta avea să fie semnat la 16 ianuarie 1948 între Republica Populară Română și Republica Populară Bulgaria²⁰.

Relațiile româno-bulgare erau de strânsă colaborare și nu trebuia să existe nici un impediment în acest sens. Chiar dacă nu s-a materializat, din cauza opoziției U.R.S.S., posibila includere a României într-o Federație a Slavilor de Sud²¹, alături de Bulgaria și Iugoslavia, a condus la o apropiere mai mare între statele comuniste implicate.

Un pas în plus pe calea îmbunătățirii raporturilor româno-bulgare l-a constituit și semnarea, în august 1948, a Convenției asupra regimului navigației pe Dunăre, încheiată între Uniunea Sovietică, Republica Populară Bulgară, Republica Populară Ungaria, Republica Populară Română, Republica Sovietică Socialistă Ucraina, Republica Cehoslovacă și Republica Federativă Populară Iugoslavă²².

Apariția Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, în 1949, a dus la intensificarea relațiilor economice²³ între România și Bulgaria.

Un alt episod în relațiile româno-bulgare, construirea podului peste Dunăre, la Giurgiu, a reprezentat o soluție care a răspuns unor necesități de îmbunătățire a transportului între cele două state, dar, mai ales, o soluție pentru redresarea exportului bulgar către Cehoslovacia și Polonia, care, din cauza rupturii sovieto-iugoslave²⁴ și excluderea Iugoslaviei din Cominform, avusese de suferit. Preocupări serioase pentru construirea unui pod peste Dunăre datează din 1946²⁵, dar ele devin frecvente din 1948. Din martie 1948, printre sarcinile Programului Frontului Patriei (partidul unic al Bulgariei comuniste)²⁶ ocupa un loc de frunte construirea podului peste Dunăre. La jumătatea

înțelegeri convenții și protocoale și altele între cele două state), Pașa Kişikilova, Sofia, 2003, p. 130-133

²⁰ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R, Secția relații externe, vol I: 1921-1949, dos. 5/1948, f. 1

²¹ A.M.A.E., vol. VIII, , 29 ian. 1945, Sofia, f. 2

²² A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R, Secția relații externe, dos. 6/1948, f. 17-29

²³ Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu Dej. Însemnări din viață*, Ed. Evenimentul Românesc, Buc., 2000, p. 86

²⁴ A.M.A.E., fond 71- Bulgaria, vol. X, 2 mai 1948, Sofia, f. 8

²⁵ *Idem*, vol. VIII, 28 mar. 1946, Sofia, f. 1

²⁶ *Idem*, vol. X, 15 mar. 1948, Sofia, f. 6

lui mai 1948²⁷, aceeași idee, a construirii unui pod, era menționată ca fiind un obiectiv esențial și cât mai curând realizabil în politica bulgară.

Realizarea unui pod peste Dunăre, ca „*obligație a ambelor popoare*”²⁸, pusă cu atâta insistență de oamenii politici bulgari, ca Traicio Kostov sau Mincio Neicef, era în favoarea Bulgariei- cu acceptul și susținerea Moscovei- și mai puțin interesantă pentru România, după cum o demonstrează concluziile Comisiei Mixte Româno-Bulgare pentru construirea unui pod peste Dunăre între Corabia și Giurgiu²⁹. În aceste concluzii, se afirma, de către partea română, că „*insistențele pentru realizarea unei legături feroviare cu țara noastră la vest de Cernavodă nu sunt justificate nici ele prin necesități de tarife, cari sunt mai mult decât suficient satisfăcătoare prin ferry-boat-ul de la Giurgiu, ci și prin motivul că bulgarii doresc a se elibera de monopolul căilor ferate iugoslave pentru tranzitul feroviar din Bulgaria spre Occident*”. Acestor reticențe li se mai adăugau și altele venite din considerații militare³⁰, Marele Stat Major nefiind interesat de un pod definitiv peste Dunăre expus distrugerii în primele zile ale unui eventual război, și din considerații politice³¹- tranzitul către U.R.S.S fiind satisfăcător și fără existența podului și, la fel, și către Europa Occidentală, prin navigația fluvială și calea feroviară existentă-. Din punct de vedere românesc, singurul motiv pertinent pentru realizarea podului era strângerea relațiilor cu Bulgaria.

Situația în care se afla România impunea, cu toate rezervele existente, luarea în considerare a proiectului. Ca urmare, Gheorghe Gheorghiu-Dej propunea formarea unei comisii de partid pentru elaborarea unui material documentar cu privire la problema oportunității construirii podului peste Dunăre³².

Costul total urma să fie suportat, în mod egal, de către ambele state, infrastructura podului fiind susținută prin forțe proprii bulgare și românești și nu numai³³. U.R.S.S, Cehoslovacia și Ungaria ofereau susținere tehnică. La 30 iunie 1951, se semna Protocolul de la București între guvernele Republicii Populare Română și cel al Republicii Populare Bulgare pentru construirea podului de la Giurgiu - Ruse³⁴. La 24 martie 1954, se semna, la Giurgiu, Convenția pentru organizarea și

²⁷ *Idem*, vol. VIII, 28 mar. 1946, Sofia, f. 1

²⁸ *Idem*, vol. X, 2 mai 1948, Sofia, f. 8

²⁹ A.N.I.C., fond C.C al P.C.R., Secția Relații Externe, vol. I: 1921-1949, dos. 1/1948, f. 19

³⁰ *Ibidem*, f. 16

³¹ *Ibidem*, f. 17

³² *Idem*, fond C.C al P.C.R., Cancelarie, vol. I: 1921-1949, dos. 8/1948, f. 4

³³ *Idem*, Secția Relații Externe, vol. I: 1921-1949, dos. 1/1948, f. 18

³⁴ *Idem*, dos. 96/1950, f. 40-41

regularizarea circulației de automobile pe podul de la Giurgiu, între R.P.Bulgară și R.P.Română³⁵. Podul Prieteniei a fost inaugurat, efectiv, la 20 iunie 1954.

În planul cooperării militare dintre România și Bulgaria s-au înregistrat contacte în cadrul Organizației Tratatului de la Varșovia, înființată în mai 1955, dictate, în fapt, de Uniunea Sovietică. În cadrul acestei organizații, au existat acțiuni militare comune, așa cum s-a întâmplat în cazul înfrângerii revoltei maghiare din toamna 1956, la care România și Bulgaria au acordat sprijin considerabil trupelor sovietice. Într-un document din 1957, pozițiile guvernelor român și bulgar față de Ungaria erau descrise astfel: „*Delegațiile română și bulgară și-au exprimat unitatea de vederi în ceea ce privește rebeliunea contrarevoluționară din Ungaria, dinainte pregătită și organizată de reacțiunea internă maghiară, din inspirația și cu ajutorul cercurilor imperialiste agresive*”³⁶. Revolta maghiară nu a fost un fapt istoric singular în ce privește poziția comună a României și Bulgarei. Aceasta a fost demonstrată și în situații precum Criza Suezului³⁷.

România și Bulgaria și-au menținut bunele relații, grație regimurilor comuniste din ambele state, dar și poziției externe comune, așa cum am văzut, în diferite situații ale conflictelor războiului rece. În anul 1957, între 28 martie și 4 aprilie, la invitația guvernului bulgar, mergea la Sofia o delegație guvernamentală românească³⁸. Scopul vizitei erau tratativele dintre cele două state asupra unor probleme comune, mai ales economice. Vizita s-a încheiat cu semnarea unui Protocol³⁹, ale cărui articole prevedeau: să se treacă la intensificarea specializării și colaborării în producție, ținându-se seama de recomandările Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, colaborarea în domeniul explorării petrolului și acordarea de ajutor de către România pentru exploatarea minelor de gaze din Valea Kom ciiska, schimbul de păreri între cele două state privind folosirea complexă a Dunării pe porțiunea comună ambelor țări, schimbul de energie electrică între cele două state, semnarea acordului româno-bulgar pentru schimburi de mărfuri pe lungă durată și îmbunătățirea folosirii conductei de petrol Giurgiu-Ruse pentru transportul produselor petrolifere din R.P.R și R.P.B.

Relațiile româno-bulgare au urmat același curs până la momentul în care politica externă a României a tins spre autonomie față de

³⁵ *Bîlgaria i Rumînia 1879-2000g...*, p. 151-152

³⁶ A.N.I.C., Cancelarie, dos. 13/1957, p. 19

³⁷ *Ibidem*, p. 18

³⁸ *Ibidem*, p. 16

³⁹ *Ibidem*, p. 25-32

Moscova. Acest fapt și-a pus amprenta și asupra relațiilor româno-bulgare, care au căpătat accente noi la începutul anilor '60, când Bulgaria, păstrându-și orientarea politică fidelă față de U.R.S.S., a reacționat în cadrul C.A.E.R ca un stat activ în aplicarea planului de reorganizare economică⁴⁰ propus de Hrușciiov și având susținerea guvernului sovietic, a încercat să redeschidă problema cedării unor teritorii de către România spre statul bulgar. Această poziție bulgărească era în strânsă legătură și cu lansarea planului Valev⁴¹, care prevedea o integrare organică a Bulgariei cu U.R.S.S.-ul.

Pretențiile bulgare anterior menționate au fost expuse în discuțiile dintre oamenii politici români și bulgari privind stabilirea frontierei pe Dunăre. Potrivit Convenției de graniță din 1908, în care se prevedea că, la baza liniei de frontieră pe apă, stă principiul talvegului, deci firul de apă navigabil, atunci când insulele treceau pe de o parte sau cealaltă de graniță, părțile, obligate să se întâlnească din 10 în 10 ani, trebuiau să stabilească ce era de făcut⁴². Deși, după 1944, au intervenit modificări naturale mai importante în anumite sectoare, care au avut ca urmare trecerea unor insule de pe Dunăre din apele teritoriale ale unei părți în apele teritoriale ale celeilalte, nici România, nici Bulgaria nu au solicitat efectuarea recunoașterii decenale⁴³. La propunerile guvernului român, de abia în noiembrie 1957, partea bulgară a trimis la București o delegație care a intenționat discutarea frontierei pe Dunăre. La 20 ianuarie 1959, o altă delegație guvernamentală bulgară a mers la București pentru a discuta problemele legate de precizarea frontierei⁴⁴, dar tratativele au fost întrerupte datorită refuzului categoric al părții bulgare de a discuta în baza convenției din 1908.

Bulgaria a tins să minimalizeze problema stabilirii frontierei între ea și România. Această atitudine era demonstrată de numeroasele cereri ale unor grupuri mari de cetățeni bulgari în România fără îndeplinirea formalităților de viză, încălcările deliberate de frontieră de către pescari bulgari, care ajungeau și în apele interioare românești, și solicitările de exploatare a unor materiale de construcție de pe insule românești⁴⁵.

Discuțiile în jurul stabilirii frontierei au fost reluate de abia în 1960-1961, când reprezentanții bulgari și-au păstrat punctul de vedere

⁴⁰ Jean Marie Le Breton, *Europa Centrală și Răsăriteană 1917-1990*, Ed. Cavallioti, Buc., 1996, p. 143

⁴¹ Marian Cojoc, *op. cit.*, p. 328

⁴² A.N.I.C., fond C.C al P.C.R, Cancelarie, dos. 4/1962, f. 8

⁴³ *Idem*, dos. 2/1961, f. 101

⁴⁴ *Idem*, dos. 4/1961, f. 12

⁴⁵ *Idem*, dos. 2/1961, f. 108-109

în privința Convenției de la 1908, de altfel, conformă cu dreptul internațional și aplicat în practică⁴⁶, pe care au continuat s-o considera depășită și, în plus, au ridicat alte două chestiuni, una referitor la cimitirul bulgăresc aflat pe teritoriul României și cealaltă cu privire la orașul Silistra, care, având în vedere că se aprovizionează cu apă dintr-un izvor de pe teritoriul românesc, ar fi mai logic să dețină acest teritoriu⁴⁷. În cazul cimitirului, s-a dovedit că el se afla pe teritoriu bulgar, iar, în al doilea caz, era vorba de un teritoriu pe care se aflau 900 ha de vie. Partea română propunea ca, în locul cedării celor 900 ha, să construiască o uzină de apă pe pământ bulgăresc, în locul dorit de statul bulgar, care să acopere nevoile locuitorilor Silistrei.

Problema fixării graniței a rămas în suspensie și pentru rezolvarea ei s-a decis să se întrunească reprezentanții ambelor guverne, la Varna, în ianuarie 1962. În data de 18 ianuarie 1962⁴⁸, cu o zi înaintea discuțiilor de la Varna, în ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R., s-au stabilit ca puncte de bază în poziția guvernului român următoarele: a) să se susțină, în continuare, încheierea unei Convenții între R.P.R și R.P.B privind traseul frontierei pe Dunăre, pe baza principiilor care stau la baza Convenției asemănătoare încheiată între R.P.R și U.R.S.S în anul 1960; b.) să se prevadă, în Convenție, principiul conform căruia acele insule de pe Dunăre care se lipsesc de teritoriul uneia din părți să treacă în proprietatea părții respective; c) întrucât la baza Convenției va sta principiul șenalului navigabil principal, toate insulele care sunt de o parte și de alta vor trece în proprietatea acelei părți în ale cărei ape teritoriale se aflau; d) în cazul când, datorită schimbării șenalului navigabil principal, unele insule trec, din proprietatea unei părți, în proprietatea celeilalte, iar, pe aceste insule s-au făcut anume investiții, partea în proprietatea căreia trec aceste insule va acorda despăgubiri pentru investițiile făcute, în cuantumul ce sa va stabili prin convenții speciale, pentru fiecare caz în parte; e) în cazul în care partea bulgară nu va accepta principiul privind acordarea de despăgubiri pentru investițiile ce s-au făcut pe insulele ce trec din proprietatea unei părți în proprietatea celeilalte, să se facă propunerea de a se prevede în Convenție posibilitatea ca partea în proprietatea căreia trec insulele să acorde celeilalte părți drept de folosință asupra unora din aceste insule, pe baza unor convenții speciale încheiate între cele 2 părți, pentru fiecare caz în parte.

Statul român nu dorea anularea Convenției din 1908, la care, de fapt, nu renunțase nici ea și nici Bulgaria, în mod oficial, și considera

⁴⁶ *Ibidem*, p. 41

⁴⁷ *Idem*, dos. 4/1962, f. 12

⁴⁸ *Idem*, dos. 3/1962, f. 1-2

că este oportună doar definirea apartenenței ostroavelor care suferiseră anumite modificări, fără a se încheia un nou document pentru aceasta. În cursul discuțiilor purtate în 19-20 ianuarie 1962, la Varna, aceasta a constituit diferența majoră între punctele de vedere român și cel bulgar, care susținea că rezolvarea situației în sensul dorit de români ar fi creat precedent și ar fi dat curs unor pretenții teritoriale bulgare, grecești sau iugoslave pe seama Bulgariei⁴⁹. De fapt, probleme în stabilirea graniței constituiau 5 insule, care se lipiseră natural la România, (de fapt, nu aveau mare interes pentru Bulgaria) și, în acest sens, liderii români cereau statului bulgar să-și facă cunoscute intențiile față de o insulă sau alta și să le poată folosi, fără a înscrie într-un act oficial acest aspect, ci să rămână o înțelegere între cele două state⁵⁰. Liderii bulgari respingeau posibilitatea aceasta și luau drept exemplu situația dintre Cehoslovacia și Ungaria (unde, de fapt, principiul de bază era tot cel al șenalului navigabil) și considera potrivită tratarea acestei probleme în Comisia Dunării, la care partea română s-a opus, fiind o situație ce privea strict cele două state vecine⁵¹. Acceptând punctul de vedere bulgar conform căruia documentul din 1908 ar fi reprezentat un act burghez, delegația română a acceptat încheierea unei noi Convenții care să reprezinte caracterul socialist al celor două state⁵². În sensul principiilor care trebuiau cuprinse în noua Convenție, partea română avea în vedere admiterea ca fundament al Convenției dintre U.R.S.S și România și se pronunța, în primul rând, pentru ca noul talveg navigabil să fie luată ca bază pentru linia de graniță și, în al doilea rând, să se discute separat fiecare caz (insulă) unde există interese anume de o parte sau cealaltă⁵³. Delegația bulgară s-a arătat de acord cu noul punct de vedere românesc, dar a insistat ca problema să fie tratată ținându-se cont de particularități și să se specifice în Convenția nouă și posibilitatea folosirii complexe a bogățiilor Dunării. Cu alte cuvinte, partea bulgară considera principiul talvegului automat și credea că se pot face excepții de la el, având în vedere că „în lume nu există drept fără excludere”⁵⁴. Insistența părții românești în a se lua de bază Convenția semnată de U.R.S.S și România s-a lovit de refuzul categoric al delegației bulgare, care considera acesta o situație incorectă,

⁴⁹ Arhivele de pe lângă Consiliul de Miniștri al Republicii Bulgaria (A.C.M.R.B.), fond 1B-Plenul C.C. al P.C.B., inventar 5, dos. 486, f. 8-10

⁵⁰ *Ibidem*, f. 20

⁵¹ *Ibidem*, f. 21-22

⁵² *Ibidem*, f. 40-43, 47

⁵³ *Ibidem*, f. 47-48

⁵⁴ *Ibidem*, f. 60

deoarece ar nesocoti particularitățile Bulgariei și ar crea neînțelegeri pe graniță⁵⁵. În final, nu s-a putut ajunge la un punct de vedere comun. Problema a rămas în suspensie.

Eșecul tratativelor cu privire la trasarea graniței pe fondul promovării de către România a unei politici proprii față de Uniunea Sovietică au dus la o schimbare a relațiilor româno-bulgare. Chiar dacă nu s-au deteriorat în mare măsură, raporturile româno-bulgare nu au mai revenit la cotele celor din 1945-1960. Diferențele de orientare în politica externă au făcut să se adâncească această situație, mai ales după anul 1964, când România a lansat „Declarația din aprilie”. Diferența majoră de abordare a raporturilor internaționale între Bulgaria și România a constituit-o invadarea Cehoslovaciei de către cinci state ale Tratatului de la Varșovia, în 1968. Primul stat a participat la acțiunea întreprinsă de U.R.S.S., iar, cel de-al doilea, a refuzat participarea și a condamnat intervenția în cuvinte grele⁵⁶.

ROMANIAN-BULGARIAN RELATIONS DURING THE FIRST TWO POST-WAR DECADES

Abstract

In the first post-war decades the relations between Romania and Bulgaria were dominated by the principles of the new communist ideology. Every domain of political life in these two states was controlled and strictly orientated in accordance with Moscow's interests. Even if in relations between Sofia and Bucharest there were territorial problems, in Romania's detriment, at the end of World War II those have been solved according to soviet politics. Nothing was allowed to outrun established limits. Bulgaria had all support of the Soviet Union in its foreign affairs and this is a particularity of Romanian-Bulgarian relations. Contacts between the two states were close for the first 20 years of communism but in the '60s reorientation of Romania and its attempts in gaining political autonomy from Moscow influenced Romanian-Bulgarian relations and old problems between them reappeared. Beginning with 1964 the ways of Romania and Bulgaria, although communist states, became different.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 70

⁵⁶ Arhivele Militare Române (A.M.R.), fond V/2, vol. I

ARMATA ROMÂNĂ ȘI PRIMELE TREI PROTOCOALE SECRETE ALE ORGANIZAȚIEI TRATATULUI DE LA VARȘOVIA (1955- 1963)

Timp de patru decenii și jumătate, România s-a aflat, alături de alte state din Europa Centrală și de Est, în sfera de influență sovietică și a adoptat, forțat, un nou sistem de valori, diferit de cel tradițional, românesc.

Înfrântă în cel de-al Doilea Război Mondial, cu teritoriul devastat de armatele Uniunii Sovietice, Germaniei și Ungariei, precum și de bombardamentele aeriene americane și britanice din primăvara și vara anului 1944, România a fost nevoită să-și trimită reprezentanții la Paris, pentru a semna, la 10 februarie 1947, Tratatul de Pace cu Puterile Aliate și Asociate. Prevederile tratatului erau, în majoritate, nefavorabile românilor, dar autoritățile de la București au considerat că acel pas trebuia făcut, pentru ca națiunea română să aibă un viitor mai bun și mult mai liniștit.

După un an și jumătate de la semnarea Tratatului de pace de la Paris, guvernul condus de dr. Petru Groza a decis repunerea în funcțiune a unor fabrici de armament și muniții, închise la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial¹. Totodată, autoritățile de la

¹ La sfârșitul anului 1949, guvernul SUA și cel al Marii Britanii au trimis autorităților de la București note de protest în legătură cu încălcarea, de către România, a prevederilor Tratatului de Pace de la Paris și au solicitat intervenția Curții Internaționale de Justiție de la Haga. La propunerea Anei Pauker, ministrul Afacerilor Externe, guvernul condus de dr. Petru Groza a respins, în ședințele sale din 13 ianuarie 1950 și 11 februarie 1950, toate învinuirile care i se aduceau în această privință și a refuzat să nominalizeze reprezentanți români care să participe la discuțiile solicitate de guvernele Marii Britanii și SUA, în cadrul comisiilor internaționale constituite pentru aplicarea prevederilor Tratatului de Pace de la Paris. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), fond Președinția Consiliului de Miniștri– Stenograme, dos. 13/1950, f. 1, 7; Petre Opriș, *Industria românească de apărare înainte de înființarea Organizației Tratatului de la Varșovia*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț» din Cluj-Napoca”, Series Historica, tom XLIV, Ed. Academiei Române, Buc., 2005, p. 465 Problema respectivă a fost discutată și în cadrul ședinței Secretariatului C.C. al P.M.R., desfășurată pe data de 8 februarie 1950, însă, atât în stenograma, cât și în procesul verbal al reuniunii respective nu s-a menționat faptul că notele de protest anglo-americane se refereau la încălcarea prevederilor

București au înălsprît sistemul de represiune politică și socială– care se baza pe arestări abuzive și în proporție de masă, deportări și muncă forțată–, au început cooperativizarea forțată a agriculturii și au demarat lucrările pentru realizarea Canalului Dunăre–Marea Neagră. De asemenea, în vara anului 1949, guvernul condus de dr. Petru Groza a întreprins primele măsuri pentru trimiterea la studii în URSS a ofițerilor români selecționați de conducerea Partidului Muncitoresc Român².

Începând din luna ianuarie 1951, clauzele militare ale Tratatului de la Paris au fost, în mod evident, încălcate de guvernul României, ca urmare a ordinelor date de Iosif Stalin, la Consfătuirea reprezentanților țărilor de democrație populară (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria) și ai URSS (Moscova, 9–12 ianuarie 1951)³. La reuniunea respectivă s-a hotărât/ordonat cadrul necesar

Tratatului de Pace de la Paris de către autoritățile române. Discuția care a avut loc în cadrul ședinței Secretariatului C.C. al P.M.R. a fost foarte scurtă și a avut următorul conținut: „*Tov. Ana* [Pauker]: *Englezii și americanii ne-au anunțat că propun să facem o comisie ca să judece păcatele noastre* [referitoare la încălcarea prevederilor Tratatului de Pace de la Paris]. *Ei au numit și să numim și noi. Noi propunem următorul răspuns* (citește); *Tov. [Iosif] Chișinevschi*: *Sunt de acord cu textul. Într-un loc se spune «diversiuni artificiale», nu merge, la sfârșit la fel, unde vorbește de diversiuni, trebuie schimbat; Tov. [Vasile] Luca*: *Suntem de acord*”.cf. *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.–1950-1951*, vol. III, Arhivele Naționale ale României, Buc., 2004, p. 100; 107; România nu a fost singura țară din cadrul blocului comunist care fost acuzată de guvernul SUA și cel al Marii Britanii că nu respectă prevederile Tratatului de Pace de la Paris. Într-o situație similară s-au aflat, în aceeași perioadă, Ungaria și Bulgaria. Ca urmare a solicitărilor făcute de reprezentantul SUA și cel al Marii Britanii, problema respectivă a fost discutată în ansamblul ei în cadrul Organizației Națiunilor Unite, în toamna anului 1950. Cf. *România – Israel: 50 de ani de relații diplomatice, 1948–1969*, vol. I, Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhivelor Diplomatice, coordonator: Victor Boștinăru, Ed. Sylvi, Buc., 2000, p. 75; Petre Opreș, *Aspecte privind relațiile politico-militare ale României în cadrul blocului comunist (1948–1954)*, în „In Honorem Viorel Faur”, editori: Corneliu Crăciun, Antonio Faur, Editura Universității din Oradea, 2006, p. 485

² Petre Opreș, *op.cit.*, p. 486; Idem, *Gheorghiu-Dej și soțiile sovietice ale militarilor români*, în „Dosarele Istoriei”, X, nr. 3 (103), 2005, p. 12–13; 15

³ În condițiile în care relațiile politice, economice, diplomatice și militare internaționale după anul 1948 se caracterizau prin existența unei stări de permanentă neîncredere între cele două superputeri, Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică, Iosif Stalin a avut la dispoziție, la un moment dat, și o serie de informații strict secrete, care dezvăluiau conținutul discuțiilor purtate la Washington de președintele Harry Truman cu prim-ministrul britanic Clement Attlee, în perioada 3–8 decembrie 1950. Donald Maclean, un diplomat britanic care furniza, de mulți ani, informații clasificate serviciilor de spionaj sovietice, a

oferit Moscovei atât minutele de la începutul convorbirilor dintre cei doi, cât și documentele de evaluare a rezultatelor obținute de premierul britanic în urma întâlnirilor repetate care au avut loc în capitala Statelor Unite. În plus, agentul sovietic a reușit să submineze, în anul 1950, încercările diplomaților Marii Britanii și SUA de oprire a războiului în Coreea, furnizând reprezentanților Chinei și Republicii Populare Democratice Coreene, prin intermediul Moscovei, informații despre strategia și pozițiile de negociere adoptate de britanici și americani. Agentul sovietic a fost capabil să informeze Kremlinul despre faptul că Washingtonul nu dorea să fie utilizată bomba atomică în Coreea, precum și despre teama manifestată de cabinetul de la Londra în legătură cu posibilitatea extinderii conflictului militar din Extremul Orient. Premierul britanic s-a pronunțat la Washington, în mod clar, în favoarea evitării unui război cu China, deoarece acesta implica o angajare majoră a forțelor militare americane în Asia și, totodată, o slăbire a apărării Europei occidentale în fața unei Armate Roșii imprevizibile. Cf. Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB – Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Ed. ALL, Buc., 1994, p. 278-279; David Holloway, *Stalin și bomba atomică. Uniunea Sovietică și Energia Atomică 1939-1956*, Institutul European, Edit. Mașina de scris, Iași, 1998, p. 273; De asemenea, Donald Maclean a oferit Moscovei informații despre modul în care președintele SUA și premierul britanic abordau problema reînarmării Germaniei Federale. Pe de o parte, NATO avea nevoie, în acel moment, de efective militare mult mai mari, iar, pe de altă parte, cheltuielile Alianței Nord-Atlantice erau din ce în ce mai greu de suportat de către Statele Unite ale Americii, principalul finanțator. Soluția la aceste probleme o putea oferi guvernul de la Bonn, atât din punct de vedere militar, cât și din punct de vedere financiar, însă, cu condiția ca Uniunea Sovietică și statele vecine cu Republica Federală Germania să accepte crearea unor unități militare vest-germane și includerea acelei țări în sistemul de securitate colectivă alcătuit în vestul Europei (Uniunea Occidentală, NATO și, la un moment dat, Comunitatea Defensivă Europeană). A existat, în acest sens, o propunere a premierului francez René Pleven (24 octombrie 1950) privind crearea unei armate paneuropene, cu participarea Germaniei Federale și a Italiei și este evident faptul că președintele american Harry Truman și premierul britanic Clement Attlee au agreeat o astfel de sugestie venită din partea Franței și au purtat discuții pe această temă, la Washington, în decembrie 1950. Cf. Vojtech Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies, 1949-56*, Cold War International History Project, Washington, D.C., 2002, p. 29; Pe de altă parte, Ernest Bevin, ministrul Afacerilor Externe al Marii Britanii, a afirmat, la 5 ianuarie 1951, în cadrul reuniunii prim-ministrilor statelor din Commonwealth, că trupele de „voluntari chinezi” fuseseră angajate în războiul din Coreea, în octombrie 1950, pentru ca democrațiile occidentale să mențină un mare număr de unități militare în Orientul Îndepărtat, blocându-se, în acest fel, planurile militare de apărare a vestului Europei, elaborate de statele membre ale NATO și ale Uniunii Occidentale. Declarația respectivă a fost făcută la doar o lună de zile după discuțiile care au avut loc, la Washington, între președintele Harry Truman și prim-ministrul Clement Attlee și confirmă, în mod indirect, faptul că liderii Marii Britanii și Statelor Unite urmau să întărească, în mod semnificativ, dispozitivele lor militare din Europa de Vest, în perioada imediat următoare. O asemenea informație, oferită Moscovei în decembrie 1950 de spionul Donald

pentru uniformizarea organizatorică, doctrinară și logistică a armatelor statelor din cadrul lagărului socialist, inclusiv a Armatei Române, în conformitate cu modelul impus de sovietici. Următorul pas pe care dorea să-l facă Iosif Stalin era, foarte probabil, integrarea în Armata Roșie a forțelor armate ale statelor de democrație populară din Europa, prin transformarea Comitetului de coordonare– o structură politico-militară alcătuită la reuniunea de la Moscova din ianuarie 1951– într-o organizație politico-militară asemănătoare cu Organizația Tratatului Atlanticului de Nord. Nici măcar decesul dictatorului sovietic, la 5 martie 1953, nu a reușit să stopeze realizarea aceluia plan ambițios.

Imediat după reuniunea de la Moscova din ianuarie 1951, o mare parte din resursele materiale și financiare românești au fost consumate pentru importurile de armament, tehnică de luptă și muniții din URSS, Polonia și Cehoslovacia, pentru construirea de fortificații la granița cu Iugoslavia, precum și pentru importurile de mașini-unelte și instalații necesare industriei de apărare⁴. Concomitent, au continuat lucrările la

Maclea, era esențială pentru Iosif Stalin, care urmărea păstrarea echilibrului de forțe militare din Europa realizat la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Pentru detalii privind reuniunea prim-miniștrilor statelor din Commonwealth, vezi: *Documents on British Policy Overseas*, editori: H.J. Yasamee și K. Hamilton, seria II, vol. 4, *Korea (June 1950 – April 1951)*, HMSO, London, 1991, Doc. 104, p. 290; Radu Tudorancea, *Războiul din Coreea și chestiunea „ajutorului frățesc”*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, Academia Română și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, serie nouă, vol. II, Buc., 2003, p. 214. Analizând faptele, se poate presupune faptul că documentele trimise de Donald Maclean superiorilor săi au ajuns în mâna lui Iosif Stalin. Importanța lor este de netăgăduit și se impunea ca acesta să fie informat imediat. Astfel, apare și o nouă ipoteză privind una dintre posibilele cauze ale declanșării procesului de înarmare a statelor comuniste din Europa, în ianuarie 1951: informațiile furnizate de Donald Maclean, în decembrie 1950, la Washington, l-au convins pe Stalin să înarmeze, în cel mai scurt timp, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România și Bulgaria.

⁴ Cf. Petre Opreș, *Industria românească de apărare înainte de înființarea Organizației Tratatului de la Varșovia,...*, p. 463 – 482. Potrivit declarației lui A. I. Mikoian, prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. și ministru al Comerțului– susținută la 1 februarie 1954, la Moscova, în fața unei delegații române condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej-, autoritățile de la București au cheltuit 9,2 miliarde lei în anul 1953 (echivalentul a 3102,4 milioane ruble sau 729,9 tone de aur fin) pentru „investițiile M[inisterului] F[orțelor] A[rmate] și M[inisterului] A[facierilor] I[nterne] și cheltuielile totale de întreținere, dotare și investiții ale Sectorului special (uzinele de armament și muniții din România–n.n.)”. Ministrul sovietic a apreciat, cu acel prilej, faptul că suma respectivă era enormă pentru statul român. Totodată, A. I. Mikoian cunoștea și faptul că datoria externă pe care o acumula România față de statele europene din blocul comunist, până în noiembrie 1953, se cifra deja la suma de 260 milioane de ruble

Canalul Dunăre–Marea Neagră⁵ și cooperativizarea forțată a agriculturii. Toate acestea au contribuit, în mod decisiv, la epuizarea rapidă a economiei românești și la vânzarea masivă de aur românesc din rezerva Băncii de Stat a R. P. Române⁶.

Decizia dictată la Moscova, în ianuarie 1951, de Iosif Stalin a determinat reorganizarea instituțiilor românești, care aveau ca atri-

(echivalentă cu 61,2 tone de aur), din care 155 milioane ruble față de Cehoslovacia (circa 36,5 tone de aur), 50 milioane de ruble față de U.R.S.S. (11,8 tone de aur), 15 milioane de ruble față de Polonia (3,5 tone de aur) și 40 milioane de ruble față de Republica Democrată Germană (9,4 tone de aur). Cf. Tatiana Volokitina, *Convorbirile sovieto-române de la Moscova (ianuarie-februarie 1954) în lumina noilor documente din arhivele rusești*, comunicare prezentată la sesiunea a VII-a a Comisiei mixte româno-ruse, Ploiești, 11–15 noiembrie 2002; Vasile Buga, *Convorbirile româno-sovietice din ianuarie-februarie 1954*, în „Arhivele Totalitarismului”, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, X, nr. 3–4 (36–37)/2002, p. 140–143; 150

⁵ Construirea Canalului Dunăre–Marea Neagră a fost întreruptă în august 1953, după ce sovieticii i-au atras atenția lui Gheorghe Gheorghiu-Dej că proiectul respectiv nu era necesar în acel moment.

⁶ În industria românească de apărare s-au investit 952434000 lei noi până în martie 1954 (echivalentul a 75571,828 kg aur fin), însă rezultatele obținute au fost mult sub așteptări, pierderile înregistrate de fabricile românești de armament și muniții cifrându-se la 196706533 lei (echivalentul a 15607,876 kg aur fin), adică 20,65% din suma investită. A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R.– Cancelarie, dos. 165/1954, f. 38; 41; 75. În aceeași perioadă (1951–1954), stocul de aur al Băncii de Stat a R. P. Române a scăzut cu aproape 160 de tone, de la 209,4 tone de aur– în lingouri și monede– la finele anului 1951 (148,3 tone în țară și 61,1 în depozite constituite în străinătate), la 80,1 tone la sfârșitul anului 1952 (72,6 tone în țară și 7,5 tone în străinătate), 53 tone la finele anului 1953 (50 tone în țară și 3 tone în străinătate) și 49,7 tone la sfârșitul anului 1954 (46,7 tone în țară și 3 tone în străinătate). *Idem*, dos. 21/1966, f. 342. Alte izvoare istorice indică faptul că rezerva de aur a Băncii de Stat a R. P. Române a scăzut cu 84,5 de tone la începutul anilor '50, de la 139 de tone (1951), la 62 de tone (1 mai 1953), 57,7 tone (iulie 1953) și 54,5 tone (octombrie 1953). Apud. Tatiana Volokitina, *op.cit.*; Vasile Buga, *op.cit.*, p. 141; *Idem*, *Relațiile politice româno-sovietice, 1953–1958, I*, în „Arhivele Totalitarismului”, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, XII, nr. 1–2 (42–43), 2004, p. 101. Liviu Țăranu a subliniat, la rândul său, faptul că importurile foarte mari de tehnică militară sovietică și cumpărarea masivă de utilaje și materii prime pentru industria grea (în care se include, în mod evident, și industria de apărare) au provocat, în perioada amintită, „vânzarea «celeia mai mari părți din rezerva de aur a țării»”. Apud Liviu Țăranu, „Noul curs” în politica economică a României comuniste. August 1953, I, în „Arhivele Totalitarismului”, Institutul Național pentru Studierea Totalitarismului, XII, nr. 1–2 (42–43), 2004, p. 144. La 6 mai 1959, în rezerva Băncii de Stat a R. P. Române se aflau 37645 kg aur fin (2617,2 kg în lingouri românești, 8 tone în lingouri de sovietice și 27027,8 kg în diferite monede străine și românești– din care 18828,5 kg în monede străine vandabile). A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R.– Cancelarie, dos. 19/1959, f. 53

buții culegerea de informații atât în interiorul țării, cât și din străinătate, precum și modelarea Armata Română într-o formă tipic sovietică, în așa fel încât aceasta să poată fi acceptată în structura politico-militară intitulată de Iosif Stalin, în ianuarie 1951, Comitetul de coordonare⁷, iar, de Nikita Hrușciiov, în mai 1955, Organizația Tratatului de la Varșovia.

⁷ În cadrul Consfătuirii reprezentanților țărilor de democrație populară (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria) și ai URSS, care a avut loc la Moscova, în perioada 9-12 ianuarie 1951, liderul sovietic Iosif Stalin a stabilit, în numele tuturor participanților la reuniune: „*Sarcina noastră constă în aceea ca să folosim timpul de doi-trei ani pe care-l avem pentru a crea o armată modernă și puternică (...) Trebuie să creați, în doi-trei ani, în țările de democrație populară, armate moderne și puternice, care la sfârșitul perioadei de trei ani să fie complet gata de luptă*”. Analizând situația, Stalin a ordonat: „*Trebuie să organizăm, în țările de democrație populară, armate care să cuprindă în război, într-o primă urgență, 2-2,5 milioane de oameni (...) Dacă vor fi 4 milioane, vor fi prost dotate. Mai bine trei milioane, într-o primă urgență și bine organizate și dotate. Trei milioane, ajunge!*” (această mărturie provine dintr-un raport realizat de Emil Bodnăraș, contrasemnat de Gheorghe Gheorghiu-Dej și prezentat Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, după vizita efectuată de către cei doi lideri români la Moscova). Apud Alexandru Oșca, Vasile Popa, *Stalin a decis: lagărul socialist se înarmează*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, I, nr. 2-3, 1998, p. 74; Idem, *În culisele preliminarilor Tratatului de la Varșovia*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 8 (60), 2001, p. 5. Rememorând evenimentul la care a fost martor ocular, Edward Ochab, secretar al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Unit Polonez, în acele momente, a declarat: „*Era Războiul Rece, apoi cel din Indochina, și situația din Coreea, care devenea tot mai acută. Câțiva reprezentanți ai democrațiilor populare, printre care ne aflam eu, Rakosi [Matyas, prim-ministrul Ungariei], Slanski [Rudolf, secretar general al Partidului Comunist din Cehoslovacia și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri] și Rokossowski [Konstantyn, mareșal al Poloniei, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministrul Apărării Naționale al R.P. Polone], ne-am dus la Moscova să discutăm problema întăririi apărării în țările socialiste. Stalin și, îndeosebi, consilierii săi militari– mareșalii Vasilevski și Sokolovski– erau de părere că, date fiind dificultățile situației internaționale, democrațiile populare– și mai ales Polonia– ar trebui să contribuie mai mult, în numele apărării intereselor comune (...) Cu inima grea am acceptat aceste sugestii și consecințele lor*”. David Holloway, *op.cit.*, p. 274. Cf. Wojtech Mastny, *op.cit.*, p. 29-32; Petre Opriș, *Attempts to Expanding the Warsaw Treaty Organisation towards Asia*, CD-ul Conferinței Internaționale „*New Central and Eastern European Evidence on the Cold War in Asia*”, organizată de Grupul „Războiul Rece” al Universității „George Washington” (Washington D.C., S.U.A.), în colaborare cu „Centrul de Cercetare Istorică a Războiului Rece” (Budapesta, Ungaria), Proiectul Internațional de Istorie „Războiul Rece” și Arhiva Națională de Securitate (Washington D.C., S.U.A.), Budapesta, 30 octombrie–2 noiembrie 2003. Astfel, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, România și Bulgaria au fost nevoite să-și modifice planurile de dezvoltare a industriei grele, mărindu-le semnificativ, și li s-a stabilit noi plafoane pentru efectivele de pace și cele de război. Totodată, s-a hotărât modul

În toamna anului 1954, autoritățile vest-germane au fost acceptate să adere la N.A.T.O. și la Uniunea Europei Occidentale (U.E.O.), semnând Acordurile de la Paris. Conducătorii politici și militari ai Uniunii Sovietice au considerat, de la bun început, că prevederile documentelor respective modificau, în mod substanțial, echilibrul strategic stabilit pe continentul european după cel de-al Doilea Război Mondial și, în consecință, diplomația sovietică a încercat, mai întâi, să blocheze semnarea acestora, iar, mai apoi, ratificarea lor de către parlamentele statelor care au fost reprezentate în capitala Franței. Astfel, chiar în ziua când au fost semnate Acordurile de la Paris, Kremlinul a răspuns cu un mesaj, mai curând propagandistic, guvernul sovietic revenind cu propunerea sa din 31 martie 1954, referitoare încheierea unui Tratat general european de securitate colectivă în Europa⁸– așa-numitul Pact de Securitate pentru Europa⁹–, pe care să-l semneze, alături de reprezentanții statele europene, atât cei ai Statelor Unite ale Americii, cât și cei ai URSS. Apoi, la 13 noiembrie 1954, guvernul Uniunii Sovietice a remis o Notă reprezentanților a 23 de țări europene– Austria, Albania, Belgia, Bulgaria, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, R. D. Germană, Grecia, Islanda, Italia, Iugoslavia, Luxemburg, Marea Britanie, Norvegia, Olanda, Polonia, România, Suedia, Turcia și Ungaria–, precum și Statelor Unite ale Americii, prin care se adresa invitația de a participa la Moscova, în ziua de 29 noiembrie 1954, la deschiderea lucrărilor unei Conferințe a țărilor europene pentru asigurarea păcii și securității în Europa.

În condițiile internaționale extrem de tensionate din acea perioadă, era evident faptul că nici un reprezentant al SUA sau al statelor din vestul Europei nu se pregătea să se deplaseze la Moscova pentru a onora invitația primită. Totodată, era lesne de intuit faptul că statele comuniste, care depindeau de ajutorul nemijlocit al Kremlinului, urmau să își trimită reprezentanții la reuniune. Astfel, delegațiile R. P. Polone, R. Cehoslovace, R. D. Germane, R. P. Ungare, R. P. Române, R. P. Bulgaria, R. P. Albania, un reprezentant al R. P. Chineze, în calitate de observator, și, bineînțeles, reprezentanții URSS s-au prezentat la

cum urmau să fie dotate armatele acelor state cu aviație de vânătoare reactivă, cu avioane de bombardament și cu stații de radiolocație, nivelul producției de război și modul de acordare a licențelor de fabricație a materialelor militare. În plus, clauzele prin care se limitau efectivele militare ale României, Bulgariei și Ungariei prin Tratatul de Pace din 1947 erau, în mod vădit, încălcate la ordinul uneia dintre cele Patru Mari Puteri semnate a documentelor de la Paris.

⁸ „Scînteia”, nr. 3035, 27 iul. 1954, p. 3

⁹ Wilfried Loth, *Împărțirea lumii. Istoria Războiului Rece 1941-1955*, Ed. SAECULUM I.O., Buc., 1997, p. 287

Moscova, în ziua de 29 noiembrie 1954, pentru a participa la conferința programată de autoritățile sovietice.

După patru zile de discuții, șefii delegațiilor statelor participante la reuniune au semnat o Declarație comună a guvernelor pe care le reprezentau. Documentul respectiv a fost întocmit în spiritul declarației rostite de Viaceslav Molotov, la începerea conferinței. În opinia ministrului sovietic al Afacerilor Externe, includerea Republicii Federale Germania în N.A.T.O. și în U.E.O. determina statele comuniste din Europa, aflate în sfera de influență a Moscovei, să conlucreze pentru crearea unui sistem de securitate colectivă propriu, sub forma unui bloc politico-militar opus Organizației Tratatului Atlanticului de Nord și Uniunii Europei Occidentale.

Autoritățile de la București au acceptat, în mod necondiționat, să participe la acțiunile desfășurate de diplomația sovietică pentru blocarea includerii Republicii Federale Germania în N.A.T.O. și U.E.O. și au recurs la sistemul de propagandă pentru a-și justifica, în fața propriei națiuni, poziția adoptată. Astfel, în seara zilei de marți, 14 decembrie 1954, Chivu Stoica, prim-vicepreședintele Consiliului de Miniștri, a prezentat, la postul de radio București, o declarație politică, prin care a dat tonul la campania propagandistică de pregătire a națiunii române pentru aderarea la organizația politico-militară ce urma să fie înființată în capitala Poloniei. În cursul acelei campanii, autoritățile române au menționat la loc de frunte recomandările Consiliului Mondial al Păcii— o organizație internațională prosovietică, înființată cu scopul de contracararea acțiunilor de propagandă ale statelor europene occidentale, în campania de condamnare a utilizării armelor de nimicire în masă în scopuri militare.

La 15 decembrie 1954, autoritățile de la Kremlin au adresat guvernului de la Bonn un nou apel politic, menit să-i convingă pe vest-germani să renunțe la planurile lor de aderare la N.A.T.O. și U.E.O. Deoarece răspunsul primit din capitala vest-germană a fost negativ, diplomații sovietici au înștiințat guvernul Franței (16 decembrie 1954) și pe cel al Marii Britanii (20 decembrie 1954) că Moscova nu mai recunoștea valabilitatea tratatelor de asistență mutuală încheiate în cursul celui de-al Doilea Război Mondial între URSS, pe de-o parte, și Franța, respectiv Marea Britanie, pe de altă parte, dacă Acordurile de la Paris erau ratificate de către parlamentele celor două țări.

Presiunile politice și diplomatice exercitate de Kremlin asupra conducătorilor Franței și Marii Britanii— mai mult propagandistice și ultimative decât constructive— nu au reușit să schimbe deciziile adoptate la Londra și Paris, în toamna anului 1954. Au sperat, cu adevărat, diplomații sovietici că, prin mesajele trimise guvernelor R. F. Germania, Franței și Marii Britanii, vor putea bloca ratificarea

Acordurilor de la Paris? Este puțin probabil, dar reprezentanții Moscovei erau datori să încerce și asemenea soluții, chiar dacă șansele de reușită ale planului lor erau minime.

Una dintre primele consecințe ale refuzului exprimat de guvernele celor trei state vest-europene a fost începerea pregătirilor pentru redactarea documentelor de constituire a Organizației Tratatului de la Varșovia, precum și pentru organizarea în capitala Poloniei, în luna mai 1955, a celei de-a doua Conferințe a țărilor europene pentru asigurarea păcii și securității în Europa. În același timp, Moscova a impus ca reuniunea de la Varșovia să se desfășoare abia după aderarea oficială a Republicii Federale Germania la cele două organisme de securitate occidentale (N.A.T.O. și Uniunea Europei Occidentale). În acest fel, Kremlinul putea obține un succes mediatic în războiul propagandistic pe care îl susținea împotriva statelor membre ale U.E.O. și N.A.T.O.; statele participante la lucrările celei de-a doua Conferințe a țărilor europene pentru asigurarea păcii și securității în Europa puteau invoca (și chiar au invocat) dreptul de a se asocia în vederea asigurării securității naționale, considerând că acțiunile statelor vest-europene, ale SUA și Canadei– de includere a Republicii Federale Germania în Uniunea Occidentală și N.A.T.O.– reprezentau o amenințare la adresa lor.

Pentru a contracara acțiunea Moscovei, președintele Dwight D. Eisenhower a propus, la 23 martie 1955, participarea reprezentanților celor patru Mari Puteri– SUA, URSS, Marea Britanie și Franța– la o reuniune la cel mai înalt nivel, pentru discutarea principalelor probleme care tensionau situația politică internațională. Propunerea americană a fost acceptată de către prim-ministrul sovietic N. A. Bulganin, însă pregătirile pentru constituirea Organizației Tratatului de la Varșovia nu au fost suspendate.

După ce, în luna februarie 1955, autoritățile de la Moscova au propus guvernului japonez începerea convorbirilor pentru normalizarea relațiilor dintre cele două țări, diplomații sovietici au deblocat și negocierile dintre URSS și Austria, în vederea încheierii Tratatului de Stat pentru restabilirea unei Austrii independente și democratice. La 12 martie 1955, Moscova a anunțat că acceptă o serie de propuneri făcute de guvernul de la Viena, iar, o lună de zile mai târziu, au avut loc ultimele negocieri sovieto-austriece (12–15 aprilie 1955) și s-a propus ca semnarea documentului final să aibă loc, la Viena, pe data de 15 mai 1955.

Acțiunile rapide ale diplomației sovietice desfășurate, în lunile martie și aprilie 1955, în Europa, precum și faptul că Tratatul de Stat cu Austria urma să fie semnat abia după constituirea oficială a Organizației Tratatului de la Varșovia (14 mai 1955) ne conduc la

concluzia că autoritățile de la Kremlin au urmărit, în mod premeditat, menținerea trupelor sovietice de ocupație în România și Ungaria după data de 15 mai 1955, noul pretext pe care îl putea invoca Moscova fiind aderarea celor două state la Organizația Tratatului de la Varșovia.

Imediat după ce Republica Federală Germania a devenit stat membru al Uniunii Europei Occidentale (5 mai 1955), Uniunea Sovietică a pus în aplicare măsurile pe care le anunțase public după semnarea Acordurilor de la Paris de către reprezentanții statelor membre ale N.A.T.O. și ale Uniunii Occidentale, pe de-o parte, și de cei ai guvernului de la Bonn, pe de altă parte. Astfel, autoritățile de la Moscova au denunțat, la 7 mai 1955, tratatele de asistență mutuală pe care le încheiaseră, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu Marea Britanie (iulie 1942) și Franța (decembrie 1944).

Ceremonia oficială a semnării de către șefii delegațiilor participante la conferință a Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală între Republica Populară Albania, Republica Populară Bulgaria, Republica Cehoslovacă, Republica Democrată Germană, Republica Populară Polonă, Republica Populară Română, Republica Populară Ungară și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste s-a desfășurat în ziua de sâmbătă, 14 mai 1955, începând cu ora 10.00, la Palatul Consiliului de Stat al Republicii Populare Polone din Varșovia, în prezența tuturor membrilor delegațiilor. Din partea României, documentul respectiv a fost semnat Gheorghe Gheorghiu-Dej, care a avut împuternicire din partea Prezidiului Marii Adunări Naționale să accepte conținutul Tratatului în întregul său.

Cu prilejul semnării documentului final, au fost consfințite organele de conducere politice și militare ale alianței– Comitetul Politic Consultativ, respectiv Comandamentul Unificat al Forțelor Armate–, similare, ca formă, cu cele existente în Organizația Tratatului Atlanticului de Nord. Pentru structura de conducere militară menționată, a fost întocmit și un document separat– intitulat „Cu privire la crearea Comandamentului Unificat al Forțelor Armate ale statelor semnatare ale Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală de la Varșovia”–, care a fost semnat la 14 mai 1955, odată cu tratatul de bază. Însă, reprezentanții Moscovei au omis să precizeze, la Varșovia, faptul că atât comandantul suprem al Forțelor Armate Unite, cât și șeful său de stat major se aflau în fruntea Direcției a 10-a din cadrul Statului Major General al Armatei Roșii, subordonându-se astfel ministrului Apărării Naționale a URSS¹⁰. Cu alte cuvinte, Statul Major al Forțelor Armate Unite nu era un comandament independent.

¹⁰ Ion Tutoveanu, *În 1954, am fost martor la o explozie atomică sovietică*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 10 (74), 2002, p. 34

Pe de altă parte, în conformitate cu prevederile documentului intitulat „Cu privire la crearea Comandamentului Unificat al Forțelor Armate ale statelor semnatare ale Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală de la Varșovia”, ministrul sovietic al Apărării era subordonat comandantului suprem al Forțelor Armate Unite. Această subordonare încrucișată nu a fost modificată în cei 36 de ani de funcționare a Organizației Tratatului de la Varșovia.

Reprezentanții tuturor statelor participante la cea de-a doua Conferință a statelor europene pentru asigurarea păcii și securității în Europa au semnat, la 14 mai 1955, și un al treilea document, adițional la Tratat, strict secret, intitulat Protocolul cu privire la crearea Comandamentului Unificat al Forțelor Armate ale statelor participante la Tratatul de prietenie, colaborare și ajutor reciproc¹¹. Acesta a fost anexat la tratatul propriu-zis fără să fie dat publicității și a intrat sub incidența articolelor 10 și 11, care stabileau modul de intrare în vigoare a întregului tratat și termenul de valabilitate al acestuia. Pentru a veni în ajutorul propagandiștilor din statele Organizației Tratatului de la Varșovia– care declarau, pe toate canalele de comunicare, faptul că Uniunea Sovietică reprezintă un bastion al păcii și că Moscova nu are nimic de ascuns opiniei publice internaționale–, s-a creat impresia falsă că la Conferința de la Varșovia nu au fost semnate acte strict secrete. Acesta ar putea fi și unul dintre motivele pentru care punctele 1, 2, 3 și 4 din Protocolul adițional au fost incluse în documentul intitulat „Cu privire la crearea Comandamentului Unificat al Forțelor Armate ale statelor semnatare ale Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală de la Varșovia”. Publicarea punctelor respective a lăsat să se înțeleagă că acelea au fost singurele probleme militare discutate la reuniune.

În realitate, situația a fost cu totul alta. În Protocolul adițional secret au fost stabilite obligațiile militare ale statelor din O.T.V., în vederea creării Forțelor Armate Unite. Astfel, la dispoziția comandan-

¹¹ „Protocolul adițional secret al Organizației Tratatului de la Varșovia” a fost semnat în ziua de 14 mai 1955, nu la 14 mai 1956– așa cum au consemnat, în mod eronat, Constantin Olteanu, Alesandru Duțu și Constantin Arhip (vezi *România și Tratatul de la Varșovia (Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie)*, Ed. Pro Historia, Buc., 2005, p. 295. Documentul respectiv a fost redactat „într-un exemplar, în limbile rusă, poloneză, cehă și germană, toate textele având aceeași putere”. Pentru a afla conținutul acestuia, se poate studia unul dintre cele patru documente de bază ale „Protocolului adițional secret”– de exemplu, cel redactat în limba germană, fotocopiat și publicat, în urmă cu câțiva ani, pe site-ul www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_3/PCC_docs/1955/Agreement550514.pdf. Vezi și Mircea Serediuc, *Protocolul adițional al Tratatului de la Varșovia*, în „Revista de Istorie Militară” nr. 2 (60), 2000, p. 53–55

tului suprem al forțelor armate unite urmau să se afle cel puțin 78 de divizii din cadrul trupelor de uscat, 61 de divizii de aviație (42 de divizii de aviație de vânătoare, 8 divizii de aviație de vânătoare-bombardament, 11 divizii de aviație de bombardament), toate forțele maritime militare ale Poloniei, României și Bulgariei, precum și Flota a 4-a Maritimă (din Marea Baltică) și Flota Mării Negre ale URSS¹².

Pentru autoritățile de la București, prevederile acestui protocol impuneau o includere, aproape totală, a forțelor Armatei Române în structura militară a Organizației Tratatului de la Varșovia, mai precis, în Forțele Armate Unite (F.A.U.). Era vorba despre 8 divizii ale trupelor de uscat, 3 divizii de aviație de vânătoare, 1 divizie de aviație de vânătoare-bombardament și întreaga flotă maritimă militară. Iar, subordonarea față de Moscova nu se oprea aici. La articolul 7 din Protocolul adițional se spunea fără echivoc: „*Se consideră necesar a obliga statele care au semnat Tratatul, să completeze și să înzestreze cu armament și tehnică, în primul rând, trupele destinate în compunerea Forțelor Armate Unificate* (subl.n.)”¹³. De asemenea, Bucureștiul și-a dat acordul și în privința ultimului paragraf al articolului 5 din același protocol: „*Ulterior, potrivit convenției dintre statele interesate se pot schimba numărul și compunerea forțelor armate, destinate la dispoziția Comandamentului Unificat al statelor participante la Tratat* (subl.n.)”¹⁴.

Totodată, există și un alt aspect important care atrage atenția cercetătorilor: în cadrul Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală nu apare nici un fel de mențiune expresă privind constituirea structurii politico-militare intitulată Organizația Tratatului de la Varșovia. În conformitate cu teoria generală a sistemelor, se admite faptul că, la alcătuirea unei organizații, trebuie întruniți o serie de parametri esențiali: membri organizației, organele sale de conducere, statutul ei, domeniile sale de activitate (funcțiile), rolul/scopul pentru care a fost creată. Ori, în cadrul Tratatului de la Varșovia existau: membrii O.T.V.– cele opt țări care au acceptat termenii tratatului; Comitetul Politic Consultativ și Comandamentul Unificat al Forțelor Armate– organe de conducere; Tratatul propriu-zis– care statua aspectele de organizare; domeniile în care se acționa– politic și militar;

¹² Mircea Serediuc, *op.cit.*, p. 54–55. Includerea forțelor militare ale Republicii Democrate Germane și ale R.P. Albania în cadrul Forțelor Armate Unite urma să fie reglementată separat, fie printr-o convenție specială (în cazul R.D.G.), fie printr-o coordonare realizată de guvernul de la Tirana cu Comandamentul Forțelor Armate Unite.

¹³ *Ibidem*, p. 55

¹⁴ *Ibidem*, p. 54–55

scopul organizației– asigurarea securității colective a statelor semnatare ale Tratatului de la Varșovia.

Cu toate acestea, în nici unul dintre documentele semnate în capitala Poloniei nu s-a menționat constituirea Organizației Tratatului de la Varșovia și rămâne un mister motivul pentru care a apărut o omisiune atât de importantă în textele respective. Acest aspect nu trebuie însă să ne împiedice să facem o distincție clară între Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală și Organizația Tratatului de la Varșovia, care a fost creată, la 14 mai 1955, pe baza tratatului propriu-zis.

În conformitate cu Protocolul cu privire la crearea Comandamentului Unificat al Forțelor Armate ale statelor participante la Tratatul de prietenie, colaborare și ajutor reciproc, comandanții armatei române au început imediat cooperarea cu mareșalul sovietic Ivan S. Konev, comandantul suprem al Forțelor Armate Unite, și cu conducătorii celorlalte armate ale statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia. Militarii românii au ținut cont de planul sovietic de dezvoltare a Forțelor Armate Unificate la pace și la război și au participat la toate activitățile de pregătire în comun planificate pentru anul 1955, inclusiv la o aplicație comună pe hartă, cu asigurarea legăturilor de transmisiuni pe teren, care a avut loc pe teritoriile României și Ungariei, în a doua parte a anului 1955¹⁵. De asemenea, generalul-colonel Leontin Sălăjan a propus, la 5 septembrie 1955, Comitetului Central al P.M.R. ca trei generali și zece ofițeri superiori români să plece, în luna noiembrie 1955, la Academia militară superioară „Klement E. Vorosilov” din U.R.S.S., pentru desăvârșirea pregătirii profesionale. În ședința sa din 17 noiembrie 1955, Secretariatul C.C. al P.M.R. a aprobat propunerea primului locțiitor al ministrului Forțelor Armate¹⁶.

Marea Adunare Națională a ratificat, la 30 mai 1955, documentul final, semnat la 14 mai 1955, în capitala Poloniei, de Gheorghe Gheorghiu-Dej. O dată cu acesta, deputații Marii Adunări Naționale a R. P. Române au ratificat și Protocolul adițional, strict secret, al Tratatului de la Varșovia, fără ca majoritatea absolută a lor să cunoască acest lucru. Nu a fost nici prima, dar nici ultima dată când politicienii români au procedat astfel. Apoi, la 3 iunie 1955, reprezen-

¹⁵ Ion Șuța, *Cooperarea Comandamentului Militar român cu partenerii de alianță*, în „Dosarele Istoriei”, V, nr. 8 (60), 2001, p. 33; Florin Șperlea, *Marele Stat Major între anii 1948–1958*, în „Statul Major General: 1859–2004: Istorie și transformare”, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, Buc., 2004, p. 226–227

¹⁶ Cf. Petre Opreș, *Soțiile sovietice ale generalilor români: spionaj cu parfum de femeie?*, în „România și consolidarea rolului acesteia ca furnizor de securitate”, vol. II, Ed. Academiei Naționale de Informații, Buc., 2005, p. 236–243

tanții României au înmânat guvernului R. P. Polone instrumentele lor de ratificare a Tratatului de la Varșovia.

Analizând faptele descrise în lucrările și în documentele publicate până în prezent despre constituirea Organizației Tratatului de la Varșovia, putem formula ipoteza că proiectul planului de înzestrare a forțelor militare române (semnat de o delegație românească, la Moscova, în ianuarie 1955 și trimis, în variantă finală, la Moscova, în aprilie 1955), împreună cu protocolul din februarie 1955– referitor la întocmirea planului pregătirii operative a teritoriului României– și cu Protocolul cu privire la bazarea permanentă și temporară a unei părți din navele Flotei Mării Negre a URSS în bazele și porturile românești (martie 1955) au fost întocmite în deplină concordanță cu hotărârile adoptate în cadrul Comitetului de coordonare creat, în ianuarie 1951, la Moscova¹⁷. Semnarea și ratificarea Acordurilor de la Paris nu au făcut decât să grăbească pregătirile militare ale autorităților de la București, iar Kremlinul a luat toate măsurile în așa fel încât, în momentul semnării Tratatului de la Varșovia, să nu existe neclarități în privința modului în care România urma să acționeze în viitor. Și se pare că autoritățile române nu și-au pus, în nici un moment, problema că nu vor fi acceptate în organizația politico-militară ce se înființa, oficial, la 14 mai 1955, la ordinul Kremlinului.

În august 1957, sovieticii au reușit să lanseze prima rachetă balistică intercontinentală. Succesul obținut de inginerii sovietici a permis teoreticienilor militari de la Moscova să pună în aplicare o nouă doctrină militară. Adoptarea „doctrinei Sokolovski” de către Armata Roșie și, implicit, de către O.T.V., a generat schimbări în ceea ce privește dotarea armatelor O.T.V.. Efectivele militare ale statelor O.T.V. au scăzut semnificativ, dar, în același timp, o mare parte din tehnica de luptă convențională produsă în uzinele sovietice, precum și o parte din cea existentă în dotarea unor mari unități ale Armatei Roșii a fost livrată statelor O.T.V.. Mai mult decât atât, în martie 1961, la o reuniune a miniștrilor Apărării ai statelor membre O.T.V., desfășurată la Moscova (17 martie 1961), s-a decis, printre altele, modificarea numărului și compunerii forțelor armate care se aflau la dispoziția O.T.V.¹⁸. Cu acel prilej, a fost încheiat un nou protocol secret al Tratatului de la Varșovia¹⁹.

¹⁷ Cf. Idem, *România și preliminariile constituirii Organizației Tratatului de la Varșovia. Documente inedite*, în *România–NATO*, vol. 2- *Negocierea și ratificarea Protocolului de aderare*, Ed. Printeuro, Ploiești, 2005, p. 169–193

¹⁸ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R.– Cancelarie, dos. 35/1962, f. 28. Cf. Matthias Uhl, *Nuclear Warhead Delivery Systems for the Warsaw Pact, 1961–1965: Documents from the Russian State Archives of Economics and German Federal Military Archives on the Reorganization and Modernization of the Armed Forces of the Soviet Bloc*,

www.isn.ethz.ch/php/collection_8/texts/intro.htm; *The Resolution of the March 1961 Meeting of the Political Consultative Committee* [Hotărârea Comitetului Politic Consultativ al Organizației Tratatului de la Varșovia (Moscova, 28–29 martie 1961)], document în lb. rusă, www.isn.ethz.ch/php/collection_3/PCC_docs/1961/1961

¹⁹ În aceeași zi (17 martie 1961), a avut loc, tot la Moscova, ședința Comisiei C.A.E.R. pentru industria de apărare a statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia. La reuniunea respectivă au participat reprezentanții comitetelor naționale ale planificării economice, precum și cei ai statelor majore din fiecare stat membru al O.T.V.. Cu acel prilej, s-au discutat propunerile orientative referitoare la volumul și modul de livrare reciprocă de tehnică militară statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia în perioada 1962–1965. Două săptămâni mai târziu, la reuniunea de la Moscova a Comitetului Politic Consultativ al O.T.V. (28–29 martie 1961), s-a stabilit ca Ministerele Apărării și Comitetele de stat ale planificării economice din cadrul fiecărei țări membre O.T.V., în colaborare cu Comandamentul Forțelor Armate Unite ale O.T.V., să precizeze, în termen de două luni, pe baza propunerilor orientative prezentate la ședința din 17 martie 1961, de la Moscova, volumul producției militare a fiecărui stat membru O.T.V. și cantitățile de tehnică militară care puteau fi furnizate reciproc în perioada 1962–1965. Ulterior, statele membre O.T.V. urmau să stabilească prin negocieri bilaterale datele exacte privind cantitățile și termenele de furnizare a tehnicii militare ce urma să fie livrată reciproc în cadrul alianței. Deoarece hotărârile adoptate, în luna martie 1961, la nivelul Organizației Tratatului de la Varșovia au avut un caracter „*strict secret de importanță deosebită*”, autoritățile de la București nu au prezentat națiunii pe care o reprezentau deciziile stabilite la Moscova și nici consecințele acestora. În schimb, propagandiștii comuniști au utilizat din plin celebrul „limbaj de lemn”, publicând, de-a lungul anilor, următoarele texte: „*La 28 și 29 martie 1961 în orașul Moscova a avut loc ședința ordinară a Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia de prietenie, colaborare și asistență mutuală /.../ Într-o atmosferă de deplină înțelegere reciprocă și unanimitate, participanții la ședința Comitetului Politic Consultativ au făcut un schimb larg de păreri asupra problemelor legate de evoluția evenimentelor internaționale în ultimul timp și, în legătură cu aceasta, au examinat măsurile de viitor ale țărilor participante la Tratatul de la Varșovia în vederea asigurării păcii în Europa și în lumea întreagă (...)* (subl.n.)”. Extras din „Comunicatul cu privire la ședința Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală de la Varșovia (Moscova, 29 martie 1961)”, în *Organizația Tratatului de la Varșovia, 1955–1975. Documente*, Ed. politică, Buc., 1976, p. 96; „28–29 martie [1961]. O delegație a României participă la ședința Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia, care are loc la Moscova. **Participanții la întrunire au făcut un schimb larg de păreri asupra problemelor legate de evoluția evenimentelor internaționale și, în legătură cu aceasta, examinează măsurile de viitor în vederea asigurării păcii în Europa și în lumea întreagă** (subl.n.)”. Constantin Olteanu, Ilie Ceaușescu, Vasile Mocanu, Florian Tucă, *Mișcarea muncitorească, socialistă, democratică, activitatea Partidului Comunist Român și apărarea patriei la români. Repere cronologice*, Ed. militară, Buc., 1983, p. 755; „28 – 29 martie [1961]. La Moscova a avut loc ședința ordinară a Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la

După întâlnirea de la Moscova a miniștrilor Apărării, noua organizare a armatei române a generat greutate în procesul de instruire și de asigurare materială. Drept urmare, în noiembrie 1962, ministrul român al Forțelor Armate a propus Moscovei să se modifice unele prevederi ale protocolului semnat în martie 1961. Kremlinul a acceptat unele modificări și, în anul 1963, reprezentanții României și Uniunii Sovietice au semnat un al treilea protocol secret al Tratatului de la Varșovia.

De ce sunt atât de importante protocoalele secrete ale Organizației Tratatului de la Varșovia? Pentru autoritățile române, primul „Protocol adițional secret al Tratatului de la Varșovia”, care a fost semnat la 14 mai 1955, a însemnat includerea în Organizația Tratatului de la Varșovia a mării majorități a forțelor militare române. Același protocol conținea și următoarea prevedere: „*Ulterior, potrivit convenției dintre statele interesate, se pot schimba numărul și compunerea forțelor armate, destinate la dispoziția Comandamentului Unit al statelor participante la Tratat*”²⁰.

În asemenea condiții, se naște întrebarea firească: S-a aplicat vreodată paragraful respectiv în cei 36 de ani de existență a Organizației Tratatului de la Varșovia? Răspunsul este afirmativ. Miniștrii forțelor armate ale statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia au participat la o reuniune la Moscova, pe 17 martie 1961, pentru a decide, printre altele, modificarea numărului și compunerii forțelor armate care se aflau la dispoziția Comandamentului Unit. Cu acel prilej, a fost încheiat un protocol care a produs modificări semnificative în plan militar pentru România. În caz de război, 12 divizii mecanizate, 2 divizii de tancuri, un regiment de desant-parașutare, 4 regimente de rachete antiaeriene, 4 regimente și 2 divizioane de artilerie antiaeriană românești erau puse la dispoziția comandantului suprem al Forțelor Armate Unite ale țărilor participante la Tratatul de la Varșovia²¹.

Varșovia de prietenie, colaborare și asistență mutuală. Participanții la ședință au făcut un schimb de păreri asupra problemelor legate de evoluția evenimentelor internaționale în ultimul timp și, în legătură cu aceasta, au examinat măsurile de viitor ale țărilor participante la Tratatul de la Varșovia în vederea asigurării păcii în Europa și în lumea întreagă (subl.n.)”. *Relații internaționale postbelice. Cronologie diplomatică 1945–1964*, Ed. politică, Buc., 1983, p. 306. Se poate observa faptul că autorii lucrărilor citate și-au asumat, în întregime, în nume propriu, textul comunicatului oficial al reuniunii de la Moscova.

²⁰ Mircea Serediuc, *op.cit.*, p. 55

²¹ A.N.I.C., fond CC al PCR– Cancelarie, dos. 35/1962, f. 28–30. Cf. Petre Opreș, Noiembrie 1962. *România propune modificarea Protocolului adițional secret al Tratatului de la Varșovia*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare

Însă noua organigramă a Armatei Române a generat– potrivit aprecierii făcute de ministrul român al Forțelor Armate, la 14 noiembrie 1962 (trei săptămâni după criza rachetelor din Cuba)– „unele greutăți în procesul de instruire și de asigurare materială, iar din experiența aplicațiilor a rezultat că diferența în ceea ce privește puterea de foc și de izbire a pus probleme deosebite privind întrebuințarea lor în luptă”²². Deoarece mareșalul Andrei A. Greciko, comandantul suprem al Forțelor Armate Unite ale țărilor participante la Tratatul de la Varșovia, a comunicat generalului de armată Leontin Sălăjan faptul că „în a doua jumătate a lunii decembrie a.c. (1962–n.n.) va avea loc la Moscova o consfătuire a miniștrilor forțelor armate, în scopul actualizării protocolului încheiat în martie 1961”²³, ministrul român al Forțelor Armate a încercat să profite de acel prilej pentru a modifica unele prevederi ale protocolului respectiv și a înaintat un raport Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, la 14 noiembrie 1962. La pace, grosul Forțelor Armate ale României urma să fie alcătuit din cinci divizii mecanizate– fiecare având 8000–8500 de militari și 146 de tancuri– , o divizie mecanizată cu efective reduse (2000 de militari și 146 de tancuri) și o divizie de tancuri (cu 241 de tancuri). La mobilizare, se înființau o divizie de tancuri identică cu cea existentă la pace, șase divizii de infanterie moto– fiecare cu câte un regiment de tancuri (67 de tancuri), iar divizia mecanizată cu efective reduse existentă la pace își completa structura și se transforma într-o divizie cu 8000–8500 de militari și 146 de tancuri²⁴.

Numărul total de mari unități românești existente la pace (șase divizii mecanizate, o divizie de tancuri, un batalion de desant–parașutare) și la război (șase divizii mecanizate, șase divizii de infanterie moto, două divizii de tancuri și un regiment de desant–parașutare) a fost menținut, respectându-se prevederile protocolului semnat, în martie 1961, la Moscova²⁵.

Române”, VIII, nr.1(27), 2005, p. 19–25, www.mapn.ro/arhivele_militare

²² A.N.I.C., fond CC al PCR– Cămară, dos 35/1962, f. 29

²³ *Ibidem*, f. 28

²⁴ *Ibidem*, f. 29

²⁵ Potrivit indicațiilor lui Leontin Sălăjan, membrii delegației române urmau să le comunice omologilor lor sovietici faptul că prevederile protocolului semnat în martie 1961 rămăneau, în general, aceleași, însă, datorită greutăților apărute în procesul de instruire și de asigurare materială și „ținând seama de faptul că URSS nu poate livra până în anul 1965 numărul de tancuri (mijlocii T–54 A sau T–55 –n.n.) prevăzut inițial”, partea română propunea realizarea unor modificări în cadrul structurii trupelor de uscat și a celor de apărare antiaeriană proprii, la pace și la război, începând cu anul 1963. Ministrul român al Forțelor Armate a subliniat, în același raport, faptul că, „după anul 1965, funcție de posibilitățile de dotare cu

Atât protocolul semnat la Moscova, în martie 1961, de miniștrii forțelor armate ale statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia, cât și modificările propuse de generalul de armată Leontin Sălăjan, după trei săptămâni de la încheierea crizei rachetelor din Cuba, se înscriu într-o ordine logică care poate porni chiar de la 14 mai 1955, cu prevederile punctului 5 al „Protocolului adițional secret al Tratatului de la Varșovia”. Subiectul reuniunilor de la Moscova din martie 1961 și decembrie 1962, respectiv Varșovia-1955 a fost același: consemnarea, într-un document oficial, a efectivelor militare ale statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia. Actorii participanți la reuniunile respective au fost aceiași: reprezentanții militari ai statelor care făceau parte din structura politico-militară, creată, oficial, la 14 mai 1955.

Motivele pentru care s-au modificat, în anii 1961-1962, efectivele militare convenționale ale armatelor statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia puteau fi generate atât de noua doctrină adoptată de armata sovietică la începutul anilor '60, cât și de o probabilă reorganizare a dispozitivului militar al Organizației Tratatului de la Varșovia, după eșuarea tentativei lui Nikita Hrușciov de a amplasa, în Cuba, rachete nucleare cu rază medie de acțiune. Ca o consecință directă, manevrele militare ale Organizației Tratatului de la Varșovia de la începutul anilor '60 s-au desfășurat în concordanță cu strategia militară globală a Uniunii Sovietice, elaborată de mareșalul V.D. Sokolovski– de exemplu, aplicația polono-est germano-sovietică „Baltica–Oder” (5-10 octombrie 1962)²⁶ și aplicația româno-bulgaro-sovietică din Dobrogea, de la mijlocul lunii octombrie 1962 (15-18 octombrie 1962)²⁷.

În actualul stadiu al cercetării, se poate afirma faptul că aplicația militară „BALTICA–ODER”, precum și cea desfășurată în România, la mijlocul lunii octombrie 1962, nu au avut o legătură directă cu criza rachetelor instalate de sovietici în Cuba. Este foarte posibil ca liderii militari ai NATO să fi monitorizat acele manevre militare și în cea de-a

tancuri, se va revedea organizarea diviziei de infanterie moto”. Cf. Petre Opreș, Noiembrie 1962. România propune modificarea Protocolului adițional secret al Tratatului de la Varșovia,..., p. 20, 22–24

²⁶ Idem, *O percepție românească despre aplicația militară polono-sovieto-est-germană „BALTICA – ODER”(5–10 octombrie 1962)*, în *„Festung Ploiești”*, vol. II, Ed. „PRINTEURO”, Ploiești, 2004, p. 219–237

²⁷ Idem, *The Maritime and Air Descent in the Military Exercises Performed by the Warsaw Treaty Organisation in Poland, East Germany and Romania in October 1962*, în *‘Romanian Naval Museum Yearbook–volume VII’*, The National Company The Administration of Sea Harbours Constanța Co., Constanța, 2004, p. 267–279

treia decadă a lunii octombrie, când criza rachetelor din Cuba se afla la apogeu, să le fi analizat cu mai multă atenție.

Concluzii

În perioada ianuarie–aprilie 1955, un grup restrâns din conducerea P.M.R. a planificat, cu ajutorul nemijlocit al consilierilor sovietici, achiziționarea de tehnică, armament, echipamente și muniție pentru forțele militare române pentru cincinalul 1955–1959. Pe de altă parte, reprezentanții României au semnat la Varșovia, pe 14 mai 1955, la indicația conducerii U.R.S.S., un tratat extrem de important, al cărui termen de valabilitate (20 de ani) depășea cu mult termenul propus pentru punerea în practică a planului de înzestrare a forțelor militare române (5 ani). În consecință, ne putem întreba dacă autoritățile comuniste de la București au avut un plan de participare la constituirea Organizației Tratatului de la Varșovia. Dacă răspunsul este pozitiv, cum au colaborat reprezentanții Ministerului Afacerilor Externe cu cei ai Ministerului Forțelor Armate, Ministerului Afacerilor Interne și Direcției Speciale a Comitetului de Stat al Planificării pentru a coordona planul de participare a României la constituirea Organizației Tratatului de la Varșovia cu planul de dotare a forțelor militare române? Până în prezent, nu s-a răspuns la o astfel de întrebare, însă cercetarea istorică privind această problemă se află abia la începutul ei.

Au avut loc discuții între diplomații sovietici și cei români despre conținutul tratatului care urma să se semneze la Varșovia, pe 14 mai 1955? La această întrebare nu s-a răspuns încă, în parte datorită îngrădirilor impuse de-a lungul a cinci decenii de către liderii politici de la Moscova și București. Însă, constituirea Organizației Tratatului de la Varșovia, la 14 mai 1955– în baza Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală între Republica Populară Albania, Republica Populară Bulgaria, Republica Cehoslovacă, Republica Democrată Germană, Republica Populară Polonă, Republica Populară Română, Republica Populară Ungară și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, document semnat și, ulterior, ratificat de cele opt state contractante– rămâne un fapt istoric marcant în dinamica relațiilor Est-Vest după cel de-al Doilea Război Mondial, ca un produs esențial al Războiului Rece.

Generalul Leontin Sălăjan a confirmat, în noiembrie 1962, o mare parte din structura armatei române, așa cum se fusese stabilită aceasta la Moscova, în martie 1961, iar, în februarie 1963, l-a trimis la Moscova pe adjunctul său, generalul Ion Tutoveanu, pentru a semna împreună cu comandantul suprem al Forțelor Armate Unite, mareșalul A.A.

Greciko, un alt „Protocol adițional secret”, ținându-se cont de propunerile românești elaborate în noiembrie 1962.

Totodată, se poate observa faptul că planurile armatei române privind dotarea cu tehnică de luptă modernă erau coordonate cu documentele adiționale secrete ale Tratatului de la Varșovia întocmite în perioada 1955–1963. Primul plan de acest gen cuprindea perioada 1956–1960 și a fost prezentat, cu întârziere, la Moscova, în noiembrie 1955²⁸. În martie 1961, miniștrii Apărării ai statelor membre ale O.T.V. au semnat un nou protocol secret și, în aceeași lună, a fost prezentat și s-a aprobat la Moscova planul armatei române privind dotarea cu tehnică de luptă modernă în perioada 1961–1965. În anul 1963 a avut loc o modificare a documentului adițional semnat în martie 1961, însă termenul de valabilitate– anul 1965– s-a păstrat atât în cazul protocolului, cât și în cazul planului românesc de dotare cu tehnică de luptă.

Problemele legate de elaborarea și adoptarea unui nou statut al O.T.V. pentru anii 1966–1969, precum și criza din Cehoslovacia au condus la prelungirea termenului de valabilitate a protocolului secret semnat în anul 1963. De-abia în anul 1971, reprezentanții României și URSS au reluat discuțiile privind încheierea unui nou protocol secret, însă, partea română a condiționat semnarea noului document de încheierea de convenții bilaterale cu URSS, respectiv cu Bulgaria, prin care să se reglementeze tranzitul și staționarea trupelor O.T.V. pe teritoriul României în cursul aplicațiilor militare ale O.T.V.. În aceste circumstanțe, autoritățile sovietice și bulgare nu au acceptat să semneze asemenea convenții militare bilaterale cu România și, în cele din urmă, noul protocol secret al O.T.V. a fost semnat de către autoritățile române.

Cererea ministrului român al Forțelor Armate de a se modifica prevederile „Protocolului adițional secret” poate fi privită și dintr-o altă perspectivă istorică. Contextul în care s-a desfășurat „criza rachetelor” din Cuba și evoluția disputei sovieto-americane din Marea Caraibelor din octombrie 1962 ne pot oferi o ipoteză de lucru cu totul inedită. Este de notorietate faptul că liderii politici și militari ai României au fost luați prin surprindere de știrea referitoare la existența în Cuba a unor instalații de lansare a rachetelor balistice sovietice; primele informații despre situația de criză au parvenit autorităților de la București prin intermediul buletinelor de știri ale posturilor de radio străine. De asemenea, se cunoaște faptul că Gheorghe Gheorghiu-Dej și conducătorii militari români au fost extrem de nemulțumiți de faptul că mareșalul Andrei A. Greciko,

²⁸ Arhivele Militare Române, fond 3049, dos. 1794, 1955, f. 13; A.N.I.C., fond CC al PCR–Cancelarie, dos. 48, 1956, f. 1–2

comandantul suprem al Forțelor Armate Unite ale Organizației Tratatului de la Varșovia, a ordonat ridicarea capacității de luptă a armatei române, fără să consulte, în prealabil, autoritățile politice și militare de la București²⁹. În consecință, s-ar putea spune că unul

²⁹ Imediat după încheierea dezbaterilor în cadrul Plenarei C.C. al P.M.R din 15-22 aprilie 1964, a avut loc o ședință a activului de comandă și de partid al Forțelor Armate ale R.P.R. (6 mai 1964). Cu acel prilej, generalul Leontin Sălăjan a declarat: „(...) Și în afară de problemele acestea de imixtiuni modul de activitate s-a vorbit aici. Cum era cu prilejul evenimentelor din Cuba–Marea Caraibilor– s-a arătat și asta e un moment foarte important care l-am și spus, tov. Gheorghiu i-a relatat tov. Hrușciiov, dar cum e posibil, ne pui în pragul războiului, eram la un pas, într-adevăr aveai impresia că aici începe o încăierare și nu știi, ba chiar când tov. Gheorghiu venea din Asia, se oprește la Moscova îi spune, noi nu lăsăm, facem acuma o demonstrație de forță, le arătăm noi, ce crede ei că așa și pe dincolo, până ajunge acasă, auzim că s-a mai schimbat și noi socotim sîntem de acord, partidul nostru e de acord, am și comentat în presă; hotărârea a fost justă, în ultimă instanță totuși trebuia apărută pacea. Ca să începi o catastrofă mondială, să ne atragă pe toți, nu face, mai mult pierzi decât toată Cuba tovarăși. Ce rost avea? și nici nu era necesar, nu era necesară toată învoalmăseala aia care au făcut-o ei acolo (...) (subl.n.)”. Generalul Ion Tutoveanu, prim-adjunct al ministrului Forțelor Armate și șef al Marelui Stat Major, a prezentat, cu aceeași ocazie, punctul său de vedere în legătură cu situația în care s-a aflat armata română în timpul crizei rachetelor din Cuba: „Amestecurile în treburile noastre interne și o manifestare de șovinism de mare putere a Uniunii Sovietice s-a dovedit cu ocazia conflictului din Marea Caraibilor. Cu această ocazie am fost puși în același timp în fața unui fapt împlinit. Va să zică peste capul nostru s-au rezolvat o serie întreagă de probleme sau o serie întreagă de hotărâri în necunoștință de cauză (...) Comandamentul Forțelor Armate Unite a ordonat ridicarea capacității de luptă a forțelor noastre armate cu ocazia evenimentelor din Marea Caraibilor, fără o prealabilă consultare a guvernelor respective. S-a încălcat prevederile Tratatului de la Varșovia, care arată în mod expres obligativitatea consultărilor și acordului guvernului respectiv în problema păcii și în problema războiului. Este un articol clar, precis, care prevede această stipulație în tratat. Ori acest lucru nu a avut loc și s-au dat dispozițiuni și ordine fără ca să fim consultați în nici una din aceste probleme (...) Deci încă de atunci de când s-au dus rachetele, s-au luat o serie întreagă de măsuri militare în Cuba, nu a fost consultată conducerea noastră de partid și stat. Însă atunci probabil că ei s-au gândit, conducerea sovietică, la un oarecare conflict care ar putea și au gândit și la anumite măsuri, măsuri care până la urmă au fost comunicate nouă pentru a le lua. Dar însăși problema inițială, în problema inițială, de la început noi nu am fost consultați. Aceasta este o încălcare flagrantă și noi cu acest lucru nu suntem de acord și sigur că fără îndoială măsurile corespunzătoare se vor lua (...) E unul dintre elementele foarte importante, într-adevăr care a arătat recent acuma. Că am putea să luăm de-a lungul, multe așa amănunte în ultimii ani, dar ce-a făcut mai recent, cazul acesta. Ca pe urmă să primim un telefon de la Grecicov (mareșalul A. A. Grecikov – n.n.) că tov. Hrușciiov a hotărât să ridicăm capacitatea de luptă (...) Ca pe urmă să-i mai dea încă un ordin reprezentanților (sovietici – n.n.) de aci, care sunt câțiva la număr; la generalul asta care e aici, îi dă: Verifică dacă ministru a luat măsuri (subl.n.)”. Discursul generalului Ion

dintre motivele pentru care ministrul român al Forțelor Armate a solicitat modificarea „Protocolului adițional secret” a fost tocmai modul cum s-au comportat Nikita Hrușciov și mareșalul Andrei Grecikov față de liderii politici și militari români, în cursul crizei din Cuba. Iar dorința autorităților de la București de a nu fi implicate în crizele internaționale generate de conducătorii Uniunii Sovietice ar fi putut să-l determine pe generalul Leontin Sălăjan să ceară, după numai trei săptămâni de la încheierea „crizei rachetelor”, o modificare a „Protocolului adițional secret”, în sensul amânării îndeplinirii tuturor obligațiilor militare asumate de România prin Protocolul semnat, în martie 1961, la Moscova. Succesiunea evenimentelor din acea perioadă și motivele plauzibile pe care le-am invocat sprijină această ipoteză și sperăm ca, în viitor, să o putem confirma sau infirma, cu ajutorul unor noi documente din arhivele românești și străine.

Modificările survenite în cadrul armatei române imediat după plecarea trupelor sovietice din România, în anul 1958, nu au afectat esența relațiilor politico-militare ale autorităților de la București cu statele semnatare ale Tratatului de la Varșovia. Se poate observa faptul că liderii comuniști români nu au declarat niciodată, public și în mod oficial, intenția lor de a scoate România din structurile Organizației Tratatului de la Varșovia. Aceștia erau interesați să fie membri ai organizației, nu neapărat pentru menținerea „unității de monolit” a statelor socialiste– un ideal care, se știa, nu avea cum să fie atins–, cât pentru menținerea lor la putere. Disputele pe care comuniștii români le-au avut cu liderii sovietici– politicieni, diplomați, militari sau

Tutoveanu a fost întrerupt brusc de Leontin Sălăjan, care a dorit să sublinieze: „Bineînțeles că noi ne-am dat seama de toate problemele acestea, cum se petrec și nu ne-am prea omorât cu executarea ordinelor lor. Am raportat la partid. Ba mai era ... să începem niște mișcări de trupe de la Dorohoi la Fălticeni, de la Fălticeni la Oradea, să fie mișcare, să nu stai pe loc. Bineînțeles că măsuri de acestea nu puteau să fie executate, căci nici nu le-am executat, aveam alte treburi. Dar iată-le amestecul tovarăși, iată sigur despre comandantul său o să vă mai spunem noi câteva lucruri, se găsesc multe; că nu-i nici un comandament unit (Comandamentul Forțelor Armate Unite – n.n.), numai unit nu e pentru că în fond o organizație în mâna unui stat care să te țină pe tine mână cum s-ar zice așa. Asta-i toată socoteala (...) (subl.n.)”. Arhivele Militare Române, fond Direcția Superioară Politică a Armatei, dos. 10976, f. 34–35; 115–117; Idem, fond Microfilme, rola P II 5.1373. În afară de faptul că vorbeau stâlcit limba română, generalii Leontin Sălăjan și Ion Tutoveanu s-au manifestat în mod ipocrit la ședința cu activul de partid din armată (6 mai 1964). Aceștia au criticat ingerințele săvârșite de sovietici în armata română– cu referiri speciale la criza cubaneză din 1962–, deși, tot ei, se aflau la conducerea armatei române, în aceleași posturi, și în octombrie 1962.

economiști- nu au vizat schimbarea sistemului politico-ideologic din România. Acesta a fost, probabil, unul din principalele motive pentru care Kremlinul nu a intervenit brutal în România în anii '60, așa cum a făcut-o, de exemplu, în anul 1956, în Ungaria.

THE ROMANIAN ARMY AND THE FIRST THREE SECRET PROTOCOLS OF THE WARSAW TREATY ORGANIZATION (1955 – 1963)

Abstract

General Leontin Sălăjan reconfirmed a large part of the Romanian Army's structure in November 1962, as it had been established in Moscow in March 1961, and in February 1963 he sent his deputy minister, general Ion Tutoveanu, to Moscow for signing together with the Supreme Commander of the United Armed Forces, Marshal Andrei A. Greciko, another „Secret Additional Protocol” which was taking into consideration the Romanian suggestions drawn up in November 1962 (the third Secret Protocol). On the other hand, it can be noticed that the plans of the Romanian Army concerning the endowment with modern fight technique were connected to the secret additional documents of the Warsaw Treaty, drawn up between 1955-1963. The first plan comprehended the period 1956-1960 and was brought up in delay in Moscow in November 1955. In March 1961, the Defence Ministers of the WTO member states signed a new secret protocol and, during the same month, the plan of the Romanian Army regarding the endowment with modern fight technique for the period 1961-1965 was presented and approved in Moscow. The year 1963 witnessed a change of the additional document signed in March 1961, but the validity term (1965) stayed the same both for the protocol and the Romanian plan, concentrated on the improvement of the military fight technique.

**INIȚIEREA DE CĂTRE ROMÂNIA, LA CURTEA
INTERNAȚIONALĂ DE JUSTIȚIE DE LA HAGA,
A PROCEDURILOR VIZÂND REZOLVAREA
DIFERENDULUI CU UCRAINA PRIVIND
DELIMITAREA ZONELOR ECONOMICE EXCLUSIVE
ȘI A PLATOULUI CONTINENTAL AL CELOR DOUĂ
ȚĂRI ÎN MAREA NEAGRĂ**

Este indiscutabil faptul că, după 1991, raporturile româno-ucrainene au fost și sunt grevate de numeroase și spinoase diferențe, între acestea numărându-se: „problema” sudului Basarabiei, nordului Bucovinei, Ținutului Herța¹ și Insulei Șerpilor²; situația minorității române din Ucraina; frontiera pe brațul Chilia și construirea de către Ucraina (pe pământ istoric românesc) a Canalului Dunăre- Marea Neagră (Bâstroe); refuzul Ucrainei de a despăgubi România pentru investițiile făcute la combinatul minier de la Krivoi Rog (Dolinska); delimitarea zonelor economice exclusive și a platoului continental al celor două țări în Marea Neagră ș.a.³

Simpla lor enumerare demonstrează, fără echivoc, că, niciodată de-a lungul istoriei sale multimilenare, România nu a avut cu nici unul dintre vecinii săi atâtea „probleme” câte are, în prezent, cu Ucraina, stat apărut pe scena politică a Europei abia în 1991!

Ucraina, în calitatea pe care și-a arogat-o, de „moștenitoare” a fostei U.R.S.S., a demonstrat, prin fapte că, în privința teritoriilor românești

¹ Se confirmă, o dată-n plus, justetea afirmației făcute de Nicolae Iorga, potrivit căreia (încă) „*Suntem o Țară înconjurată de români*”!...

² Ucraina deține teritorii ce aparțin istoric României, Poloniei, Slovaciei și Rusiei. În atlasele școlare publicate în Ucraina după 1991, în categoria „*teritoriilor etnice ucrainene*” sunt incluse nu numai cele ale statului ucrainean contemporan (dintre care cel puțin jumătate nu corespund, nici pe departe, unei asemenea calificări!), ci și partea de sud a Bucovinei- care a rămas în componența României-, nordul Republicii Moldova și raioanele ei nistrene, regiunile limitrofe ale Poloniei, Polesia belorusă, Rusia Centrală (până la Voronej, inclusiv) și stepele nord-caucaziene!

³ Cu Ucraina avem probleme încă de pe vremea lui Petru Șchiopul și a lui Vasile Lupu, ultimul fiind silit să-și mărite fata cu brutalul și needucatul hatman cazac Timus Hmielnicki.

rășluite cu forța de fosta U.R.S.S., s-a considerat unica moștenitoare a acestora (pe ce bază istorică sau juridică?), iar, pe de altă parte, că nu au interesat-o deloc eventualele litigii cu România, ci doar teritoriile istorice ale acesteia!

Ucraina a „moștenit” teritoriile românești smulse de Stalin, cu toate complicațiile lor. A mai „moștenit” ceva- mentalitatea sovietică, practica de a spune orice și de a face doar ceea ce a interesat-o, acuzându-și partenerul de fapte imaginare sau demersuri care, practic, ea însăși le transpusesese în practică, folosirea excesivă a vorbelor goale, nerespectarea angajamentelor oficiale ș.a.

Firește și normal ar fi fost ca „probleme” bilaterale să-și fi găsit rezolvarea încă din 1991, în spiritul bunei vecinătăți, prin respectarea drepturilor istorice și juridice ale României, a Tratatului de pace de la Paris (10 februarie 1947), a celorlalte documente juridice ce guvernează viața internațională.

Din păcate, nici una dintre așteptările noastre legate de aceste chestiuni litigioase nu și-a găsit rezolvarea prin tratative, pe cale amiabilă, în spiritul adevărului istoric.

În ciuda acestei situații dezavantajoase pentru țara noastră, în ciuda inflexibilității și tergiversărilor la care partea ucraineană a apelat în mod abil și constant, partea română, de bună credință, având, moral, istoric și juridic, dreptatea de partea sa, a decis purtarea de negocieri cu Kievul, în vederea găsirii unor soluții corecte, reciproc avantajoase.

După 1997, negocierile bilaterale au continuat fără rezultate notabile, partea ucraineană demonstrând, prin toate demersurile făcute, că nu a fost dispusă- de la început!- la nici un compromis, că nu a dorit găsirea unor soluții echitabile.

Cu fiecare rundă de negocieri privind delimitarea zonelor economice exclusive și a platoului continental al celor două țări în Marea Neagră, partea română s-a convins de reaua credință a părții adverse, de faptul că negocierile erau, efectiv, o pierdere de timp, datorită diferențelor esențiale de abordare între cele două părți referitor la procesul de delimitare; în acest interval de timp, concomitent cu tratativele, partea ucraineană a acționat în vederea schimbării situației de fapt a Insulei Șerpilor. Conștientă că, în cele din urmă, partea română va fi silită să înceteze aceste negocieri sterile și să facă apel la Curtea Internațională de Justiție (C.I.J.) de la Haga, partea ucraineană s-a străduit, din răspuțeri, să modifice situația fizico-naturală și statutul Insulei Șerpilor, să fabrice „argumente” cu care să combată cererile, pozițiile și dovezile părții române.

Reminiscențele politicii sovietice din timpul „războiului rece” se fac încă simțite la unii dintre „succesorii” fostei U.R.S.S. Reacțiile

Ucrainei, „politica” acesteia în chestiunile legate de delimitarea zonelor economice exclusive și a platoului continental al celor două țări în Marea Neagră nu a fost deloc în consonanță cu tipul de politică practică astăzi în Europa, NATO și organismele europene.

Evident, interesele de moment și de perspectivă ale Ucrainei (eventuala aderare la NATO și UE), necesită, din partea acesteia, mai multă deschidere spre un dialog real, transparență, aplecare spre găsierea, împreună, a unor soluții echitabile în toate chestiunile de interes reciproc. România a dovedit practic, disponibilitatea sa în acest sens.

Pentru exemplificare, amintim că, între 9-10 iulie 2004, la Yalta, s-a desfășurat o (nouă) rundă de negocieri româno-ucrainene, la care delegația română a fost condusă de Bogdan Aurescu, secretar de stat în M.A.E. român, iar delegația ucraineană de Oleksandr Motsik, adjunct al ministrului ucrainean al Afacerilor Externe.

Ca și până atunci, cu prilejul rundelor anterioare, deși s-au examinat unele dintre soluțiile și metodele tehnice de delimitare, din cauza inflexibilității părții ucrainene nu s-a ajuns la o soluție comună în vederea încheierii unui acord privind delimitarea zonei economice exclusive și a platoului continental al celor două țări în Marea Neagră. Cu acest prilej, s-a convenit continuarea discuțiilor, la nivel de experți, în luna august, respectiv, o nouă rundă de negocieri, la nivelul șefilor delegațiilor, în luna septembrie, în România.

Bogdan Aurescu a informat partea ucraineană că, în cazul în care, cu prilejul runde de negocieri din luna septembrie, nu va fi găsită o soluție în problema delimitării, țara noastră era pregătită, din punct de vedere tehnic și politic, să recurgă la Curtea Internațională de Justiție de la Haga. Secretarul de stat al M.A.E. român nu a exclus posibilitatea ca România și Ucraina să meargă împreună la Haga- ceea ce ar fi dovedit disponibilitatea țării vecine pentru ajungerea la o soluție echitabilă pentru ambele părți-, subliniind că nu este exclusă nici posibilitatea continuării negocierilor bilaterale după sesizarea de către România a C.I.J., dar numai în condițiile în care partea ucraineană va manifesta o deschidere reală, în sensul ajungerii la o soluție reciproc acceptabilă. „Răspunsul” la atitudinea României a venit în scurt timp: pe 13 septembrie 2004, ambasadorul Ucrainei la București, Teofil Bauer, a declarat, între altele, că *„În ceea ce privește Insula Șerpilor, nu există nici o îndoială că este pământ ucrainean (sic!), ceea ce are influență asupra delimitării platoului continental, iar România trebuie să dovedească ceea ce susține, anume că insula este doar o stâncă și nu poate avea o viață*

proprie”⁴.

În perioada de după semnarea Tratatului politic de bază dintre cele două țări (1997), Ucraina- intuind că, în cele din urmă, România se va adresa C. I. J. de la Haga- a făcut și face eforturi disperate pentru a schimba, în mod artificial, caracteristicile naturale și starea de fapt a Insulei Șerpilor, pentru a influența, în perspectivă, decizia C.I.J., pentru a induce în eroare cercurile politice și opinia publică internațională, pentru a contracara și infirma punctul de vedere românesc potrivit căruia:

- nu există acces facil la apă potabilă, întrucât stânca nu are resurse proprii de apă potabilă (oamenii nu pot trăi aici fără transporturi periodice de apă de pe continent);

- nu are surse proprii de hrană (structura geologică neprielnică, nefertilă și suprafața mică fac imposibilă producerea resurselor alimentare necesare vieții);

- nu are surse proprii de energie;

- nu are posibilități de a susține o viață economică proprie;

- stânca nu este locuită permanent⁵;

- nu reprezintă o așezare rurală/urbană stabilă, de tip clasic (nu se poate vorbi de natalitate).

În perioada 1997-2006, Ucraina- postată pe o linie dură, maximalistă- a adoptat un „Programul complex de dezvoltare viitoare a infrastructurii, de desfășurare a activității administrative pe insulă și pe platforma continentală” în mai multe etape și a derulat mai multe proiecte de investiții pentru a putea susține că Insula Șerpilor are viață economică proprie (program accelerat și diversificat după ce, la 16 septembrie 2004, România a depus la Grefa C.I.J. de la Haga Cererea de inițiere a procedurilor în vederea soluționării problematicei delimitării platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră), și, prin urmare, poate fi luată în calcul în procedurile de delimitare.

Potrivit lui Adrian Severin, *„România a recunoscut situația de fapt admitând că insula în cauză aparține Ucrainei dar numai în virtutea calității ei de succesor al URSS (chestiunea validității titlului original a rămas deschisă!)*; *Ucraina, în schimbul înghețării controverselor teritoriale, a acceptat*

⁴ „Cotidianul”, XIII, nr. 217 (3992), 14 sep. 2004. Întrebat de ziaristii români care este rata natalității înregistrată pe Insula Șerpilor, care sunt sursele de energie și de apă de aici, ambasadorul Ucrainei a dat din umeri, scuzându-se: „Nu știu. Eu nu am fost niciodată pe Insula Șerpilor”...

⁵ Pe ea se află detașați, temporar, grăniceri ucraineni. În ultimul timp, pe insulă au fost aduși (tot temporar) membrii ai familiilor acestora, o serie de cercetători științifici ș.a.

implicit să nu se folosească de insulă în delimitarea platoului maritim și s-a angajat să nu aducă acolo echipament militar ofensiv. (...) Calculul [Kievului]- susține Adrian Severin- este greșit! Dacă tribunalul [de la Haga] ar ajunge la concluzia că Insula Șerpilor este locuibilă, România ar fi obligată să spună că această insulă este de drept a sa. Atunci, pe chiar firul pretenției ucrainene, validitatea titlului URSS va fi verificată iar Ucraina ar pierde și insula și platoul dar mai ales prietenia României. (...) Ucraina încearcă acum să încalce înțelegerea și, de dragul unei bucăți de platou maritim care nu îi aparține, să înșele și Curtea de la Haga și încrederea românilor”!⁶.

Dintre „demersurile” ucrainene⁷ prin care Kievul a căutat să confere acestei stânci marine⁸ statutul de insulă locuibilă, cu viață economică proprie, amintim:

- după 1996 (dacă nu cumva și anterior), Ucraina a executat pe Insula Șerpilor o serie de lucrări de reconstrucție, din cauza- după cum s-a comunicat oficial- uzurii falezelor; Tamara Penaki, arhitectul șef al proiectului „Plan general de amenajare a Insulei Șerpilor”⁹, a făcut public faptul că, „în partea mai îngustă a apărut o fisură” [în zona de joncțiune a corpului insulei cu mica peninsulă]. Ucraina a organizat, la 1 aprilie 2007, o conferință privind implementarea Programului de dezvoltare a infrastructurii și inițiere a activităților economice pe Insula Șerpilor. Directorul Administrației Regionale de Stat Odessa, Ivan Placikov, a declarat că guvernul de la Kiev a decis prelungirea valabilității decretului privind Insula Șerpilor pentru încă cinci ani (decretul se referă la măsurile de protejare a țărmului insulei,

⁶ Adrian Severin, *Prietenia României sau popularea Insulei Șerpilor*, în „Ziua”, 18 iul. 2006

⁷Unele dintre ele șiretlicuri ridicole. Ucrainenii știu ce vor și fac tot posibilul pentru a-și atinge scopul, chiar dacă, uneori, demersurile lor sunt de o absurditate hilară! Autoritățile de la București, de multe ori defazate și lipsite de reacție- chiar la nivel declarativ- au trebuit să facă față unor situații dificile, create de partea ucraineană prin specularea (pragmatică) a greșelilor sau slăbiciunilor părții române!

⁸ Prof. dr. B.Parakhonsky, de la Institutul Național pentru Studii Strategice de la Kiev, cataloghează această stâncă drept... „pământ stâncos”!

⁹ „O delegație oficială ucraineană, condusă de secretarul de stat, Volodimir Yatuba, a vizitat Insula Șerpilor, potrivit instrucțiunilor primite de la premierul Anatoli Kinah (acesta a vizitat, ostentativ, insula în 2001, la doar o zi după ce se întâlnise cu președintele României!) (...). Delegația ucraineană a urmărit punerea în aplicare a decretului prezidențial privind construirea facilităților necesare pe acest teritoriu ucrainean din Marea Neagră, a precizat televiziunea ucraineană” (*Oficiali ucraineni supraveghează amplasarea unor instalații pe Insula Șerpilor*, în „Adevărul”, nr. 3634, 26 feb. 2002)

construirea unui sistem de furnizare și purificare a apei curente și la instalarea rețelelor electrice¹⁰).

- în decembrie 1998, printr-un decret prezidențial semnat de Leonid Kucima, Insula Șerpilor a fost declarată zonă de rezervație naturală.

- pe insulă funcționează, din 2003, un laborator de monitorizare ecologică, aparținând Universității de stat „I.I.Mecinikov” din Odessa; potrivit opiniei lui Viaceslav Stepanov (Institutul de cercetări economico-ecologice de pe lângă Academia de Științe a Ucrainei - șeful Departamentului țărilor din regiunea Mării Negre), *„Prezența unui laborator al universității și a studenților este esențială pentru ca Insula Șerpilor să poată fi declarată insulă, conform Dreptului Maritim al ONU”*¹¹. Același, după ce declara că *„Până în anul 2002, pe Insula Șerpilor nu a existat niciun fel de infrastructură”*, sublinia că partea ucraineană *„(...) face tot ceea ce poate pentru ca Insula Șerpilor să fie recunoscută drept insulă”*.

- banca privată „Aval” a anunțat, pe 18 septembrie 2004 (cu o zi mai devreme ca România să sesizeze C.I.J.), deschiderea, pe insulă, a unei sucursale, în perspectiva unor *„proiecte de dezvoltare a infrastructurilor acesteia”* de către Kiev.

- pe solul insulei a fost instalat un *„punct automatizat de observare și prognoză a cutremurelor de pământ”*¹².

- Kievul intenționează finanțarea unei expediții arheologice, cu o prezență științifică permanentă, și amenajarea unui mic muzeu pe insulă.

- pe 5 iulie 2006, din inițiativa consiliilor regionale Vâlcov și Chilia, Parlamentul regional din Odessa a adoptat, în unanimitate, o decizie privind înființarea, pe Insula Șerpilor, până în anul 2008, a unei localități cu numele de „Belâi” („Alba”). Adepte ale politicii „faptului împlinit”, autoritățile ucrainene și-au continuat demersurile. Rada Supremă a aprobat, pe 8 februarie 2007, cu 417 de voturi pentru, un decret prin care Insula Șerpilor, transformată peste noapte în zonă locuită, capătă un nume cu rezonanță mai ucraineană-„satul Belâi” („Alb”)- care, după această decizie, va fi trecut pe harta Ucrainei și în

¹⁰ Ministrul ucrainean al Finanțelor a anunțat că, până în luna noiembrie 2007, Ucraina va pune la punct un sistem permanent de alimentare cu energie electrică a insulei. Ministrul ucrainean a precizat că, în acest scop, urmează să fie folosite inclusiv instalații de energie alternativă. (Alina Olteanu, *Ucraina bagă și electricitate pe Insula Șerpilor*, în „Ziua”, nr. 4056, 10 oct. 2007). Potrivit agenției ucrainene de știri Odesinform, acțiunea de electrificare face parte dintr-un amplu program ce prevede dezvoltarea infrastructurii insulei până în 2011.

¹¹ Pe insulă se află și un *„centru de studii ihtiologice”*.

¹² cf. prof. dr. B.Parakhonsky

registru localităților ucrainene. În nota explicativă la decizia Radei Supreme se precizează că *„așezarea Belii se creează pe Insula Șerpilor cu scopul întăririi protecției granițelor, dezvoltării zonei economice maritime a Ucrainei, asimilării potențialului științific, istoric, economic și turistic al insulei, pentru atragerea de investiții și dezvoltarea sferei comunale”*. Noua unitate administrativ-economică va face parte din districtul Chilia (Kiliskii), regiunea Odessa și se va subordona Consiliului municipal Vilkovo (în competența căruia se află și „canalul Băstroe”). Două săptămâni mai târziu, presa ucraineană făcea publice noi informații: autoritățile locale au elaborat un proiect de dezvoltare regională ce va transforma satul Belâi într-una din cele mai moderne localități din Ucraina. Potrivit săptămânalului „Zerkalo Nedeli”, așezarea va dispune de două hoteluri, o clădire administrativă, un centru de divertisment cu două cafenele, un magazin, o sală de spectacol, o bibliotecă, o brutărie și un atelier de reparații. Necesitățile de ordin medical ale celor 155 de locuitori ai insulei nu vor fi neglijate nici ele, satul Belâi urmând să fie dotat cu un ambulatoriu și o farmacie, în condițiile în care dezvoltarea economică a zonei urma să fie asigurată de un centru pentru prelucrarea produselor marine. Insula Șerpilor va deveni una dintre cele mai moderne localități din Ucraina, scria săptămânalul ucrainean „Zerkalo Nedeli”. Sunt prevăzute *„concerte, teleshow-uri, festivaluri, piese de teatru”*, dar și săpături arheologice.

- autoritățile ucrainene continuă să debordeze la capitolul imaginație când vine vorba despre utilitatea Insulei Șerpilor. Vitali Primak, șeful Direcției pentru Protecția Mediului din cadrul Consiliul regional Odessa, citat de MigNews, a afirmat, în cadrul unei conferințe de presă, că problema reciclării resturilor menajere are în vedere, pentru prima oară, insula Șerpilor, de când aceasta a devenit insulă ucraineană, în 1944 (sic!). „Fumigena” oficialilor ucraineni privind construirea unei infrastructuri pentru tratarea deșeurilor a fost popularizată de presa de la Kiev, care titra că Insula Șerpilor va deveni, începând din 2007, o *„groapă de gunoi”*!

- potrivit altor știri din presa de la Kiev și Odessa, guvernatorul Odessei ar urma să aibă pe Insula Șerpilor o nouă reședință oficială

- pe insulă a fost deschis, pe 18 septembrie 2004, un oficiu poștal (cu telefon public); ministrul ucrainean al Transporturilor, Viktor Bondar, citat de „ForUm”, a declarat, pe 18 aprilie 2006, că, în două luni, Ucraina *„va conecta la civilizație”* Insula Șerpilor, printr-un sistem de comunicații mobile.

- militarii ucraineni detașați cu serviciul pe Insula Șerpilor au fost dotați cu televiziune prin satelit, rețea Internet și un turn de telefonie mobilă.

- pe insulă a fost înființat un magazin.
- pe insulă a fost înființat un cabinet ginecologic¹³.
- în căutarea apei potabile pe insulă, au făcut forări la mare adâncime, în urma cărora nu au dat de apă potabilă, ci de un lichid sulfuros, nepotabil.
- au plantat câteva sute de arbori, care nu s-au prins.
- folosind vaporul, au transportat, pe această stâncă aridă, pământ fertil; precipitațiile și vânturile puternice au dus la eșuarea proiectului ucrainean de modificare a structurii solului, de a-l face apt pentru culturile agricole.
- pentru transportul de mărfuri și persoane, autoritățile de ucrainene au pus în circulație nava „Kasatka”.
- pe insulă au fost instalate mari rezervoare pentru stocarea combustibililor, a fost construit, în 2002, un mic debarcader; Viktor Bondar declara, în aprilie 2006, că este în curs de finalizare o dană de acostare a navelor și urmează să fie construit un port maritim.
- încropirea unei cherhanale la țărmul insulei; autoritățile de la Kiev au angajat o serie de lucrări de construcții pe Insula Șerpilor vizând ridicarea unui port pescăresc și a unui centru de studii ihtiologice; anterior, Odessa anunțase că vrea să deruleze în Insula Șerpilor un proiect pentru creșterea midiilor și stridiilor, pentru comercializarea lor; la un moment dat, responsabilii ucraineni au vorbit și de amenajarea unui punct de prelucrare a fructelor de mare, la care vor munci 5 persoane. Directorul întreprinderii comunale „Ostrovnoe” a anunțat că echipamentul a fost deja achiziționat din fondurile alocate de Consiliul regional Odessa, iar oamenii de știință de la Universitatea locală au cumpărat, în primăvara lui 2007, din Marea Britanie, stridii, pe care au început deja să le crească (întreprinderea „Ostrovnoe” a primit o cotă de pește și fructe de mare pe care urmează să o obțină din exploatarea apelor platoului continental al insulei).
- ridicarea unor clădiri (locuințe) pentru garnizoana din insulă¹⁴; ambasadorul Ucrainei la București, Anton Buteiko, declara ziariștilor români că *„Insula este locuită de militari, care beneficiază de tot confortul: cazarmă, bloc de locuință, oficiu poștal, cantină și baie”*.
- transferarea unor civili de pe continent pe insulă (pentru serviciul la far, pescuitul zonal ș.a.), pentru a demonstra existența unei populații stabile. Potrivit lui Nikolai Skorik, președintelui Consiliului raional Odessa, pe insulă locuiau, temporar, în 2007, 36 de oameni; agenția ucraineană „ProUa” acreditează alte cifre: aproximativ 155 de

¹³ Probabil, pentru soțiile militarilor detașați în interes de serviciu.

¹⁴ Au fost construite patru case, cu o suprafață locuibilă totală de 700 m².

persoane, 50 dintre acestea fiind militari.

- la începutul anului 2006, agenția UNIAN difuza știrea că pe Insula Șerpilor „a fost construit un hotel unicat (lipsit de canalizare!), care își așteaptă turiștii”.

- presa ucraineană (în special cea electronică) susține că, la țărmurile insulei, există cinci plaje amenajate conform normelor internaționale.

- emiterea de acte de identitate de Insula Șerpilor

- ministrul Transporturilor și Comunicațiilor, Viktor Bondar, anunța, în aprilie 2006, că Insula Șerpilor va fi transformată în zonă cu regim de frontieră și vamal special, că în noua zonă economică specială (liberă) pentru agenții economici vor fi introduse regimuri simplificate de completare a documentelor vamale, vor exista facilități vamale ș.a., după modelul teritoriilor off-shore; propunerea a fost deja materializată într-un proiect de lege înaintat guvernului. O altă propunere a ministrului citat viza simplificarea, pe teritoriul insulei, a procedurilor de înregistrare a navelor sub pavilion ucrainean (urmărindu-se ridicarea capacității competiționale pe piața internațională de asigurări, dezvoltarea construcțiilor navale și de reparații, instituirea unui regim preferențial de impozite). Acesta pregătise un Proiect de lege cu privire la „*Înregistrarea internațională a navelor*”; dacă va fi adoptat de Parlament, pe insulă va fi înființat un birou specializat.

- la 24 ianuarie 2006, aflat la Odessa, la o întâlnire cu conducerea regională, primul-minstru Iuri Ivanovici Ehanurov¹⁵ a declarat că Guvernul Ucrainei va ține sub control amenajările din Insula Șerpilor.

- la mijlocul lunii ianuarie, companiile ucrainene Ukgazdobicia și Cernomorftgaz au semnat un acord de exploatare în comun a

¹⁵ Pe același poziții s-a situat și fostul premier Anatoli Kinah, care preciza public, pe 14 iulie 2005, că „amenajarea” insulei constituie o prioritate de maximă importanță pentru guvernul ucrainean! „*Asigurarea unor condiții normale de viață, pentru desfășurarea de activități economice eficiente reprezintă o misiune permanentă nu doar a Cabinetului, ci a întregii țări*” - afirma el. De la vorbe a trecut rapid la fapte: a solicitat un buget separat și i s-a aprobat; a format un grup de lucru special, cu sarcina de a urmări modul de îndeplinire a măsurilor cuprinse în „Programul de dezvoltare a infrastructurii și a activității economice pe Insula Șerpilor și falia continentală”, program al cărui coordonator a fost desemnat Ministerul Economiei. O delegație oficială ucraineană, condusă de secretarul de stat Volodimir Yatuba a vizitat Insula Șerpilor, potrivit instrucțiunilor primite de la premierul Anatoli Kinah, cu scopul de a pune în aplicare decretul prezidențial privind construirea facilităților necesare pe acest teritoriu ucrainean din Marea Neagră, a informat Canalului Unu al televiziunii ucrainene, pe 23 februarie 2007, citat de BBC Monitoring Service.

zăcămintelor Odesskoe și Bezâmiannoe, aflate în apropierea Insulei Șerpilor. Cele două companii urmează să amplaseze în zonă două platforme staționare, fiecare cu câte patru sonde; în cursul anului 2005 geologii ucraineni¹⁶ au descoperit, în urma forării platoului continental al Insulei Șerpilor, importante zăcămintele de țiței în straturile joase și gaze naturale în straturile de la suprafață.

- un deputat ucrainean al Consiliului regional Odessa s-a adresat Comisiei permanente pe probleme de cultură, moștenire istorică, spiritualitate și minorități naționale cu propunerea de a construi o Catedrală ortodoxă pe Insula Șerpilor. Acesta a subliniat că ridicarea respectivului edificiu bisericesc se înscrie în tradițiile creștinismului răsăritean din perimetrul nord-vestic al bazinului Mării Negre. Evident, sugestia deputatului a găsit sprijinul necesar în comisia de resort a Comisiei consiliului regional de profil. Agafanghel, mitropolitul ortodox rus de Odessa și Ismail, salutând creșterea numărului populației civile pe insulă, a dispus înființarea unei parohii ortodoxe în localitatea „Belâi”. Arhiepiscopul Sehi Lebediev, secretarul de presă al arhiepiscopiei Bisericii Ortodoxe Ucrainene la Odessa, a afirmat că este vitală construirea unui lăcaș de cult și că muncitorii și militarii care se află aici se plâng de faptul că sunt izolați. Arhitectul care se va ocupa de proiect susține că, având în vedere locația austeră, biserica va reflecta climatul insulei, urmând să fie ridicată din beton și fier, astfel încât să fie indestructibilă.

- pe 30 august 2007, autoritățile ucrainene au anunțat faptul că rezidenții satului Belâi vor fi convocați la un scrutin în vederea desemnării autorităților. *„Acolo unde lucrează instituții și dacă totul corespunde statutului de așezare omenească, firește că se impune o conducere legală”*, a declarat vicepremierul ucrainean, Aleksandr Kuzmuk, cu prilejul unei vizite efectuate pe Insula Șerpilor¹⁷. Acesta a precizat că problema organizării alegerilor va fi decisă imediat după alegerile

¹⁶ Ucraina și-a declarat intenția de a continua, în 2006, prospecțiunile geologice în jurul Insulei Șerpilor, deși zonele exclusive ale celor două țări nu au fost încă stabilite.

¹⁷ Cu o zi înainte de vizita vicepremierului Alexandr Kuzmuk pe Insula Șerpilor, Arseniy Yatsenyuk, ministrul ucrainian de Externe, arăta că *„Ucraina este pregătită să își apere interesele economice în relațiile cu România, atât în ceea ce privește proiectul canalului Băstroe, cât și legat de suzeranitatea asupra Insulei Șerpilor”*. Răspunzând unei întrebări referitoare la poziția României, potrivit căreia insula nu este decât o stâncă, Kuzmuk a declarat că nici un tribunal, nici chiar Curtea Europeană, nu are dreptul să modifice faptul că respectivul teritoriu aparține Ucrainei. *„Noi acționăm astfel încât să contribuim la dezvoltarea țării noastre”*, a răspuns vicepremierul ucrainean.

legislative din Ucraina, de la sfârșitul lunii septembrie¹⁸. În legătură cu dezvoltarea insulei, Kuzmuk a declarat că planurile de viitor prevăd îmbunătățirea sistemului de aprovizionare cu energie electrică și apă a localității, dezvoltarea infrastructurii turistice. Reprezentantul Kievului a profitat de ocazie pentru a scoate în evidență potențialul zonei și investițiile ucrainene în regiune, cele 22 de obiective economice deja funcționale (între care un far, o stație de cercetare științifică, un oficiu poștal, o bancă, respectiv o unitate de grăniceri). Într-un interviu acordat, în februarie 2007, postului public de radio, Președintele României declara că încercarea autorităților de la Kiev de a demonstra că Insula Șerpilor este locuită este o acțiune pripită, făcându-și publică următoarea convingere: „Nu cred că în instanțele internaționale un asemenea truc funcționează”!

- Eforturile ucrainene de a acredita o realitate, care, din punct de vedere juridic și practic, nu există, nu au nici un efect asupra procedurii de la Haga. Compararea cerințelor dreptului internațional cu ceea ce a făcut Ucraina legat de Băstroe, Insula Șerpilor (și problemele sale aferente) ș.a., conduc la o concluzie dezolantă: Ucraina a încălcat grav, deliberat, normele dreptului internațional consacrate de principiul bunei vecinătăți! Mai mult, întrucât nu se întrevăd modificări majore ale politicii Ucrainei în ceea ce privește diferendele bilaterale, este de așteptat ca ea să continue practicarea unei politici de vecinătate agresive și inflexibile.

- Așa cum am consemnat, pe 2 iunie 1997 au fost semnate două documente: Tratatul cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare dintre România și Ucraina (Tratatul politic de bază), respectiv Acordul conex Tratatului politic de bază (încheiat, prin schimb de scrisori, între miniștrii Afacerilor Externe ai celor două țări). Cele două documente conțin prevederi referitoare, printre altele, la obligația părților de a încheia un Tratat privind regimul frontierei de stat și un Acord pentru delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră. Totodată, Acordul conex conține o serie de principii în funcție de care cele două părți au convenit să realizeze delimitarea. În cursul anului 1998, a început negocierea, în paralel, documentelor menționate. Textul Tratatului privind regimul frontierei de stat româno-ucrainene a fost convenit la sfârșitul celei de-a 19-a runde de negocieri bilaterale, documentul fiind, ulterior, semnat la Cernăuți, la 17 iunie 2003, de președinții Ion Iliescu și Leonid Kucima, intrând în vigoare în urma

¹⁸ „Aseară, după închiderea urnelor, a fost adusă «pe continent» și urna transportată pe Insula Șerpilor pentru cei (...) care trăiesc acolo” (Simona Haiduc, S-a votat și pe Insula Șerpilor, în „Curentul”, 1 oct. 2007)

schimbului instrumentelor de ratificare, realizat la Mamaia, cu prilejul Summitului Central European, pe 27 mai 2004. Cât privește Acordul privind delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră, acesta nu a putut fi convenit, datorită diferențelor esențiale de abordare între cele două părți referitor la procesul de delimitare. România și Ucraina au căzut de acord asupra principiilor de drept internațional pe baza cărora să se facă delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive. Conform art. 4 al Acordului conex, cele două state s-au obligat să aplice:

- *principiul încorporat în art. 121 al Convenției Națiunilor Unite asupra dreptului mării* (din 10 decembrie 1982)¹⁹, așa cum este el aplicat în practica statelor și jurisprudența internațională

- *principiul liniei de echidistanță în zona de delimitat unde țărmurile sunt limitrofe și principiul liniei mediane în zonele unde țărmurile sunt față în față*

- *principiul echității și metoda proporționalității*, așa cum sunt aplicate în practica statelor și în hotărârilor instanțelor internaționale cu privire la delimitarea zonelor economice exclusive și a platoului continental

- *principiul potrivit căruia nici o parte contractantă nu va contesta suveranitatea celeilalte părți asupra oricărei porțiuni din teritoriul acesteia adiacent zonei de delimitat*

- *principiul luării în considerație a circumstanțelor speciale din zona de delimitat*

Din cele de mai sus rezultă că Acordul bilateral constituie *lex specialis* pentru Părțile Contractante, că delimitarea trebuia făcută conform celor cinci principii din art. 4 al Acordului conex. Ulterior, Ucraina nu a respectat principiile cuprinse în art. 4 al Acordului conex!

Aspectele cu privire la care pozițiile părților au rămas constant divergente (ireconciliabile) au avut în vedere, în principal, pe de o parte, metoda de delimitare (localizarea punctului de unde ar trebui să înceapă delimitarea) și, pe de altă parte, chestiunea determinării țărmurilor relevante pentru delimitare (statutul pe care fiecare dintre

¹⁹ Art. 74 și 83 (Partea a VI-a-„Platoul continental”) prevăd necesitatea ajungerii „la o soluție echitabilă” consacrată printr-un Acord. Art. 83 (2) stipulează că „Dacă nu se ajunge la un acord într-un termen rezonabil, statele interesate vor recurge la procedurile prevăzute în partea a XV-a”. Următorul aliniat precizează că „Până la încheierea acordului menționat la paragraful 1, statele interesate, într-un spirit de înțelegere și colaborare, vor face tot posibilul pentru a încheia aranjamente practice provizorii și pentru a nu compromite sau împiedica, în timpul acestei perioade de tranziție, încheierea acordului definitiv. Aranjamentele provizorii nu prejudiciază delimitarea finală”.

părți înțelege să-l atribuie Insulei Șerpilor ca având aici un rol decisiv). În ceea ce privește metoda de delimitare, partea română a pledat (pledează) pentru aplicarea unei metode perfect conforme dreptului internațional, practicii și jurisprudenței în materie²⁰, folosită în majoritatea acordurilor bilaterale încheiate în acest domeniu- metodă cunoscută sub denumirea de „echidistanță/circumstanțe speciale”. În viziunea părții române, procesul de delimitare presupune respectarea următoarelor etape:

- determinarea țărmurilor relevante pentru delimitare
- stabilirea unei linii de delimitare provizorii, echidistantă față de țărmurile relevante
- identificarea eventualelor circumstanțe speciale ale zonei supuse delimitării
- corectarea liniei de echidistanță provizorii, ținându-se seamă de circumstanțele speciale, și stabilirea unei linii finale de delimitare, astfel încât să se ajungă la un rezultat echitabil.

La rândul său, partea ucraineană promovează o metodă de delimitare nemaîntâlnită în practica instanțelor internaționale sau în acordurile de delimitare încheiate până în prezent de diverse state, care ar conduce la rezultate profund inechitabile pentru România.

În ceea ce privește chestiunea determinării țărmurilor relevante pentru delimitare, se poate afirma faptul că felul în care cele două părți se raportează la prezența Insulei Șerpilor în aria de delimitat are legătură directă cu poziția fiecăreia dintre ele cu privire la țărmurile în funcție de care ar urma să se realizeze delimitarea. Partea română consideră că, datorită caracteristicilor sale naturale, Insula Șerpilor trebuie încadrată în categoria stâncilor, fiindu-i aplicabil regimul juridic stabilit în art. 121 („*Regimul insulelor*”) paragraful 3 din Convenția de la Montego Bay, care stipulează că stâncile care nu permit locuirea umană, neavând resursele naturale necesare pentru aceasta, și care nu pot susține o viață economică proprie nu au dreptul la zonă economică exclusivă sau platou continental, având însă dreptul la mare teritorială în limita a 12 Mm²¹. Având în vedere caracteristicile naturale ale Insulei Șerpilor, partea română consideră

²⁰ Metodele propuse de partea română s-au inspirat din jurisprudența C.I.J. și din spețele soluționate de aceasta- Danemarca versus Norvegia (1993), Canada versus SUA (1998), Bahrein versus Qatar (2001), Camerun versus Nigeria (2002).

²¹ Niciodată C.I.J., atunci când a judecat litigii privind delimitări maritime, nu a ținut seama de existența unor insulițe, chiar și când acestea aveau viață economică proprie și erau locuite. Este cazul, de exemplu, al insulelor italiene Lampedusa, Linosa și Pantelleria din Marea Mediterană, a celor anglo-normande aflate în apropierea țărmului francez atunci când a stabilit linia de delimitare între Franța și Marea Britanie, a delimitării dintre Malta și Libia.

că aceasta este o stâncă²² în sensul articolului menționat. Prin urmare, este necesar ca delimitarea spațiilor maritime între cele două state să se realizeze, pornind de la această realitate, între țărmurile continentale ale României și Ucrainei. Dacă C.I.J. ne va da dreptate și va consfinți în plan juridic internațional faptul că insula este o stâncă, atunci delimitarea ne-ar avantaja, iar zona cu hidrocarburi, gaz metan ș.a.- adevăratul motiv al diferendului cu Ucraina!-, ar trece în teritoriul ce va fi controlat de România.

Partea ucraineană consideră că această formațiune marină este o insulă, în înțelesul art. 121 (2) al Convenției de la Montego Bay, având suficiente resurse pentru a avea o viață economică proprie, permițând locuirea umană. În baza paragrafelor menționate, Insula Șerpilor ar avea dreptul atât la mare teritorială, cât și la zonă economică exclusivă și platou continental²³. Consecința unei astfel de abordări o reprezintă pretenția ucraineană ca delimitarea să se realizeze între țărmul continental românesc și țărmul Insulei Șerpilor, în acest fel Ucraina urmând să intre în posesia unor spații maritime disproporționat de mari. Potrivit principiului proporționalității vehiculat de partea ucraineană, raportul dintre linia de coastă a celor două state- de care, potrivit Kievului, trebuie să se țină cont la delimitarea zonelor economice exclusive și a platoului continental, respectându-se aceeași proporție!- este de 5:1 (80%-20%) în favoarea Ucrainei²⁴. Săptămânalul ucrainean „Zerkalo Nedeli” aducea, în 2004, ca argument în favoarea mutării graniței spre țărmul românesc principiul proporționalității, potrivit căruia lungimea totală a litoralului ucrainean este de cinci ori

²² În toate tratatele rusești vechi, Leuke apare drept insulă („Zmeinîi Ostrov”). În majoritatea tratatelor occidentale de limbă engleză sau franceză, apare sub denumirea de „stâncă”.

²³ Kievul se străduiește din răspuțeri să impună considerarea Insulei Șerpilor drept insulă locuibilă. Publicația ucraineană „Zerkalo Nedeli”, invocă câteva precedente juridice internaționale, care ar da dreptate Kievului: delimitarea zonei maritime dintre Groenlanda (Danemarca) și Jan Mayen (Norvegia); delimitarea platoului continental al Libiei și Tunisiei în golful Gabes. Oana Popescu, *Precedentele juridice ale Curții de la Haga dau dreptate României*, în „Adevărul”, 24 sep. 2004

²⁴ În primăvara lui 2007, surse din cadrul Ministerului Afacerilor Externe de la Kiev au declarat publicației ucrainene „Porto-Franko” din Odessa că diplomația ucraineniană va demara, în cel mai scurt timp, procedurile judiciare necesare pentru retrasarea „graniței maritime și fluviale nefirești” dintre Ucraina și România. Inițiativa aparține așa-zisei „grupări din Odessa” din cadrul Ministerului Afacerilor Externe de la Kiev, reprezentată, printre alții, de ministrul de Externe ucrainean, Arseniy Yatsenyuk, vice-ministrul de Externe, Mykola Maimeskul, și Yuriy Verbytskyi, înalt funcționar în cadrul reprezentanței regionale Odessa a M.A.E. ucrainean.

mai mare decât cel român, așa încât și apele teritoriale ale celor două țări ar trebui să urmeze aceeași proporție.

România susține însă că practica în domeniu nu a cunoscut vreodată decizii luate conform principiului proporționalității, care a fost folosit cel mult complementar la cel al echidistanței, linia de frontiera trasându-se, în mod normal, la jumătatea distanței dintre cele două state, fiind apoi ajustată în funcție de circumstanțele specifice ale zonei de delimitat. Evident, România nu poate fi de acord cu punctul de vedere ucrainean, o astfel de lungime a coastei încălcând grosolan principiul echității. În acest sens, România citează o speță, dintre Quatar și Bahrein, caz în care Curtea nu a ținut cont la delimitare de diferența de lungime între liniile de coastă²⁵.

În viziunea părții române ar fi profund inechitabil ca două nedreptăți (1948- anexarea insulei de U.R.S.S. și 1949- fixarea, de către aceeași putere, a limitei apelor sale teritoriale la 12 Mm), vechi de peste o jumătate de secol, comise într-o perioadă când România se afla sub ocupație militară sovietică, să devină bază juridică pentru comiterea de către Ucraina a unei (noi) inechități și mai mari.

Zona de delimitare româno-ucraineană trebuie mutată mai aproape de Ucraina, ținând cont de fosta linie de demarcație cu U.R.S.S.-ul. Ucraina- care a preluat unele puncte de vedere și argumente invocate de fosta URSS în cadrul negocierilor cu România (1967-1987)- nu poate pretinde o linie de demarcație pe care sovieticii nu au îndrăznit s-o solicite!²⁶

În acest context, după 6 ani de tratative pe această temă (1998-2004), în lipsa unor progrese reale în cadrul negocierilor bilaterale, pozițiile celor două părți rămânând ireconciliabile datorită inflexibilității părții

²⁵ Curtea Internațională de Justiție de la Haga a dat verdictul în disputa teritorială dintre Qatar și Bahrain: insulele Hawar rămân sub suveranitatea Bahrainului, în vreme ce Qatar primește insulele Janan și Hadd Janan, păstrând, de asemenea, orașul Zubarah, revendicat de Ma-nama. Ambele state au acceptat decizia Curții, luată la capătul unui proces care a durat zece ani, cel mai lung din istoria acestui for.

²⁶ Ucraina încearcă să obțină cu 200% mai mult decât i se cuvine (spre deosebire de sovietici- ale căror propuneri erau mult mai rezonabile ca cele ale ucrainenilor!-, care doreau cu 50% mai mult decât prevedeau principiile de drept internațional)! Ministrul român de Externe declara: „Partea ucraineană în negocierile cu noi a avut pretenții în privința platoului continental mai mari decât Uniunea Sovietică, în anii comunismului, față de România. Partea ucraineană a venit la masa negocierilor cu o poziție maximalistă, intransigentă, care este explicabilă din punct de vedere psihologic prin faptul că Ucraina este un stat atât de nou încât are o anumită dimensiune de nervozitate cu orice înseamnă probleme legate de frontieră, nu numai față de România, ci și față de Federația Rusă- a fost o tensiune imensă față de Crimeea, strămtarea Kerci, în problema platoului continental” („Ziua”, nr. 1347, 18 sep. 2004)

ucrainene²⁷, ulterior celei de-a 24-a runde de negocieri²⁸, partea română a decis sesizarea unilaterală a C.I.J. în vederea soluționării problematicei delimitării spațiilor maritime ale României și Ucrainei în Marea Neagră²⁹.

Posibilitatea de sesizare unilaterală a Curții Internaționale de Justiție de la Haga a fost prevăzută în Acordul Conex Tratatului politic de bază (paragraful „h” al clauzei 4³⁰). Acesta conține prevederi referitoare la obligația părților de a începe negocieri în vederea încheierii unui Tratat privind regimul frontierei de stat și a unui Acord pentru delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră. Totodată, Acordul conex conține o serie de principii în funcție de care cele două părți au convenit să realizeze delimitarea:

²⁷ Demarate într-un ritm dinamic în 1998, negocierile și-au redus din intensitate în perioada 2001-2004, moment în care a apărut și un sentiment pregnant de neproductivitate privind finalitatea acestor negocieri; întrucât pe parcursul ultimilor ani negocierile bilaterale privind Acordul pentru delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră nu au lăsat să se întrevadă posibilitatea unei apropieri a poziției părților, România a decis să facă apel la C.I.J.. Nenumăratele runde de negocieri, au dovedit din nou încredința Bucureștiului de a ajunge cu Kievul la o rezolvare nemediată a conflictului.

²⁸ Desfășurată la Eforie Nord, în prima decadă a lunii septembrie 2004. Pe 13 septembrie 2004, dând dovadă de cinism, dar și de calcule bine puse la punct de către Kiev, Teofil Bauer, ambasadorul Ucrainei la București, invita partea română la a...25-a rundă de negocieri, la Odessa. Ucraina ar mai fi dorit 5-6 runde de negocieri, pentru a câștiga timp și a-l folosi împotriva României...! Negocierile cu Ucraina au fost, din start până la final, eșecuri totale! În total 34 de runde, din care 10 runde la nivel de experți! În cei 7 ani de negocieri s-au epuizat toate soluțiile de compromis, Curtea de la Haga fiind singura în măsură să pună capăt acestui diferend.

²⁹ În anul 2003 România a înaintat la Haga un Memorandum, în care au fost precizate temeiurile juridice ale poziției sale și analizate precedentele create în practica internațională în ceea ce privește delimitarea apelor teritoriale.

³⁰ Prevedea: începerea de negocieri în vederea încheierii unui Tratat privind regimul frontierei de stat și a unui Acord pentru delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră. Deși Acordul conex conține și o serie de principii de drept internațional în funcție de care cele două părți au convenit să realizeze delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive, pozițiile României și Ucrainei diferă (și) în ceea ce privește metoda folosită pentru delimitare și în privința stabilirii țărmurilor relevante între care se face delimitarea (Ucraina dorește ca delimitarea să se realizeze luând în calcul întreg țărmul său la Marea Neagră și, pe de altă parte, susține că Insula Șerpilor trebuie luată în calcul în acest proces).

- Conține o clauză compromisorie³¹ care stabilește posibilitatea pentru oricare din părți să sesizeze unilateral C.I.J. de la Haga pentru soluționarea delimitării spațiilor maritime, în cazul îndeplinirii, cumulativ, a două condiții: negocierile cu privire la delimitarea spațiilor maritime să se fi desfășurat pe o perioadă mai mare de doi ani.

- Tratatul privind regimul frontierei de stat să fi intrat în vigoare sau să se demonstreze faptul că acesta nu a intrat în vigoare din vina celeilalte părți³².

- În 1998, a început negocierea, în paralel, a Tratatului privind regimul frontierei comune și a Acordului privind delimitarea spațiilor maritime.

Tratatul privind regimul frontierei de stat româno-ucrainene, colaborare și asistență mutuală în probleme de frontieră a fost semnat de președinții României și Ucrainei, la Cernăuți, pe 17 iunie 2003, intrând în vigoare în urma schimbului instrumentelor de ratificare, realizat la Mamaia, la data de 27 mai 2004.

În schimb, negocierile bilaterale referitoare la Acordul privind delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră, desfășurate în perioada 1998-2004- în cei 7 ani au avut loc 24 runde de negocieri, acestora adăugându-se alte 10 runde la nivel de experți...-, nu au condus la rezultate concrete, textul acestui document nefiind convenit³³.

În aceste condiții, având în vedere faptul că ambele condiții privind sesizarea C.I.J. erau îndeplinite, și față de lipsa de progrese în negocierile bilateral, pe 16 septembrie 2004, România a transmis către C.I.J. de la Haga cererea de inițiere a procedurilor³⁴ în vederea

³¹ *Clauza compromisorie*- este o clauză (generală sau specială) introdusă într-un tratat încheiat între părți prin care acestea înțeleg să supună eventualele diferende dintre ele unei instanțe arbitrale (Apud Statutul C.I.J.).

³² Intuind că partea ucraineană va apela, și în acest caz, la tergiversări, partea română, prevăzătoare, a introdus în acordul din 1997 o clauză care dă dreptul României să supună litigiul C.I.J. de la Haga dacă întârzierea intrării în vigoare a Tratatului de frontieră s-a produs din vina Ucrainei (semnarea lui a avut loc pe 17 iunie 2003, iar schimbul instrumentelor de ratificare a avut loc pe 27 mai 2004).

³³ Pentru a nu îngreuna și mai mult dosarul relațiilor bilaterale, diplomații români nu au recunoscut public eșecul tratativelor politice. Lipsind în continuare elementele unui progres concret, mecanismul politico-diplomatic a funcționat (funcționează) doar pentru a menține aparențele.

³⁴ În opinia directorului Centrului de studiere a lumii, conversiei și politicii externe, Olexandr Susko, faptul că România s-a adresat Tribunalului Internațional, nu înseamnă sistarea negocierilor dintre Kiev și București privind delimitarea frontierei ucraineano-române și statutul Insulei Șerpilor. El a opinat

soluționării problematicei delimitării platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră³⁵. Aceasta, însoțită de copii ale documentelor juridice bilaterale româno-ucrainene care fundamentează cererea țării noastre de sesizare a C.I.J., a fost depusă la Grefa instanței internaționale pe 16 septembrie 2004.³⁶ În sesizarea adresată Tribunalului de la Haga, Guvernul României subliniază faptul că dorește ca această instanță internațională „să stabilească o soluție de partaj între România și Ucraina, a platoului continental din Marea Neagră și a zonelor economice exclusive în conformitate cu dreptul internațional”.

La 16 septembrie 2004, C.I.J. a dat un comunicat de presă (2004/31), al cărui cuprins îl redăm în continuare:

“Romania brings a case against Ukraine to the Court in a dispute concerning the maritime boundary between the two States in the Black Sea

THE HAGUE, 16 September 2004. Romania today brought a case against Ukraine to the International Court of Justice (ICJ), principal judicial organ of the United Nations, in a dispute the subject of which is described in the Application as “concern[ing] the establishment of a single maritime boundary between the two States in the Black Sea, thereby delimiting the continental shelf and the exclusive economic zones appertaining to them”.

In its Application Romania explains that, “following a complex process of negotiations”, Ukraine and itself signed on 2 June 1997 a Treaty on Relations of Co-operation and Good-Neighborliness, and concluded an Additional Agreement by exchange of letters between their respective Ministers for Foreign Affairs. Both instruments entered into force on 22 October 1997. By these agreements, “the two States assumed the obligation to conclude a Treaty on the State Border Regime between them, as well as an Agreement for the delimitation of the continental shelf and the exclusive economic zones . . . in the Black Sea”. At the same time, “the Additional Agreement provided for the principles to be applied in the delimitation of the above-mentioned areas, and set out the commitment of the two countries that the dispute could be submitted to the ICJ, subject to the fulfilment of certain conditions”. Between 1998 and 2004, 24 rounds of negotiations were held. However,

(9 iulie 2007) că „Totuși, țările se situează pe două poziții care, practic, se exclud reciproc, de aceea, implicarea unui arbitru internațional în persoana Tribunalului Internațional al ONU este un fapt pozitiv”.

³⁵ Cheltuielile (preliminare) pe care le implică acest proces- estimat să dureze între 3-5 ani (media duratei de timp aferente soluționării cazurilor de către C.I.J. este de 4 ani) - se ridică la cca. 1 000 000 USD.

³⁶ Demararea procedurilor la C.I.J. de la Haga a suscitat reacții vehemente în presa ucraineană, care a acuzat România că dorește modificarea granițelor existente. Pe de altă parte, nu se amintește nimic în mass-media de la Kiev de îndelungatele negocieri duse între 1998-2004 fără a se ajunge la nici un rezultat.

according to Romania, "no result was obtained and an agreed delimitation of the maritime areas in the Black Sea was not accomplished". Romania now brings the matter before the Court "in order to avoid the indefinite prolongation of discussions that, in [its] opinion, obviously cannot lead to any outcome".

Romania requests the Court "to draw in accordance with international law, and specifically the criteria laid down in Article 4 of the Additional Agreement, a single maritime boundary between the continental shelf and the exclusive economic zone of the two States in the Black Sea".

As a basis for the Court's jurisdiction Romania invokes Article 4 (h) of the Additional Agreement, which provides: "If these negotiations [referred to above] shall not determine the conclusion of the above-mentioned agreement [on the delimitation of the continental shelf and the exclusive economic zones in the Black Sea] in a reasonable period of time, but not later than 2 years since their initiation, the Government of Romania and the Government of Ukraine have agreed that the problem of delimitation of the continental shelf and the exclusive economic zones shall be solved by the UN International Court of Justice, at the request of any of the parties, provided that the Treaty on the regime of the State border between Romania and Ukraine has entered into force. However, should the International Court of Justice consider that the delay of the entering into force of the Treaty on the regime of the State border is the result of the other Party's fault, it may examine the request concerning the delimitation of the continental shelf and the exclusive economic zones before the entering into force of this Treaty".

Romania contends that the two conditions set out in Article 4 (h) of the Additional Agreement have been fulfilled, since the negotiations have by far exceeded two years and the Treaty on the Romanian-Ukrainian State Border Regime entered into force on 27 May 2004.

In its Application Romania further provides an overview of the applicable law for solving the dispute, citing a number of provisions of the Additional Agreement of 1997, as well as the 1982 Montego Bay United Nations Convention on the Law of the Sea, to which both Ukraine and itself are parties, together with other relevant instruments binding the two countries".

Problema delimitării, care a marcat negativ raporturile dintre București și Kiev, a dispărut astfel din relațiile bilaterale prin internaționalizarea ei la Haga.

Pe 28 septembrie 2004, după aflarea despre demersul românesc la C.I.J., președintele Ucrainei a convocat Consiliul pentru Securitate și Apărare Națională, concomitent ordonând Guvernului și altor instituții ale puterii executive, luarea de măsuri urgente în vederea apărării intereselor naționale. Deși nu au respins posibilitatea continuării negocierilor bilaterale pentru a ajunge la un compromis, membrii Consiliului au afirmat necesitatea pregătirii corespunzătoare

a apărării drepturilor și intereselor Ucrainei la Curtea Internațională. În acest sens, Guvernul de la Kiev și alte organisme executive au primit însărcinări corespunzătoare. Konstantin Hrischenko, ministrul de Externe al Ucrainei, a declarat că *„Ucraina e pregătită să-și apere interesele pe care le are la Marea Neagră în fața instanței de la Haga, în cazul în care România insistă să reglementeze disputa cu ajutorul Tribunalului Internațional ONU”* și a menționat că *„problema delimitării platoului continental a apărut relativ târziu (sic!) în discuțiile diplomatice bilaterale și că partea română nu ar fi lăsat procesul de negociere să se desfășoare într-un ritm considerat adecvat de ucrainenii (...). Abia în ultima fază am început să discutăm despre demarcarea platoului (sic!). Dar dacă partea română dorește să rezolve chestiunea în tribunale, noi suntem gata. Credem că ne putem susține cauza în mod deplin”*. Prin declarația sa, ministrul de Externe al Ucrainei a lăsat să se înțeleagă că România s-ar fi grăbit să apeleze la Tribunalul de la Haga.

Întrebat dacă problema delimitării platoului continental s-a discutat, într-adevăr, doar în ultimele faze ale negocierii, secretarul de stat Bogdan Aurescu a declarat: *„Chestiunea delimitării platoului continental s-a discutat de-a lungul a 24 de runde de negocieri, începând din anul 1998. Practic, la fiecare rundă, până în iunie, când a fost semnat Tratatul de frontieră, a fost discutată această problemă. Acest lucru este, de altfel, consemnat și în protocoalele fiecărei runde. Deci, în 24 de protocoale ale rundelor de negocieri este precizat și faptul că au fost purtate negocieri cu privire la acordul de delimitare. Mai mult decât atât, în afara de cele 24 de runde de negocieri, au existat destul de multe runde [10] și la nivel de experți.”*

Leonid Kucima a emis un decret, intitulat *„Probleme referitoare la reprezentarea Ucrainei la Curtea Internațională a ONU pe perioada dezbaterii cazului privind delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale Ucrainei și României în Marea Neagră”*, prin care, ca împuternicit special, a fost desemnat Oleksandr Motsik, prim adjunctul ministrului de Externe, el urmând a fi consiliat de două ajutoare- Dmitri Markov, ambasadorul Ucrainei în Olanda, respectiv Vladimir Krohmal, șeful serviciului juridic din MAE-.

Ulterior datei de 16 septembrie 2004, lucrurile au decurs conform normelor interne ale Curții Internaționale de Justiție. Pe 25 octombrie 2004, agenții guvernamentale desemnați de cele două țări în problema delimitării zonelor economice exclusive și a platoului continental în Marea Neagră pe lângă C.I.J. de la Haga s-au întâlnit cu președintele Curții, Shi Jiuyong, pentru discutarea și convenirea chestiunilor procedurale referitoare, în primul rând, la termenul de depunere a documentelor în fața Curții, corespunzând procedurii scrise: memoriul statului care a făcut sesizarea și contramemoriul statului împotriva

căruia s-a făcut sesizarea. Conform unui comunicat al M.A.E. partea română a fost reprezentată de secretarul de stat în Ministerul Afacerilor Externe, Bogdan Aurescu, Agentul Guvernului României pentru acest caz³⁷, și de co-Agenții Cosmin Dinescu- director general pentru Afaceri juridice în M.A.E.- și Iulian Buga- ambasadorul României la Haga. Au fost prezenți Oleksandr Moțik- prim-adjunct al ministrului ucrainean al Afacerilor Externe-, Agentul Ucrainei, cei doi co-Agenți ucraineni, precum și grefierul și grefierul-adjunct al Curții. Reprezentantul României a solicitat un termen rezonabil, iar partea ucraineană, stabilirea unor termene cât mai îndelungate. Printr-un Ordin al C.I.J. din 19 noiembrie 2004, termenul limită de depunere a Memoriului României a fost fixat pentru data de 19 august 2005, în timp ce, pentru depunerea Contramemoriului de către Ucraina a fost stabilită data de 19 mai 2006.

Luni 15 august 2005, înainte de expirarea termenului fixat prin Ordinul C.I.J., agentul părții române pentru procedurile în fața C.I.J. a depus, la Grefa Curții, *Memoriul României în cazul „Delimitarea maritimă în Marea Neagră (România v. Ucraina)”*, cuprinzând o prezentare a faptelor relevante și a temeiurilor juridice ale speței, marcându-se astfel începutul fazei scrise a procesului.

Bogdan Aurescu declara că acest document face „o prezentare a situației de fapt, prezentarea dreptului aplicabil în această speță și soluția pe care partea română o propune Curții”. În opinia sa, memoriul este „un document foarte bine fundamentat juridic, având și două volume de anexe [elementele de probă pe care se fundamentează argumentația părții române], dintre care un volum de hărți”³⁸ și a fost alcătuit ținând cont de jurisprudența recentă sau mai veche a C.I.J. sau a altor instanțe competente în domeniul frontierelor maritime. Materialul a fost redactat de o echipă de experți din M.A.E..

Pe 20 aprilie 2006, Interfax Ucraina informa că Nikolai Litvin, președintele Comitetului de Stat pentru securitatea frontierei Ucrainei, a anunțat că țara sa va depune un Contramemoriu de răspuns, document ca va aborda și chestiunea statutului insulei. Acesta a fost depus la Grefa C.I.J. pe 16 mai 2006, de Oleksandr Kupcișin, ambasadorul Ucrainei în Olanda.

³⁷ El va fi consiliat de doi profesori de drept internațional de la Paris și Cambridge.

³⁸ Presa ucraineană susține că documentele pe care își întemeiază România sesizarea de la Haga au fost primite de țara noastră de la Moscova anul trecut, când între Rusia și Ucraina a izbucnit un conflict asemănător în strâmtoarea Tuzla. M.A.E. român recunoaște că a avut consultări în 2003 cu experții ruși pe problematica dreptului mării, dar că avea deja toate documentele, multe fiind rămase în arhive de la negocierile româno-sovietice dintre 1967-1987.

Pe 28 iunie 2006, la Palatul Păcii, sediul C.I.J. de la Haga, agenții României și Ucrainei în procesul de delimitare a platoului continental și a zonelor economice exclusive ale celor două state în Marea Neagră s-au întâlnit cu președintele acestei instanțe. *„România a fost reprezentată de o delegație condusă de Bogdan Aurescu, agentul părții române în acest proces, întâlnirea având ca scop stabilirea următorilor pași procedurali în cadrul fazei scrise a procesului în fața C.I.J., ulterior depunerii, la 16 mai 2006, a Contramemoriului părții ucrainene”*. Cu acest prilej, agentul român a transmis președintelui C.I.J. decizia părții române de a redacta și depune, în cadrul fazei scrise a procedurii, o Replică la Contramemoriul părții ucrainene.

Pe 5 iulie 2007, Ucraina a depus la C.I.J. de la Haga o Duplică, ce a fost transmisă părții române în cursul zilei de 6 iulie 2007. Demersul părții ucrainene a încheiat faza scrisă a procedurilor, urmând a se demara faza oral, cu durata de 2-4 ani³⁹, ce constă în audierea martorilor și pledoarii ale experților, agenților, consilierilor și avocaților părților.

Ulterior acestor proceduri, la cca. 4-7 luni (conform spețelor de până acum)- în 2008, cel târziu în 2009-, Curtea urmează să pronunțe sentința (pe baza majorității voturilor celor 15 judecători), care este motivată, definitivă și obligatorie pentru părțile în litigiu- dar numai pentru cauza pe care o soluționează. Soluția definitivă și obligatorie pe care o va decide, în acest caz, C.I.J., organul judiciar principal al ONU, cu o expertiză consolidată pentru acest tip de spețe, va lua în considerare toate elementele de fapt și de drept real relevante și va fi în deplină conformitate cu cerințele unei soluționări echitabile, în deplină conformitate cu dreptul internațional contemporan aplicabil. Hotărârile Curții beneficiază de autoritatea lucrului judecat. La baza deciziei Curții vor sta, cu certitudine, normele și principiile dreptului internațional, spețele similare judecate anterior, condițiile geologice, geografice, statutul juridic al Insulei Șerpilor ș.a.

Recurgerea la jurisdicția C.I.J., principalul organ judiciar al Națiunilor Unite, cu o bogată experiență în ceea ce privește delimitarea spațiilor maritime, prezintă avantajul garantării pronunțării unei soluții echitabile și aflate în deplină concordanță cu normele dreptului

³⁹ Este greu de precizat cu exactitate durata procesului; el poate dura între 3-5 ani, totul depinzând de procedura complexă a forului de la Haga, de particularitățile speței supuse judecării, de pozițiile, cererile și argumentelor părților implicate în proces ș.a. Au fost procese în care verdictul a fost dat mai devreme, dar și procese care au durat mai mult. Pentru acțiunea României, termenul de 4 ani ar fi rezonabil. Prolungirea fazei orale ar putea, teoretic, prelungi durata procesului!

internațional.

Deciziile C.I.J., definitive și fără drept de apel, au și o importanță politică pentru părțile aflate în proces- ele trebuie executate obligatoriu, pentru că fac parte din obligațiile internaționale asumate prin Carta O.N.U. și vizează asigurarea ordinii publice internaționale. În caz de nerespectare, partea care are câștig de cauză poate apela la ajutorul Consiliului de Securitate. Capitolul XIV din Carta ONU- art. 94.2. prevede că: *„Dacă oricare dintre părțile la o cauză nu va executa obligațiile ce-i revin în temeiul unei hotărâri a Curții, cealaltă parte se va putea adresa Consiliului de Securitate care poate, în caz că socotește necesar, să facă recomandări sau să hotărască măsurile de luat pentru aducerea la îndeplinire a hotărârii”*.

Apelul la C.I.J. de la Haga presupune timp, bani, demersuri sofisticate, multă energie, tact diplomatic, inteligență și multă răbdare.

Dacă C.I.J. ne va da dreptate în legătură cu această stâncă din Marea Neagră, împărțirea platoului continental ne-ar avantaja, iar zona din apropiere, cu zăcăminte de țiței și gaze naturale ar intra în spațiul marin controlat de România.

Obiectul disputei dintre România și Ucraina îl reprezintă o suprafață maritimă de peste 7 500 km² (alte surse vorbesc de 10 000 km² - 13 000 km²)⁴⁰, situată la cca. 40 Mm sud de Insula Șerpilor, unde pretențiile celor două state se suprapun.

„Miza” procesului de la Haga este, în primul rând strategică- accesul în apele teritoriale- și economică- posibilitatea explorării și, eventual, exploatării în viitor a rezervelor de hidrocarburi naturale aflate în platoul continental din jurul Insulei Șerpilor⁴¹, o zonă care ar

⁴⁰ 12 800 km² - scrie publicația cehă „Transition Online (TOL)”-, adică 1/3 din suprafața Olandei!

⁴¹ „Potențialul de hidrocarburi al zonei este ținut la «strict secret», dar chiar și rezerve minime, la prețurile mari ale petrolului care se estimează la nivelul anilor 2020, arată că stânca valorează cel puțin cât rezerva de aur a României” (Dan Constantin, Portocala ca lămâia, în „Săptămâna Financiară”, nr. 78, 18 sep. 2006). Menționăm că, în 2004, aurul B.N.R. însuma 107 tone. Publicația cehă „Transition Online” vorbește de 10 000 000 t. petrol de calitate superioară și 10 000 000 000 m³ gaze naturale (cifra este inexactă: în cadrul blocului Skifski, la zăcămintul Olimpiisk, geologii ucrainenii au confirmat, în anul 1999, la adâncimea de 2,5 km sub nivelul mării, un zăcămintă cifrat la peste 30 000 000 000 m³ gaze naturale). În februarie 2006, primul-ministru ucrainean Iuri Ehanurov a anunțat, pentru 24 martie 2006, prima licitație internațională pentru dreptul de participare la exploatarea porțiunii ucrainene a platoului continental al Mării Negre. Potrivit oficialului ucrainean, lucrările de investiții vor costa cca. 2 miliarde de dolari, 12 companii străine cumpărând caietul de informații privind licitația. Ehanurov a relevat faptul că, în perimetrul Insulei Șerpilor, Ucraina intenționează să exploateze intens zăcămintele „Odesski” și „Bezimiannii” (aflate la cca. 50 km est de Insula Șerpilor).

putea să revină României sau Ucrainei, în funcție de delimitarea platoului continental-, iar „cheia” soluționării delimitării zonelor economice exclusive și a platoului continental al României și Ucrainei în Marea Neagră o constituie statutul juridic al Insulei Șerpilor, starea de fapt a acesteia. Ex-ministrul de Externe al României, Mihai-Răzvan Ungureanu, a ținut să precizeze că, în dosarul cu Ucraina privind delimitarea (tehnică a) zonelor economice exclusive și a platoului continental al celor două țări în Marea Neagră, Insula Șerpilor „are rostul de punct de reper geografic. Numele ei este asociat, dar este accesoriu al dosarului”! și a adăugat că în ce privește delimitarea „Trebuie să știm câtă parte din Marea Neagră, fie că este platou, fie că este apă, aparține statului român”.

Cu prilejul vizitei oficiale la Kiev, pe 22 martie 2005, Mihai-Răzvan Ungureanu și Boris Tarasiuk au convenit ca, în paralel cu continuarea demersurilor în fața C.I.J. de la Haga, să se reia procesul de negocieri la nivelul experților (acestea neafectând desfășurarea procesului de la Haga!)⁴². Din păcate (deși era de așteptat!), ele nu s-au încheiat cu rezultate notabile, ambele părți reafirmându-și încrederea în competența C.I.J., în faptul că aceasta va rezolva „problema” în mod echitabil și imparțial, reiterându-se și hotărârea că discuțiile bilaterale nu trebuie să prejudicieze în nici un fel procedurile în fața C.I.J.

Pe 3 iulie 2006, Mihai Răzvan-Ungureanu a catalogat drept „insuficient” sprijinul pe care Kievul l-a acordat comunității române din Ucraina.

Cu prilejul primei runde negocieri bilaterale româno-ucrainene destinată clarificării poziției politice în chestiunile în litigiu (delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale Ucrainei și României în Marea Neagră, problema Canalului Bâstroe, colaborarea româno-ucraineană privind asigurarea drepturilor persoanelor aparținând minorității române din Ucraina, respectiv minorității ucrainene din România, schimb de opinii asupra procesului de negociere în vederea soluționării problemei transnistrene, operaționalizarea Comisiei Mixte Prezidențiale Româno-Ucrainene, constituită la 2 februarie 2006⁴³, de la Odessa- 4 iulie 2006-, miniștrii de Externe român și ucrainean, Mihai-Răzvan Ungureanu și Boris

⁴² În același sens au fost și concluziile discuțiilor pe această temă care au avut loc cu ocazia întâlnirilor oficiale dintre președintele României, Traian Băsescu și președintele Ucrainei, Victor Iușcenko (București, 21 aprilie 2005, și Kiev, 2 februarie 2006).

⁴³ Potrivit unui comunicat al M.A.E., această rundă de negocieri a fost precedată de o consultare preliminară a șefilor celor două diplomații, desfășurată la Odessa, pe 24 iunie.

Tarasiuk⁴⁴, au discutat îndelung, dar fără rezultate notabile, necăzând de acord în privința celor mai tensionate probleme: delimitarea platoului continental și Canalul Bâstroe.

Într-un interviu pentru un post de televiziune ucrainean, Traian Băsescu a explicat că problema platoului continental este una veche, o moștenire de pe timpul Uniunii Sovietice și, în consecință, consideră abritrajul internațional ca fiind una din cele mai bune soluții pentru rezolvarea diferendului, precizând că acest lucru nu exclude faptul că România și Ucraina vor încerca, în continuare, să soluționeze problema „*pe cale amiabilă*”. Președintele Ucrainei- al cărui obiectiv cheie îl constituie obținerea independenței energetice față de Rusia- a precizat că a trimis părții române o propunere privind posibilitatea utilizării împreună (o societate mixtă de exploatare a gazelor naturale) a unui perimetru din platoul continental al Mării Negre, în suprafață de 12 000 m². El a arătat că se poate avea în vedere pe viitor căutarea în comun a unor surse energetice alternative, amintind marile rezerve de uraniu pe care le posedă țara sa⁴⁵. Președintele României a calificat drept interesantă propunerea omologului său ucrainean, precizând că această propunere trebuie analizată din punct de vedere al rentabilității economice. La Forumul pentru Parteneriat și Dialog la Marea Neagră (5 iunie 2006, București), președintele Traian Băsescu a explicat că România preferă să aștepte decizia Curții de la Haga, decât să accepte propunerea de exploatare în comun a resurselor platoului, făcută de partea ucraineană.

În lipsa unui compromis favorabil acceptat de ambele țări, discuțiile bilaterale privind delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive din Marea Neagră au fost, practic, abandonate. Pe 2 februarie 2006, într-un interviu acordat televiziunii ucrainene⁴⁶,

⁴⁴ La 1 decembrie 2006 premierul ucrainean Viktor Ianukovici (prorus) și Rada Supremă l-au demis pe pro-occidentalul Boris Tarasiuk; pe 5 decembrie a fost repus în funcție printr-un decret al președintelui Iușcenko; Curtea Constituțională urma să ia decizia finală în acest caz.

⁴⁵ Dacă potrivit lui Dmitri Vidrin (directorul Institutului European pentru Integrare și Dezvoltare) „*nu există divergențe majore, cu excepția statutului Insulei Șerpilor*”, în viziunea Olesiei Donia (președitea Centrului pentru Studiul Valorilor Politice), „*ieșirea ar putea-o constitui crearea unei corporații mixte de petrol și gaze naturale*”. Vitali Kulik, directorul Centrului pentru studierea problemelor societății civile din Ucraina, a declarat publicației „Ekspert” că, după toate probabilitățile, „*va fi adoptată o hotărâre de compromis, conform căreia exploatarea platoului continental al insulei va fi realizată de Ucraina și România sub egida structurilor internaționale*” (D.E., *Posibil compromis în cazul Insulei Șerpilor*, în „Ziua”, 25 mai 2006).

⁴⁶ Președintele Ucrainei, Viktor Iușcenko, într-un interviu acordat Televiziunii Române, declara că „*între cele două state există probleme complicate, de*

președintele României a făcut public faptul că nici unul dintre diferendele româno-ucrainene nu a fost rezolvat până la finele anului 2005, așa cum se angajaseră cei doi președinți în aprilie 2005, și s-a declarat pesimist în ceea ce privește posibilitatea rezolvării prin negocieri directe a delimitării platoului continental.

Cu ocazia Forumului Mării Negre pentru Dialog și Parteneriat de la București (5 iunie 2006), președintele României, Traian Băsescu, și președintele Ucrainei, Victor Iușcenko, au stabilit ca, în termen de 30 de zile, să convină *„ce poate fi rezolvat și ce nu”* din cele patru probleme aflate în dispută între cele două state: Insula Șerpilor, platoul continental, Canalul Bâstroe și minoritatea română din Ucraina. *„Ceea ce nu putem rezolva în relație bilaterală va trebui să rezolvăm în relație multilaterală sau apelând la instanțe(le internaționale)”*, a afirmat președintele României.

Președintele Ucrainei, Viktor Iușcenko a făcut pe 30 octombrie 2007, o vizită oficială în România, cei doi președinți susținând o conferință de presă, în care au prezentat agenda convorbirilor și rezultatele acestora. Președintele Traian Băsescu a declarat, că *„au fost atinse toate subiectele tradiționale ce fac obiectul discuțiilor romano-ucrainene, dar, spre deosebire de discuțiile de până acum, am stabilit diagnosticul problemelor și modalitățile de soluționare a acestora”*. Este vorba despre aceleași probleme sensibile „discutate” din ianuarie 2005 și până astăzi. *„În viziunea mea- a declarat Vicktor Iuscenko-, azi am inventariat foarte bine problematica noastră bilaterală”* (mai era oare cazul? – ne întrebăm noi), adăugând că obiectivul comun este eliberarea relațiilor bilaterale *„de acele neînțelegeri moștenite din trecut”*. Aceasta după ce, în interviul acordat ziarului „Gândul”, cu o zi înaintea vizitei în România, Iușcenko precizase că vine la București nu pentru a asculta, ci pentru a se face ascultat! Declarațiile sale făcute în timpul conferinței de presă demonstrează, fără echivoc, că Ucraina a rămas pironită pe vechile poziții, la fel de intransigentă ca și în trecut. În problema canalului Bâstroe, președintele Iușcenko a declarat că *„trebuie să pornim de la faptul că acesta este teritoriu național suveran (frază cheie a declarației)”*⁴⁷, unde se desfășoară activități economice suverane și alte tipuri de activități, ce presupun utilizarea acestui teritoriu. Aceasta este poziția pe care am adus-o astăzi la cunoștința părții române⁴⁸. În discuțiile avute, această temă ne-a

natură politică, umanitară, democratică și economică”.

⁴⁷ Exact același lucru îl spunea și Leonid Kucima (în 2004), când a inaugurat Canalul Bâstroe! Delta Dunării- care a intrat în posesia ucrainenilor de doar 16 ani, este teritoriu românesc de mii de ani, fiind, în același timp, o zonă aflată (în primul rând) sub protecție internațională.

⁴⁸ Pagina online a publicației „Vzgliad” îl consideră pe președintele Viktor

luat cel mai mult timp. În Minuta de astăzi am menționat trei chestiuni, trei teme. Am menționat că am discutat această problemă la nivel de președinți, în al doilea rând că partea ucraineană va asigura respectarea tuturor obligațiilor internaționale asumate de Ucraina privind protecția mediului. Am în vedere Convenția de la Espo și alte obligații apărute pe plan internațional, ceea ce este foarte important. În al treilea rând, am stabilit efectuarea unei monitorizări comune a tuturor proiectelor de dezvoltare în Delta Dunării și pe brațele Dunării, indiferent dacă e vorba de proiecte române sau ucrainene”.

O altă chestiune în litigiu se referă la Combinatul de îmbogățire a minereurilor de fier acide de la Krivoi Rog⁴⁹. Președintele Traian Băsescu a declarat că „România nu mai este interesată în a continua investiția de la Krivoi Rog pentru simplul motiv că în România toată industria siderurgică a fost privatizată. Suntem însă interesați ca soluțiile pe care statul ucrainean le va da să fie soluții asupra cărora să fim consultați și care să ne permită recuperarea sumei de circa 1 miliard de dolari investită.(...) Cu siguranță însă cel mai important lucru nu este care va fi nivelul de recuperare pe care România îl va avea din privatizarea combinatului de la Krivoi Rog, poate să fie 30 la sută, poate să fie 200 la sută, depinde de prețul de privatizare. Foarte important este să fie o soluție echitabilă pentru toți participanții la această investiție”. La rândul său, președintele Iușcenko a arătat că Ucraina dorește o „reglementare oficială și transparentă”, care să țină cont de obligațiile internaționale.

Deși principala problemă în dispută, în relațiile româno-ucrainene, a fost și rămâne Insula Șerpilor, despre aceasta, cu prilejul vizitei oficiale în România cei doi președinți, nu au făcut declarații directe, semn că rezolvarea acestui diferend este lăsat exclusiv în competența C.I.J. de la Haga. Cu puțin timp înaintea acestei vizite, președintele Viktor Iușcenko a acordat un interviu postului de televiziune „Inter” (Kiev), în care a apreciat că Ucraina poate să-și asigure 50% din necesarul de petrol și gaze natural din propriile zăcămintele și a cerut autorităților central să acționeze în vederea asigurării cu resurse

Iușcenko drept un oponent puternic care, cu prilejul vizitei din 30 octombrie 2007, neglijând reverențele diplomatice a apărut interesele Ucrainei! Tonul sfidător și afrontul adus părții române sunt evidente. Vezi: Victor Roncea, *România lovită din România*, în „Ziua”, nr. 4077, 3 nov. 2007; Roxana Iordache, *Ucraina ne umilește la București*, în „Ziua”, nr. 4075, 1 nov. 2007

⁴⁹ În 1983, Ucraina a decis ca, alături de România și alte cinci state din blocul comunist, să construiască un combinat de îmbogățire a minereurilor acide. Efortul financiar al României a fost estimat la 800 de milioane de dolari. În 1990 însă, lucrările au fost sistate, iar România are de recuperat investiția făcută. Kievul susține că a privatizat acest obiectiv economic (este vorba de un investitor străin) și că statul ucrainean este exonerat de orice obligație față de țara noastră.

energetic proprii. El s-a referit la necesitatea elaborării unui program separat de extragere de pe platoul continental, precum și la reluarea extragerilor din vechile mine, în care au rămas neutilizate circa 40-50% din resurse. De asemenea, Iușcenko a invocat necesitatea exploatării eficiente a platoului Mării Negre. „Există toate motivele ca peste câțiva ani să începem extragerea de petrol și gaze, prin exploatarea unui zăcămintă unicat, care va fi descoperit în urma prospecțiunilor”⁵⁰, adăugând că aceasta va reprezenta „contribuția-cheie în asigurarea securității energetice a Ucrainei”. Nu a omis să menționeze că Turcia și România efectuează de mai multă vreme lucrări de extragere a petrolului din platoul Mării Negre.

Viktor Iuscenko a calificat drept fără precedent recentul acord semnat cu firma Vanco International Ltd (SUA) cu privire la exploatarea zăcămintelor din apropierea strâmtorii Kerçi din platoul continental al Mării Negre (50%-50%). Ucraina a decis, în aprilie 2006, să semneze, conform unei recomandări făcute Cabinetului de la Kiev, un acord cu firma Vanco International Ltd. (Vanco- subsidiară a firmei Vanco Energy Company), cu sediul la Houston, și JNR Eastern Investments Limited, o companie de investiții reprezentând interesele familiei Nathaniel Rotschild în fosta Uniune Sovietică.

La conferința de presă din 30 octombrie 2007, președintele Ucrainei a ținut să dea asigurări că nu Insula Șerpilor este zona din care țara sa va extrage petrol⁵¹. El a spus că ziariștii și alți specialiști români au înțeles greșit declarația pe care a făcut-o în timpul amintitului interviu și că, de fapt, el s-a referit la o altă zonă a Mării Negre, de unde va fi extras petrol și gaze naturale. Viktor Iușcenko a precizat că Ucraina își menține poziția anterioară în ceea ce privește exploatarea resurselor din platoul continental al Mării Negre.

Vizita s-a încheiat, dar cele două diferențe majore- statutul Insulei Șerpilor și Canalul Băstroe- au rămas (tot) nerezolvate! Declarațiile președintelui ucrainean au fost cât se poate de relevante pentru viitorul raporturilor bilaterale: Ucraina nu va ceda nici un cm² din teritoriile românești pe care și le-a însușit și nu va face compromisuri în negocierile cu România!

Pentru a demonstra, odată-n plus, că, pentru președintele Viktor Iușcenko, vizita la București a fost o formalitate, pe 6 noiembrie 2007,

⁵⁰ Potrivit documentelor bilaterale, cele două țări au dreptul la prospecțiuni, dar nu pot trece la exploatarea zăcămintelor de țiței și gaze naturale!

⁵¹ Președintele ucrainean afirma (în luna aprilie 2007, într-un interviu acordat postului Realitatea TV) că Insula Șerpilor este parte integrantă a teritoriului ucrainean, iar guvernul de la Kiev are tot dreptul să dispună orice fel de măsuri administrative în zonă.

acesta a inspectat lucrările la infrastructura de pe Insula Șerpilor și Canalul Dunăre- Marea Neagră pe brațul Bâstroe⁵² (situat de partea ucraineană a Deltei Dunării)⁵³. Acesta a declarat că „*problemele insulei sunt problemele țării*”, iar rezolvarea acestora presupune finanțarea anuală a programului de dezvoltare a infrastructurii insulei, implicând finanțarea sistemului său de canalizare și a celui energetic, precum și a facilității pentru prelucrarea gunoiului și a fierului vechi, importantă fiind și consolidarea zonei de coastă și încheierea reconstrucției clădirilor de pe insulă. De asemenea, președintele consideră important să fie create stații pentru cercetare și dezvoltare pe insulă. El a cerut ca rezidenții de pe insulă să se poată deplasa regulat în partea continentală a țării. Acesta a dispus, de asemenea, demararea unor lucrări de „înverzire” a insulei, oferind și un exemplu personal în acest sens, prin sădirea unui pin. Într-un comunicat oficial al președinției Ucrainei se arată că Viktor Iușcenko a îndemnat autoritățile regiunii Odessa să depună eforturi pentru dezvoltarea infrastructurii insulei și îmbunătățirea nivelului de trai al „localnicilor”⁵⁴.

În orașul Vâlkovo (de al cărui consiliu ține Insula Șerpilor și Canalul Bâstroe), șeful statului ucrainean a prezidat o reuniune pe probleme de dezvoltare a sudului regiunii Odessa. Pe agenda reuniunii a figurat chestiunea exploatării Canalului Dunăre- Marea Neagră, dezvoltarea în continuare a infrastructurii Insulei Șerpilor, construcția căii ferate Reni-Ismail și a magistralei auto Odessa-Reni. „*Trebuie să formulăm un plan eficient pentru implementarea unor proiecte pe insulă. Spre exemplu, nu ar trebui să dureze mai mult de zece luni să concepem un proiect pentru producerea de energie pe insulă*”, a declarat Iușcenko, sugerând crearea unui consiliu local și chiar dezvoltarea unor proiecte turistice.

*

Atâta timp cât Insula Șerpilor- situația fiind valabilă și pentru celelalte teritorii românești anexate fraudulos- va rămâne între granițe străine, indiferent care anume, raporturile României cu deținătorul

⁵² Despre care a afirmat săptămâna trecută la București că reprezintă teritoriul suveran al Ucrainei, băgând spaima în români, după cum relatează pagina online a publicației „Vzgliad” din Kiev, citată de Rompres. „*Iușcenko, pe valul curajului*”, după vizita în România, scrie presa ucraineană.

⁵³ Iușcenko a inspectat insula Șerpilor și canalul Bâstroe , în „Ziua”, nr. 4080, 7 nov. 2007

⁵⁴ Potrivit presei ucrainene, președintele Ucrainei, aflat în inspecție pe Insula Șerpilor, pe 6 noiembrie 2007, a declarat că președintele Traian Băsescu trebuie să „*viziteze numai decât această insulă și să aplece la fața locului de planurile de dezvoltare a acesteia pe care le are Ucraina*”.(Iușcenko îl provoacă pe Băsescu să vină pe Insula Șerpilor, în „Ziua”, nr. 4082, 9 nov. 2007

temporar al acesteia nu vor putea fi cele firești, normale, situația fiind, în ultimă instanță, nefirească, contrară dreptului natural, dreptului istoric și normelor juridice internaționale.

Pe cale de consecință, nimeni nu trebuie să spere în „minuni” peste noapte, la rezolvări spectaculoase în urma unor declarații făcute conjunctural.

Trecutul a dovedit că președinții se schimbă, dar „problemele” (diferențele) româno-ucrainene rămân! Rezolvarea acestora- în opinia noastră- va dura, deznodământul acestora depinzând de instanțele și comunitatea internațională, de politica și implicarea NATO și UE în bazinul Mării Negre și, nu în ultimul rând, de natura raporturilor viitoare dintre Ucraina și Federația Rusă, de viitorul Ucrainei ca stat!

Parafrazându-l pe Nicolae Iorga- care se întreba, la un moment dat, „A cui este Dunărea ?”⁵⁵-, la întrebarea „A cui este Insula Șerpilor ?”, răspunsul nostru este unul singur: a României!

Scepticilor sau celor care nu pot (nu vor!) să accepte acest răspuns (punct de vedere), pentru corecta lor informare și reevaluare a pozițiilor, le recomandăm:

- studierea cu atenție a Tratatului de pace din 10 februarie 1947 (capitolul referitor la frontierele României); observarea faptului că Insula Șerpilor este consemnată juridic internațional ca parte a teritoriului României; observarea pe acest document a semnăturilor reprezentanților oficiali ai U.R.S.S.-ului și Ucrainei;

- analiza atentă (juridico-politico-diplomatică) a Protocolului din 4 februarie 1948 și a procesului verbal din 23 mai 1948; reținerea faptului că Protocolul din 4 februarie 1948 nu a fost ratificat de parlamentele U.R.S.S. și României; nici o lege românească sau sovietică nu s-a adoptat privind statutul Insulei Șerpilor;

- judecarea tuturor aspectelor plecând de la faptul că toate actele juridico-diplomatice privitoare la Insula Șerpilor și ulterioare datei de 10 februarie 1947- indiferent între cine, de cine și când au fost semnate-, au fost, sunt și rămân acte subsecvente unui act (Protocolul din 4 februarie 1948) lovit de nulitate absolută ab initio; toate aceste „acte” contravin literei și spiritului Tratatului de pace de la Paris din 10 februarie 1947;

- Ucraina (până la anexarea din 1991) nu a deținut niciodată Insula Șerpilor; acest (nou) stat nu a avut și nu are drepturi istorico-juridice asupra Insulei Șerpilor;

- Ucraina, (co)semnatară a Tratatului de pace din 10 februarie 1947, a devenit după 1991- asemenea U.R.S.S.-ului după 4 februarie

⁵⁵ Titlul unei conferințe pe care a ținut-o la Giurgiu, la 9 noiembrie 1908.

1948- stat revizionist, deși nimic nu o îndreptățește să încalce amintitul tratat de pace, în vigoare și astăzi;

- Ucraina nu are nici un temei să-și aroge drepturi mai mari ca U.R.S.S., iar preluarea succesiunii acesteia- atât cât este- trebuie reglementată în spiritul viitorului, respectiv al recunoașterii faptului că documentele din 1948 nu pot funcționa, în forma respectivă, mai departe, nu pot constitui o bază juridică corespunzătoare normelor dreptului internațional.

- revederea Acordurilor semnate la Helsinki (1975) și Paris (Pactul de stabilitate în Europa, 1995), care garantează frontierele europene, așa cum au fost stabilite la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial;

- să constate că atâta timp cât, juridic, Insula Șerpilor s-a aflat între granițele României, ținând seama de faptul că ea a fost, din totdeauna, un teritoriu românesc, a funcționat forța dreptului, iar atunci când ea s-a aflat sub stăpânire străină, a funcționat (funcționează) dreptul forței; în prezent, Insula Șerpilor constituie un exemplu elocvent de încălcare a dreptului internațional;

Opinia publică românească și străină trebuie să cunoască întreg adevărul despre Insula Șerpilor, pentru a ști de partea cui este dreptatea, pentru a se evita pe viitor greșelile trecutului. Dezlegarea viitorului fără apelul la trecut este imposibil; înțelegerea corectă a trecutului, asumarea acestuia, conduce la o înțelegere pe măsură a prezentului; faptele, singurele în măsură să valideze orice afirmații, vor fi cele care vor confirma sau infirma așteptările noastre!

Istoria își are cursul său, iar ceea ce trebuie să se întâmple, până la urmă se întâmplă...

**ROMANIAN PROCEDURES INITIATION, REGARDING THE
DISPUTE WITH UKRAINE ABOUT EXCLUSIVE ECONOMIC
AREA AND BLACK SEA CONTINENTAL PLATEAU
DELIMITATION AT THE INTERNATIONAL
JUSTICE COURT IN THE HAGUE**

Abstract

The study presents the juridical status of the Snakes Island between 1944-2007, underlining the existing major juridical and political problems regarding the island. The legalization of a territorial theft has been tried. It has damaged and it is still affecting the geostrategical interests of Romania regarding the Black Sea.

The study presents the "current" situation of the Romanian-Ukrainian juridical reports, regarding delimitation of exclusive economical regions and of continental platform of the two countries in the Black Sea area and also the reasons why Romania was forced to initiate procedures for a solution to this situation at the International Court of Justice.

The author presents Romanian and Ukrainian points of view regarding this problem, the foregoing procedures and the future ones of the two sides, the international legislation related to this branch, different analogies. This study offers a whole view of this trial which is being judged at the International Court of Justice in the Hague.

ROLUL CAPITALULUI STRĂIN ÎN DEZVOLTAREA ORAȘULUI CONSTANȚA (1878 – 1945)

Dezvoltarea economică a orașului Constanța în epoca modernă era legată de noile condiții internaționale create în urma războiului Crimeei, de prezența crescândă a Angliei și Franței în această zonă.

De la târgul modest, cu doar 68 de case pe care le găsea Ion Ionescu de la Brad în 1850, se evoluează, constant, spre un oraș modern, cu o viață economică intensă, așa cum apare în mărturiile epocii, la ea contribuind și calea ferată dintre Cernavodă și Constanța, începută la 1857, de societatea engleză „Danube and Black Sea Railway Company Limited”; aceeași societate avea și concesiunea portului Constanța, unde a efectuat lucrări de modernizare (diguri, cheiuri, magazine etc.).

Despre o politică susținută în sensul dezvoltării orașului Constanța se poate vorbi, însă, abia după instalarea unei administrații noi, tinere și legată de aceste locuri, așa cum avea să fie cea instaurată la sfârșitul anului 1878.

Spre Constanța se îndreaptă specialiști în industriile noi, ca inginerul Bonnevey, care reprezenta antrepriza Pellerin, ce executa, în anul 1895, calea ferată dintre Constanța și Canara¹, dar și mici întreprinzători, care, fără un capital important, erau atrași de ritmul vieții constănțene.

La cererea prefectului de a aviza în legătură cu stabilirea lui J. Polihron, supus otoman, ce dorea să deschidă o „cafenea fără băuturi spirtoase, în acest oraș, pe strada Carol I-ul nr. 14”, (la 10 mai 1898), primarul de atunci, Mihail Koiciu, răspundea astfel: „Se va răspunde domnului prefect că acest individ este venit de curând în Constanța, nu ne este cunoscut și luând ca adevărată arătarea sa că este venit aici de un an, nu dovedește că a plătit nici o contribuție. Pentru aceste motive și pentru cuvântul că orașul este plin de cafenele deschise de niște indivizi care nevoind să facă altceva și fiind niște leneși cu un capital cu totul neînsemnat, preferă a se fac cafegii, a adăposti oameni poate deseori fără câpătâi și care nu pot fi de nici un folos pentru comună. Nu sunt dar de părere a i se da autorizația cerută, nici lui nici altora care s-ar afla în asemenea condițiuni”².

¹ Arhivele Naționale Constanța, fond Primăria Constanța, dos. 12/1895, f. 7

² *Idem*, dos. 3/1895, f. 7

Atunci însă când resursele financiare se găseau, lipsea cadrul necesar, proiectele etc. Astfel, în decembrie 1898, D.G. Benderly, consilier comunal și, la acea vreme, girant al viceconsulatelor german și belgian la Constanța, făcea Consiliului local o propunere de finanțare și executare de lucrări edilitare, din partea unui grup de capitaliști din străinătate. *„Grupul ar primi să execute- scria el- în termenul și condițiunile ce se vor stabili de comun acord pe baza planurilor și devizelor serviciului tehnic, toate lucrările proiectate precum canalizarea, cazinul comunal și băile, iluminatul orașului cu lumină electrică, tramvaiele, lărgirea bulevardului și trasarea bulevardelor celor noi precum și toate celelalte lucrări secundare, trotuarele, halele, școlile și celelalte, luând asupra-i sau lăsând comunei exploatarea lor, după înțelegerea de făcut”*³.

Cât despre plata lucrărilor, aceasta urma să se facă în condiții considerate avantajoase la acea vreme, anume *„prin obligațiuni cu 5% dobândă anuală, emise de comună cu autorizațiunea guvernului în limitele creditelor acordate, fiind rambursabile aceste obligațiuni în termen de 30 de ani sau chiar de 40 de ani prin amortizări anuale, fie prin tragere la sorți fie altfel”*⁴.

În ședința din 23 decembrie 1898, primarul E. C. Schina recunoștea foloasele ce ar decurge pentru comună prin acceptarea acelei oferte, dar arăta că: *„legea oprește a da în întreprinderi lucrări comunale prin bună învoială, decât numai pe cale de licitațiune și chiar când s-ar ajunge la concesiuni ele nu se pot da și nu se pot lua angajamente decât pe bază de planuri în prealabil studiate și aprobate de Consiliul Tehnic Superior...”*. Cum, însă, comuna nu avea la acea dată astfel de planuri, consiliul comunal se limita să *„ia cea mai bună notă de oferta făcută”*, menționând că va avea în vedere propunerile *„când va avea întocmite planurile diferitelor lucrări de executat”*⁵.

Rămânând pe acest plan, al finanțării externe, amintim că, în decembrie 1926, Direcțiunea Comunală din cadrul Ministerului de Interne solicita primarului orașului Constanța să completeze un chestionar, *„dorind a cunoaște posibilitatea contractării unui eventual împrumut de către acel municipiu, pentru lucrări edilitare”*⁶.

Nu mult mai târziu, la 5 februarie 1927, primarul I. Bentoiu era înștiințat, confidențial, de conținutul adresei nr. 67038/926 a Ministerului Afacerilor Străine: *„dl. N. Petrescu Comnen, ministrul României la Berna, în urma diferitelor convorbiri avute cu persoane calificate a dobândit impresiunea favorabilă asupra posibilității contractării unui*

³ *Idem*, dos. 18/1898, f. 16, 17

⁴ *Ibidem*

⁵ *Idem*, dos. 17/1898, f. 177

⁶ *Idem*, dos. 12/1927, f. 7

împrumut de 30-40 milioane franci elvețieni, pentru acel municipiu". O condiție esențială pusă de cercurile elvețiene însă, era „de a se cumpăra pentru cel puțin jumătate din împrumut produse elvețiene ce ar necesita municipiului, ca: mașini motoare, tuburi conformat de fier, cabluri, material pentru tramvaiele electrice, pentru instalațiuni de apă, gaz, electricitate etc.”⁷ Din răspunsul primarului Constanței aflăm că acea condiție pusă de elvețieni constituia „o piedică pentru realizarea împrumutului”, materialele ce se sconta de serviciul tehnic al primăriei să fie nevoie a se importa din Elveția, nedepășind suma de 130 milioane lei, ceea ce, conform clauzei, limita împrumutul la 260 milioane lei. Nevoile municipiului, însă, se estimau la „cel puțin 500 milioane lei”⁸.

Tot pe la începutul anului 1927, Ilie Stratulat, un om de afaceri român cu sediul la Paris și filiale în Praga, Hamburg și Milano, anunța Primăria Constanței că: „fiind în legături cu un trust financiar anglo-american, care dorește să avanseze un împrumut, în numerar și în materiale municipiului Constanța”, solicitând opinia primarului Constanței. Acesta, însă, avea să claseze oferta, fără a o discuta în Consiliul comunal⁹.

Aceeași soartă avea și propunerea lui Jacques Brickmann, din Galați, făcută în numele unei bănci din Germania, „cu eventuala cointereseare a capitaliștilor de acolo”¹⁰.

La începutul anului 1928, apărea oferta, făcută prin Biroul din Brăila al lui Victor Al. Macedonski, ce anunța că una din legăturile sale „de afaceri din străinătate, ar fi dispusă să acorde în construcții edilitare orașului dvs. un credit de circa 5-6 milioane dolari, poate și mai mult, amortizați în circa 20-25 de ani sau plătiți odată la termen cu o dobândă mică. Creditul acesta ar urma să fie garantat de statul român. Lucrările edilitare ar urma să fie executate de o societate românească, care s-ar crea aici, anume în acest scop, cu aprobarea dvs. Și care ar fi mandatară societății creditoare din străinătate”¹¹. Și această ofertă rămânea să fie avută în vedere, atunci când Consiliul local ar fi hotărât să aprobe noi împrumuturi pentru lucrări edilitare.

Trecând din sfera împrumuturilor financiare nediferențiate, la executarea lucrărilor concrete necesitate de opera de modernizare a orașului Constanța, ne oprim asupra lucrărilor de canalizare și alimentare cu apă a orașului care, la sfârșitul secolului XIX, depindea, încă, de apa scoasă din fântânile de la marginea orașului și cărată cu sacaua pe străzi.

⁷ Ibidem, f. 6

⁸ Ibidem, f. 4

⁹ Ibidem, f. 3

¹⁰ Ibidem, f. 47

¹¹ Idem, dos. 17/1928, f. 1

Astfel, în ședința din 26 august 1903, Consiliul comunal a aprobat executarea în antrepriză de către Compania generală de conducte din Liège a lucrărilor de alimentare cu apă a unei părți din oraș, după planurile inginerului Virgiliu N. Ionescu. Lucrarea urma să coste după deviz, 100 000 lei și urma să fie executată de compania belgiană în termen de 50 de zile. Inițial, se primiseră oferte și de la E. Wolf și de la inginerul C. M. Vasilescu, ultimul având un cost mai redus, dar compania din Liège a revenit cu oferta de a reduce costul devizului cu 12 lei și 40 de bani la sută, arătând în noua ofertă că *„lucrările de alimentare ce ne propunem a executa acum sunt numai o parte din proiectul general de alimentare a orașului cu apă, pe care voiește să o ia în întreprindere când se va scoate în licitație și că interesul acestei societăți fiind de a executa și aceste lucrări...”*¹². Așa se face că primarul Cristea Georgescu a optat pentru această firmă.

După votarea, de către Consiliul Comunal, la 29 noiembrie 1903, a Regulamentului pentru distribuția apei la particulari și la așezămintele publice, precum și a caietelor de sarcini, se fixa, la 12 mai 1904, licitația *„pentru darea în concesiune a construcției tuturor lucrărilor pentru livrări de apă sub calea publică, a întreținerii canalizării actuale, aparatelor de fontanerie, apometrelor și a rezervorului de apă, cum și a execuției lucrărilor de completări și sporuri a actualei canalizațiuni și a aparatelor ei”*¹³.

De această dată, a fost mult mai greu pentru L. Bonnet, reprezentantul societății anonime *„Compagnie Générale des Conduites d'Eau”* din Liège, să câștige licitația, având în persoana lui Vincențio Foga, din Galați, un veritabil concurent, care, practic, a câștigat licitațiile din 12 mai 1904, 12 iunie 1904 și 7 august 1904. Deși oferise prețul cel mai bun, el avea să piardă licitația, *„nefiind inginer și neputând proba cu diplome, certificate sau oricare alte acte că posedă cunoștințele tehnice necesare pentru a putea executa astfel de lucrări,”* pe când celălalt *„e inginer titrat și care a executat deja în comuna noastră lucrări cu mult mai importante ca cele ce fac obiectul concesiunii”*.

În concluzie, se adjudeca, definitiv, asupra firmei belgiene executarea lucrărilor, în următoarele condiții: întreținerea canalizării cu un rabat de 5%; completarea și sporuri de canalizare, cu un rabat de 15%; ramurile sub calea publică pentru lucrări de apă, cu un rabat de 10%. Contractul se încheia la 22 septembrie 1904, pe un termen de până la 1 aprilie 1910¹⁴.

Procesul verbal de recepție definitivă a lucrărilor s-a semnat la 16 ianuarie 1908, când trecuse și un an de întreținere a instalațiilor, cu

¹² *Idem*, dos. 26/1903, f. 112

¹³ *Idem*, dos. 23/1903, f. 12, 29

¹⁴ *Ibidem*, f. 65

care ocazie se constata că lucrarea era „bine executată”. Costul ei se ridicase la 130 708, 71 lei¹⁵.

O altă lucrare de importanță publică ce avea să se execute cu o firmă străină a fost cea de pavare și asfaltare a străzilor din oraș. La 23 ianuarie 1907, se încheia, la Tribunalul Constanța, contractul dintre Ion Bănescu, primarul Constanței, și inginerul Victor Lupescu, reprezentant al societății „The Belgian Neuchatel Asphalte Company Ltd.”, prin care aceasta din urmă accepta să execute „lucrările de pavaje pe unele străzi sau porțiuni de străzi din acest oraș, cu borduri de granit, iar partea carosabilă cu asfalt sau piatră cubică”. Lucrările urmau să se desfășoare în perioada 1 martie- 1 august 1907. Conform art. XIV, întreținerea lucrărilor urma să se facă pe spezele antreprizei și se stabilea la doi ani, după care urma să se procedeze la recepția definitivă, „când se restituia cautiunea de 6% reținută”¹⁶. Granitul pentru pavaj era adus din Imperiul Otoman, cu corăbii turcești, ce încărcau din portul Panderma¹⁷. Recepția se făcea, în prezența directorului Stevens, din partea executantului, ocazie cu care se constata că lucrările „s-au făcut în bune condițiuni conform devizelor și detaliilor date de către serviciul tehnic comunal, care a fost însărcinat cu supravegherea acestor lucrări”¹⁸.

Ne referim, în continuare, la exploatarea unei clădiri ce se considera a fi aducătoare de mari venituri pentru primăria orașului Constanța: Cazinoul. Într-un memoriu adresat Ministerului de Interne, primarul Titus Cănanău critica administrația pe care o schimbase la 7 februarie 1911: „Între lucrările de căpetenie neproductive, în primul rând a fost Cazinul comunal...”. Lucrările desfășurate, în perioada 1904–primăvara lui 1910, costaseră 1 433 050 lei. Exploatarea cazinoului, în anul 1911, adusese un deficit de 13 114,75 lei, la care se adăuga anuitatea datoriei, de 81 254 lei. Iată cum vedea rezolvarea problemei primarul Cănanău, în memoriul mai sus amintit: „Convins că exploatarea în felul celei precedente nu va putea niciodată acoperi cheltuielile de anuități, Consiliul Comunal, în ședința din 15 martie 1911 a decis închirierea Cazinului comunal cu autorizarea jocurilor de cărți, conform legii franceze, ce autoriză în stațiunile balneare din Franța jocul de bacara, precum și jocurile de cășori și anexele lor. Consiliul în această hotărâre a fost condus de ideea că ceea ce în Franța e autorizat prin lege poate fi tolerat în România, cu atât mai mult cu cât această toleranță există în toate țările civilizate, ca Belgia, Elveția, Italia și chiar Germania. [sic!] Din primul loc însă, Comuna

¹⁵ *Idem*, dos. 37/1908, f. 1

¹⁶ *Idem*, dos. 5/1907, f. 6

¹⁷ *Ibidem*, f. 26, 27

¹⁸ *Idem*, dos. 4/1910, f. 16

în tratativele ce le-a avut cu diverși ofertanți, a pus premisa că Comuna nu se va conduce de ideea de a beneficia de suma maximă ce i s-ar oferi din chiria cazinului, această sumă oricât de ridicată ar fi neputând să echivaleze avantajele bănești ce comuna ar avea din creșterea numărului vizitatorilor, ci a fost condusă de ideea de a atrage cât mai mulți vizitatori. Ori acești vizitatori deveneau în fiecare an mai rari, prin faptul: 1) că nu găseau confort în Constanța, fiind lipsă de hotel și restaurant, și 2) prin lipsa oricărei distracții în timpul zilei în afară de băile de mare ce se făceau dimineața și cu sacrificiul unei călătorii penibile în vagoane în care intra 30 persoane pentru 18 locuri”¹⁹.

Se cerea, deci, ca antreprenorul cazinoului să construiască un hotel modern, cu multe camere, un restaurant de cl. I, dar cu prețuri „foarte modeste” (3 lei dejunul și 4 lei masa), având două orchestre și întreținând un teatru pe timpul sezonului.

În baza votului Consiliului Comunal din 23 ianuarie 1912 și a aprobării ministeriale, primarul Constanței (T. Cănanău) încheia, la 3 februarie 1912, contractul de arendare a Cazinului comunal pe 20 de ani, Baronului Edgard de Marçay, rentier, domiciliat în Paris și reprezentat la Constanța de avocatul N. Simonide.

Prețul de închiriere creștea, treptat, de la 100 000 lei anual- în perioada 1912-1917-, la 200 000 lei anual- în perioada 1927-1931-. Obligațiile arendașului erau numeroase. Astfel, prin art. 4, acesta se obliga „a construi în orașul Constanța un hotel de cel puțin două sute camere cu tot confortul modern. Devizul aceluia hotel, inclusiv locul și mobilierul va trebui să fie de aproximativ două milioane lei. Planurile și locul unde se va clădi acest hotel, vor fi aprobate de Primărie. El va trebui să fie terminat și să funcționeze cel mai târziu la 1 iulie 1913.” Hotelul rămânea proprietatea sa sau a societății care îl reprezenta. Se mai obliga să clădească restaurant cu bucătărie, să mărească terasa dinspre mare a cazinoului și „a transforma actuala clădire a cazinoului spre a corespunde unei exploatare raționale a sălii de teatru și a sălilor de joc”. Valoarea acestor lucrări se estima la un milion lei. Spectacolele de teatru urmau să fie de cinci ori pe săptămână (în sezon) iar, două seri pe săptămână erau rezervate balurilor. De asemenea, se obliga să aducă „două orchestre bune” și să organizeze jocuri sportive, regate, petreceri de sezon, cu aprobarea Primăriei²⁰. La 7 martie 1912, contractul de arendare era aprobat și de regele Carol²¹.

Nereușind să obțină locul dorit pentru construcția hotelului, baronul Ed. de Marçay solicita, conform contractului, și obținea, o

¹⁹ Idem, dos. 33/1912, f. 1

²⁰ Ibidem, f. 29

²¹ Ibidem, f. 41, 42

amânare de un an, până la 1 iulie 1914. Între timp, însă, prin sentința nr. 563/1912 a Tribunalului Comercial Ilfov, s-a autorizat funcționarea Soc. „Marilor Stabilimente din Constanța”, cu sediul în București, care, prin reprezentantul său, P. Rosetti Bălănescu, anunța, la 25 mai 1912, Primăria Constanța că *„Societatea este substituită în toate drepturile și obligațiunile Domnului Edgard de Marçay în contractul său cu Primăria Constanța”*²². În curând, avea să se construiască și hotelul, numit apoi, Hotel „Palace” din Constanța.

Cât despre Hotelul „Carol”, aflat în apropiere, acesta fusese construit de Arthur Green și Carol Rotschild, pe un teren cumpărat, în 1879, de la Primăria Constanța, vândut apoi (în 1881) Societății Anonime „Roumanian Hotel Company Limited” din Londra, care îl revindea, în anul 1925, Ministerului de Război, devenind atunci sediul Cercului Militar Constanța.

Un alt domeniu în care capitalul străin a găsit un debușeu favorabil a fost iluminatul orașului Constanța.

La sfârșitul secolului XIX, orașul Constanța era iluminat de lămpi cu ulei mineral dens, exploatate de firma italiană Vittorio Croizat. În anul 1897, Primăria Constanța a aprobat ca V. Croizat, *„sub titlu de încercare”*, să asigure iluminatul cu electricitate, folosind 12 lămpi cu arc voltaic, de câte 9 amperi, instalate pe bulevard și în Piața Independenței. I se plăteau câte 180 lei de lampă și câte 30 de centime pentru fiecare oră de funcționare. În caz că încercarea reușea, urma ca firma să primească, în antrepriză, iluminatul electric al orașului, pe mai mulți ani.

După câteva zile, însă, un incendiu a distrus instalațiile firmei V. Croizat. Nedorind să abandoneze iluminatul electric al orașului Constanța, V. Croizat propune, în anul următor (la 27 februarie 1898), sporirea numărului de lămpi la 24, precum și permisiunea de a distribui curentul electric și la particulari, prin cabluri aeriene sau subterane, *„pe timp de cel puțin 18 ani”*²³. Oferta sa este acceptată, inițial, de Consiliul Comunal, în ședința de la 19 mai 1898, urmând ca lămpile să funcționeze începând de la 1 iulie. Până să i se comunice vestea lui V. Croizat, însă, *„am primit o altă ofertă”* - spune primarul, în memoriul către ministrul de Interne- *din partea Societății de Electricitate „Union”, din Berlin, prin care se angaja a închiria pe timp de trei luni în sezonul curent un număr de 20 lămpi electrice, pe Bulevard, strada Romană, Piața Independenței și strada Traian, oșebit de a instala și ilumina Cazinul Comunal, în condițiuni cu mult mai avantajoase decât dl. V Croizat și fără*

²² *Ibidem*, f, 53

²³ *Idem*, dos. 18/1898, f. 6

vreun oblig din partea comunei pe anii viitori"²⁴.

Astfel că, în ședința extraordinară de la 1 iulie 1898, Consiliul Comunal a anulat decizia sa din 19 mai privind-l pe V. Croizat și a acceptat oferta societății „Union”. Fiind considerată o încercare, această întreprindere s-a dat *„prin bună învoială și nu pe cale de licitație publică”, fără a se cere avizul Ministerului.*

La cererea Societății „Union”, s-a trecut în contract ca, în cazul când, în urma încercării din acel an, n-ar interveni între Primărie și respectiva firma o convenție definitivă pentru iluminat mai departe pe anii următori, Primăria se angaja *„a cumpăra întreaga instalațiune provizorie, pe contul ei, după planurile și devizele ce vor servi la construcțiune, în valoare aproximativă de 30 000 lei”.* La acea dată, Societatea „Union” era reprezentată, la Constanța, de inginerul Carl Pollak, care va fi înlocuit, spre sfârșitul anului, de inginerul Iulius Disle. Cât despre poziția oficialităților față de această ofertă, iată ce scria primarul către ministrul de Interne: *„Exigențele actuale și situațiunea ce și-a creat orașul Constanța impun sacrificiul luxului de iluminat a o parte din el cu electricitate și orice încercare și toate ofertele ce ni s-au prezentat n-au fost mai avantajoase ca ale societății <<Union>>”, care își propune a se stabili aici cu capitaluri mari, în vederea unei concesiuni definitive a iluminatului orașului întreg cu electricitate, a înființării unui tramvai electric de care se simte necesitate și alte lucrări de îmbunătățiri*"²⁵.

Apariția curentului electric la Constanța era un eveniment așteptat de majoritatea cetățenilor orașului. Societatea „Union”, „primind mai multe cereri din partea orașenilor de a le distribui lumina electrică în locuințele și stabilimentele lor de comerț, s-a văzut îndemnată a mări instalația actuală, înființând noi acumulatori electrici și mai mulți stâlpi pe diferite străzi, pentru distribuirea curentului electric la particulari. Noua instalație costa 20 000 lei și *„Consiliul comunal în dorința de a servi cât mai bine pe orașeni și având în vedere că în cazul eventual când Primăria ar cumpăra întreaga instalație pe contul ei, or exploata singură iluminatul cu electricitate, realizând astfel o economie de 900 lei pe an (...) a admis în totul propunerea numitei societăți*"²⁶.

Colaborarea cu firma germană nu a decurs însă liniștit, așa cum se așteptau cu toții. La 20 aprilie 1900, directorul firmei „Union Elektrizitäts Gesellschaft” din Berlin se adresa astfel primarului și consilierilor Constanței: *„Sunt doi ani de când ne-ați acordat concesiunea instalării unei uzine destinate a produce curentul electric și de a-l vinde în orașul dvs. Această uzină a fost construită de noi și deși se află în exploatare*

²⁴ *Idem*, dos. 19/1898, f. 26, 27

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*, f. 29, 30

de ceva timp, s-a constatat că concesiunea pe care ne-ați acordat-o nu are nici o valoare legală și că ați depășit drepturile pe care vi le acordă legile acum în vigoare în România. Nu mai trebuie spus că orașul Constanța, destinele căruia le conduceți, este responsabil față de noi pentru toate pagubele (...) și ne rezervăm drepturile noastre."

Prejudiciul era estimat la peste 100 000 mărci germane, iar curentul furnizat orașului până atunci se evalua la 4 892,21 Frs. Se cerea plata cât mai repede și, în caz contrar, se amenința cu apelul la cancelarul Imperiului German, prințul de Hohenlohe²⁷.

Două luni mai târziu, Primaria Constanța dădea în antrepriză lui Eugeniu Behles, reprezentantul general al Casei Siemens & Halske, din Berlin și Viena, producerea și distribuirea curentului electric, precum și întreținerea instalațiilor. Era vorba de 40 de lămpi cu arc voltaic, instalate pe Bulevardul Elisabeta, strada Remus Opreanu, strada Romană, Piața Independenței, strada Elenă, strada Carol până la Primărie și strada Traian până la gară²⁸.

Solicitat să avizeze proiectul, inginerul șef Dem. Poenaru aprecia că oferta era foarte avantajoasă, locuitorii Constanței putând obține un preț de 0,60 lei kw/oră, pe când, la Craiova, se plătea 1,25 lei, la Ploiești- 0,70 lei, iar, la Brăila- 0,69 lei²⁹. În plus, ofertantul propunea ca, în cazul când i s-ar încredința, ulterior, execuția întregului proiect de iluminat al orașului (care fusese aprobat de Consiliul Tehnic Superior, la 5 mai 1900), să scadă costul lucrărilor actuale din devizul total. De data aceasta, contractul avea avizul prealabil al Consiliului Tehnic Superior (cu nr. 266, din 20 mai 1900)³⁰. Pentru realizarea planului de electrificare a orașului se ține o nouă licitație, la 7 septembrie 1906; primarul de atunci, Ion Bănescu, înregistrase oferte din partea următoarelor firme: „Electrica” S.A.- fostă „Lahmeyer”-; „Société Anonyme d’Electricité-Ganz”, Budapesta; Societatea Română de Electricitate „Siemens Schuckert” S.A. București și Societatea „Elektricitäts-Actien-Gesellschaft, Vormalis Kolben & Co.” din Praga³¹. La partea a doua a proiectului a participat, ca licitatoare, și firma „L’Éclairage électrique” din Paris³². Din diverse motive, legate de clauzele contractuale, devizele estimative sau imposibilitatea de a face față unor noi comenzi, au declinat invitația de a participa la licitație, alte firme: „Brown, Boveri & Co.” din Baden, „Compagnie Générale

²⁷ *Idem*, dos. 23/1900, f. 11, 12

²⁸ *Ibidem*, f. 30, 63

²⁹ *Ibidem*, f. 20

³⁰ *Ibidem*, f. 68

³¹ *Idem*, dos. 17/1906, f. 15

³² *Ibidem*, f. 22

Electricque" din Nancy, „Oerlikon" din Zúrich și „The Brush electrical engineering Co." din Londra³³.

Analizând ofertele făcute, inginerul Vasilescu Karpen (autorul proiectului) opinează pentru acceptarea celei făcute de firma „Ganz", părere însușită de membrii Consiliului Comunal, în ședința de la 17-18 august 1906. Se încheia, astfel, contractul dintre Primăria Constanța (prin Ion Bănescu) și inginerul Daniel Jacobovitz, reprezentantul Societății „Ganz'sihe Electricitäts Actien Gesellschaft" din Budapesta, la 25 septembrie 1906.

Prețul pe care Primăria urma să-l plătească pentru instalațiile electrice era de 451 596 lei. Antreprenorul urma să cumpere cablurile pentru canalizația subterană de la una din firmele agreeate de Primăria Constanța („Siemens-Schukert", „A.E.G." etc.)³⁴.

Uzina electrică a fost construită pe strada Dorobanți (apoi Scarlat Vârnăv și, azi, Răscoalei din 1907), fiind dotată cu motoare și aparatură electrică furnizate, mai ales, de firmele „Ganz"- Budapesta și („Siemens") „Schenker", din Viena.

Data în exploatarea societății „Ganz" în anul 1908, funcționarea uzinei și cheltuielile legate de întreținerea rețelei electrice au creat dispute la nivelul politicienilor locali, liberali și conservatori, ce se reclamau reciproc la Minister, pentru reaua administrare a banului public. Într-un memoriu adresat ministrului de Interne, la 17 aprilie 1912, ca răspuns la o reclamație făcută de 36 de cetățeni, frunțași ai Partidului Liberal din Constanța, primarul T. Cănanău explica greutatea găsirii resurselor financiare pentru extinderea iluminatului și aducerea tramvaielor la Constanța, (licitațiile de la 11 ianuarie 1912 și 15 februarie 1912 nu aduseseră nici un ofertant), astfel: *„Dar îmi veți obiecta Dl. Ministru, față de cifrele ce vă arăt, cum s-a găsit o societate să primească această concesiune. Vă voi răspunde că singura Societatea Ganz s-a găsit, care executând lucrările actuale ale comunei în 1908 și 1909, a fost în stare să vadă progresul ce-l face orașul, prin faptul că în momentul când uzina era terminată după doi ani de lucru ea nu mai era suficientă și confientă în progresul orașului, e dispusă a pierde o serie de zece, douăzeci ani, pentru a sfârși prin a câștiga. Dacă se găsește o societate română sau un român să își angajeze capitalul lui în aceleași condiții de nu-i aduce nici un raport deocamdată, suntem dispuși domnule Ministru, după cum o știți, deși am așteptat deja șase luni, a o conceda și astăzi de preferință acestei societăți. În lipsa ei, comuna a impus prin proiect, obligațiunea Societății Ganz, de a transforma această societate, în interval de un an, în societate românească"*³⁵.

³³ Ibidem, f. 3, 4, 6, 7

³⁴ Idem, dos. 19/1906, f. 77

³⁵ Idem, dos. 47/1911-1912, f. 129, 130

Prin I.D.R. nr. 2411, din 19 aprilie 1912, s-a promulgat legea prin care „Comuna urbană Constanța este autorizată să dea în concesiune pe timp maxim de 50 de ani, în total sau în parte, unei societăți din țară sau străinătate, exploatarea iluminatului public și particular al orașului cu electricitate, precum și construirea și exploatarea de linii și tramvaye electrice sau automotoare, atât în oraș, cât și pe distanțele Mamaia, Techirghiol și Anadolchioi, pe baza proiectelor de concesiune aprobate de Ministerul de Interne, cu avizul Consiliului Tehnic Superior”³⁶. O ofertă este făcută, în acest sens, de firma „Wilhelm Weis & Co.” din Bremen, Germania, în septembrie 1921, ce își propunea să pună „în bună stare de funcțiune și în cel mai scurt timp, actuala instalațiune de lumină electrică, aducând și motoarele necesare pentru a degaja Uzina portului de serviciul ce îl face actualmente comunei”. Între condițiile oferite, menționăm: întregul cost al lucrărilor urma să fie suportat de firmă, care se angaja să livreze, gratuit, lumină autorităților și școlilor, precum și pentru iluminatul stradal. Firma urma să exploateze furnizarea curentului electric la particulari, „încasând costul după actualele prețuri în curs”, iar, la terminarea amortizării capitalului investit de firmă, „exploatarea va înceta și comuna va intra în posesia uzinei și instalațiunilor fără nici un fel de despăgubire”. Firmei i se rezerva dreptul de prioritate „la condițiuni egale, față de alți concurenți, la concesiunea eventuală a lucrării”³⁷. O altă ofertă, mai puțin concretă, venea, la sfârșitul anului 1921, din partea firmei „Associated British Manufacturers (Near-East) Ltd.”, din Londra³⁸.

Tot în anul 1921, firma „S.I.R.A.” („Société Italienne-Roumaine Autocarsparks”) solicita concesiunea instalației de cale ferată municipală care lega Constanța de Mamaia, serviciul urmând să fie făcut cu autotrenuri și autobuze. Aprobata de Comisia interimară a Constanței, oferta este declinată, apoi, de reprezentantul firmei, Torelli Lelio, care, revenit din Italia, invoca marile dificultăți tehnice pe care le presupunea transformarea autobuzelor în autotrenuri³⁹.

La 15 martie 1929 este promulgată Legea pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor publice („Monitorul oficial” nr. 62/1929). În spiritul ei, Primăria Constanța elaborează un caiet de sarcini pentru crearea unei regii mixte, la care, alături de Primăria Constanța, se oferă să participe firmele „L’Union Electrique Rurale din Paris”, „A.E.G.”- prin societatea „Electricitäts Lieferungs Gesellschaft” (creată, de prima, în 1897), aceasta din urmă

³⁶ *Ibidem*, f. 131, 132

³⁷ *Idem*, dos. 17/1921, f. 17-19

³⁸ *Ibidem*, f. 34

³⁹ *Ibidem*, f. 4, 5

având, deja, în exploatare centrala electrică din Craiova, iar durata pe care voia să obțină concesiunea era de până la 31 decembrie 1979⁴⁰. O altă ofertă sosește, la începutul anului 1930, din partea lui Ricardo Cortozzi, delegat al societăților „Hidrofin” Compagnie Financiere de Exploitations Hydroelectriques și „Electrobel” Compagnie Générale d’Entreprises Electriques et Industrielles Bruxelles, iar, ceva mai târziu, și din partea unei societăți românești, „Societatea Generală Română de Întreprinderi Urbane și Rurale”, prin Gh. Crișan și ing. Emile Lajone⁴¹.

La cererea președintelui Comisiei interimare a municipiului Constanța, Gh. Popescu, inginerii Gh. T. Rizescu și I. Mangoianu fac un studiu comparativ al ofertelor primite din partea firmelor de mai sus. Până la urmă, este aleasă societatea „Union Électrique Rurale”, din Paris (U.E.R.). Prin Decretul Regal din 22 iulie 1930, a fost sancționat „Jurnalul Consilului de Miniștri” nr. 1205/1930, prin care se aprobau statutul și caietele de sarcini ale unei noi regii mixte, Societatea Comunală de Întreprinderi Electrice din Constanța (S.C.E.C.). Capitalul social era de 110 000 000 lei, din care 15 500 000 lei reprezentau aportul municipiului Constanța (instalațiile vechii uzine, contoare, terenuri etc.), iar, 94 500 000 lei trebuiau vărsați de partenerul francez.

Primul Consiliu de administrație al noii societăți, ținut sub conducerea primarului, la 6 august 1930, nu a fixat însă termenele de vărsare a capitalului subscris, astfel că, la doi ani după aceea, societatea franceză depusese doar 22 milioane lei.

În anul 1932 se finalizează lucrările la noua uzină electrică, situată pe B-dul Regina Maria (azi B-dul Mamaia), la care se foloseau utilaje aduse, în majoritate, din Germania și care producea curent cu ajutorul a două turbo-generatoare; pentru încălzirea cazanelor se folosea păcura. Modul de furnizare a materialelor, cu eludarea dispozițiilor din caietul de sarcini, privind controlul de către reprezentanții municipiului a proiectelor și furniturilor, cât și modalitățile de procurare a lor (oferte, licitații etc.) au condus la mari divergențe cu acționarul francez⁴². Societatea „Union Électrique Rurale” a ajuns, însă, repede în situația de a nu putea completa capitalul, fiind falimentară și, în urma unor aranjamente succesive, a vărsat, în total, 60 de milioane lei, fiind, apoi, pusă în lichidare. Consiliul de administrație, a cărui componență includea 3 membri numiți de municipalitate și 6 aleși de Adunarea Generală a Acționarilor, a decis vânzarea titlurilor

⁴⁰ *Idem*, dos. 27/1930, f. 42, 69, 70

⁴¹ *Ibidem*, f. 105, 160

⁴² *Idem*, dos. 23/1936, f. 52

(neeliberate în întregime și încă deținute de societate) la Bursa din București, prețul vânzării fiind de aproape 14 milioane lei. Compania care se ocupa, în Franța, de lichidarea Societății „U.E.R.”, era „Compagnie Nouvelle d'éclairage et de chauffage par gaz et électricité”, din Paris. După studierea propunerilor făcute de partea română și consultarea unor particulari interesați, această companie a cumpărat majoritatea titlurilor capitalului particular al „S.C.E.C.”

Situația financiară a regiei mixte S.C.E.C. era însă din cele mai grave; datoria către furnizorii de materiale și mașini se ridica la 63 milioane lei, în vreme ce investițiile se cifrau la 112 milioane lei pentru uzină, rețele și bransamente, precum și alte 5 milioane lei, pentru magazin, mobilier și contoare. Fără un ajutor financiar imediat, societatea se găsea în imposibilitatea de a mai funcționa. Noul consiliu de administrație a reușit, însă, imediat, cu aprobarea Băncii Naționale a României, să obțină un credit de la societatea „Hydro-Energie” din Paris, în valoare de 34,5 milioane lei⁴³.

Vechile diferențe cu reprezentanții Primăriei Constanța au continuat încă o vreme; minoritatea liberală din Consiliul comunal al municipiului, din anii 1929-1932, condusă de viitorul ministru V.P. Sassu, a criticat, de la începutul concesiunii, conducerea ei greșită și neconformă cu caietele de sarcini. Partea franceză susținea aplicarea legii energiei, cu care nu erau de acord reprezentanții Primăriei, astfel că divergențele au continuat mulți ani, pe măsură ce situația financiară a regiei se înrăutățea și nemulțumirile constănțenilor față de prețul ridicat al energiei electrice, creșteau. Pentru a se pune capăt acestor dispute, ținând cont că societatea trebuia să funcționeze și, mai ales, să se dezvolte odată cu orașul, în urma ședințelor din Consiliul comunal al Constanței, din 21, 27 octombrie, 3 noiembrie, 2 și 7 decembrie 1936 și 6 martie 1937, s-a decis, în unanimitate, să fie luate măsurile necesare pentru asanarea financiară a societății, pentru o mai bună funcționare a sa în viitor. În acest sens, Societatea „Compagnie Nouvelle” a renunțat la invocarea Legii energiei, stabilindu-se de comun acord că acea lege nu se aplica acestei concesiuni, ci numai statutele și caietul de sarcini, publicate în „Monitorul oficial” nr. 123 din 7 iunie 1930. Aceste caiete conțineau, însă, unele prevederi cu care partea franceză nu era de acord, așa că se ajunge la modificarea lor, prin deciziile din 7 decembrie 1936 și 6 martie 1937. „S.C.E.C.” se obliga să construiască, anual, timp de 15 ani (adică până în anul 1951 inclusiv), din fondurile proprii, 5 400 m. l. de rețea pentru iluminatul public, pentru a asigura iluminarea completă a orașului⁴⁴. Această

⁴³ *Idem*, fond S.C.E.C., dos. 178/1939, f. 186, 187

⁴⁴ *Idem*, fond Primăria Constanța, dos. 23/1936, f. 163

societate mixtă a funcționat până la momentul naționalizării, în iunie 1948.

Desigur, documentele de arhivă mai ascund încă multe informații legate de acest subiect, pe care, sperăm, cercetările ulterioare îl vor aprofunda.

LE RÔLE DU CAPITAL ÉTRANGER DANS LE DÉVELOPPEMENT DE LA VILLE DE CONSTANTZA

Résumé

En 1878, la ville de Constantza était encore loin des standards du temps pour une ville moderne. Les nécessités de modernisation ont imposé des efforts soutenus de la part des édiles de la ville et de ses citoyens. Mais les capitaux autochtones étaient insuffisants. Pour pouvoir réaliser plus rapidement les grands travaux pour l'alimentation avec de l'eau, le réseau de canalisation, l'éclairage public, le pavage ou l'asphaltage des rues, on a fait appel au capital et aux firmes étrangers de France, de Belgique, d'Allemagne, etc. Le rôle de ces facteurs dans la modernisation de la ville de Constantza est incontestable.

ASPECTE CULTURALE DOBROGENE

PAGINI DIN ISTORIA MUZEULUI DE LA HÂRȘOVA

Muzeul de la Hârșova este una din cele mai vechi instituții de acest gen din Dobrogea. Viața sa a fost marcată, profund, mai mult decât orice, de toată istoria României din ultimul secol. Și-a purtat cu greutate, dar și cu demnitate, povara tuturor fărâdelegilor ce i-au fost puse în spate, răsărind, de fiecare dată după ce a avut de suferit cumplit, mai puternic, mai tânăr. Am putea spune că, în ciuda tuturor piedicilor, care nu au fost puține, s-a încăpățânat să trăiască cu o voință aproape legendară. Este o instituție care ne arată, modest, prin forța de a răzbate prin istoria tulbure a secolului trecut, că orice efort, cât de mare, uneori, peste puterea noastră de închipuire, merită să fie făcut și dus, chiar până la cel mai mare sacrificiu, pentru că roadele sale răsplătesc înzecit.

Muzeul de la Hârșova se întinde, ca un pod peste timp, între începutul secolului al XX-lea, cel trecut, și începutul secolului al XXI-lea, cel de astăzi.

Totul a început cu mai bine de o sută de ani în urmă, atunci când, la Hârșova, a sosit, ca director al școlii din localitate, Ioan Cotovu (1835-1897). Spirit modern, răspunzând imperativelor epocii, a înființat, pe lângă școala primară, prima bibliotecă din Dobrogea, care ajunge, în anul 1904, la 5000 volume! A tradus din autorii latini și a adunat inscripțiile care ieșeau la lumină cu ocazia excavării fundațiilor cetății *Carsium* de către cei care recuperau materialele de construcție¹. Poate cel mai mare merit al său este că a reușit să sădească în sufletul fiului și continuatorului său dragostea pentru antichități. Vasile I. Cotovu este cel care duce munca mai departe și înmănunchează toate obiectele adunate de tatăl său și de el într-un muzeu, adăpostit, inițial, în localul școlii.

Școala este clădită alături de casa familiei Cotovu. Aceasta din urmă este o construcție modestă, cu o fațadă ornamentată în stilul neoclasic, cu un mic balcon la intrare, deasupra căruia se află scris, cu cifre latine, anul de construcție -MCDDDXC (1890)-. Mai sus, sunt

¹ Pentru activitatea lui Ioan Cotovu, vezi, Z. Covacef, *Pionieri ai culturii românești în Dobrogea: Ioan Cotovu și Vasile Cotovu*, în „Analele Dobrogei”, I, nr. 1, 1995, p. 127-129

două registre ornamentale, primul reprezentând copii în mișcare, al doilea, cu frunze mari de acant, prins într-un mic fronton (Fig. 1)

Fig. 1

Clădirea școlii de stat (Fig. 2) a fost construită în primii ani ai secolului al XX-lea, în cadrul programului de modernizare a învățământului românesc, inițiat de Spiru Haret. Este monumentală, cu un nivel și înconjurată de un gard pe măsură. Un frontispiciu, pe latura de est, deasupra ultimilor ferestre, cuprindea, cel mai probabil, anul în care s-a încheiat lucrarea².

² Frontispiciul, prins pe latura de est a acoperișului, pe mijloc, nu se mai păstrează, a fost demolat, în anii 1950-1960, când construcția a fost refăcută. Un ilustru coleg, plecat dintre noi prea devreme, căruia îi vom păstra tot timpul o neștearsă amintire, profesorul de istorie Ion Purice, pe atunci tânăr suplinitor în împrejurimile Hârșovei, ne-a povestit, deseori, o întâmplare, cu nuanțe tragico-comice, legată de elementul arhitectural cu pricina. Se spune că, în timp ce un muncitor lucra, pe schelă, în dreptul înscrisului de pe frontispiciu, sosește la fața locului primarul activist al urbei, care nu poate desluși sensul literelor ori cifrelor, neștiind ce scrie acolo! Invocând lipsa ochelarilor, îi cere muncitorului, ce se afla evident mult mai aproape, să-i citească inscripția cu pricina. Cum nici acesta nu a putut, fiind la fel de bine școlit, mâniat, primarul îi dă ca sarcină să demonteze tot ornamentul, pentru ca nu cumva să conțină cine știe ce îndemnuri din regimul burghezo-moșieresc, nepotrivite cu noua educație ce trebuia să o primească tineretul comunist!

Fig. 2

Fig. 3

În acest local, Vasile Cotovu a organizat Muzeul Regional al Dobrogei. Noua instituție este inaugurată, la 1 mai 1904, de Familia Regală, aflată în voiaj pe Dunăre. Au participat, la ceremonie, Regele Carol, Regina Elisabeta, Principele Ferdinand, Principesa Maria, Principii Carol și Elisabeta. După primirea oficială, „...Înălții Oaspeți, împreună cu primul ministru și ministrul de lucrări publice (D.Sturdza și A. Saligny n.a.), au parcurs pe jos stradele Carol I, Remus Opreanu și Telegrafului, până la școala primară, unde au vizitat clasele, Ateneul (muzeul n.a.), sala de conferințe și unde un elev, îmbrăcat într-un costum de gladiator roman, a recitat niște versuri ocazionale, ceea ce a făcut multă plăcere Suveranului”³.

³ Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei*, Constanța, 1999, p. 322

Muzeul este organizat astfel încât să ilustreze, nu numai istoria locului, prin vase din ceramică, inscripții, ilustrații (Fig. 3), dar și etnografia, structura geologică, flora și fauna Dobrogei. Totul este completat cu o colecție de tablouri, copii și gravuri, fotografii⁴. În mijlocul sălii, se află o miniatură a monumentului de la Adamclisi, ca un adevărat simbol, după cum precizează cronicile vremii.

Faptul că muzeul prezintă o importanță deosebită este demonstrat de vizitarea sa, în repetate rânduri, de către Vasile Pârvan. Savantul este atras, aici, în primul rând de inscripții și de un fragment de arhitravă din marmură, pe care le publică în 1913⁵. Așa cum rezultă din *Cartea de Aur*, prin muzeu trec, în această perioadă, mari personalități ale vieții cultural-științifice românești, care rămân impresionate de bogăția și varietatea exponatelor⁶.

Pentru a servi ca îndemn învățătorilor și elevilor- cum scria Victor Brătulescu-, V.Cotovu „...a așezat pietrele vechi în grădinița din fața școlii”. Aici autoritățile orașului ridică, la centenarul nașterii, bustul de bronz al lui Ioan Cotovu⁷.

Anii grei ai Primului Război Mondial au dus la distrugerea muzeului. De fapt, atunci întreaga localitate a avut mult de suferit. Cu excepția bisericii, care a fost cruțată, toate clădirile din oraș au fost distruse⁸. Dintr-un raport al Primăriei Hârșova, întocmit la începutul anului 1919, rezultă că, în timpul războiului, 330 imobile au fost complet arse, restul fiind avariate⁹. Se constituie, la nivelul orașului, un Comitet de reconstrucție, al cărui președinte ales este V. Cotovu. Din lipsa fondurilor de la guvern, refacerea cade, cel mai mult, pe seama comunității locale. Chiar în această situație, ideea redeschiderii muzeului nu este abandonată. Acesta este înjghebat în două camere ale locuinței personale, construcție despre care am vorbit mai sus.

⁴ Cea mai completă descriere a muzeului, în forma sa inițială, se datorează lui Ap. D. Culea, în ziarul „Dobrogea nouă”, 1 aug. 1911. Vezi, Stoica Lascu, *op.cit.*, p. 523-524

⁵ Vasile Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în „AAR”, MSI, XXXV, 1913, p. 478-491

⁶ Z.Covacef, *op.cit.*, p. 130-131

⁷ Deoarece autoritățile au schimbat destinația parcului în teren agricol, s-a luat decizia mutării statuii lui I. Cotovu, în fața liceului din Hârșova- care-i poartă, astăzi, numele-, încă din anul 1989, iar piesele au fost mutate la Muzeul Carsium, în anul 2003. Mulțumiri prietenului nostru Romică Bostan, actualul proprietar al terenului, pentru grija cu care a păstrat atât statuia, cât și inscripțiile, până la ridicarea lor.

⁸ Brutus Cotovu, în „Analele Dobrogei”, IX, 1928, p. 343

⁹ Emil Răcilă, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial, 1916-1918*, Buc., 1981, p. 209

Cea de-a doua etapă din activitatea muzeului este marcată de inaugurarea sa, în prezența regelui Ferdinand și a reginei Maria, la 29 mai 1926. Pe frontispiciul clădirii s-a dezvelit, cu acest prilej, o placă din marmură¹⁰.

La semicentenarul unirii Dobrogei cu România, obiecte din muzeu sunt prezentate la Constanța, într-o expoziție omagială.

La 1 ianuarie 1929, V. Cotovu se pensionează. Rămâne, mai departe, alături de lucrările sale, școala și muzeul, pe care le păstorește până la trecerea în neființă.

Nemaiputând să administreze obiectele din muzeu, soția decedatului se adresează Muzeului din Constanța, care preia inventarul arheologic ce putea fi transportat. Restul pieselor sunt împrăștiate la membrii de familie¹¹ ori la diverse alte persoane. Inscripțiile rămân pe loc, în curtea școlii, lângă zid, vreme de mai mulți ani. Unele dintre ele s-au pierdut, din nefericire. Ani buni, atât muzeul, cât și întemeietorul său, au rămas adânc întipăriți în conștiința locuitorilor orașului. Cei mai bătrâni, care se mândreau cu istoria locurilor, nu au înțeles niciodată de ce muzeul a fost desființat.

Cu această uriașă zestre, devenită, peste noapte, o adevărată povară, a început acțiunea de redeschidere a muzeului de la Hârșova. Nu avem memoria unor tentative care să se fi petrecut între anii 1949-1975. Fără îndoială, gândul a frământat mințile multor oameni. Unul dintre ei trebuie să fi fost Done Șerbănescu, sosit la Hârșova, ca tânăr absolvent, în anul 1959, profesor de istorie, un împătimit al arheologiei, care a făcut mai multe cercetări de suprafață în împrejurimile orașului. El a identificat și așezarea neolitică de pe malul Dunării (*tell*)¹². Din păcate, pleacă la Oltenița, unde, din 1957, luase ființă Muzeul raional. În anul 1963, se redeschide șantierul

¹⁰ După transferarea pieselor la Muzeul din Constanța, atunci când imobilul a căpătat altă destinație, cu prilejul unei reparații, cel mai probabil, placa de marmură a fost acoperită cu un strat gros de tencuială, care a ascuns-o până în primăvara anului 2005, când a ieșit la lumină un rest de inscripție. Pe data de 3 mai, placa a fost dată jos, adusă la muzeu și expusă. Cu prilejul inaugurării muzeului, la 20 aprilie 2006, impresionat de această mărturie a dragostei locuitorilor orașului față de Ferdinand, Regele Mihai I a mângâiat, cu o vădită emoție, placa!

¹¹ Am auzit, din diferite surse, cu peste 30 de ani în urmă, că unele tablouri au fost vândute de soție, care se confrunta cu grave probleme materiale. În anul 1977, doamna A. Crăciun, din București, a făcut o importantă donație de monede și alte materiale Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, pe care le-a moștenit, după cum menționa, de la un unchi care a funcționat la Hârșova la începutul secolului și care a organizat aici un muzeu !

¹² Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hârșova*, în „SCIV”, XIII, 1962, p. 285-306

arheologic de la cetatea romană, romano-bizantină și feudală, de către Andrei Aricescu, întrerupt după numai o campanie¹³. Și acum, ca de fiecare dată, se spera ca materialele descoperite să rămână pe loc, ca bază de plecare, pentru reorganizarea muzeului. Nu s-a întâmplat, din păcate, niciodată, acest lucru.

Acțiunile de conștientizare a autorităților locale și mai ales a celor județene, în speranța că muzeul se va redeschide, nu au încetat. S-au folosit, de fiecare dată, mijloacele și momentele specifice epocii. În această atmosferă favorabilă, ca tineri profesori de istorie, ne-am simțit încurajați și sprijiniți atât de hârșoveni, cât și de autoritățile orașului de atunci. Începutul a fost făcut la Casa Pionierilor¹⁴, unde profesoara Victorița Nicolae, conducând un cerc de „căutători de comori”, a avut ca obiectiv să identifice și să recupereze materiale arheologice de pe raza orașului. În același timp, s-au folosit toate întâlnirile politice la care participau reprezentanți ai autorităților de partid și stat, pentru a susține această cauză. Încurajat de Cornel Letca, economist, hârșovean prin adopție, și Gheorghe Cabuz, mulți ani, înainte de 1989 primar, am făcut repetate demersuri¹⁵, în acest scop, în cadrul conferințelor orașenești de partid. De fiecare dată, se ivea aceeași problemă: spațiul destinat muzeului. Între timp, se strâneau tot felul de materiale din multe situri arheologice din împrejurimile orașului. Așa s-a înjghebat, la Casa Pionierilor, o mică vitrină arheologică, devenită repede neîncăpătoare. Prin anii 1975-1976, am dus din curtea vechii școli, transformată, între timp, în internat al liceului, la Casa Pionierilor, inscripțiile care au mai fost găsite. Am aflat, mai târziu, că unele fuseseră întrebuințate ca materiale de construcție, la repararea zidului!

Începutul cercetărilor arheologice sistematice din așezarea neolitică, din 1985, și, mai ales, declanșarea săpăturilor de salvare prilejuite de construirea platformei industriale, cât și de excavarea fundațiilor de blocuri în partea centrală a orașului, în anii 1987-1988, au atras, în mod decisiv, atenția asupra patrimoniului istoric, mai ales a celui arheologic al Hârșovei, și a impus necesitatea unui muzeu. Echipele de cercetători care au participat la săpături au îmbrățișat ideea redeschiderii muzeului din Hârșova, mai ales că se reușise, între timp, recuperarea unei cantități mari de materiale arheologice, în special vase din ceramică, dintr-o așezare getică de epocă romană

¹³ Rezultatele se vor publica mai târziu. Vezi, Andrei Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, în „Pontica”, IV, 1971, p. 351-368

¹⁴ Directorul de atunci a fost Tiberiu Marinescu, plecat, prea devreme, dintre noi!

¹⁵ Pentru prima dată, în anul 1976, într-o adunare la Casa de Cultură, într-o sală arhiplină

Fig. 4

(așezarea „La Moară”) și din împrejurimile cetății romane. Autoritățile de partid, de la nivelul județului, au decis să ridice însă aceste materiale pentru a fi trimise la muzeul din Constanța, pe motiv că sunt deținute ilegal la Hârșova. S-a găsit însă înțelegerea necesară la primarul de atunci, Ștefan Podaru, și la secretarul local cu propaganda, Argentina Mamulea, care ne-au sprijinit cât de mult au putut. Cu ajutorul lor, în anul 1988, au fost confecționate 8 vitrine și piesele descoperite au fost cuprinse, pentru prima dată, într-o Expoziție Arheologică, reprezentativă, a Hârșovei, în sala de festivități de la Casa Pionierilor¹⁶. (Fig. 4). Mai mult, la inițiativa prietenului nostru Dragomir Popovici de la Muzeul de Istorie a României București, am reușit să-l convingem pe primar să ne pună la dispoziție un teren în partea centrală a orașului, aproape de expoziție, în vederea reconstituirii unor locuințe neolitice, fapt neîmplinit, din nefericire. În iarna anului 1989-1990, în timpul evenimentelor din decembrie, a existat intenția lichidării Expoziției și schimbării destinației spațiului, la care ne-am opus din răspuțeri. O situație favorabilă s-a ivit prin numirea ca director al Clubului elevilor, cum se va numi fosta instituție, a Victoriței Nicolae. În vara anului 1992, am primit, prin transfer, de la M.I.R. București și am adus, prin grija aceluiași Dragomir Popovici, 12 vitrine speciale. Astfel, aspectul Expoziției s-a schimbat substanțial. Cu ocazia Simpozionului internațional asupra neoliticului nord-dunărean, organizat în toamna anului 1992, a avut

¹⁶ Director în această perioadă a fost Tudor Coman

loc și inaugurarea acesteia. Tot acum s-a consemnat, pentru prima dată, în Cartea de Onoare.

Prima etapă în înființarea muzeului a fost trecută!

Aflând despre aceasta, a sosit la Hârșova, la 10 februarie 1993, prof. univ. dr. Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de la Constanța. După ce a vizitat Expoziția, impresionat de valoarea pieselor prezentate, a rămas surprins și, într-un gest de entuziasm, a consemnat în Cartea de Onoare următoarele: „*De azi, 10 februarie 1993, considerăm că am pus bazele Muzeului de arheologie Hârșova. Garanții săi: Primar, Cabuz Gheorghe; Prof. Vecerdea Gheorghe; Conf. Univ. Irimia Mihai; Prof. Nicolae Victorița; Muzeograf, prof. Nicolae Constantin; Prof. Puiu Hașotti; Prof. Adrian Rădulescu. Casă de piatră!*” Actul a fost întărit cu semnăturile celor prezenți. Cu aceasta, activitatea de înființare a unui muzeu modern, într-un spațiu de sine stătător, a intrat în ultima fază. Muzeul are, în sfârșit, și primul angajat!

Primăria a promis că va pune la dispoziția noii instituții un spațiu adecvat. S-a adoptat, în pripă, o Hotărâre prin care se repartiza o clădire- sediul Cooperăției de Consum, înainte de 1989, extinsă, modernizată și transformată, mai târziu, în Serviciul social al Primăriei-, care nu putea întruni, așa cum arăta la data respectivă, nici pe departe, condițiile amenajării unui muzeu, drept pentru care s-a refuzat oferta. S-a convenit ca actuala locație, în care a funcționat ultima dată IGO, să fie destinată acestui scop, după ce Primăria¹⁷ va rezolva un conflict juridic cu Fondul Proprietății de Stat, care o preluase. Un sprijin mare l-a dat, în rezolvarea problemei, conf. univ. dr. Mihai Irimia de la Universitatea „Ovidius” Constanța și Mariana Pelelungă, jurist, secretar al Primăriei. Până la definitivarea litigiului, Muzeul a funcționat în vechiul spațiu.

Din păcate, ultimii trei ani de ședere aici nu au fost dintre cei mai buni. O parte din materialele aflate în depozit au fost afectate serios și am fost somați de către conducerea instituției, în repetate rânduri, să părăsim spațiul¹⁸. Accesul în interior ne era, de mai multe ori, îngreunat cu bună știință !

Dobândirea clădirii convenite de către Primărie a deschis calea rezolvării problemei. Prin Hotărârea Consiliului Local 19, din 27 aprilie 2000, actualul spațiu, din str. Revoluției 27, a fost dat, spre administrare, Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, în vederea organizării muzeului. Preluarea imobilului s-a

¹⁷ Primar în această perioadă a fost Gheorghe Cabuz, căruia îi mulțumim pentru că a înțeles acest lucru și ne-a sprijinit.

¹⁸ Acum, director al Clubului era Ioana Coman.

făcut, parțial, abia la 26 septembrie, deoarece, în interior, se aflau bunuri ale fostei societății IGO¹⁹. Până în primăvara anului 2001, nu s-a putut interveni asupra clădirii. Din aprilie, s-a primit un post de paznic, angajând, practic, un muncitor, cu care am început acțiunea de organizare a muzeului, iar, din decembrie, am angajat și o supraveghetoare²⁰. În iunie-iulie 2001, s-a adus, de la Clubul Elevilor, patrimoniul, împreună cu vitrinele transferate de la M.I.R. București și s-a trecut, atât la amenajarea circuitului interior, cât și a exteriorului muzeului, fiind necesare intervenții substanțiale asupra clădirii și curții (Fig. 5).

Fig. 5 - Muzeul astăzi

S-a angajat, de către M.I.N.A. Constanța²¹, o echipă de muncitori constructori, în toamna anului 2001, și s-a trecut la lucrări ample. Amenajările s-au prelungit și în cursul anului 2002. În primăvara celui an, a fost eliberat și ultimul spațiu al clădirii, care fusese ocupat

¹⁹ Mulțumim, și pe această cale, primarului Ionel Chiriță pentru sprijinul acordat în redeschiderea muzeului.

²⁰ În aprilie 2001 a fost angajat Gheorghe Mircea, iar, din decembrie, Georgeta Lavrente.

²¹ Director în această perioadă a fost Traian Cliante.

de cel din urmă manager al fostei societăți. S-au făcut lucrări și în curtea muzeului, unde urma să fie realizat un *lapidarium*. S-au executat vitrinele²², au fost aduse piesele, de la muzeele din București și Constanța²³, descoperite în cercetările mai vechi de la Hârșova, ce urmau să fie expuse, s-a înălțat o nouă clădire pentru instalația sanitară. În toamna anului 2002- primăvara anului 2003, s-au executat suportii, au fost amenajate vitrinele, iar, spre a doua jumătate a anului, s-a trecut la așezarea pieselor. Se preconiza ca, la 1 mai 2004, când se împlineau 100 de ani de la inaugurarea muzeului, să se facă și deschiderea acestuia. Din păcate, a urmat o perioadă nu tocmai bună pentru M.I.N.A. Constanța²⁴, care nu a mai primit sumele necesare continuării proiectelor. Chiar în aceste condiții, s-a executat grafica în regie proprie și au fost editate, la Consiliul Județean, mai multe imagini color. Primăria a amenajat pavimentul din interiorul curții și, cu sprijinul unor agenți economici²⁵, s-a finalizat expunerea pieselor din piatră în *lapidarium*. Reorganizarea muzeului constănțean, din a doua jumătate a anului 2004²⁶, ne-a redus personalul, drastic. S-a ivit și o chestiune de ordin procedural, care a obligat Consiliul Local să emită, în vara aceluia an, o nouă Hotărâre, prin care imobilul să fie dat spre administrare Consiliului Județean. În primăvara anului 2005, a existat intenția Consiliului Județean de a deschide muzeul, cu participarea Regelui Mihai. În vara anului 2005, s-au făcut demersurile de rigoare, la Ministerul Culturii și Cultelor, pentru obținerea avizului de funcționare a Muzeului „Carsium” Hârșova, ca secție a M.I.N.A. Constanța²⁷.

Situația ivită la finele anului 2005, ca urmare a revendicării clădirii în care s-a realizat muzeul, de către fostul proprietar, ne-a adus o nouă și grea încercare.

Consecvenți luptei de a da viață, cu orice preț, acestui muzeu și de a continua tradiția istorică a inaugurării acestuia în prezența Familiei

²² Unele vitrine au fost aduse de la M.I.N.A. Constanța și au necesitat operațiuni de sablare, efectuate la „Comet SA”, prin grija directorului de atunci, Mircea Tromiadis.

²³ Pentru aceasta, am fost sprijiniți de directorul Centralei atomo-electrice de la Cernavodă.

²⁴ Director în această perioadă fost Gheorghe Papuc.

²⁵ Am reușit să atragem în această acțiune agenți economici, între care I.E.L.I.F., Intreprinderea de Sărmă și Cabluri, Cariera, unitatea de la Hârșova a Direcției Județene de Drumuri. Aceștia ne-au pus la dispoziție utilaje (motosivuitoare, macarale) sau ne-au ajutat cu materiale (nisip, piatră etc.).

²⁶ Când au fost contopite toate muzeele din subordinea Consiliului Județean, într-unul singur.

²⁷ Directorul de acum este Constantin Chera.

Regale, în condițiile lipsei de comunicare cu toate autoritățile, pe 3 ianuarie 2006, ne-am adresat Fundației Principesei Margareta a României, cu rugămintea, ca Alteța Sa Regală să ne sprijine în acest demers. De la 1 februarie, muzeul a fost deschis pentru public, iar, la 30 martie, am primit, pe corespondența personală, un mesaj, din partea Domnișoarei Oana Cărbunescu, Secretarul Regelui Mihai pentru România, în care se spunea că: „...Secretariatul Majestății Sale Regelui are plăcuta misiune să vă aducă la cunoștință că în urma invitației adresată Familiei Regale de a vizita și inaugura Muzeul „Carsium”, Majestățile Lor au luat hotărârea să vă viziteze în perioada cât vor fi în Țară...”.

De comun acord cu Casa Regală, Primăria Hârșova²⁸ și Muzeul „Carsium”, a fost stabilită data de 20 aprilie pentru vizita Majestăților Lor, Regele Mihai și Regina Ana. În vederea marcării acestui eveniment²⁹, s-a executat o placă de marmură, care s-a așezat pe clădirea muzeului (Fig. 6). La acțiune au fost invitați cercetători din instituțiile muzeale din Constanța, București, Călărași, Slobozia, Tulcea, care ne-au fost alături în toți acești ani, reprezentanți ai Ministerului Culturii și Cultelor, autorități de la nivel județean și local. Evenimentul din 20 aprilie 2006 (Fig. 7-8) încheie o etapă, cea mai importantă, din lupta de redeschidere a muzeului. Urmează modernizarea și transformarea sa într-un centru care să polarizeze cercetarea arheologică din cele două șantiere și să faciliteze deschiderea altora, să gestioneze imensul patrimoniu al Hârșovei.

Acum, la început de drum, cu o istorie atât de emoționantă în urmă, Muzeul de la Hârșova aduce un pios omagiu primilor organizatori, tuturor celor care i-au întins mâna de-a lungul timpului, atunci când a avut nevoie de ajutor să se ridice și să arate lumii bogățiile acestui pământ, locuitorilor orașului care i-au fost alături, mereu, fie cu gândul, fie cu fapta, autorităților locale și celor județene, care, cu generozitate, spre lauda lor, l-au făcut să renască și, nu în ultimul rând, Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, care l-a primit, cu dragostea fiului rătăcitor, la sânul său!

²⁸ Primăria a luat inițiativa refacerii clădirii în care a funcționat, în perioada interbelică, gimnaziul „Principele Mihai” (ulterior cantină a liceului) și transformării ei într-un centru pentru copii, sub același nume. S-a sfințit, acum, la 20 aprilie, placa inaugurală la biserica „Sf. Împ. Constantin și Elena”.

²⁹ Am primit un sprijin substanțial din partea Secretarului general al Consiliului Județean, Mariana Belu, pentru care îi transmitem toată recunoștința noastră, și pe această cale.

Fig. 6

Fig. 7 - Dezvelirea plăcii de marmură

Fig. 8 - În expoziție

PAGES DE L'HISTOIRE DU MUSÉE DE HÂRȘOVA

Résumé

L'article met en évidence les efforts faits le long du temps pour la création d'un musée dans la ville de Hârșova. On y mentionne les démarches d'Ioan et Vasile Cotovu, couronnées de succès en 1904, quand, en présence de la Famille Royale, on a inauguré le Musée Régional de la Dobroudja. Quoique, pendant la première guerre mondiale, le musée ait été détruit, la communauté locale a fait bien des efforts pour sa reconstruction; c'est ainsi qu'au 29 mai 1926, on marque la réouverture du musée, en présence du roi Ferdinand et de la reine Maria. Après la mort de Vasile Cotovu, l'inventaire du musée est pris par le Musée de Constantza.

On y mentionne aussi les actions visant les autorités départementales qui ont eu pour but de les rendre conscientes de la nécessité de réouvrir un musée à Hârșova, objectif réalisé au 20 avril 2006, en présence de Leurs Majestés, le Roi Mihai et la Reine Ana.

ISTORICUL MUZEULUI DE SCULPTURĂ „ION JALEA”

La 14 octombrie 1961, preluam, ca muzeograf, Secția de Artă a Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea, abia înființată, sub direcția lui Vasile Canarache; la 15 noiembrie al aceluiași an, secția devenea Muzeul Regional de Artă Dobrogea, instituție cu statut juridic, cont în bancă, ștampilă, stat de funcțiuni, stipulate în decizia nr. 882/15 noiembrie 1961 a Biroului executiv al Consiliului Popular Regional Dobrogea.

Deveneam, astfel, primul director al Muzeului de Artă Constanța (cum se va numi peste câțiva ani), calitate deținută până în iulie 1984, când s-a dispus unificarea muzeelor județene ale țării, cu scopul reducerii personalului de specialitate. Măsura fusese concepută și luată de către Tamara Dobrin, care, în Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă din București, răspundea direct de rețeaua muzeală a țării.

Odată cu desprinderea sa de Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, în decembrie 1961, noul Muzeu de Artă primea în subordine și cele două secții existente: Muzeul de Artă din comuna Limanu, înființat în mai 1960, pe baza unei donații a celor peste 100 de artiști, membri ai Uniunii Artiștilor Plastici din România, care lucraseră, în vara anului 1959, în satele Dobrogei, încheind etapa de

documentare cu expoziția „Imagini dobrogene”, găzduită, în 1960, de Cazinoul Constanței.

Cea de a doua secție era Muzeul „Dinu și Sevasta Vintilă” din comuna Topalu, care grupează 224 de opere de pictură, sculptură și grafică, aparținând unor artiști de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, ce au fost donate primăriei comunei de către colecționarul dr. Gheorghe D. Vintilă, originar din acea localitate. Muzeul a luat ființă în august 1960. Titulatura acestuia, una dintre clauzele donației, era– și rămâne– omagiul fiului, dedicat părinților săi– Dinu și Sevasta Vintilă–, învățători ai școlii din comuna Topalu, la finalul secolului XIX și începutul celui de al XX-lea.

Ca director al Muzeului Regional de Artă Dobrogea, m-am ocupat, la rândul-mi, în anii ce au urmat, de înființarea altor unități muzeale: Secția de Artă de la Babadag, fondată în 1963, și Casa Memorială „Panait Cerna” a fost constituită în 1964, la Cerna, comuna natală a poetului. Aceste două instituții aveau să fie transferate Muzeului „Delta Dunării” din Tulcea, odată cu reorganizarea administrativă a țării, când regiunea Dobrogea s-a scindat în două județe: Constanța și Tulcea.

A urmat, în vara anului 1964, crearea Muzeului de Artă din Medgidia, constituit pe baza unei donații, de peste 100 de opere de pictură și sculptură contemporană, a Uniunii Artiștilor Plastici din România. În această acțiune, s-a implicat, cu pasiunea celui care copilărise în acest oraș– și căruia i-a aparținut, de fapt, ideea și inițiativa organizării aici a unui muzeu– pictorul dobrogean Spiru Chintilă (1921- 1985), atunci director al Fondului Plastic al Uniunii, instituție care deținea, de altfel, fondul de opere transferate. Urmare preocupărilor exprese pentru instituțiile culturale ale unuia dintre cei mai destoinici primari din județul Constanța ai aceluia timp– Iftimie Ilisei–, acesta ne-a pus la dispoziție, în 1975, un imobil mai mare, situat în centrul orașului (pe care l-a dotat cu inventarul specific necesar: socluri, rilogă, vitrine, mochetă, perdele ș. a., trecând peste interdicțiile privind dotările muzeale), în care am reorganizat muzeul înființat în 1964, de data aceasta, pe tema „Artiști dobrogeni”.

În 1968, a urmat constituirea, la Constanța, a Muzeului de sculptură Ion Jalea, pe baza generoasei donații a marelui artist dobrogean.

Între 1966-1971, am colectat, din teren, obiecte de cultură materială populară din întreaga arie dobrogeană, vizând populația eterogenă de români, turci, tătari, lipoveni etc. Primele deplasări în teren au fost făcute cu grupul de etnografi cercetători din București, conduși de dr. Gheorghe Focsa, atunci, director al Muzeului Satului din București, și a doua etapă a fost aceea cu grupul de muzeografi etnografi conduși

de dr. Tancred Bănățeanu, director al Muzeului Național de Artă Populară din capitală. În 1972-1973, a urmat a treia deplasare pe teren, cu un grup de specialiști ai muzeului de profil din Sibiu, conduși de dr. Cornel Bucur. La această ultimă acțiune, au participat muzeografi de atunci ai Muzeului de Artă Constanța- Simona Rusu și Maria Magiru-, precum și personalul auxiliar- conservatorul Constanța Pavel, supraveghetoarele Georgeta Crîșmaru, Maria Bacarzis și alții-. Pe baza materialului acumulat, am înființat Secția de Artă Populară din Dobrogea a Muzeului de Artă Constanța, cu sprijinul total al domnului Gheorghe Munteanu, atunci președinte al Comitetului Județean de Cultură și Artă Constanța (de care muzeul depindea), sprijin privind aprobările necesare, stipularea lor în decizii ale Consiliului Județean, asigurarea fondurilor și, mai presus de toate, a imobilului care să adăpostească noua unitate muzeală. Aceasta devenea cea de a cincea și ultima secție a Muzeului de Artă Constanța, pe care l-am condus, din 1961 până la mijlocul anului 1984. Aceste secții erau: Muzeul de Artă Limanu, desființat, din păcate, în 1987, (căci aici a fost locul nașterii unui mare pictor dobrogean Ion Bitzan); Muzeul „Dinu și Sevasta Vintilă” din comuna Topalu; Muzeul de Artă Medgidia (care a primit, în 1996, numele pictorului Lucian Grigorescu); Muzeul de sculptură Ion Jalea și Secția de Artă Populară din Dobrogea (care a devenit Muzeu de Artă Populară, după 1990).

Cunosc existența a trei muzee de sculptură din țară care prezintă întreaga tematică abordată de către artiștii donatori. Comun tuturor este faptul că ele au apărut în rețeaua muzeală națională în timpul vieții sculptorilor cărora le sunt dedicate. Primul dintre cele trei este muzeul Memorial „Cornel Medrea” din București, înființat în 1948; al doilea este Muzeul de sculptură „Ion Jalea” din Constanța, constituit în 1968, și, în sfârșit, Muzeul Ion Irimescu din Fălticeni, organizat în 1975.

*

Când, în vara anului 1967, sculptorul Ion Jalea (1887- 1983)- care venea, la Constanța, în fiecare an- și-a manifestat dorința de a dona orașului o colecție reprezentativă a operei sale, pentru constituirea unui muzeu, primarul de atunci, Nicolae Petre i-a propus imobilul situat în Bd. Regina Elisabeta colț cu strada Arhiepiscopiei, clădire în stil neoromânesc, datând din 1926, fostă proprietate a armatorului Constantin Pariano, prefect al Constanței între 1910-1913, imobil care a găzduit, în 1930, Consulatul englez; devenit, după 1944, locuință particulară, ocupată de două familii, iar, între 1955-1967, folosită de Ministerul Afacerilor Interne ca dormitoare pentru militarii care asigurau paza Portului Constanța.

Primăria Municipiului Constanța s-a ocupat de reparațiile capitale ale imobilului, care au inclus și deschiderile necesare asigurării fluxului vizitatorilor, ca și aplicarea unui elegant paviment venețian de marmură albă. Toate detaliile pentru pregătirea spațiului erau finalizate la sfârșitul anului 1967. La începutul anului 1968, am lansat comanda către Întreprinderea „Decorativa” din București (specializată pentru dotări muzeale) de execuție a mobilierului necesar, socluri, vitrine, bănci, apoi rilogă, etichete etc., de care s-a ocupat inginerul Emil Strausser.

În acel final al anului 1967, când imobilul era pregătit pentru a adăposti muzeul ce avea să-i poarte numele, maestrul a dispus transportul celor 100 de opere destinate acestuia.

În lunile aprilie-mai ale anului 1968, tinerii Mihai Oroveanu și Ion Condeescu, nepoți ai marelui sculptor, studenți ai Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București, primul la Secția Istoria și Teoria Artei— astăzi director al Muzeului Național de Artă Contemporană din București-, cel de al doilea la Secția de Sculptură, au restaurat și patinat lucrările turnate în gips. Ne-am ocupat, apoi, toți trei de dispunerea pe socluri a sculpturii rondebosse; pe panouri a basoreliefurilor, în vitrine plane a plachetelor și a statuarei mici în vitrinele verticale, adosate.

Cele o sută de opere, donate de artist, realizate până atunci, în decursul a peste 50 de ani (1915-1967)¹, acopereau toate perioadele de creație ale artistului și, implicit, ale temelor care l-au preocupat. Majoritatea sunt originalele în gips, dar și turnate în bronz sau transpuse în piatră dură sau marmură; unele sunt schițe ale unor monumente, altele variante sau reluări ale unor teme care l-au preocupat pe artist.

Expunerea generală a pieselor în muzeu relevă multitudinea genurilor abordate: statuara de postament, compoziția, portretul, nudul. Apoi, sculptura mică, de vitrină, relief plat până la basorelief și altorelief. Tematic, vom întâlni, de asemenea, preocupări variate: tema antichității, a legendelor, a istoriei, tema creștină, a războiului, a țăranului și a îndeletnicirilor lui ș.a.

Gruparea operelor în cele 9 săli ale imobilului, 5 la parter și 4 la etaj, a suferit, în timp, schimbări. La început, s-a urmărit o succesiune tematică. Și catalogul redactat în 1971 de către profesoara Elena Andronache, muzeograful de atunci al secției, prezintă această succesiune. În același timp, este, până în prezent, singura publicație (și ea epuizată) care edifică asupra acestei prime părți a donației prezentată în muzeu. Pentru că, în 1984, fiicele lui Ion Jalea, Ala Jalea

¹ Vasile Firoiu, *Epopeea Mărășeștilor*, Editura Armatei, Buc., 1964

Popa și Mioara Jalea Goilav, au adăugat fondului existent încă 200 de lucrări, întregind astfel importanta moștenire pe care sculptorul o lăsa Constanței. De aceea, este cu atât mai necesară editarea unui catalog al întregii donații de 300 de opere².

*

Artist de sorginte dobrogeană, Ion Jalea s-a născut la Casimcea, în 19 mai 1887 (d. 7 noiembrie 1983) și a copilărit la Ciocârlia de Jos, unde familia s-a stabilit când viitorul sculptor avea câțiva ani.

În 1917, Ion Jalea era locotenent în Divizionul 3 al Regimentului 4 Artilerie grea, unitate tactică independentă, condusă de către maiorul Ion Dragalina. În luptele de la Mărășești, Ion Jalea este grav rănit. Grupul de medici, condus de dr. Dimitrie Gerota, avea să-i salveze piciorul, dar nu și brațul stâng. *„Rămăsesem în viață; îmi călisesem experiența militară, îmi făcusem datoria... dar nu cumva, pe câmpul de luptă, acolo, pe malul stâng al Siretului s-a născut un erou, dar a murit un sculptor? Războiul m-a învățat ceva prețios: să știu să lupt în orice împrejurare”*³. Și, într-adevăr, imensa-i vitalitate a învins și numărul de opere ce vor ieși *„de sub degetele unicei mâini”* va fi imens, calitatea lor impunându-se.

Personalitate cu o forță interioară exemplară, cu o pasiune devoratoare pentru sculptură, artistul a găsit tăria să înfrunte infirmitatea cu demnitate, s-a educat să trăiască cu un singur braț. El a continuat, cu tenacitate, timp de 7 decenii, să-și dăruiască viața creației și și-a păstrat, de-a lungul timpului, seninătatea exemplară, *„ascetica-i”* tinerețe, generozitatea discretă, surâzătoarea bunăvoință și dragoste de oameni.

În afara câtorva opere realizate înainte de 1917, Ion Jalea și-a elaborat toată opera cu un singur braț, renunțând să cioplească în *„taille directe”* și, folosind singura-i mână, a modelat. Credința în destinul său artistic, senoriala sa seninătate, pasiunea pentru sculptură, toate l-au condus pe un drum al artei, neabătut, din care a rezultat o operă vastă, ce stă, etern, mărturie în muzeele de artă ale țării, ca și în centrele civice ale orașelor în care a durat monumente.

*

² vezi Elena Andronache, *Catalogul „Colecția Ion Jalea”*, Ed. Arta Grafică, Buc., 1971- ediție epuizată (prefață Florica Apostolache-Cruceru)

³ Mihai Oroveanu, *Fișa artistului*, p. 239 *„1915 este debutul său expozițional; în 1981 lucra schițe de personaje ale istoriei și mitologiei la cice”* cf. Florica Cruceru, *Artiști dobrogeni*, Ed. Leda&Muntenia, Constanța, 2005

Dintre cele 16 monumente⁴ pe care Ion Jalea le-a lăsat țării, muzeul conservă schițele în gips sau piatră ale unora dintre ele. Astfel, schița în gips a lucrării „Arcaș odihnind” (inv. nr. 2360), datând din 1920, a fost concepută la Paris. Lucrarea monumentală în bronz a fost prezentată la Salonul Oficial din București, în 1926, și se află în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României. Transpunerea ei în piatră s-a făcut în 1961, pentru a fi amplasată pe faleza Cazinoului din Constanța, în vecinătatea Muzeului Ion Jalea, unde se află și astăzi.

„Ideea plastică a Arcașului înseamnă surmontarea unei întregi serii de dificultăți, provenite din mica bază de susținere a materialului ponderat după vectorii de forțe care realizează, miraculos, echilibrul dorit, aproape incredibil”⁵.

Există, în muzeu, reducția în piatră a Monumentului „Hercule doborând centaurul” (inv. nr. 2360), care a fost expusă la Salonul Parizian de Toamnă, în 1920, la Expoziția Ion Jalea din București, 1922, la expoziția de grup (Jalea– Stoenescu), în 1923, în cea de la Căminul Artei– 1926, la Retrospectiva artistului din 1958. Lucrarea în gips, la scară monumentală, se află în depozitul Muzeului de Artă Constanța, donată de artist în 1961, cu prilejul constituirii acestuia, iar transpunerea sa în marmură a fost făcută în 1962 și amplasată în parcul Delavrancea din București.

Într-una dintre vitrine este expusă schița Monumentului eroilor francezi căzuți în România (inv. nr. 2442). Transpusă în marmură, opera a fost amplasată în Parcul Cișmigiu din București, în 1922.

⁴ 1922- Monumentul ostașului român, de la Jugur, Câmpulung Muscel; Monumentul soldatului român din comuna Chirnogeni, județul Comsan; Monumentul eroilor români morți în prizonierat în regiunea Saar, Franța; Monumentul soldaților francezi căzuți în România, Grădina Cișmigiu, București; 1923- Monumentul eroilor ceferiști, București (în colaborare cu sculptorul Cornel Medrea); 1927- Monumentul ostașilor români martiri în Austria. Cimitirul central Viena; 1935- Statuia Domniței Safta Brâncoveanu din curtea bisericii Adormirea Maicii Domnului din complexul mănăstiresc Agapia; 1936- Monumentul Reginei Carmen Sylva, Faleza Cazinoului Constanța (după 1944 monumentul a fost dislocat). (Statuia Reginei se afla în depozitele Muzeului de Artă Constanța) Femeia cu harpa (detaliu sculptural) este expusă în fața Muzeului de Artă Medgidia; 1961- Arcaș odihnind, Faleza Cazinoului Constanța; 1965- Monumentul Mihai Eminescu, Ministerul de Externe București; 1966- Hercule doborând centaurul, Parcul Barbu Delavrancea București; 1971- Monumentul George Enescu, Opera Română București; 1972- Monumentul ecvestru Mircea cel Bătrân, Tulcea; 1976- Monumentul Unirii, Focșani; Statuia ecvestră a lui Decebal, Deva. (Schița, în bronz, a monumentului se află în fața Muzeului de Artă de la Medgidia); 1978- Monumentul Aruncătorul de ciocan, Suceava; 1979- Monumentul Dragoș Vodă și zimbrii, Câmpulung Moldovenesc

⁵ Ion Frunzetti, *Ion Jalea și Camil Ressu*, în „Vremea”, 3 mar. 1941

Schița Monumentului Dragoș Vodă și zimbrul (inv. nr. 2363), gips, din Muzeul „Ion Jalea”, a fost transpusă în material definitiv (bronz), la scara necesară și amplasată la Câmpulung Moldovenesc, în 1979. Ambele schițe ale acestor monumente au participat la Expoziția retrospectivă Ion Jalea din 1958.

Colecția dăruită de maestru este, în ansamblul ei, elocventă și demonstrativă pentru calea evoluției creației sale, a perioadelor parcurse și a calităților plastice ale operelor; cele de început cu ecouri pasagere ale artei unor personalități ale domeniului. Pentru că Ion Jalea s-a aflat mereu în preajma unor sculptori valoroși, de la primul său profesor de desen la Gimnaziul din Constanța– Dimitrie Hîrlescu-, la Ștefan Ionescu Valbude- profesorul de la Școala de Arte și Meserii-, la Friederich Storck- cu care a studiat la Școala de Belle Arte din București- și Dimitrie Paciurea, în atelierul căruia a lucrat. Apoi la Paris, în Academia Julian, condusă de sculptorii Henri Bouchard și Paul Landowski, dar, și în atelierele lui Auguste Rodin și Antoine Bourdelle, cele mai mari personalități ale sculpturii timpului, aparținând însă unor direcții contrare. Capacitatea de absorbție, dar mai ales de selecție, cât și echilibrul– calitate a sculptorului și a omului, deopotrivă–, toate l-au condus către o viziune și matrice proprie creației sale, din care nu mai răzbate nimic din tot ceea ce ființa creatoare a absorbit, cu măsură și spirit decantator.

Una dintre cele mai valoroase lucrări de tinerețe a maestrului, este „Căderea îngerilor” (inv. nr. 2380), datând din 1915, prezentă în expoziția retrospectivă a maestrului din 1958. Variantele în bronz ale acestei opere se află în Muzeele de Artă din Ploiești și Galați. Tot din această etapă datează și cele două variante ale lui „Lucifer înaripat” (inv. nr. 2373) și „Lucifer ingenunchat” (inv. nr. 2364), ambele în gips patinat. Primul a fost participant la expoziția Societății „Arta Română” din 1922, la Salonul Oficial din 1930 și cel din 1946, la Retrospectiva Ion Jalea din 1958 și la Bienala Internațională de la Veneția (varianta în bronz), în același an, apoi la Expozițiile de pictură și sculptură din București din anii 1959 și 1963. Mai există, în Muzeul „Ion Jalea”, un al doilea „Lucifer înaripat”, de mici dimensiuni (inv. nr. 2408), a cărui variantă în bronz face parte din patrimoniul Muzeului Crișurilor din Oradea.

Vom mai întâlni, în muzeu, lucrările „Centaur” (inv. nr. 2372) și „Centaureasa” (inv. nr. 2371), ambele în gips, primul prezent în expozițiile de la Paris– 1925, București– 1927; Haga, Amsterdam și Bruxelles– 1940, la Bienala Internațională de la Veneția– 1958 (varianta în bronz) și Paris– 1961. Varianta în bronz a acestei opere se află în inventarul Muzeului de Artă din Cluj. „Centaureasa” are numai patru participări expoziționale: Personalele Ion Jalea din anii 1926, 1927,

1958 și, tot în 1958, la Bienala Internațională de la Veneția (varianta în bronz), care se află în Muzeul Național de Artă din București.

Tema creștină este substanțial reprezentată în muzeu. Operele monumentale Sf. Petru (inv. nr. 2831) și Sf. Pavel (inv. nr. 2383), ambele în gips patinat sunt, de fapt, originalele după care s-au transpus în piatră cele amplasate la cavoul familiei Strejescu, din cimitirul Bellu, la București.

Apoi, Cei patru Evangheliști: „Ioan” (inv. nr. 2384), „Luca” (inv. nr. 2401), „Marcu” (inv. nr. 2396) și „Matei” (inv. nr. 2405), cioplite în piatră dură, pe trei sferturi ale suprafeței dreptunghice a blocului, toate de aceeași dimensiune, astfel încât să se preteze unei ipotetice adosări. Realizate în „taille directe”, aceste lucrări marchează un extraordinar simț al compunerii interne a formei, conforme cu legile materialului folosit. Toate aceste opere au fost expuse la Salonul Oficial din 1943 și la Retrospectiva „Ion Jalea”, din 1958.

Basoreliefurile în gips patinat, expuse în aceeași sală: „Martiriul” (inv. nr. 2403), „Icoana” (inv. nr. 2404), „Basarabii” (inv. nr. 2407) și „Pegas” (inv. nr. 2406), toate sunt o strălucită demonstrație a științei organizării compoziționale într-un cadru pătrat, dar, mai ales, a stăpânirii realizării reliefului plat sau înalt. Ele aparțin anului 1963 și apar elogios comentate de către criticul Ion Frunzetti, în revista „Arta Plastică”, București, nr. 2, 1963.

*

Legat de nevăzute fire de Dobrogea natală, multe și dragi amintiri ale copilăriei s-au reflectat, cu obstinație, în opere. Viziunea solară asupra realității este rezultatul unui vitalism, al unei seninătăți ancestrale, dar și al influenței unui ținut inundat de lumină. Dincolo de această seninătate care se simte în fiecare lucrare și în operă, în ansamblul ei, vom vedea că însuși motivul soarelui l-a preocupat pe artist. Ca și acesta, imaginea calului este frecventă în creația sa. Să nu uităm că tatăl său, mutându-se de la Casimcea, unde era oier, la Ciocârlia de Jos, a devenit crescător și negustor de cai. „... copil fiind, călăream desculț, făcând masă comună cu calul, pe care-l struneam trăgându-l de coamă și lăsându-mă de-a dreptul în voia lui”. Astfel, tema de tinerețe „Caii soarelui” (inv. nr. 2384), căci despre ea este vorba, a fost reluată în 1966, cu scopul transpunerii în material definitiv, spre a fi amplasată la Constanța. „... Transpunerea ei în piatră de Bampton va face să scânteie coamele cailor, ca niște vâpăi. Lucrarea se va acorda astfel cu explozia de lumină a litoralului”⁶.

⁶ Vasile Firoiu, *Sportivi sub cupola Academiei (interviu)*, Ed. Academiei, Buc., 1970

Nu cunoaștem motivul pentru care opera sa nu a devenit monument, așa cum maestrul și-a dorit-o. Ea a ajuns, în forma și dimensiunea pregătitoare (pentru monument), prin donație, în muzeul ce-o poartă numele, unde este expusă. O altă operă cu același subiect, o variantă de mici dimensiuni, realizată în bronz, „Caii soarelui” (inv. nr. 2362), comentată și reprodusă în revista „Arta Plastică” nr. 5/1966 și în revista „Tomis”, Constanța, nr. 6/1967, a fost expusă în Muzeul „Ion Jalea”, făcând parte din donație. Ca și alte lucrări ce au aceeași proveniență, „Caii soarelui” (bronz, inv. nr. 2362, cat. nr. 8) este expusă, din 1987, în Muzeul de Artă Constanța, alături de „Icar” (gips, inv. nr. 2399, cat. nr. 61), „Avântul” (bronz, inv. nr. 2348, cat. nr. 59), „Căderea îngerilor” (bronz, inv. nr. 2380, cat. nr. 48), „Hercule doborând Centaurul” (piatră, inv. nr. 2360, cat. nr. 4), „Victorie, trup în mers” (bronz, inv. nr. 2361, cat. nr. 5), „Poet și muză” (bronz, inv. nr. 2035, cat. nr. 11), „Nud” (bronz, inv. nr. 2368, cat. nr. 14), „Oedip” (gips, inv. nr. 2400, cat. nr. 64), „Nud șezând” (bronz, inv. nr. 2402, cat. nr. 65), „Sfântul Bartolomeu” (gips patinat, inv. nr. 2392, cat. nr. 72) și altele. Acest fapt văduvește Muzeul de Sculptură „Ion Jalea” de unele dintre cele mai bune opere, majoritatea transpuse în material definitiv, al căror loc este- potrivit voinței donatorului, Ion Jalea- în muzeul ce poartă numele său.

Aria tematică a operei maestrului include un important capitol dedicat portretului. Muzeul deține unul dintre cele mai reprezentative portrete monumentale, acela al „Tatălui” (inv. nr. 2357), expus la Salonul Oficial din anii 1927 și 1937, la retrospectiva din 1958 și la Bienala Internațională de la Veneția (varianta în bronz). „Portretul tatălui meu” este o lucrare de referință, emblematică pentru portretistica sculptorului. Acestea i se alătură „Portretul mamei” (gips, inv. nr. 2415) și „Autoportretul” (gips, inv. nr. 2359), precum și cele ale fiicelor „Alla” (bronz, inv. nr. 376) și „Mioara” (bronz, inv. nr. 375).

Cu privire la portretistica artistului, criticul Petru Cămarnescu scria: „Pentru artist asemănarea cu modelul real... este piatra de încercare, proba de foc a rezistenței sale. Creația sa este o permanentă aderare la real, altul decât al căii naturaliste; artistul nu-și recunoaște dreptul de a interveni mai mult decât formele construite ale acestuia îi permit și o cer. El nu ține să iasă în evidență înaintea modelului, ci prin el”⁷.

Nudul este bine reprezentat, în muzeu, prin mai multe opere, realizate în gips, bronz, piatră sau marmură. Aflat în varii ipostaze, nudul lui Jalea este efigie atemporală a frumuseții eterne a trupului uman. Despre nud însuși maestrul spunea, într-un interviu din 1941: „... un torso, un nud mi s-au părut întotdeauna o experiență interioară cu mult mai bogată decât portretul... Portretul este imitativ în mare măsură. Nudul este interpretare; subiectivism și frână reală, în același timp. Nu vreau să fac aici o medievală comparație a genurilor. Dar cred că adevăratul artist se simte în felul în care are în vârful degetelor reliefurile cele mai subtile ale trupului uman, nu pentru a face un inventar al lor, obiectiv și rece, ci pentru a le face să vorbească limbajul spiritului care le animă. Nimic imitativ în sculptură. Totul este expresie”⁸.

„Nudurile sale sunt opere de factură modernă, stilizate larg, în planuri sintetice, după o geometrie care nu strică organicitatea vitalului. Maestrul are, pentru trupul omenesc și atitudinile lui o reverență idolatră, care acordă sculpturii sale valoare... hotărnicind-o uneori cu religia, o religie primordială a vitalului”⁹.

⁷ Petru Comarnescu, *Ion Jalea la 80 de ani*, în „Contemporanul”, 19 mai 1967

⁸ Ion Frunzetti, *De vorbă cu Ion Jalea*, în „Universul literar”, București, 21 iun. 1941

⁹ Idem, *Ion Jalea și Camil Ressu*, în „Vremea”, 3 mar. 1941

De altfel, Ion Jalea a îmbogățit substanțial sculptura românească prin tot ceea ce a creat. „... prin promovarea concepției și virtuților sculpturii monumentale, prin tratarea formelor cu o anume măreție ce izvoara din simțămintele sale, din lirismul său autentic, din gândirea sa cumpănită și armonioasă...”¹⁰.

Adăugând celor de mai sus cele câteva lucrări de vitrină reprezentând compoziții de front, precum „Doi cai” (inv. nr. 2443) sau legate de tema țărănească: „Cosaș” (inv. nr. 2448), „Babe” (inv. nr. 2446), „Bivolar” (inv. nr. 2436), „Oameni cărând saci” (inv. nr. 2433), „Omul cu lopata” (inv. nr. 2429), „La plug” (inv. nr. 2428), „Țăran cu grebla” (inv. nr. 2427) ș.a., vom fi parcurs, în mare, conținutul Muzeului de sculptură „Ion Jalea”, la prima lui organizare.

Vom continua însă descrierea cu relatarea unei întâmplări petrecute înaintea deschiderii acestei unități muzeale.

*

La finalul lunii iulie 1968, muzeul era apt să devină funcțional. Dar, conform uzanțelor de atunci, el trebuia să aibă, după o vizionare, acordul Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă din București și al Consiliului Popular Județean Constanța, în subordinea căruia se aflau toate muzeele locale.

În consecință, o delegație de la București urma să întâlnească comisia locală, a Consiliului Popular, la Muzeul Ion Jalea, în ziua de 8 august 1968, orele 17.

Spre sfârșitul acelei zile, când era limpede că cei din localitate nu vor mai veni, delegația de la București a încheiat un proces verbal, prin care se dădea acordul deschiderii, pentru public, a muzeului.

A doua zi, pe 9 august, la ora ce fusese fixată pentru ziua anterioară, Petre Ionescu – președinte al Consiliului Popular Județean-, însoțit de zece șefi de secții din Consiliu, oameni cu răspundere și pregătire asemenea, desigur, au venit la muzeu.

După o trecere rapidă prin cele 9 săli, Petre Ionescu m-a întrebat: „Ce-i cu sfinții ăștia și de ce sunt așa de mulți?”. Era vorba despre „Sf. Petru și Pavel”, „Cei patru Evangheliști”, „Cap de Apostol” și „Icoana”.

Încercările noastre de a vorbi despre bogata arie de cuprindere a sculpturii lui Jalea în care se include și tema creștină – că aceste lucrări nu au caracterul de obiecte de cult, ci caracter artistic, muzeal, că întreaga artă universală și în consecință muzeele lumii conțin numeroase lucrări cu scene biblice, ș.a.m.d. – toate, au fost zadarnice. Și în timpul acestui schimb de replici (aici simplificate) dintre noi doi,

¹⁰ Petru Comarnescu, *Ion Jalea la 80 de ani*, ...

întregul corp însoțitor de bărbați, „șefi de secții cu studii corespunzătoare, desigur”, a fost complet mut! Din păcate, nu-mi amintesc nici un nume decât pe acela al excepționalului profesor Sever Baltag, atunci, șef al Secției de Învățământ și Cultură.

Plictisit, chiar vădit enervat de insistența argumentelor mele, poate mai ales pentru că îndrăzneam să-l contrazic, Petre Ionescu a conchis: „Ascultă, tovarășa, pui toți sfinții ăștia într-o sală și o închizi; apoi poți să deschizi muzeul”.

A doua zi, echipa de muncitori manuali ai Muzeului de Arheologie, condusă de pitorescul docher „Marian”, a tras, cu sapanele soclurile care susțineau sculpturile „incriminate”, într-o sală a cărei intrare a fost acoperită cu o draperie de pluș galben-auriu, ce cădea, elegant, în falduri, până la paviment. Și muzeul a fost deschis.

Bineînțeles că am telefonat criticului Ion Frunzetti, conducătorul delegației de la București, relatându-i întâmplarea. Peste câteva zile, Ion Frunzetti mi-a cerut să trimit distribuirea pe săli a operelor și fotografiile acestora. Se adresase lui Paul Niculescu- Mizil, a cărui funcție în Comitetul Central avea legătură cu problemele de cultură.

Și a mai trecut o lună.

Într-una din zilele începutului unui octombrie cald, primesc un telefon de la cabinetul lui Petre Ionescu. După câteva secunde de așteptare, mi se spune direct, de la celălalt capăt al firului, fără formula firească de salut: „Tovarășa, pune sfinții ăia la loc, în muzeu, ca s-a plăns bătrânul la Comitetul Central”. Și telefonul s-a închis.

Bineînțeles, că maestrul Ion Jalea s-a amuzat de întâmplare, spunându-i lui Ion Frunzetti (și mie, în scris¹¹) că „artiști mai mari ca mine” din lume au pățit la fel. Niciodată sculptorul nu s-ar fi ostenit să coboare din olimpiana-i statură morală ca să reclame, ce?, incultura?

Ne-am bucurat de izbânda demersului nostru, la prima întâlnire cu Ion Frunzetti, care avea o mare prețuire atât pentru aeristul Ion Jalea, cât și pentru Muzeul de Artă Constanța.

Printre cei care vor citi aceste rânduri vor fi poate mulți care au cunoscut „actorii” acestei întâmplări. Pentru aceștia, cele relatate vor avea un anume impact. Ceilalți vor percepe doar ce însemna puterea decizională a unui conducător aflat sub semnul unui ridicol, asumat din incultură. Cât despre grupul comisiei locale însoțitoare, care rămân jalnici anonimi... nimic de comentat.

*

Ion Jalea a studiat, așa cum am spus, cu mari maestri, ai țării și ai Franței, unde și-a continuat studiile. Dar, el și-a desăvârșit cultura

¹¹ Florica Cruceru, *Cartea cu scrisori*- în curs de apariție

vizuală și prin vizite în marile muzee europene. După toate aceste cunoașteri, lucrul său nu a devenit „manieră, chiar dacă un timp, în portret l-a îmbrățișat pe Despiu. Iar dacă a glanat, din lexiconul de simboluri ale umanității, pe cele pe care clasicismul său, mai întâi latent, apoi manifest, îi impunea să le prefere, este clar că universul sculptural și l-a structurat fără enciclopedii, nici proteze. El izvorăște din colbul stârnit de vânturile Casimcei și ale Ciocârliei de Jos, din firul ierbii și foșnetul porumbului, din reveneala brazdei de plug răsturnate, din zgomotele sfintelor înserări ale satului dobrogean”¹².

Dobrogea, la rândul ei, evocă puternica personalitate a artistului, „nu numai pentru că aici se află 5 din cele 16 monumente ale sale; nu numai pentru prezența operei sale în Muzeul ce-i poartă numele și în Muzeele de Artă din Medgidia și Constanța, ci mai ales pentru că artistul a avut o relație profundă și continuă cu acest ținut, cu solul lui, cu caii copilăriei, cu sculptura antichității, cu vestigiile din Muzeul de Arheologie și cu metopele de la Adamclisi. Căci înalta lecție de echilibru, logică și rigoare a formelor, Jalea aici a asimilat-o, ca tot ceea ce se sedimentează de timpuriu în conștiințe, chiar înaintea oricăror studii, reînnoind-o cu fiecare popas estival. La Constanța Jalea a venit an de an în îndelungata sa viață ca să se infuzeze de frumusețe, puritate și armonie, întâlnindu-se mereu cu anticii. Și întreaga sa operă păstrează repere ale acestor reveniri”¹³.

¹² Ion Frunzetti, *Omagiu lui Ion Jalea*, în „Arta”, București, nr. 8, 1977

¹³ Florica Cruceru, *Un mare sculptor dobrogean. Ion Jalea*, în „Analele Dobrogei”, Constanța, Serie nouă, VI, nr. 1, 2000; Idem, *Artele la malul Mării*, Ed. Muntenia, Constanța, 2006, p. 160

L'HISTORIQUE DU MUSÉE DE SCULPTURE „ION JALEA” Résumé

L'article présente les efforts faits le long du temps pour que le Musée de Sculpture „Ion Jalea”, section du Musée d'Art de Constantza, devienne un prestigieux foyer de culture.

L'intention du sculpteur Jalea, de faire don à la ville d'une collection représentative de son oeuvre pour organiser un musée, a été bien reçue par les autorités du temps de Constantza, lesquelles lui ont offert un immeuble situé dans le boulevard Regina Elisabeta.

On y continue par passer en revue les étapes de la constitution de ce musée qui abrite plus de 100 oeuvres appartenant au grand sculpteur. L'auteur met aussi en évidence les thèmes préférés et une série de travaux du grand artiste exposés dans le musée.

UN EPISOD CU SEMNIFICAȚII TÂRZII: CLUBUL „12 PLUS 1”

Tot ceea ce urmează poartă amprenta, pală și târzie, a atmosferei unor romane ale lui Mircea Eliade sau Marquez. Adică, o realitate a existat, nu doar în memoria noastră, nu doar în cohorte de fotografii făcute cu diverse prilejuri, dar, îmi place să cred, și în anumite însemnări ale unora din afara noastră sau chiar dintre noi, cărora le plăcea să raporteze.

I. REALITATEA NUDĂ

Cam după 1982- 1983, pe 12 aprilie, ziua de naștere a lui Marian Moise, finanțist la Circumscripția Financiară, director adjunct sau șef de secție, avea loc o „masă tovarășească”, organizată pe spesele și prin eforturile supraomenești ale acestuia. Când fac această afirmație, mă gândesc la penuria ce îmbogățea identitatea celui din urmă deceniu comunist, în probleme de alimentație. Prin funcția și relațiile pe care le avea, prin generozitatea sa debordantă, Marian aduna, un an de zile, ceea ce ar fi putut să constituie „materialul” pentru o petrecere bună a 10-12 haidamaci, puși pe mâncare, băutură, pe discuții serioase, îndelungate, lejere, bancuri, bârfe de toate felurile.

Așadar, e vorba despre, aproximativ, 7-8 întâlniri a câte 7-8 ore, până în 1989, și vreo 2-3 copii palide, cam fără sens- sau fără acele sensuri- după 1989.

Primele întâlniri au cuprins un cerc restrâns de colegi de clasă ai lui Marian Moise, perioadă din care nu cunosc foarte multe lucruri. Între prietenii săi de această factură: criticul literar *Gabriel Rusu*, redactor la revista „Tomis” și, mai târziu, realizator de emisiuni la radio și televiziune, în București; băiat fin și intelectual, uneori, caustic, *Ștefan Cucu*, profesor de latină, poet, „păstorul” fondurilor speciale ale Bibliotecii Județene, acum doctor în științe, conferențiar la Universitatea „Ovidius” Constanța; *Constantin Novac*, scriitor cunoscut, redactor șef al revistei „Tomis”; *Constantin Cioroiu*, scriitor, pictor, șef de secție și, apoi, director adjunct al Bibliotecii Județene Constanța, într-un anume fel, chiar istoric al Dobrogei; *Sorin Roșca*, scriitor și redactor la „Tomis”; *Nistor Bardu*, profesor de limbă română, consătean al meu, atunci, documentarist la Biblioteca Județeană; *Stoica Lascu*, aromân, ca și Bardu, unul dintre cei mai cunoscuți istorici ai Dobrogei, cu care am publicat nenumărate studii și articole. Lor li se

adaugă, în prima fază, un personaj interesant, *Ghiuri Farcaș*, „proprietar ambulant de utilaje de agrement” din Brăila. Locurile de întâlnire, restaurantul din „Peninsulă”, apoi „Zorile” sau „Păltiniș”, cred că în funcție de puterea financiară a lui Marian. Doi sau trei ani s-a mers în diferite căsuțe din Satul de Vacanță, iar, în ultimii trei ani înaintea Revoluției, în beciul organizat de Nicolae Coman, în strada Republicii nr. 39.

După Revoluție, trei ani, întâlnirile au avut loc la „Potcoava de aur”, pe starda Onești, la un restaurant particular în zona Delfinariului și în pădurea rezervației de la Hagieni (13 km vest de Mangalia).

Aparent, acest material ar putea părea de o banalitate înfiorătoare, dacă n-ar fi însoțit de o iconografie extrem de bogată și dacă ar lipsi memoria noastră.

N-am fost la toate aceste întâlniri. Refuz, de la început, să cred că ele făceau subiectul observațiilor speciale ale Securității, dar nici că nu se bucurau de vreo atenție specială. În fond, acolo, grupuri de intelectuali, aș zice reprezentativi, dar nu numai oficiali, ai județului Constanța se angajau la discuții dintre cele mai diverse, dar predominau probleme legate de cultură, de ziaristică, de știință istorică, viață muzicală, problema națională și probleme politice, în nu mică măsură, spuse pe șleau. Nu erau manifestări politice în sensul cel mai dur al cuvântului. Nemulțumiri de toate felurile se simțeau în orice schimb de replici și, dacă imediat după 1989, eu i-am dat numele acestei manifestări din vreo 10 ediții „12 plus 1” înseamnă că, într-o anumită atmosferă, am receptat întâlnirile noastre ca având un caracter politic de altceva, dacă nu, în unele momente, chiar de contra. Împreună cu prof. dr. Mircea Popovici, am lansat un chestionar tuturor membrilor fostului cerc și trebuie să recunosc că, ocupați cu „Revoluția”, colegii mei s-au complăcut în a nu răspunde. Nici ultimele trei întâlniri n-au fost lipsite de „politic”, dar lumea se schimbase și diferențieri de poziții și de șanse nu puteau acoperi niște posibile divergențe, pe care, cu greu, vechile noastre relații le estompau. După 1990, era altceva.

Deja, din acest moment, țin să pătrund sub aparențe, ferindu-mă, ca de foc, să depășesc ceea ce a fost, prin ceea ce ne-ar fi plăcut, nouă, să fi fost.

Prima concluzie pe care o trag înainte de expunerea evenimentelor și portretelor participanților (parțial, făcute, pe niște foi târzii, scrise de Marian) este că nu putem vorbi despre un cerc politic de opoziție. Am convingerea fermă că am fost „penetrați”, am întâlnit oameni diferiți, pe care i-am văzut doar câte o dată și atât. Se fereau să-și arate identitatea, să iasă în față și ceva mă face să cred că nici n-aveau forța intelectuală și pregătirea științifică sau școlară, măcar, să facă acest

lucru.

Așadar, voi spune că n-am fost la toate întâlnirile, nu m-am aflat între foarte apropiații lui Marian Moise, am ajuns în acest cerc prin intermediul lui Stoica Lascu și mi s-a părut, tot timpul, că unii dintre ei sunt niște oameni care profită materialicește de buna credință a lui Marian și de generozitatea lui neobișnuită. Este evident că și el beneficia, la rândul-i, de niște atenții- modeste, însă- din partea oamenilor cu care avea de-a face, legate de serviciul pe care-l făcea. Din jenă, nu am forțat relațiile. De pildă, nu m-am dus undeva în Harghita- Covasna, unde Marian, încă doi prieteni de-ai lui și eu fuseserăm invitați de două familii de artizani maghiari, ce-și valorificau produsele în piața de la Mamaia, care nu erau deloc săraci și la care cei trei s-au simțit foarte bine. Era vorba despre două sate, care „cuceriseră” piața din toată țara, și asta „pe bune”.

Cine erau cei doi unguri, cu care m-am înțeles foarte bine, cu unul dintre ei întâlnindu-mă și la câțiva ani după ce am devenit „senatorul” și marele „mâncător de unguri”. În primul rând, era vorba despre *Andor Baci*, adică *Albert Andrei*, artizan din comuna Izvorul Crișului, un fel de șef al comunității maghiare din comună. Acum, scrie Marian, a îmbătrânit, este suferind și trăiește retras. Îi plăcea să bea palincă, fusese, în mod cert, ofițer de securitate, acționase în zona Banatului, în legătură cu problema „titoistă” și , cred eu, din câte reieșea, a făcut ceva „incursiuni” și dincolo de graniță. Era un om deschis, fără îndoială, provenea dintr-un alt timp și avea o ocupație care nu avea, la început, oameni de mare calitate profesională. Mărturisesc că m-am înțeles foarte bine cu acest om. Un alt maghiar, din aceeași localitate, Izvorul Crișului, stabilit, apoi, la Oradea, se numea *Pentek Adalbert*. Noi îi spuneam *Belo Baci*. Poate, înainte de Revoluție, a rămas în Ungaria și trăiește în orașelul Kestely, în extremitatea lacului Balaton, și se ocupă tot cu artizanatul. Marian Moise, care mi-a trimis 4 pagini, încheie această problemă cu formula „*Nu știu ce s-a mai întâmplat cu casa lui formidabilă din Oradea*”.

Pot să afirm că m-am înțeles de minune cu acești doi unguri, care nu erau, deloc, figuri aparte între noi, decât doar că nu aveau pregătirea intelectuală organizată pe care o aveam noi. Dar, în acele relații, în acele momente, lucrul acesta nici nu se observa. Într-o discuție cu *Pentek*, acesta mi-a spus cam așa: „*Ce dracu' am avea noi între noi, d-le Dumitrașcu, dacă n-ar fi Ceaușescu?*”. Nu l-am contrazis, deși Ceaușescu nu avea nici un amestec în treaba asta. Sincer să fiu, și atunci, ca și azi, îi reproșez fostului șef al statului moliciunea și cedările în raport cu pretențiile, din ce în ce mai virulente, ale fruntașilor maghiari din România. Era tocmai perioada apariției „*Istoriei Transilvaniei*”, în mai multe volume, la Budapesta, sub

patronajul oficial al ministrului maghiar al Culturii și cu „ajutorul” scrisorilor, de toate felurile, trimise de fel de fel de fruntași ai C.C. al P.C.R. de origine maghiară și cărora, slavă Domnului, nu li s-a întâmpnat nimic.

Am în față cel puțin 50 de fotografii, dintre cele de trei ori mai multe, în care sărbătoritul dorea să nemurească momentele aniversărilor sale. Este evident că le voi folosi, nu atât în expunerea unor mese, care, uneori, însemnau chiolhanuri, nu ca scuză pentru participanți, spun că, niciodată, la asemenea mese îmbelșugate nu am văzut nici măcar un om beat... „bine făcuți”, este altceva. De altfel, acest material nici n-ar avea sens dacă n-ar privi un fragment de istorie a orașului Constanța, într-un fragment de timp și privind aproximativ 20 de personalități- nu am nici o rețineră în folosirea acestui termen- și dacă nu am speranța că aceste miniportrete vor folosi altui timp.

Eu am venit mai târziu, poate prin 1985-1986. Prima „manifestație” la care am participat avea loc într-un restaurant luxos, cu mulți participanți și cu un oarecare caracter festiv. Multe fotografii color îmi întăresc simțirea acestui moment.

Iată, de pildă, niște personalități de ținut minte: *Florin Brojbă*- mare grafician, stabilit, imediat după revoluție, în Toronto. Ce-o mai fi făcând, Dumnezeu știe! Nu cred că l-am mai întâlnit prea des în anii ce au urmat lui 1986. *Dan Danielescu*: renumit violonist al Filarmonicii constănțene, rămas, în 1988, la Paris. Mi-l amintesc foarte bine, un băiat înalt, prezentabil, mereu cu un fular la gât, nedespărțit de vioară, un împătimit al acesteia. Făcea cuplu cu *Nicu Coman*, despre care voi vorbi, mai pe larg, în continuare, acesta cântând, la buzuki, muzică grecească. Dintre noi toți, mi s-a părut că Dan Danielescu, violonistul de muzică clasică și al celei românești de factură națională, era cel mai pornit împotriva comunismului. Nu ne feream unii de alții, deși eu cred, uneori, că aveam de ce să ne ferim.

Dintre cei prezenți la întâlniri îl rețin și pe *Costel Topor*, nu doar cumnatul lui *Nicu Coman*, ci și membru al unei familii cunoscute în Constanța, prin sora lui, *Olga Duțu*, directoare a Liceului Pedagogic, mulți ani inspector general la Inspectoratul Județean Constanța, iar, în ultimul timp, înainte de decembrie 1989, lucra la Ministerul Învățământului. *Costel Topor* era profesor la liceul de Artă, fiind, apoi, asociat și director general al societății comerciale „Europolis”, în cadrul căreia ființa și editura cu același nume, condusă de *Olga Duțu*, doctor în filologie, profesor universitar și rector al filialei din Constanța a Universității „Spiru Haret”. Un alt frate al lui *Costel Topor* lucra la Agenția Internațională de Turism „Mamaia”.

Dintre cei care fie că i-am întâlnit, fie că i-am recunoscut, îl amintesc pe *Ion Bîrcă*, pe atunci director tehnic al Șantierului Naval

Constanța, adjunct al cunoscutului Dimoiu. Un personaj relativ ciudat era *Sedin Sebatin*, secretarul Muftiatului din Constanța. Am avut strânse relații cu el în perioada „bătăliei” pentru numirea noului muftiu, în locul celui bătrân, originar de la mine din sat, pe care l-am pus într-o situație de neconceput, altădată. În calitate de președinte al Comisiei pentru Cultură, Învățământ, Culte, Mass-media și altele al CJUN Constanța, am mers la muftiu acasă, împreună cu Arhiepiscopul Tomisului și al Dunării de Jos, Antim Nica, cel care îmi ștrangulase, timp de un deceniu, apariția volumului „Localități, biserici și mănăstiri românești din Dobrogea, înainte de 1877”. Trebuie să recunoaștem că scena era antologică: cei doi înalți prelați și eu, bând cafele și servind specialități turcești, într-o convorbire pașnică, părintească, în care marele Muftiu și-a adus aminte, în treacăt, de neamul meu de la Nisipari. Pe Selim îl interesau mai mult afacerile și, neputându-le rezolva în România, aud că s-a stabilit în Turcia.

Apare aici, și încă pentru mulți ani, *Vladimir Bălănică*, figură interesantă a învățământului și publicisticii constănțene, profesor de română la Liceul de Marină, redactor și critic literar la „Tomis”, participant la ședințele lunare de mare importanță ale intelectualității constănțene organizate de Biblioteca Județeană, sub îngăduitoarea tutelă a lui Constantin Dumitru Zamfir și, mai ales, prin eforturile lui Constantin Cioroiu. După Revoluție, adus de Gabriel Rusu la București, a organizat câteva emisiuni interesante la Radio și Televiziune și a fost găsit mort, în apartamentul său. Nu era căsătorit. A fost o prezență foarte prezentă în toată această istorie.

În fotografii, apare foarte des *Constantin Novac*, cunoscut scriitor, redactor șef al revistei „Tomis”, citadelă a culturii constănțene după plecarea lui Ion Bădică, constănțean de frunte, dar spirit anchilozat în această funcție. Bărbat frumos, îl cunoșteam de peste 30 de ani, când, la cantina studențească din „Doamnei”, ținând-o de mijloc pe Alexandrina- devenită Novac, o frumusețe brunetă cu ochi verzi, - uitau pentru ce se așezau la rând și erau împinși, ușor, înțelegător, de ceilalți, spre tăvile cu care, uneori, plecau, avându-le tot goale. Mi-am adus o contribuție însemnată la fixarea noului sediu al revistei, în locuința ocupată de ultimul primsecretar al Constanței, Marina, și iată că trăiesc, cu tristețe, momentul în care clădirea- sediu al revistei a fost „retrocedat”, mi se pare că în fals, în cadrul campaniei de restituții în fals. Costel Novac, un scriitor cu totul original, fost lector universitar, trăiește acum, la vârsta mea, tragedia provizoratului sediului revistei pentru care a trăit. Lângă el, mai tot timpul, *Nicolae Motoc*. Pare născut să fie adjunct. Niciodată, în orice situație, nu s-a pus problema de a fi primul. Pentru mine e o enigmă. Bun poet, romancier pe toane, a ținut, peste 30 de ani, „Poșta redacției” și, mai ales, a cultivat câteva

generații de tinere talente. Este ciudat cum el, fără copii, „durul” critic literar, avea înțelegere și multă îngăduință față de copiii de școală generală, care activau la cenecluri. Motoc a fost un spirit benefic pentru revistă. *Constantin Cioroiu*, probabil din Mangalia, a parcurs toate treptele administrative la Biblioteca Județeană, ajungând director adjunct. Am fost în cele mai bune relații. Făcea și grafică. Reușită. A publicat mai multe volume privind reflectarea Constanței în operele unor străini. Nu știu în ce măsură o dramă personală l-a putut face adversar de neînțeles al unui om al cărui spirit de prietenie era debordant. Mă refer la mine. Eu l-am iertat, dar nu știu dacă el se va ierta. *Nicolae Fătu* apare des. Ziarist și reporter, autor a două cărți, având unele slăbiciuni bahice, îndemnat spre ele, poate, și de nerealizările profesionale pe măsura posibilităților sale. A murit la 2-3 ani după Revoluție. *Nistor Bardu*, unul dintre cei mai buni elevi ai școlii satului meu, aromân ambițios, căsătorit cu o româncă, tot din sat, a lucrat, mult timp, la Biblioteca Județeană, profesor la diferite școli, scriitor, nelipsit de la cenecluri literare. Astăzi este lector universitar și doctor la Universitatea „Ovisius” din Constanța. Cred că i se face un act de dreptate. *Lascu Stoica* e una dintre cele mai interesante figuri din viața culturală constănțeană. Nu fac nici o figură de stil și nu am nici o rețineră în a spune că, în afară de noi doi, nimeni nu cunoaște mai bine Dobrogea, din documente, mărturii ale oamenilor, presă, cărți, muzee etc. Mi-a fost recomandat, când lucram la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, de profesorul meu și al lui, de istorie, Constantin Olteanu, un monument care nu poate fi doborât nici cu tunul de pe soclul pe care simțirea mea de copil l-a înălțat în anii 1955- 1956, când eram liceean la Medgidia. Stoica Lascu era prieten cu Marian Moise și nu a lipsit de la niciuna din întâlniri. Sunt doi oameni cu care am colaborat foarte mult pe plan științific, Ion Bitoleanu și Stoica Lascu, am reușit multe lucruri bune împreună. Dar, aceștia au manifestat, în câteva cazuri, ce-i drept foarte puține, și unele lacune de ordin prietenesc și sentimental față de mine. Stoica s-a realizat în mult mai mică măsură decât merită, opera lui publicată este cât a 5 doctori în știință la un loc. Lucrarea lui de doctorat privește, firește, *Istoria aromânilor din România*. Realizarea lucrării a durat mult, preluând cea mai proastă rețetă a mea, aceea de a o face inexpugnabilă, infailibilă, perfectă, Dumnezeu aruncându-i în față, mereu, noi surse spre a-l obliga să rezolve problemele, exhaustiv. Nu știu cum s-a rătăcit o fotografie de grup, oficială, din acel timp sau de mai târziu- în rest pozele erau „zănatică” rău- din care îl mai rețin pe *Sorin Roșca*, prieten de reportaje înfrumusețate cu Marian Moise, pagini de prezentare- reclamă a unor întreprinderi, inclusiv viticole- în „Tomis”. Alături de el, și *Actuan Murat*, actual consilier la Consiliul

Județean pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național, îmi pare rău s-o spun, nu îndeajuns de muncitor pentru a se realiza la nivelul minții sale și a surselor care-i stau la dispoziție. În fotografie mai apare- și, cum Dumnezeu a lipsit până acum - *Ovidiu Dunăreanu*, jurnalist și scriitor, o întruchipare dobrogeană, mai puțin îndrăzneată, a fiului bălților Brăilei, Fănuș Neagu. Sunt, în fotografie, și alte 2-3 figuri pe care doar aiureala mă face să nu mi le aduc aminte.

În schimb, am primit, recent, de la Marian, o fotografie scrisă pe verso- cum nu obișnuiește el-, pe toată întinderea ei și redau textul integral, mai ales că mă scutește de lapsusurile pe care timpul le cultivă, în condițiile în care, nici eu nu mă întâlnesc cu cei în cauză. Iată cum sună însemnarea de pe verso: *„Amintire de la celebrarea zilei mele de naștere, 1988, la care au participat: Actuan Murat, Nicolae Fătu, Constantin Novac, Val. Bălănică, Omer Yuksel, Nicolae Motoc, Florin Brojbă, Omar Tagedin, Stoica Lascu, Gh. Dumitrașcu, Vlad Silviu, Gh. Dumitru, Nicolae Coman, Dan Danielescu, Memet Geavit, Constantin Topor, Ziaedin Atnan, Pentek Adalbert, Albert Andon, Nistor Bardu, Marian Moise”*. O adevărată Dobrogea în miniatură, un „model etnic de conviețuire”, în care, după cum se vede, au loc și doi unguri, străini de Dobrogea, iar, dintre turci și tătari, cred că Ziaedin mi-a fost student.

La ceea ce urmează va trebui să mă opresc mai pe larg. În primul rând, pentru că, în toată această perioadă, scăpase ochilor mei *Costin Antonescu*, șef al Casei de Creație populară, „părinte” al săptămânilor culturale de la Carsium, Hârșova, unde, printre speranțe, se număra și fata mea, poetesă, cultivată, ca și întreaga sa generație, de Petru Vălușanu, soții Novac și Nae Motoc. Foarte important: după Revoluție, Costin Antonescu și fostul meu student Nicolae Cușă au scos un ziar, deosebit de serios, numit „Cetatea”, care, din păcate, și-a încetat apariția după doar câteva numere. Lângă ei apare mereu *Marinescu*, venit din același cerc al revistei „Tomis” și al Bibliotecii.

Foarte probabil, „seria” întâlnirilor noastre de la subsolul clădirii de pe Republicii nr. 32- rectificare: nu subsol, ci beci- începe din 1987. Marian greșește când spune că e vorba despre 1988, când cadrul era chiar luxos. Nu știu cum Nicu Coman amenajase acest beci, dar el arăta exact pe măsura noastră, curat- în măsura în care un beci poate fi curat-, având instalată o masă de ping-pong, la care se tranșau ambițiile sportive, printre țevi de toate mărimile și în toate direcțiile, avea înscrisuri optimiste, ca, de exemplu, „Welcome- Uelcam!”, „Loc de dat cu capu’”, „Mobilă și durere!”, „La mulți (B)ani , Mariane!”, „Spre lăcașul lui Chițalan!”, „Cortina de mucava raiată!” și „Zonă liberă de comunism!”. Era vorba, pe de o parte, despre comunitatea noastră cu șoareci și șobolani, o săgeată indica un drum foarte scurt către o magazie de cărbuni pentru „treburi neimportante”. Chestia cu

comunismul nu era în 1989, a apărut mai târziu. Fotografiiile pe care le am rețin toate aceste inscripții.

Îmi sunt străine demersurile până la masa pusă. Și azi cred că, printre cei ce ne așteau la masă, erau unii care știau mai mult decât noi. Mereu apăreau necunoscuți, nici picior de femeie, doar tâmpeniile noastre artistice, un băiat care filma masiv, un altul care fotografia, scene jucate- mai ales de Roșca și de Andor Baci, acesta din urmă având un gest „moștenire”, cu pumnul strâns, în semn de salut, preluat din nu știu ce punct cardinal. Întâlnirile nu durau mai mult de 6-7 ore, meciurile se desfășurau, fără întrerupere, la masa alăturată. Ca să fiu sincer, dacă mi-ar cere cineva, azi, un inventar al spuselor noastre de atunci sau cu alte prilejuri, n-aș fi în stare să-l refac. Dar, nu doar un simplu joc de cuvinte, luam la „refec” lumea politică pe care o trăiam, iar ieșirea o făceam, nu buluc, ci pe rând, probabil influențați de întâlnirile ilegaliste, în care jucau, merci bine, și luptătorii de azi de pe baricadele anticomunismului, dinspre Grupul de Dialog Social și Alianță Civică, mulțumindu-li-se pentru transformarea „dalmațiană”, chiar și cu posturi de miniștri.

Sunt dator să vorbesc și despre *Nicu Coman*. Avea cam 30 de ani. Cânta muzică grecească și înregistrase un disc cu formația lui. Îi voi scrie numele când îmi voi aduce aminte. Era vorba despre o fată din Samos. Avea pe cineva în SUA, nu făcea un secret din asta. După 1990 l-am reîntâlnit. Cânta la restaurantul „Pelican”, susținea singur spectacolul, în fața „căpitanilor” de bărci, greci (orice marinăr grec este și căpitan de vas!). Trona, atotputernic și sigur pe el. A plecat în Statele Unite și a revenit cu prilejul unei alte zile de naștere a lui Marian. Nu era entuziasmat de ceea ce văzuse și trăise, dar locuia, probabil, într-un cartier grecesc, unde muzica sa era căutată. Trecuseră doar 3-4 ani și exuberantul Coman căpătase, în schimbul bunei sale dispoziții, o sobrietate pe care nu o remarcasem până atunci. Mi-a spus că, între românii pe care-i cunoștea el în America, imaginea mea, făurită, cu grijă, de maeștrii dezinformării, este, pe cât de proastă, pe atât de falsă. Îmi spunea că a încercat, cu disperare și ciudă, să le vorbească despre omul care sunt. Fudulia, prostia, prejudecata, interesele, toate acestea făceau ineficiente dezvăluirile lui, de bună credință. Mi-a spus că va încerca să vâre, în nu știu ce ziar de cartier, măcar, un lung interviu cu mine, cunoscându-mi sinceritatea și curăția sufletească. Am înregistrat, răspunzând întrebărilor lui de tip american, aproape o casetă. Peste un timp, reîntors, mi-a spus, trist, că n-a putut și că prejudecățile sunt de granit, fără îndoială, mai durabile decât imaginea reală. Peste ani, îți mulțumesc, Nicu Coman, pe unde oi fi, pentru gestul tău de om adevărat și de amic loial.

A VENIT REVOLUȚIA. M-am aruncat, din primele zile, în vâltoarea ei, conștient și instinctiv, capii „inițiați” au cerut includerea mea, imediată, în structurile conducătoare ale C.J.P.U.N. și eu m-am aruncat, fără nici o rezervă, în această muncă, nu lipsită de riscuri și total neaducătoare de venituri. Mai degrabă, de „plecături”. La liceu, predam o jumătate de normă, gratuit, așa că, de la serviciu, nu aduceam nici un ban acasă, dar cheltuiam bani pe lungile și numeroasele mele drumuri la București, care, și prin eforturile câtorva, au dus la înființarea Facultății de Medicină și Facultății de Biologie, a Institutului de Marină Civilă, a Universității „Ovidius” Constanța, a postului de Radio Constanța, a mutării redacției „Tomisului” din casa din care a fost alungată, mai târziu, la înființarea Editurii „Pontica”-însușită, cu totul- de Marin Mincu, care nu mi-a publicat un rând, deși eram printre cei dintâi cu dulapurile pline de manuscrise-. Desigur, aveam salariu bunișor de la C.P.U.N., dar banii îi cheltuiam pe drumuri, pe mese anapoda și pe „chirpicii de la „Naționale”, cu care îmi pregăteam infarctele.

Înainte de aprilie 1990, ne-am întâlnit, în beciul nostru, și păstrez câteva imagini din acea perioadă. Lume nouă, în poze și în amintirea mea. Între aceștia, *Mircea Popovici*, colegul mei de la Liceul „Mircea cel Bătrân”, cu care am constituit, o lună de zile, un ciudat cuplu „Frații Petreuş”, făcând „revoluție” în structurile de învățământ, instaurând, în multe cazuri, curătenia. Am publicat, împreună, în „Cuget liber”, am dat interviuri radio, dar el s-a ferit „ca dracu’ de tămâie” (era doar fiu de preot!) să intre în structurile F.S.N. și C.J.U.N., deși, îi păstrasem locul. Câteva dintre greșelile pe care le-am făcut în privința oamenilor, le datorez inspirațiilor lui de matematician-informatician aiurit, absolut visător în probleme de politică. După ce a visat un timp, în culorile P.N.Ț.-c.d. și m-a ținut la distanță, fără nici un fel de explicație, și-a mai adus aminte de mine când mai avea loc un vernisaj al soției sale, profesoară de matematică și pictoriță veritabilă. Am scris una sau două cronici de expoziție. El expediază această perioadă în câteva rânduri ale unui volum, subliniind momentul unui „divorț” între noi, dar care n-a avut loc.

Mai apare, îmbrăcat gros și cu căciulă, un preot, protopop și, mai târziu, dr. *Vasile Sârbu*, foarte apropiatul decan al Facultății de Medicină pentru care luptam. Venea pentru prima dată. După Revoluție. Gesturile mele și ale lui Novac, ca zei tutelari, arătau, în mod clar, că era binevenit. Din acel moment, simțeam că încep să fiu însingurat. Sunt mai trist ca altădată- nici atunci nu eram excesiv de vesel, dar eram ascultat-.

Fotografiile unei alte întâlniri definesc, probabil, din nou, perioada de dinainte de 1989. Apare, pentru prima sau a doua oară, ofițerul de

marină, *Doru Dan Preda*. Băiat deștept, colecționar de tablouri, făcuse chiar un pariu cu Mircea Popovici și pierduse un tablou foarte valoros. Poza îl păstrează, într-un moment de început al unei vieți foarte aventuroase în domeniul afacerilor, urcând și coborând din vârfurile de gheață ale Alpilor, până în Gropile Mariane. Dacă o haită de câini ar fi avut ce avea el în minte, fără îndoială că ar fi fost nevoie de o „întreprindere 3x3” de tip canin. Eu cred că Doru Preda merită, în lumea întreprinzătorilor, a marilor curajuri și eșecuri din Constanța, un capitol aparte. Deocamdată, îl găsesc printre noi, adus tot de Marian Moise, cultivator de himere. Pentru că am scris acest cuvânt, mă uit la câteva fotografii în care un doctor aromân sau arab, mă lămurea despre lecurile lui prin care cancerul, SIDA și alte câteva „nimicuri” sunt făcute praf și pulbere de miraculosul său medicament. Ceea ce am auzit mai târziu, după ce Marian publicase o ciudată carte despre arte, boli și genealogii, e că doctorul, care deschisese, e drept, primul cabinet medical particular din Constanța, în Piața Griviței, și pe care l-am întâlnit, la fel de aerian, în noaptea de Paști al lui 1998, la București, i-a consumat lui Marian bruma de bani adunată, fără vreun rezultat cât de cât palpabil în domeniul medicamentului, pe care medicii germani- de o fi ajuns, cu adevărat, la ei- n-au prea reușit să-l descifreze.

1990, probabil. Suntem în restaurantul unui stadion de rugby. Momentul nu cred că merită reținut în mod deosebit, eram în campanie electorală, iar cel ce ne-a servit la masă era ospătarul Pelehra, dacă nu, cumva, era mai mult decât ospătar, șef de sală sau mai știu eu ce. De ce rețin asta? Cu mulți ani în urmă, atunci, proaspătul rector al Institutului Pedagogic Constanța, activist de partid, ajuns până la rangul de secretar de comitet județean- era, de fapt, un constănțean de cartier, un om al științei, școlii și scrisului- a încercat să pună o pilă. Fiind în comisia de examen de admitere la Istorie, m-a rugat, mai pe departe, în legătură cu băiatul în cauză. Deștept, isteț, dar nepregătit. I-am dat o notă de speranță, bazată, mai ales, pe calități. A picat pe puțin. Rectorul nu mi-a reproșat vreodată. Acum îmi mulțumea, numitul Pelehra, pentru faptul că nu reușise la facultate. Se descurcase mult mai bine și nici nu-mi vine să cred că, azi, nu e patron.

Ehe...se transformă lumea! În fotografiile de după 1990, doctorul Sârbu apare sigur pe el, cu cravată. Între timp, l-am întâlnit mai rar, pentru că e plecat prin toată lumea, călătorind, în ultimii 9 ani, cam de 100 de ori mai mult decât mine, senatorul ce am fost. Indiferent ce spune, însă, gura lumii slobodă, în calitate de director al Direcției Sanitare Județene și decan, în același timp, presat și sprijinit și de mine, a reușit să facă din Facultatea de Medicină una de prestigiu, în

clinicile chirurgicale din Constanța s-au realizat operații de mare dificultate, iar, el, chirurg, este recunoscut. Ar trebui să scriu o pagină întreagă în care să recunosc, modest, că aproape în toți acești pași ai Facultății de Medicină am fost implicat, fie în calitate de membru al C.J.U.N., fie în aceea de simplu senator sau de șeful Comisiei pentru Învățământ a Senatului. Dar aceasta nu l-a împiedicat să aibă unele amnezii dubioase la unele aniversări ale Facultății, căreia-i fusesem naș și sprijin. A mai rămas să apăr Facultatea de Medicină din Constanța de ea însăși, anume, de lacunele legate de Jurământul lui Hipocrat, pe care le-au avut nu puțini dintre profesorii ei. Dumnezeu e mare și vede!

Ne apropiem de ultimele întâlniri. Înstrăinarea mea crește. Suntem într-o grădină a unui restaurant particular, cântă un lăutar, sunt cu vechea mea haină de tergal- pe care o am și astăzi-, cumpărată în 1987, ceea ce-mi arată, simbolic, că, pe plan material, eu am rămas în urma tuturor, pe de o parte, pentru că n-am fost în stare de pași în acest domeniu, pe de alta, că am fost comod și fricos, în sfârșit, pentru că m-am supus comandamentelor moral-ideale, pe care le-am crezut și în care am crezut.

Ultima întâlnire, o sărbătorire a redacției revistei „Tomis”, în care mai apar „patronii” ziarului „Cetatea”, revoluționarul Nicolae Cușa, fostul meu student, și Costin Antonescu, Bălănică stă lângă șemineu, parcă așteptând să fie sorbit de neant, Costel Novac mă privește pe sub mână pusă streășină, „tânărul machidon” care ne-a filmat în mai multe rânduri. Și cam atât. Am venit ultimul și am plecat primul. Parcă în mod simbolic. Capitoul înceta.

*

La urma urmei, pentru ce am insistat eu pe această sumă de episoade, preț de atâtea pagini? În primul rând, pentru că e vorba despre 7-8 ani din viața mea, de oameni- unii dintre ei apropiați mie, pe care făceam greșeala, târziu descoperită, de a-i numi frați sau prieteni-. E ca un arbore genealogic, care începe firav, apoi se umflă precum un romb la jumătate și coboară, din nou tot firav, spre Unul, de la început, care e sfârșitul.

Ne întâlnim rar, cu unii nu m-am mai întâlnit deloc, alții au crezut că, îmbrățișând nu știu ce concepții și apartenențe politice, nu vor ține în brațe altceva decât o Fată Morgana și, de pe această poziție, m-au dușmănit sau m-au privit de sus, într-un mod inexplicabil. Amneziile i-au cuprins pe cei mai mulți, eu am rămas credincios și trist, caut să repar și să cârlesc câte ceva, ce nu mai poate fi, cum a fost. Ciudat, pe linia paradoxurilor mele, cel mai apropiat îmi rămâne, în final, tot Nicu Coman, care este cel mai departe.

Atențiune viitorime! Dacă voi publica aceste pagini, ele vor fi la îndemâna tuturor, tot atâtea pagini de viață. Dacă nu le voi publica, ele vor rămâne copiilor mei, pentru a le arunca odată cu amintirea mea. Sau, poate, le voi da unor arhive, unde, peste decenii, vreun tânăr sărac se va opri pentru a scrie despre o altfel de Constanța și mă va descoperi altfel decât mă încondeiază cu catran, ca pe un ou clocit, o parte a presei de astăzi și lumina murdară a PROTV-ului.

Tinere care vei fi, judecă-mă și după aceste pagini, pe care mă grăbesc a le încheia, în dimineața zilei de vineri, 2 iulie 1999, în bucătăria garsonierei nr. 14, din cvartalul „Velvet” al Hotelului București, unde, de cel puțin 6 ani de zile, soția mea, Lucica Dumitrașcu, îmi transpune gândurile la o mașină de scris antedeluviană, bombănindu-mă dezaprobat, când mașinile de ultimă generație ale multora dintre colegii mei parlamentari opresc sub ferestre, declanșând alarme, anume să facă gălăgie și să atragă atenția asupra lor, asupra mașinilor, pentru că numele multora dintre stăpânii acestora sunt tot atât de mute ca și prezența lor, acolo unde i-a trimis poporul.

Dumnezeu să ne ajute!

UN ÉPISODE À SIGNIFICATIONS PROLONGÉES: LE CLUB „12 PLUS 1”

Résumé

Le Club „12 PLUS 1” a représenté pour ses membres, personnalités de prestige non seulement pour la ville située au bord de la mer, un ballon d’oxygène, de liberté et culture, avant 1989. Son initiateur: Marian Moise. Après décembre 1989, de plus en plus „dilué”, ayant des rencontres de plus en plus rares, le Club a disparu.

L’article en discussion présente, d’une manière sentimentale, des moments de l’activité de celui-ci, on y présente les membres, avec l’espoir de marquer un moment important dans l’histoire de la ville de Constantza.

Aici, aproape toți „eroii”: colegii lui Marian Moise, de ziua lui.

„Pe cai! La București e revoluție!”

Ce zici, frate Vasile, de Facultatea aia de Medicină?
Uite că ne „toarnă” băiatul acesta a lui Bardu, de la Nisipari.

Și din câți am fost aseară...12+1...
am rămas aici numai noi... 4...5 și ceva!

CĂRȚI CU DEDICAȚIE ȘI AUTOGRAF, ÎN COLECȚII PARTICULARE CONSTĂNȚENE

Considerate mai mult amabilități de complezență (așa cum sunt adesea), însemnările de pe filele albe sau îngălbenite de vreme, de la începutul cărților, pe filele interioare ale copertilor, pe forzat, pe colțuri sau margini de pagină, și, în sfârșit, pe orice loc gol din text, dar, mai ales, sub colofoniu, s-au dovedit a fi surse vii pentru istoric și literat, dovezi de netăgăduit despre vieți zbuciumate, istorii nescrise.

Desigur că nu suntem noi primii care abordăm aceasta problemă și, mai ales, nu spunem lucruri noi. Despre cartea cu autograf și însemnări s-a scris încă de la începutul bibliofiliei, se scrie și astăzi, din când în când, și numai la anumite ocazii, de obicei, la o aniversare sau comemorare, sporadic, în paginile revistelor.

Autograful „in ipso”, acordat pe un colț de masă, într-o librărie, bibliotecă, muzeu sau aiurea, unui admirator dintre alte zeci și sute, poate să nu însemne mare lucru. Oferit de o personalitate sau unei personalități, este cu totul altceva. O demonstrează, cu prisosință, dedicațiile scriitorilor, creatorilor de artă, oamenilor de știință date pe volumele care i-au consacrat și care se păstrează, de-a lungul și de-a latul țării, în multe biblioteci, în casele memoriale, în colecțiile particulare și care, întotdeauna, s-au remarcat, constituind mândria acestora.

Aceste însemnări autografe dezvăluie, firește, atunci când nu sunt simple acte gratuite, în primul rând, personalitatea celui care le oferă. Sunt documente de viață, neapărat necesare pentru înțelegerea completă a unor figuri de majoră inspirație.

Spre deosebire de opera de creație propriu-zisă, încheată și unitară, însemnările autografe aduc, simplu și naiv, uneori, date precise, dintre care unele pot fi verificate cu ajutorul materialului documentar cunoscut.

Fiecare autograf este rezultatul priceperii și talentului celui care l-a realizat, purtând, peste ani, o părticică din geniul, gândirea și simțirea lui, unele mai valoroase decât însăși cartea pe care sunt scrise.

Remarcăm faptul că, în cadrul colecțiilor particulare euxine, există și cărți cu dedicație și autograf. Menționăm o serie de personalități culturale- istorici, critici de artă, scriitori, poeți-, care au înnobilit, cu semnătura sau dedicația proprie, paginile unor volume, printre care:

Marin Sorescu, Tudor Arghezi, Mioara Minulescu, Fănuș Neagu, Constantin Novac, Cristina Tamaș, Gheorghe Platon, Dinu Adameșteanu, Grigore Vieru și mulți alții.

O parte dintre cei amintiți au notat, pe colțul filei, gânduri pentru prieteni, alții pentru diverse personalități. Absolut toate au o deosebită valoare, atât pentru bibliofilie, cât și pentru cunoașterea unor mentalități, caractere sau evenimente.

Pentru a veni în întâmpinarea curiozității cititorului, am selectat un număr de autografe și dedicații, pentru a fi facsimilate, de la 38 de cărți.

Cărțile la care mă voi referi au ca proveniență surse diverse: unele sunt din biblioteca personală, altele din colecții particulare constănțene.

Socot că pot scrie o istorie a cărților bibliotecii mele, din punctul de vedere al momentului împrejurărilor în care le-am procurat, al unei stări sufletești, mai ales că unele dintre ele mi-au fost dăruite direct de autor. Ajungând la mine, asemenea cărți își îndeplinesc, cu adevărat, rolul lor pe pământ.

Voi încerca să prezint un capitol de dedicații și autografe din colecția personală. Oferind un set restrâns dintre acestea, mă gândesc că sunt valoroase atât prin ceea ce spun autorii, cât și prin ceea ce sunt autorii.

O dedicație sobră este cea din partea profesorului universitar Dinu Adameșteanu, reprezentant de prestigiu al arheologiei clasice din Italia, specialist de renume internațional în metoda modernă a prospecțiunilor aerofotografice în arheologie: *„D-nei Suceveanu con tanto auguri”*, oferită cu prilejul unui simpozion internațional la Constanța, pe cartea sa: *„Civilizatii antice din Italia Meridională”*. Tot sobră poate fi considerată și dedicația din partea poetului, prozatorului și publicistului constănțean Octavian Georgescu, pe o carte de versuri – *„Muzele neliniștitoare”*, apărută, la Constanța, în 1999: *„Doamnei Simona Suceveanu, cu amicalitate”*.

Poet și publicist constănțean, în prezent conferențiar dr. la Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Limbi Clasice, Ștefan Cucu, dedica fostei sale colege în ale muzeografiei, câteva cuvinte pe una dintre cărțile sale, *„Templul cuvintelor”*, Constanța, 1993: *„Monicăi Suceveanu, apropiată colaboratoare în domeniul bibliofiliei, muzeografiei, cu multă afecțiune din partea autorului”*. O dedicație de o deosebită simțire sufletească este cea oferită de scriitorul Fănuș Neagu, pe cartea sa, *„O corabie spre Bethleem”*, cu prilejul lansării sale la Constanța, în toamna lui 1997: *„Doamnei și Domnului Suceveanu cu gânduri de Voroneț, cu flori de la măicuțele de la Agapia, cu speranță și dragoste, cu ultima bătaie de lumină de*

toamnă”.

Aurelia Lăpușan, poetă și publicistă autentică dobrogeană, al cărei filon biologic îi conturează structura literară, oferă familiei mele o carte, care poate fi considerată, pe drept cuvânt, un jurnal intim, deghizat în literatură– *„Spovedania unei femei”*, Constanța, Editura Europolis, 1995, cu o dedicație care amintește de anii adolescenței petrecuți într-un liceu constănțean: *„Pentru Dr. Paul Suceveanu și ai lui, cu care am împărțit câteva superbe momente ale adolescenței noastre”*.

O dedicație cu tâlc poate fi cea a umoristului constănțean Petru Brumă, pe cartea sa *„Esticele II”*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2004, care conține *„cronici de căpătâi”* pentru memoria epocii post decembriste: *„D-nei Simona Mioara Suceveanu, aceste creațiuni ale subsemnatului împreună cu buchetul de crizanteme, operă a toamnei 2004”*.

Istoricul de artă Doina Păuleanu ne înfățișează, în cartea sa, *„Constanța– Aventura unui proiect european”*, o captivantă istorie urbană a orașului dintre Piața Ovidiu și Piața 23 Noiembrie (azi, desființată). Cu prilejul lansării, în vara anului 2003, am primit-o cu dedicația: *„Monicăi Suceveanu, cu prietenie și colegialitate”*.

Dintre multele dedicații de familie, merită să o amintesc pe cea a unor colegi de breaslă, dragi soțului meu, medicii chirurghi, Octavian Unc și Dan Toldișan, în volumul *„Versuri pictate”*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2001, care conține o alternanță versificație și tușă picturală, fiecare poezie fiind un strigat, un destin, o speranță, după cum spune autorul Octavian Unc, fiecare poezie fiind însoțită de o imagine picturală realizată de Dan Toldișan. În amintirea orelor de spital petrecute împreună, dedică volumul *„Domnului Dr. Paul Suceveanu, un om deosebit, un prieten pe care l-am simțit aproape de sufletul meu”*. Poetul Nistor Ioan Dan oferă, pe cartea sa *„Acum este vremea”*, apărută la Constanța, în 2000, o dedicație de o deosebita sensibilitate: *„D-lui Dr. Suceveanu cu spontană și afectuoasă admirație, Slava ție Doamnel/ cel ce reversi spre mine/ imensa-ți bunătate /lasă-mi în suflet iubirea/ de-al meu aproape/”*.

Tot o dedicație de familie este cea oferită părinților mei de istoricul–academician Gheorghe Platon, pe cartea sa *„Lupta românilor pentru unitate națională”*, apărută la Iași, în 1974: *„Doamnei si Domnului I. Șendrulescu, stima, prețuirea și prietenia deplină a lui Gh. Platon”*.

Voi continua lucrarea cu un set de cărți cu dedicații din colecția profesoarei Rodica Fiț, eminent cadru didactic la Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu” din Constanța. Una din cele mai prețioase cărți cu dedicație din biblioteca domniei sale este cea a poetului Marin

Sorescu, sosit la Constanța, în iarna lui 1995: *„Distinsei D-ne Rodica Fiț, acest prilej de a o omagia prietenește cu ocazia unui popas la Constanța”*, dedicație oferită pe cartea *„La Lilieci”*, București, Editura Creuzet, 1995.

Poetul și graficianul tomitan Ion Codrescu scrie, pe volumul său de poezie *„Desene pentru Haiku”*, Editura Muntenia, 1992- o carte frumos ilustrată, cu picturi în tuș, după modelul tradițional japonez „sumi-e”-: *„Pentru Raluca, Doamna și Domnul Fiț cu speranța ca momentele Haiku prezentate de autor vor pătrunde prin poarta de dialog dintre om și natură”*.

Cu prilejul Festivalului Internațional de Haiku din Constanța, Ediția a II-a, au fost lansate numeroase cărți Haiku, fapt ce ilustrează recrudescența acestei forme poetice, aflate în consonanță cu sensibilitatea omului acestor vremuri, printre care și *„Stropi de rouă”*, a profesoarei Olga Duțu, Editura Europolis, Constanța, 1994, carte care conține și o dedicație: *„Rodicăi Fiț cu sincera prietenie, acești stropi de suflet”*.

Pionier al învățământului superior constănțean, autor a numeroase articole de istorie și critică literară, profesorul Puiu Enache a publicat o bogată producție lirică, sub pseudonimul Ștefan Careja, printre care și volumul de versuri *„Lacul Laprelui”*, Editura Ex Ponto Constanța, 2000, volum ilustrat de pictorul Daniela Țurcanu, pe care-l oferă cu dedicație *„D-nei Rodica Fiț, cu deosebita admirație, în speranța unei prietenii îndelungate”*.

Continuându-ne căutările în biblioteca dascălului constănțean, am găsit două cărți cu dedicație ale poetului buzoian, stabilit în Dobrogea, din 1972, Veronel Porumboiu, semnate cu pseudonimul, Arthur Porumboiu. Una dintre ele, *„Domnule copil”*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1999, îi este dedicată *„D-nei Rodica Fiț, urându-i a viață plină de bucurie, chiar dacă va trebui să străbată calea jertfei”*. Celălalt volum, *„Revoltă împotriva stării de statuie”*, de la aceeași editură, 2001, e oferită *„cu admirație și urarea de a-și păstra frumusețea, care-i bucurie eternă, așa cum zicea un mare Poet”*.

Prozatoarea și publicista Doina Jela, autoare a unui mare număr de eseuri, cronici, recenzii, interviuri, apărute în reviste ca *„Tomis”*, *„Arca”*, *„Amfiteatru”*, *„România Literară”*, se ocupă, la Editura Humanitas, de colecția *„Procesul comunismului”*, unde i-a apărut, în 2001, cartea *„Lexiconul negru-unelte ale represiunii comuniste”* și alte volume. Cu prilejul lansării, la Constanța, o oferă, cu dedicație: *„Pentru Rodica Fiț, cu prietenie și recunoștință”*.

Cartea *„Confesiuni violente”*, scrisă de Nicolae Breban, în 1994, Editura Du Style, București, este dăruită, cu dedicație *„interesat de vivacitatea spiritului și recunosc, de originile noastre comune”*.

Membră fondatoare a revistei „Agora” a Societății de Haiku Constanța, profesoara Stela Moise scrie, de mult timp, versuri și proză. Câteva eseuri literare au fost publicate sub pseudonimul Thea Corsav. Volumul de miniaturi lirice intitulat „Numai azurul”, ediție bilingvă, editat de Editura „Fundăției Andrei Șaguna” din Constanța, în 2002, este dedicat „cu toată dragostea și bucuria de a fi mereu împreună în visările noastre”, d-nei Rodica Fiț.

Promotor și animator al vieții culturale constănțene, scriitoarea Cristina Tamaș se regăsește cu o serie de cărți în biblioteca sus amintită: „Străinul de pe plajă”, editată, în 1992 și 1997, la Editura Muntenia, Constanța, „Miss Eva”-1997, de la aceeași editură, „Anotimpurile Mariei”, Galați, Editura Porto-Franco, 1995, „Teatru”, Editura Ex Ponto, 1999, sunt câteva dintre ele și acestea cu dedicații. Mi-a reținut atenția cea de pe volumul „Străinul de pe plajă” : „Prietenii și kolegei mele dragi, Rodica Fiț, cea isteată ca un proverb și veșnic tânără și ferice”.

Aș comite o mare nedreptate dacă nu l-aș aminti pe prozatorul, reporterul și scenaristul Constantin Novac. Pe cartea sa, „Punctul mort”, Editura Ex Ponto, 1996 se păstrează o dedicație: „Familiei Fiț, Rodica, Raluca și Mircea în simpatie veche mereu reînnoșcută”.

Și, nu în ultimul rând, îl voi menționa pe umoristul Petru Brumă, care a devenit deja un nume cunoscut în urbea de la malul Mării, unde profesează ca dascăl de fizica, dar și în alte zone ale țării, fie prin colaborările la diverse reviste, fie prin premiile importante obținute la festivalurile de umor „Mărul de aur” de la Bistrița și „Constantin Tănase” de la Vaslui. O suită de figurine întruchipând personalități politice și culturale ale tranziției noastre, numita „Karaoke sonets” și un „Abecedar pentru copii precoci” sunt reunite sub genericul „Cântece pe limba lor”, Editura Ex Ponto, 2002. Numele cărții ilustrează, de fapt, adevărul folcloric rezumat în proverbul „Fiecare pasare pre limba ei piere sau de ce nu, trăiește”. De ziua Mărțișorului, cartea este oferita „Doamnei cărturărese Rodica Fiț, membră de vază a Fan Clubului P. Brumă, întru nobila folosință și faină pomenire a creatorului”.

Ne continuăm căutările prin colecțiile particulare din județ și descoperim, în comuna Mereni, cartea de versuri a lui Grigore Vieru, „Acum și în veac, poeme, cîntece, confesiuni”, editată la Editura Litera International, București- Chișinău, 2001. Pe verso-ul filei de gardă se află însemnarea „Fratelui Damian Avramescu, bucurându-mă că și-a alipit inima de Lacrima noastră. Hristos a înviat, Gr. Vieru, Mereni, 3 mai 2004.” Poet basarabean cu o personalitate puternică, Grigore Vieru continuă să scrie românește și, astfel, va rămâne suflet din sufletul neamului său.

Închei cu două cărți de versuri, dintr-o colecție a colonelului Constantin Grigore. Este vorba despre un volum al lui Tudor Arghezi, „Versuri”, editat în 1959, la București, prefațată de Mihai Beniuc, carte care strânge laolaltă volumele de versuri publicate, până la acea dată, de autor, la care adaugă câteva poeme inedite. Pe fila de gardă este dedicația : „Căpitanului Grigore Constantin cu simpatie din partea autorului, martie 1969”.

A doua carte este scrisă de Ion Minulescu, în 1939, și este editată la Imprimeria Națională București. Pe ea se afla o dedicație din partea fiicei poetului, Mioara Minulescu, din toamna lui 1969: „Domnului Constantin Grigore, în amintirea unei dimineți de toamnă petrecută în casa părinților”.

Menționez că mi-au fost de un real sprijin, în ideea pe care mi-am propus-o, lucrări ca: Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975; *Comunicări și referate de bibliologie*, Constanța, 1984; *Referate și comunicări de bibliologie*, Constanța 1999; Revista „Biblion”, IV, nr. 1-2, Constanța, 1997; Gelu Culicea, *Manuscrise și cărți cu autograf*, Constanța, 2002.

LIVRES AVEC DES DÉDICACES ET AUTOGRAPHES DANS DES COLLECTIONS PARTICULIÈRES DE CONSTANTZA

Résumé

L'article présente une série de livres appartenant à des collections particulières de Constantza et des localités du département, livres où l'on trouve, sur les pages de titres ou de garde surtout, des dédicaces et des autographes de leurs auteurs. Nous pouvons y mentionner des poètes, des écrivains et des historiens qui ont anobli avec leur signature les pages de certains volumes tels que Tudor Arghezi, Grigore Vieru, Marin Sorescu, Constantin Novac, Cristina Tamaș, Fănuș Neagu, Mioara Minulescu, Gheorghe Platon, Dinu Adameșteanu.

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1987

FANUS NEGU
 O CORABE SPEC. RETIREM
 Damerei
 Komnui Sudeanu
 cu ginduri ale Vișni
 cu flori de la mări,
 cutelă din Apia, cu
 apăsare, cu drăgăstă,
 cu ultimă bătură de
 lăcrimă de toamnă.
 Fanus Neagu
 Constanta 1967

Editura "Europolis"
Constanța - 1995

[Handwritten signature]

RECENZII

PARASCHIVA BOBOC, *Cuvinte românești populare în limba bulgară*, „Ovidius” University Press, Constanța, 2005, 236 p.

Autoarea cărții, Paraschiva Boboc, este lector doctor la Universitatea „Ovidius” din Constanța și singurul specialist doborogean în limba și literatura bulgară. Lucrarea *Cuvinte românești populare în limba bulgară* reprezintă teza de doctorat a domniei sale, susținută la Universitatea din București, sub coordonarea prof. dr. G. Mihăilă, membru corespondent al Academiei Române.

Acest amplu studiu lexical are ca obiect elementele de origine română din vocabularul popular al limbii bulgare și este organizat într-o structură tripartită:

1. Istoricul cercetărilor privind influența românească în limba bulgară (p. 13- 42)

2. Împrumuturile românești reflectate în vocabularul limbii bulgare (p. 43- 153)

3. Observații lexico-semantică (p. 154- 171)

Ca instrument de lectură și cercetare, lucrarea oferă, în final, și un util *Indice de cuvinte* (p. 218- 220), organizat alfabetic.

Primul capitol, *Istoricul cercetărilor privind influența românească în limba bulgară* (inclusiv *Atlasul Dialectal Bulgar*) inventariază diacronic toate studiile fundamentale care au abordat problema prezenței cuvintelor românești în limbile slave și, în special, în limba bulgară, de la Fr. Miklosich (1866), la G.P. Klepikova (1995). În fapt, această lucrare vine să umple un gol existent în lingvistica românească încă din anii '80, când problema raporturilor lingvistice dintre română și bulgară a fost abordată din ce în ce mai puțin.

În capitolul al doilea al lucrării, *Împrumuturile românești reflectate în vocabularul limbii bulgare*, cercetarea Paraschivei Boboc se fundamentează pe *Atlasul Dialectal Bulgar* și pe *Dicționarul limbii bulgare*, la care se adaugă bibliografia exhaustivă și cercetările de teren personale, întreprinse de-a lungul anilor. Autoarea a dorit să-i continue pe predecesorii săi, care puneau accent, mai ales, pe terminologia păstorească, urmărind influența limbii române în diverse domenii ale vieții materiale, în esență, cele ce cuprind îmbrăcămintea și hrana.

Amplul capitol secund analizează, pe de o parte, cuvintele românești cartografiate în *Atlasul Dialectal Bulgar* și, pe de altă parte, cuvintele populare de origine română din marele *Dicționar al limbii bulgare*.

Analiza cuvintelor românești populare din limba bulgară, bazate

pe aceste două surse, pornește de la aceleași premise: cuvinte răspândite pe întregul teritoriu al Bulgariei; cuvinte răspândite pe un teritoriu relativ întins; cuvinte răspândite pe un teritoriu restrâns. Toate acestea se referă la cultura materială, casa și gospodăria țărănească, viața pastorală, așezări; flora și fauna; corpul omenesc; fenomene ale naturii.

La finalul analizei lexico-semantică, bazate pe datele oferite de *Atlasul Dialectal Bulgar*, autoarea a remarcat faptul că împrumuturile românești acoperă, în diacronie, mai multe straturi. Primul datează din perioada bilingvismului româno-bulgar (*bluză, căciulă, căruță, ciutură, cuptor, urdă* etc.). Al doilea strat a părut după secolul al XIII-lea și cuprinde cuvinte românești pătrunse în bulgară prin metoda „cuvinte și lucruri”, adică un cuvânt acceptat de vorbitori odată cu lucrul desemnat (*cartof, furculiță, mămăligă* etc.). Ultimul strat (secolul al XIX-lea) s-a aflat, din punct de vedere istorico-politic, sub incidența protecției exercitate de guvernul român asupra mișcării de emancipare națională din Bulgaria (*bordei, prispă, ger* etc.).

Cercetarea cuvintelor românești bulgare pe baza marelui *Dicționar al limbii bulgare* are în vedere ariile de răspândire ale acestora și analiza pe criterii semasiologice. Aceasta este susținută și de analiza fonetică, prin care se scot în evidență influențele exercitate între dialectele limbii bulgare și cele ale limbii române. Sunt luate în considerare toate variantele unui cuvânt bulgăresc, ariile sale de răspândire și echivalentele românești din diverse graiuri.

În capitolul al treilea, *Observații lexico-semantică*, autoarea analizează ariile semantice pe care cuvintele de origine română le-au dezvoltat pe teritoriul bulgăresc, dintre care unele au devenit chiar toponime și antroponime. Astfel, s-a remarcat răspândirea și utilizarea cuvintelor românești în sudul Bulgariei, de unde au trecut și în vocabularul popoarelor învecinate. Așadar, contribuția românească la îmbogățirea lexicului bulgăresc afectează toate domeniile vieții materiale și acoperă o perioadă de timp foarte îndelungată.

Deosebit de utile și de interesante pentru specialiști și nu numai sunt cele patruzeci și cinci de hărți (patruzeci și patru lingvistice și una administrativă) care susțin cercetarea lexico-semantică. Aceste hărți înregistrează arealul de folosire a unor cuvinte din diverse sfere ale vieții materiale, precum *baci, buză, cartof, căciulă, cârlig, cozonac, cuptor, furculiță, ger, mălai, mămăligă, zestre* etc. (vezi lista hărților la pagina 221).

În contextul cercetărilor balcanice întreprinse în filologia românească, lucrarea Paraschivei Boboc are un loc bine definit și important, de care va trebui să se țină cont în toate studiile de specialitate ulterioare.

FLORENTINA NICOLAE

PANAIT I. PANAIT, DANIEL FLAUT,
Arheologie medievală română, Ovidius University Press,
Constanța, 2004, 390p.¹

Cartea, apărută acum patru ani în Editura tomitană (interesantă apropiere în denumire cu faimoasa și mai îndepărtata surată oxoniană!), atrage atenția, înainte de toate, prin titlu: fără pretenții exhaustive, deși este acoperit un vast domeniu, efectiv la scară națională– dovadă tocmai în sens de mare cuprindere, eșafodajul bibliografic în sprijin însumând peste cinci sute! de repere înșirate pe patru secțiuni (ultima D, cu 281 titluri)–. Același titlu nepretențios abia ascunde ceea ce, în chip absolut lăudabil și cu franchețe, ni se explicitează în „Cuvânt de început” (p. 7), că temeiul sau imboldul cărții de față a pornit de la prelegerile universitare ale profesorului autor, conf. univ. dr. Panait I. Panait (la Universitatea „Ovidius”, cândva, iar, actualmente, continuate– probabil– la Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”). Cert lucru, d-l Panait își pune amprenta, inconfundabilă, pe conținutul cărții: bine informat (pe alocuri, în detalii), exprimare elegantă și pătrunzătoare. Pe colaboratorul domniei sale, domnul Daniel Flaut, nu am avut prilejul să îl cunosc– dar, în cartea de care mă ocup aici, din totalul celor 13 capitole– trei îi aparțin, tot astfel și comportamentul uzual, atât de necesar la o publicație, respectiv listele bibliografice, abrevierile, ilustrațiile (precizez că acestea ocupă 19 planșe, p. 370–390). Sunt de regretat absențele: o hartă și, mai ales, Indicele general. Dar voi reveni.

Bogația de informații din carte– ca și economia, conformația ei lăuntrică– te face să-ți pui întrebarea: ce este de fapt această lucrare? Manual de arheologie– doar o parte (cf. cap. III – IV, P.I. Panait), cum fragmentar este și repertoriul descoperirilor monetare (cap. XIII, D. Flaut), în care sunt menționate descoperiri din sec. XIII–XVIII, înregistrate în anii 1983–2003. Cheia-răspuns, consider, rezidă nu în alt parte decât pe parcursul cap. V–VI și următoarele, adică acolo unde ni se vădese experiențele de o viață ale arheologului Panait I. Panait. Și aici, chiar dacă așez în paranteză observația, amintesc un fapt semnificativ: dintre cei care în trecut și astăzi au participat și încă participă la sesiuni științifice de profil arheologic, au putut observa că, mai ales, Panait I. Panait făcea însemnări amănunțite asupra celor care se comunicau... Nu întâmplător, pe alocuri, se strecoară și accente

¹ Lucrare premiată la Salonul de carte „Gaudeamus”, Constanța, 2005. I s-a atribuit Premiul „George Potra” de către Fundația Culturală Magazin Istoria, București, 2006 (n.r.)

nostalgice printre rândurile sale, știut fiind rolul domniei sale în arheologia bucureșteană și ilfoveană, în muzeele Capitalei de astăzi, în *arheologia cultică*– zice autorul, eu preferând *arheologia monumentelor religioase* (sau de cult)– a fortificațiilor etc. De toate acestea se leagă și experiența de care aminteam, îmbogățită desigur, participativ, cu a altora, printre care mă număr și eu.

Un capitol din carte, special– dar care are tangență și implicare organică în tot ceea ce a însemnat, de la o vreme încoace, arheologia medievală– acest cap. II (red. D. Flaut), p. 23 sq., se referă la *Legislația românească privind monumentele și siturile arheologice*. Se pornește, prin nota de subsol de la p. 23, de la scrisoarea, din 1653, a lui Vasile Lupu Voievod, care nu îngăduia logofătului Racoviță Chehan să ia piatră din Curțile domnești de la Vaslui („*ci acest lucru nu se face să facem, că nu iaste cinste ...*”); se trece la Regulamentul Organic, la finalul sec. XIX, care înregistra înființarea Comisiei Monumentelor Istorice (1892), nu se amintesc de apariția, începând cu 1908, a BMCI, de Legea-Dissescu (1913) etc., pentru a se ajunge, sub comunism, la memorabilul an 1955, evocat doar în patru cuvinte: *Legea nr. 66/1955*. E posibil să mă înșel aici, dar cred, totuși, că e vorba de o confuzie, „faimoasă” HCM 661/22.04.1955 și de Regulamentul-anexă aprobat prin HCM 1160/22.06.1955– ambele reprezentând „Lista monumentelor”, statutul lor, modalitățile de conservare/restaurare, cercetare etc. Moment legislativ efectiv memorabil, căci– să recunoaștem, despovărați de puseuri ideologice– a impulsionat, decisiv, tocmai arheologia medievală. Deloc întâmplător, dimpotrivă, ca efecte organizatorice/instituționale: se rezervă Academiei, rolul conducător în cercetarea monumentelor (ulterior– perfect explicabil– competiția Muzeelor de a deveni și ele focare de cercetare, tendință care, pe alocuri, a luat forme dure ... concurențiale, inechitabile). Astfel, s-a înființat Institutul de Arheologie din București (HCM 1048/VII 1956), cu o puternică Secție feudală, pentru ca, în decembrie 1956, prin detașarea lui Vasile Canarache, să se organizeze Muzeul din Constanța. Toate acestea, și altele, le-am specificat și dezvoltat în articolul din „Bul. Muzeului Teohari Antonescu– Giurgiu, VII–VIII/2001-2002, nr. 788, p. 189 – 217).

Tocmai în legătură cu cele de mai sus și cu avântul nemaîntâlnit al explorărilor și rezultatelor, de rezonanță, ale arheologiei medievale din anii 60-70 ai veacului trecut, cum rezultă, în bună parte, și din bibliografia atașată lucrării– pe teren, explicabil, s-au ivit și confruntările/contestațiile, mai ales din partea arhitecților și istoricilor de artă; specialiști, aceștia, cu care arheologii au concurat, dar primii considerau aportul ultimilor de pe poziții „superioare”, rezervând un statut *quasi-ancylar* celor ce trudeau în noroaie și chiar în zăpezi. Ecurile prelungite se mai fac simțite și azi. Firește, excepții fericite au

fost și vor mai fi. Am ținut înadins să-mi exprim astfel, pentru a nu edulcora o epocă plină de rezultate pentru știința noastră– dar și presărată cu drame (vezi „joia neagră” din 26 IX 1956, când a fost dizolvat colectivul de cercetare de la Suceava). Lucruri știute, dar încă nespuse cum trebuie.

Regret că nu pot spune și scrie mai mult despre această carte, care trebuie citită și nu comentată expeditiv. Unele mici scăpări: de pildă, numele francezului– medievist este Pesez și nu Perez (p. 14, 357; pe Jean-Marie Pesez l-am avut oaspete la Frumoasa-Teleorman, în 1969); p. 365 e Bollandiana și nu Ballandiana (aici, savantul medievist P.Ș. Năsturel corectează „martyricon”-ul din titlul lui V. Baumann, în „martyrion”, cum se cuvine). Aș putea obiecta că fig. Târgoviște (pl. 12) nu aparține arh. Cr. Moisescu, ci mie și arh. Cornel Ionescu. Oricum, ilustrația cărții este sumară. Poate se revine, pozitiv, la a doua ediție. Oricum, luxurianta bibliografie anexată putea fi privită mai critic– iar, în materie de noutăți informatice, predilecte domnului Flaut, avem rezervele noastre.

Un rezumat englez, la modă (dar, cel francez e de tradiție) s-ar fi făcut necesar. La reluarea publicării, sper ca investigația de la mănăstirea Căriana din Republica Moldova să-și afle locul cuvenit. Cu atât mai mult cu cât secțiunea *basarabeană* a cărții este bine și variat reprezentată, inclusiv prin nominalizări.

NICOLAE CONSTANTINESCU

Volumul apare prin sponsorizarea ROMPROIECT S.A.

Tehnoredactare computerizată, procesare ilustrație MINAC

Ada-Adina Marcu

Alexandra Nițu